

*Amúlt
születése*

AZ INDIAI CIVILIZÁCIÓ

A múlt születése

Philip Rawson

AZ INDIAI CIVILIZÁCIÓ

HELIKON KIADÓ

A MŰ EREDETI CÍME:

INDIAN ASIA

A FORDÍTÁS AZ ELSEVIER PUBLISHING PROJECTS SA, LAUSANNE

1977. ÉVI KIADÁSA ALAPJÁN KÉSZÜLT

© ELSEVIER PUBLISHING PROJECTS SA, LAUSANNE, 1977.

FORDÍTOTTA GÁTHY VERA

A FORDÍTÁST AZ EREDETIVEL DOROMBI KÁROLY VETETTE EGYBE,

SZAKMAILAG PUSKÁS ILDIKÓ ELLENŐRIZTE

A DÉLKELET-ÁZSIAI NEVEK ÁTÍRÁSA ZELEI ISTVÁN MUNKÁJA

A múlt születése sorozat szerkesztő bizottsága

JOHN BOARDMAN, az *Oxfordi Egyetem tanára*

BASIL GRAY, a *British Museum Keleti Régiségek Osztályának nyugalmazott felügyelője*

DAVID OATES, a *Londoni Egyetem Régészeti Intézetének professzora*

COURTLANDT CANBY, szerkesztő

A CÍMOLDALLAL SZEMKÖZTI KÉPEN EGY MITHUNA-ÁBRÁZOLÁS LÁTHATÓ.

NÁGÁRDZSUNAKONDA EGYKORI BUDDHISTA SZTÚPÁJÁN A DOMBORMŰJELENETEKET

HASONLÓ PÁROK TAGOLTÁK.

(A KRISNÁ DELTAVIDÉKE, I. SZ. 2. SZÁZAD)

BEVEZETÉS

Az indiai civilizáció az i. e. 500 és i. sz. 1200 közötti időszakban alighanem a világ legnagyobb és legnagyobb hatású kultúrája volt. Annál meglepőbb, hogy eredményeit mindmáig nem értékeljük kellőképpen, s ebben valamelyest India mai problémái is közrejátszanak. Semmi sem indokolja azonban, hogy továbbra se vegyünk tudomást róla: különlegesen fontos és értékes mindaz, amivel India a világ történelméhez hozzájárult és gazdagította az emberiség kultúráját.

Az indiai szubkontinens – amelyhez a mai Bangládés és Pákisztán is hozzátartozik – nagyjából akkora, mint Európa. S ezen a területen – bármilyen hihetetlenül hangzik is – az indiai kultúra több jelentős irodalmi és művészeti alkotást és szellemi értéket hozott létre, mint amennyit az egész európai hagyomány magáénak mondhat, s ez az állításunk még akkor is megállja a helyét, ha a rendkívül romboló trópusi időjárás miatt elpusztult számtalan szobrot, festményt és kéziratot figyelmen kívül hagyjuk. Az indiai hatás nyomán kibontakozott délkelet-ázsiai kultúrát is ehhez a kultúrkörhöz sorolva kijelenthetjük, hogy ez az összefüggő egészt alkotó civilizáció minden képzeletet felülmúlóan gazdag.

Az indiai kultúra megtermékenyítő hatása kisugárzott Délkelet-Ázsia királyságainak határain messze túlra is: gazdag eszmevilágát befogadta Kína, Japán, Tibet, Belső-Ázsia és a Földközi-tenger vidéke; befolyása az európai gondolkodásra napjainkig egyre nő. Ma már nem kétséges, hogy az indiai hatásoknak szerepük volt mind az iszlám, mind a keresztény misztika és vallástudomány kialakulásában. Az is meglepő, hogy a nyugati történészek, Ázsiáról szólva, szinte tudomást sem vesznek arról, hogy az indiaiak már több mint ezer évvel korábban kereskedtek a tengeren, amikor az arabok megjelentek a történelem színpadán, és kereskedelmi tevékenységüket a középkorban is folytatták. India kalandozó kereskedői már akkor eljutottak az ázsiai partokra, hatalmas teherszállító és személyhajóik sok ezer kilométeres távon közlekedtek, nemzetközi kereskedelmet folytattak, amikor a rómaiak még csak a Földközi-tenger vidékét járták be.

Az indiai civilizáció anyagi kultúrájának mi már csak elenyésző hányadát ismerjük. Bizonyára rendkívül sok a feltárandó érték, hiszen a régészeti kutatások éppen csak hogy elkezdődtek. Meghökkenítő felfedezésekre is számíthatunk még. Tudjuk például, hogy a mai Afganisztánban, Kabul környékén az i. sz. 4. században volt egy meredek sziklába vájt, mintegy háromszáz méter hosszú dombormű, amely a haldokló Buddhát ábrázolta. Ma azonban nem tudjuk, hol van, pedig aligha képzelhető el, hogy el-

pusztították volna. Talán még mindig az eredeti helyén található, de sziklatörmelék rejtje el szemünk elől.

Egy legalább kétezer esztendő múltja visszatekintő és sok ezer kilométernyi távolságba kisugárzó civilizáció jellegét meghatározni olyan feladat, amely könnyen visszariasztja a vállalkozót. Ezt a kultúrát azonban egységessé teszik jól felismerhető gyökerei: eredetét azokban az ősi, szimbolikus jelentéssel bíró eszmékben kell keresnünk, amelyeket két szöveggyűjtemény őrzött meg és foglalt össze, s mivel ezeket szenteknek tekintették, a bennük rejlő gondolatok eredeti formájukban maradtak fenn több mint két és fél évezreden át. Az egyik a hindú Védák, az ősi himnuszok gyűjteménye, valamint a hozzájuk kapcsolódó szanszkrit irodalom és a híres függelékirodalom, amelyet *upanisad*oknak neveznek. A másik a buddhizmus irodalma. A hindú és a buddhista eszmék kifejeződési formái – mivel a modern változataik hatalmas térségben terjednek el – látszólag jelentős mértékben eltérnek egymástól, hiszen különféle társadalmak szövetébe ágyazódva élnek tovább. Ám a képzőművészeti alkotások tanúsítják lényegi egységüket, és azt, hogy egyazon töről fakadnak.

Ezek az eszmék Indiában születtek, onnan terjedtek szét és mélyen meggyökereztek egymástól távol eső, különféle népek lakta és eltérő földrajzi adottságú ázsiai térségekben. A buddhizmus elsősorban Mongólia fagyos pusztáin, a sátrakban élő lótenyésztő nomádok között, Kína művelés alá vett belső vidékein, Délkelet-Ázsia trópusi erdeiben, s a hatalmas folyók síkságain honosodott meg. A hinduizmus Indokína síkságain és a délkeleti vulkanikus szigeteken vert hosszabb-rövidebb időre gyökeret; Bali szigetén mindmáig virágzik.

Az indiai művészet, mely e civilizáció hajdani ragyogásának bizonyosságaként mindmáig fennmaradt, az emberi alkotó szellem egyedülálló megnyilatkozása. Sok évtizedbe telt, míg a nyugati világban súlyához méltó elismerést vívott ki, s e könyvben éppen erről a folyamatról lesz szó. A fennmaradt épületek közül szerencsére sokat sikerült megmenteni a természet pusztításaitól – sziklás sivatagokban vagy trópusi őserdőben leltek rájuk –, és sokukat meglepően jól helyre is állították. A díszítésül szolgáló szobrok és domborművek, noha a festék lekopott róluk, viszonylag jó állapotban őrződtek meg, és sejtetik eredeti szépségüket. A ma még használatban lévő épületek rendkívül fontos segítséget nyújtanak ahhoz, hogy hasonló, azóta elhagyott építmények céljáról, funkciójáról fogalmat alkothassunk. Ha majd a politikai és pénzügyi feltételek lehetővé teszik, ismereteink tovább gyarapodhatnak a káprázatos indiai civilizációról.

IDŐRENDI TÁBLÁZAT

	ÉSZAK-INDIA	DÉL-INDIA	MALÁJFÖLD ÉS BURMA	THAIFÖLD	INDOKÍNA	INDONÉZIA
I. sz.	<p>kb. 2000. Az áriák Indiába érkeznek kb. 1300. Az áriák letelepednek Pandzsábjában kb. 900. Befejeződik a Védák összeállítása kb. 800. Kapila, a bölcs kb. 600. Létrejönnek az <i>upanisadok</i> kb. 527. Mahavira halála kb. 489. Buddha halála kb. 450. Patalipetra megalapítása 326. Nagy Sándor behatol Indiába 323. Nagy Sándor halála Északnyugaton göcög királyságok alakulnak 328. A Maurya-dinasztia megalapítása 272–232. Asóka Maurya uralkodása; az első szűtpák</p>	<p>Neolitikum</p> <p>Sri-Lanká gyarmatosítása</p> <p>Elkezdi a Szátaváhanak a nagy szűpák építését délkeleten a Nyugati-Ghátokban a sakák alatt</p> <p>Szátaváhanak a Dekkánban</p>	<p>Neolitikum</p> <p>Indiai kereskedő-telepek</p>	<p>A pervidéken neolitikus alapú bronzkori kultúra</p>	<p>A pervidéken neolitikus alapú bronzkori kultúra</p>	<p>A pervidéken neolitikus alapú bronzkori kultúra</p>
100	<p>kb. 200. Elkezdi a Kána-vezír uraság 187–75. A Sungák Magadhban kb. 120. Eudoxosz Indiába ér vitóls hajóval 75–30. Kána-dinasztia Sakák Udzsaszainban A buddhista szövegek lejegyzése Virágok a Nyugattal folytatott kereskedelem</p>		<p>Buddhista központok</p>			
I. sz.	<p>A kusánok ellenőrzik északnyugaton A mathurái szobrászat fénykora</p>			<p>Buddhista központok</p>	<p>Egy bráhmna megalapítja a funani királyságot a Mekong folyó mentén</p>	<p>75. Egy saka herceg gyarmatosítja Jávát Buddhista központok</p>
100	<p>Kaniska, a nagy kusán uralkodó</p>					
200	<p>kb. 170. A kusánok szárazföldi utat nyitnak a Földközi-tenger felé A buddhizmus Kínában Virágzik a gandharai művészet</p>	<p>A Szátaváhanak támogatója a nagy szűpák építését délkeleten A barlangképződs második hulláma a Nyugati-Ghátokban</p>	<p>Buddhista művészet Malájföldön</p>		<p>192. Az első királyi a lapitvány Tyampanban</p>	
300	<p>A Gupta-dinasztia felemelkedése A hindu templomművészet kezdetei A Nágasasztra</p>	<p>A déleleti Szátaváhanak művészet a csúcsán A legjelentősebb festmények Adzsantában kb. 360. A hindu Pallavák ellenőrzésük alá vonják a délkeleti területeket</p>	<p>Buddhista bronzszobrok</p>	<p>Buddhista bronzszobrok</p>	<p>Funani buddhista művészet Csenla megalapítása</p>	
400	<p>kb. 440. Káthásztra, a nagy drámaíró Árjabhata, a nagy matematikus</p>	<p>Csálukja-templomok nagy sorozata Aivalliban, majd Bádámiban (7. sz.)</p>	<p>kb. 470. A nagy pju város Promenál Burmában Virágzó királyságok Malájföldön</p>		<p>A szobrászat fejlődése</p>	
500			<p>Mon királyságok Aléd-Burmában és Thaiföldön</p>		<p>616. A khmer királyság megalapítása</p>	
600	<p>600–647. Harsa király Kánauzsban</p>				<p>A hinduizmus felemelkedése</p>	
700	<p>A buddhizmus hanyatlása A hindu templomépítéssel nagy korszaka</p> <p>A legkorábbi orisszai templomok A Pála-dinasztia felemelkedése északkeleten, támogatója a vadzsrajána buddhizmust, amely Tíbetben virágzik</p>	<p>Az utolsó festmények Adzsantában A Pallava-építéssel kezdetei délkeleten</p> <p>Mámalapuram</p> <p>A Csálukják ellenőrzik a nyugati vidéket, uraik alatt sok művészi alkotás születik Elephanta barlangtemploma Ellórai sziklaszentélyek</p>	<p>A burmai pju nagy királysága Malájföld nagy királysága</p>		<p>A tyamok legigazsága a khmereket Csenla hanyatlása</p>	<p>Bevezetik a Pallava-írás Közép-Jáván A középső-jávai Sailéndra-dinasztia felemelkedése Hindu templomok Felpúll Borobudur</p>
800	<p>A Csandellák felemelkedése, Khadzszuráh építésének kezdete</p>	<p>Sankaracsásztra, a legnagyobb hindu filozófus A Csálukják délkeleten elfoglalják a Pallavákat és a saivákat A Csálukják hatalmas templomokat építenek, bronzszobrokat öntenek</p>	<p>Bádhiszatva bronzszobor Csajjából</p>	<p>Khmer uralom Dél-Thaiföldön</p>	<p>A khmerek újra hatalomra jutnak</p>	<p>Lara Djonghgrang, Prambanam</p>
900	<p>A nagyobb északi és nyugati dinasztiák hindu szentélyeket építenek</p>		<p>A burmaiak beszívargása</p>		<p>kb. 880. Angkor alapítása Felpúll a Bakhong</p>	<p>927. A kelet-jávai királyság létrejött, építkezések, szobrászat</p>
1000	<p>A mohamedánok támadásai A Rádzsaráni templom Orisszában A Lingardzsza templom Orisszában</p>	<p>1003. Srívidzsaja király templomok épít a Csálukják területén</p>	<p>1056. Anavahita király dekrétuma Burmában</p>		<p>961. Pre Rúp, Angkor A tyamok visszavonulnak délre</p>	
1100	<p>A hindu Szénák felemelkedése északkeleten, vetélytársak a Pálakkal Dzsaganátha-templomok Puriában, Orissza</p>	<p>A Hojszálák felemelkedése Májszúrban</p>	<p>Elkezdi Pagan építését, sok építkezés</p>		<p>Baphuon, Angkor Angkor-Vat</p>	
1200	<p>Északot fokozatosan meghódítják a mohamedánok</p> <p>1196. Kihal a Pála-dinasztia Megszűnik a buddhizmus Indiában</p>	<p>A Csálukják hanyatlása nyugaton</p>		<p>A thai népek elfoglalják az egész országot</p>	<p>1177. Angkort megosztomlják a tyamok 1181. Legyőzik a tyamokat</p>	
1300	<p>kb. 1230. A konáraki templom, Orissza</p>		<p>1287. A mongolok kifosztják Pagant A buddhista építkezések Mandalajban és Rangunban</p>		<p>1215. Elkezdi Angkor Thom és a Bajon</p>	<p>1268. A kelet-jávai Csandi-Djago</p>
1400		<p>1386. A Hojszálák hanyatlása</p>			<p>Tyann templomok Binh Dinhben</p>	<p>A mohamedánok beszívargása</p>

1. AZ INDIAI KULTÚRA

INDIA FÖLDRAJZA / India, az észak-déli irányban mintegy háromezer kilométer hosszúságú szubkontinens, földrajzilag zárt egység: az ázsiai szárazföldtől tökéletesen elkülöníti természetes határa, másutt tenger veszi körül. Északra a Himálaja („az örök hó birodalma”) mintegy 2500 kilométernyi hosszú, hatalmas hegyláncán át csupán néhány magas, nehezen járható hágó vezet a tibeti fennsík-ra. A Himálaja déli előhegyei mentén magas, meredek, erdőborította sáv húzódik, szívós természetű hegyi népek, többek között a gurkhák és a serpák élnek ma is ezen a vidéken. Északkeletre sűrű, szinte áthatolhatatlan trópusi erdőség nyúlik át több száz kilométernyire Kínába és Burmába, beborítva számtalan magas hegygerincet és mély szakadékokat. A dzsungelt harcedzett törzsi népek lakták, fő leszármazottaik elsősorban az önálló kultúrával rendelkező nágák voltak, akik etnikailag a Kína délnyugati vidékén és Burmában élő hegylakókhoz hasonlítanak, e törzseknek a közelmúltig lényegében semmi kapcsolata nem volt

Indiával. Nyugaton, az Indus völgyén túl a mai Balúcsisztán száraz, hegyes fennsíkja, ha nem is járhatatlan, de mindenképpen barátságtalan terület. A Délkelet-Iránból érkező hódítók és az oda igyekvő menekültek útvonala vezetett át rajta. A Quetta közelében levő Bolán-hágón gyér kereskedelem folyt. A szubkontinens északnyugati szöglete azonban – jelenleg részben Afganisztánhoz, részben Pákisztánhoz tartozik – kulcsfontosságú volt, mert a Kabul folyó völgyén, a Kháiber-hágón át az Indus és mellékfolyói völgyébe tartó folyosón bonyolódott le India kereskedelmének jelentős része. Ezen az úton érkeztek a hódító népek és seregek, elsőként az i. e. 2. évezredben az áriják. Következésképpen az északnyugati térség népessége etnikai szempontból mindig igen kevert volt, és élete sohasem volt nyugodt.

India domborzati viszonyait – melyeknek döntő szerepük volt a települések formájának, az ókori nagyvárosok eloszlásának és a politikai berendezkedés jellegének ala-

- 1 / Vándormuzsikuskok a Karakóram hegyek között. Gilgit közelében. Az Indiát és Belső-Ázsiát egymástól elválasztó északi vidék jellegzetes tája.
- 2 / Táj a Bolán-hágó közelében, a mai Pákisztán területén. A kiszáradt folyóvölgy jellemző a nyugati vidékre, amelyet elkerülnek a monszunesők.
- 3 / Fürdőzők a szent Gangá folyóban. Ezt a nagy folyót minden hindú istennőként tiszteli, vize lemos minden vétet.
- 4 / India és Délkelet-Ázsia térképe.

5 / Csónak egy keralai lagúnán. A magas kókuszpálmákkal tarkított táj jellemző a Dekkántól délre eső területre, ahol a dravida nyelveket beszélik.

A Gangától mintegy 200–500 kilométernyire délre, kelet-nyugati irányban szaggatott hegyvonulatok húzódnak, és nyugaton a Vindhjá-hegységben végződnek. Bár ezek a hegyek nem magasak, mégis akadályt jelentettek. Egy jelentősebb, a Szon és a Narmadá folyók völgye közötti hágón juthattak el a kereskedők és a hódítók a felső Gangá síkságáról Dekkán északnyugati részeire, vagy pedig megkerülték nyugat felől a Vindhjá-hegységet. A nyugati tengerparti vidék a Narmadá torkolatánál és attól délre különösen az időszámításunk kezdete körüli évszázadokban jelentős kereskedelmi központ volt, kikötőin és városain keresztül jutott el a nyugatról érkező áru a Pandzsádba és a Gangá völgyébe.

A Dekkán nyugati partjához közel, azzal párhuzamosan szurdokokkal tagolt magas hegyvonulatok húzódnak: a Nyugati-Ghátok. Szakadékokkal körülvett fennsíkjai régtől fogva szolgáltak biztonságos erődítményként. A part menti kikötőket a belső területekkel a Ghátokon át húzódó közvetlen utak kötötték össze, melyek a keleti irányba lejtő fennsíkon haladtak át. A Táptí folyó völgyén átvezető út volt a legfontosabb. Ennek a folyónak a torkolata közel van a Narmadáéhoz, de folyása utat nyit délkeleti irányba is. Az út összeköti a Gódávarival, a Dekkán fő folyójával, amely délkeleti irányba tart, és egy sokkal kevésbé jelentős hegyvonulatot, a Keleti-Ghátokat szeli át. A Gódávari deltájától északra, a Bengáli-öböl mentén található Orissza állam. A Gódávari középső folyásától északra és a Gangá síkságtól délre elterülő keleti-

nyugati hegylánc keleti csücskétől délre eső terület mindig nehéz és veszedelmes terep volt. Még a keleti partvidék mentén is viszonylag kevés kapcsolat volt Dél-Bengál és a Mahánadí szomszédos torkolata meg a Gódávari deltája között.

A deltától 1300 kilométernyire délre húzódik Délkelet-India partvidéki trópusi síksága, a pálmák hazája, ahol főleg tamilul beszélő, az északiaktól etnikailag különböző népesség él. Nagy dinasztikus királyságaik létrehozásához gazdasági biztonságot a termékeny síkság nyújtott, amelyet főleg a keleti irányba tartó folyók, elsősorban a Krisná öntöznek. A Dekkán háromszögének legdélebbi pontján kisebb hegycsoportot tör meg a kójambattúri nyiladék. Legalább az i. e. 1. század óta könnyűszerrel jutottak át rajta a kereskedők az egyik partról a másikra, nem kellett tehát körülhajózniuk Srí Lankát (Ceylont), illetve megkockáztatniuk a Srí Lanká és az indiai part közötti sekély szorosokon való hajózást.

KERESKEDELEM ÉS KÖZLEKEDÉS / Az áru elsősorban a tengeren és a folyókon jutott el India egyik részéből a másikba. A szubkontinens imént ismertetett domborzati viszonyaihoz igazodó úthálózat biztosította a szárazföldi kereskedelmet. Az előbbi mellett szólt, hogy viszonylag zavartalanul, ha nem is minden veszély nélkül lehetett a szállítást elvégezni. Ám gyakran a szárazföldi utazás még kockázatosabbnak bizonyult a háborúk és a belső zavargások miatt; azok a királyságok, amelyek ellenőrizni tudták az utakat, a vámokon gazdagodtak meg. Indiában számos háború és dinasztikus harc éppen a kereskedelem feletti ellenőrzés megkaparintásáért folyt. A nyugat felé irányuló tengeri kereskedelem az időszámításunk előtti három évszázadban fejlődött ki. Az Indus-völgyi civilizáció idején rendszeres kereskedelem alakult ki az Arab-öböllel. Lóthalban (Ahmadábád kerület) dagályküszöbvel és nagy hajók számára kimélyített medencével ellátott kikötőt találtak és ástak ki. Némi part menti kereskedelem alighanem addig is folyt, amíg kibontakozott a rendszeres forgalom az Indus torkolatvidéke és a Római Birodalom keleti tartományai között. A klasszikus források szerint egy Eudoxosz nevű tengerész jutott el elsőként hajóval i. e. 120-ban Egyiptomból Indiába. Mathurá az i. e. 2. és az i. sz. 5. század közötti időszakban alighanem többek között a ptolemaioszi, majd a római Egyiptomból érkezett árukkal az Indus folyón folytatott kereskedelemnek köszönhetette korai felvirágzását. Lakosai kétségtelenül átvettek egyiptomi és római-egyiptomi művészeti motívumokat, és ezt a hatást az i. sz. 2. században a közvetlenebb szárazföldi kereskedelem felerősítette. A nyugati partvidék kikötői a Narmadá folyó torkolatánál a parti kereskedelemről húztak hasznot.

Fontos lelőhelyet tártak fel India délkeleti partvidékén, a tamil síkságon: Arikamédut. Lagúna mentén épült kikötő volt az időszámításunk kezdete körüli időben, korabeli római cserépedényeket és kereskedelmi cikkeket találtak itt. Létezéséről tanúskodik Hippalosz görög hajós legen-

dája is, aki a monda szerint i. sz. 45-ben rájött a monszun-szelekkel való vitorlázás titkára, és az Adeni-öbölből indulva, az Arab-tengeren hajózott át, és messze délen, a Malabár-parton kötött ki. Arikamédu átrakodó kikötő lehetett, ahonnan az árut vagy a part mentén hajóval, vagy a kőjambattúri nyiladékon át szárazföldön szállították tovább. A Gangá völgyébe a deltán keresztül jutottak el, a nagy, ősi kikötővárost, Támraliptit érintve.

A Délkelet-Ázsia partjai mentén kialakult királyságok fejlődése szorosan összefüggött a rendszeressé vált vitorláhajó-forgalommal és a szárazföldi úthálózat kiépülésével. Aligha kétséges, hogy az indiaiak és a délkelet-ázsiai kereskedelmi partnereik kiváló tengerészekké váltak. Fennmaradt a 7–12. századból néhány fontos ábrázolás vitorlás és evezősoros hajókról (például az adzsantái festményeken, India nyugati vidékéről, az Ékszárból származó 9. századi emlékkövön és a 800 körül Jáván készült borobuduri domborműveken, amelyek külső támaszos hajókat ábrázolnak). Irodalmi forrásokban olvashatunk olyan hajókról, amelyek az árurakomány mellett akár kétszáz utast is szállíthattak.

Az egykori indiai kikötőkről és a délkelet-ázsiai apró királyságokról ma még keveset tudunk. Bizonyos azonban, hogy a királyságok mindegyike a jól hajózható tengeri útvonalak és könnyen hozzáférhető, viszonylag barátságos, termékeny föld egyidejű jelenlétének köszönhetette létrejöttét. Déli irányban a Malaka-szoroson áthaladó tengeri útvonalak királyságok létrejöttét segítették Szumátra (Palembang) déli részén egészen le Jáváig, majd tovább Borneóig, Celebeszig és a Fülöp-szigetekig. Északi irányban a kereskedelmi útvonal feltehetően a Maláj-félsziget nyakát keresztezte a Kra-földszorosnál, ahol egy, az átmenő kereskedelemről élő királyság, Szuvárnabhumi („az arany földje”) virágzott. Innen tengeri útvonalak indultak Thaiföld déli partjainak kikötőibe, ahol létrejött a keleti mon királyság, és Indokínába, ahol Funan, Csenla, továbbá a khmer és a tyam királyság virágzott. Az Indokínába irányuló korai tengeri kereskedelem feltárt leletei között ptolemaioszi, római és Szászánida-kori tárgyakat találtak. A tengeri kapcsolat megerősítésével szolgált legalább egy szárazföldi főútvonal is Alsó-Burma és a thai síkság között. Az évszakonként visszatérő monszun tette lehetővé, hogy viszonylag pontosan megjósolható széljárással hajózhassanak India délkeleti partjától a Bengáli-öblön keresztül Malájföldre, egészen a Malaka-szorosig, és ugyanezen az útvonalon vissza Indiába.

ÉGHAJLAT / Ezen a trópusi vidéken mindenütt a monszun az éghajlat meghatározó tényezője. India termékenységét elsősorban a délnyugati monszunnak köszönheti, amely júniustól kezdve mintegy három hónapig tart. A szubkontinensen, kivéve a legdélebbi vidék néhány körzetét, az év más időszakában nem esik eső. A monszunnak az az oka, hogy az ázsiai szárazföld fölött nyáron felmelegszik a levegő, és emelkedő légáramlás alakul ki. E légáramlat helyét az Indiai-óceán felől érkező paradús le-

6 / Kő dombormű a jávai Borobudurban (i. sz. 800 körül). A szigetek közötti kereskedelemben használt árbocos, súlyos kivetővel ellátott hajót ábrázolja.

7 / A dél-indiai Ékszárban talált 9. századi emlékkő alsó mezője. Az India és Ázsia közötti tengeri kereskedelmet alighanem effajta evezősoros hajókkal bonyolították le.

vegő foglalja el, és amint eléri a partvidéki hegyeket, a Nyugati-Ghátokat, majd a Himálaja felé közelít, óriási esőket zúdít a földekre. A Dekkán-fennsík, amely a Ghátok „esőárnyékában” fekszik, viszonylag kevés csapadékot kap. A legtöbb eső a Himálajától délre fekvő síkságra jut. Az emberek megkönnyebbüléssel, reménykedve és örömmel fogadják a tűző napon hónapok alatt kiégett föld fölé érkező és egyre gyülekező monszunfelhőket. Kicsíráznak a magvak, virágba borulnak a fák, és a táj szinte egyik napról a másikra barnáról zöldre változik. Sok indiai költemény köszönti az első viharokat és a lezúduló esőt mint a beteljesedett emberi szerelem hírnökét és jelképét. A víz szent, hiszen az életet jelenti. Ha késik a monszun – és ez megesik néha –, éhínség és nélkülözés sújtja a vidéket. De gyakran előfordul az is, hogy a monszun hatalmas áradásokat okoz, ahová csak eljut, mindenütt rombol, életet olt ki, ám ugyanakkor termékeny folyami hordalékot is szállít. Megtörténik, hogy a folyók egyetlen évszakban is 10–15 kilométerrel helyezik odább medrüket. India valóban a szélsőségek földje.

8 / Víztorló a dél-indiai Madrász közelében. Ilyen medencékben őrzik meg a monszuncsapadékot a száraz évszakra. India nagy részén a földek termékenységét ezek a víztárolók biztosítják.

Az ilyen éghajlat mindig pusztította az anyagi kultúrát. A rendkívüli hőség, a pára, a vele járó trópusi rovarvilág rengeteg művészi alkotást semmisített meg. Így mindig is elemi szükség volt a monszunáradások szabályozása. Igyekeztek tehát minél több vizet tárolni, hogy jusson az év hátralévő részére is, amikor a föld ismét kiszárad. A vizet pedig bonyolult öntözőrendszerek segítségével kell a szántóföldekre juttatni. Még a nagy folyók vízszintje is erősen ingadozik az évszaktól függően. A Gangá szintje például június elejére mintegy 25 méterrel süllyedhet az áradáskor szokásos alá.

India legnagyobb városai általában a nagy folyók mentén virágzottak, amelyeknek vizét különböző mechanikai szerkezetek segítségével a várost tápláló földekre lehetett vezetni. Sok város azonban, főként a dínasztikus székvárosok, a folyóktól távol települtek. Ezek a városok a hatalmas víztárolóktól függtek, amelyeket a monszunesők töltöttek meg. A víztárolók építése, gyakran óriási gátjaik javítása az uralkodók és kormányok egyik legfőbb feladata volt – az indiai vallás szerint ez a tevékenység lényeges része az ég és a föld közötti közvetítésnek, ami a királyi státusszal jár együtt. A városokat templomaikkal és kertjeikkel együtt a víztároló rendszer mentén építették ki. Aki pedig áttört egy gátat, a legszörnyűbb büntetést követte el.

9 / Az indiai nyelvek eloszlását ábrázoló térkép. Északon a szanszkriton alapuló nyelvek, a legdélebbi részekben pedig a dravida nyelvcsalád nyelvei terjedtek el.

India mégis alapvetően a falvak országa. A vidéket falvak tarkítják, gyalogösvény köti össze őket egymással; egy, esetleg két-három kilométernyire fekszenek egymástól, attól függően, hogy a föld mekkora népességet képes eltartani. Mindegyik falunak önálló vízellátásra van szüksége. Alacsonyabb részekben a kutak elérhetik a talajvíz-szintet. A falunak lehetőleg saját forrása, tárolója vagy tavacska van. A hegyvidékek egyes részein a talaj minden apró gyűrődését kis gát határolja, hogy ameddig csak lehet, megőrizze az előző évi monszun csapadékát. Nem véletlen tehát, hogy a dús lombzotát ábrázoló szimbólum a vallásos-dinasztikus építészet egyik legfőbb díszítőeleme, és az is érthető, hogy Indiában az isteni teremtetőért mint valami folyadékot, mint a világegyetem levét értelmezik. Az is természetes, hogy az indiai vízműépítési szakértelem, amit szigorú vallási tanítások is megerősítettek, szilárd gazdasági alapja lehetett a tengerentúli királyságoknak is. A helyi szokások a maguk szintjén a mai napig tükrözik ezt a hagyományt. Például még ma is láthatunk thaiföldi buddhista szerzetest, aki egész napját azzal tölti, hogy a liba formájú, apró aranyedénykét tejjel vízzel, amit előzőleg megáldott, egy sztúpa tetejére juttatja, és tartalmát egy kötél segítségével a kupolára önti; láthatjuk, amint Indokína rizspalánta-nevelőiben a megtermékenyítő istent és a termékeny istennőt nemi érintkezés közben ábrázoló apró figurákat körülhordozzák.

Általánosan elfogadott vélemény, hogy a monszun vonulási útja a történelem során megváltozott. Nem rendel-

kezünk egyértelmű adatokkal, de úgy látszik, hogy az i. sz. 7. század táján a monszun keleti irányban mozdult el, és nem öntötte többé a Rádzsasztántól nyugatra húzódó földszávot. Az Indus alsó szakaszának egykor bő csapadékot élvező, erdős völgye ma már kietlen. A Thar valódi sivatag lett. Indiában még mindig alig ismerjük az éghajlat és az erdőségek pontos történelmi kölcsönhatását. De az bizonyos, hogy India legnagyobb részét egykor sűrű erdők borították, és az erdőkben az a népesség élt, melynek mostani leszármazottai az ádivászik (öslakosok). A *Mahábhárat*a eposz (i. e. 400 körül) leírja Közép-India nagy erdőségeit. És az ókori és középkori irodalomban sokat olvashatunk remetéről, akik távoli erdőségekbe visszavonulva éltek.

NYELVI MEGOSZLÁS / Nagyon keveset tudunk arról, hogy az indiai lakosság különböző etnikai és nyelvi csoportjai pontosan mikor és hogyan alakultak ki. Legtöbbet az északnyugatra érkező, szanszkrit nyelvet beszélő árja hódítókról tudunk; ők ugyanis múltjuk számos részletének emlékét gondosan megőrizték még az Indiában történő letelepülésük idején abban a hatalmas terjedelmű, ősi szent irodalomban, amely a Védák köré csoportosul. Előttük ugyan már három vagy talán még több etnikai csoport is követte egymást a szubkontinensen, ezek valószínűleg nem hoztak létre sűrű településhálózatot, irodalmat sem hagytak maguk után. A mai nyelvi megoszlás mindenesetre jelentős mértékben a korábbi történelmi viszonyokat tükrözi. Északon a régebbi nyelvek néhány elszigetelt zárványa található: Bengálban a szantáli, amely feltételezhetően az eredetileg Alsó-Burmában, Thaiföldön és Kambodzsában beszélt mon nyelvvel rokon; és a bráhuí meg a gond, amelyek a mai dél-indiai nyelvcsaláddal rokonok. Északon a szanszkrit eredetű nyelvek vannak elsősorban többségben, valamennyi az archaikus árja nyelv helyi származéka.

A szanszkrit, amely legkorábbi formájában erősen ragozó és igen bonyolult nyelv volt, az i. e. 800 körüli időre már kétségtelenül alapnyelvként volt használatos az egész északon. Ahogy múlt az idő, létrejött a szanszkrit nyelv egyszerűsített változata, majd amikor a szanszkrit nyelvet beszélők egyre nagyobb földrajzi térségben szóródtak szét, kifejlődött e nyelv tovább egyszerűsített változatainak csoportja, amelyet prákritnak nevezünk. Ez lett az északi kulturális körzetek beszélt nyelve, és nagy irodalom született – amit az európai kutatók úgyszólván alig ismernek – ezen a helyi, prákrit nyelven. Ezek a nyelvek mindvégig domináns szerepet játszottak abban az időszakban, amellyel e könyv foglalkozik. Az egyik ilyen egyszerűsödött nyelv a páli, amely még ma is szent nyelve a Szi Lanka-i, burmai, thaiföldi és vietnami hatalmas théraváda buddhista irodalomnak. Nagyon valószínű, hogy ez volt az Udzsdzsain és Szánycsi körüli nyugati vidék prákrit nyelve az i. e. 3–2. században. A magadhí volt talán az a prákrit nyelv, amelyet Buddha beszélt, aki Magadhában élt. A dzsainák terjedelmes irodalmát szintén ezen a nyelven írták. A prákrit

nyelvekből keletkezett modern változatokat többnyire arról a vidékről nevezték el, ahol beszélik őket. Leszámítva az egyes nyelveken belül létező variánsokat, ma tizenhárom ilyen nyelv létezik: a rádzsasztháni, a pandzsábi, a pahári-névári, a hindí, a bihári, a bengáli, az orjá, a maráthí, a gudzsarátí és Srí Lankán a szingaléz. A balúcsít és a pastut a mai Pákisztánban és Afganisztánban beszélik. A perzsa, amely ugyancsak árja nyelv, és Indiában a mohamedán Mughal-dinasztia használta a 16–18. században, a szanszkrit eredetű központi nyelvekkel keveredett, és így jött létre a modern hindusztáni.

A nyelvek déli csoportja máshonnan ered, mint a szanszkrit nyelvek. Ezt a csoportot olykor dravida nyelveknek nevezik, és van olyan vélemény, amely szerint e nyelvek az i. e. 2800–1350 között kialakult Indus-völgyi civilizáció lakosainak nyelvéből származnak; őket az északról érkező hódító árjak szorították fokozatosan déli irányba. A dravida nyelveket beszélőknek azonban nincsenek egyértelmű etnikai jellegzetességeik, hiszen a nyelvnek, tudjuk, nincs lényegi kapcsolata a fajjal. Valamennyi dravida nyelv hatalmas és eleven irodalmat hozott létre. Dravida nyelv a tamil, a telugu, a kannada és a malajálam. Minthogy azonban egész Dél-India átvette az árja bráhmaának irodalmi kultúráját, minden dravida nyelvben sok a szanszkrit kölcsönszó és kifejezés.

TÁRGYI EMLÉKEK / A korai történelmi India anyagi kultúráját nem nagyon ismerjük. Az ásátások számos település és város alapjait tárták fel, és nem vitás, hogy még sokat fognak napvilágra hozni. Az irodalomból tudjuk, hogy a legkorábbi árja települések az i. e. 1000-nél korábbi időszakban, Pandzsábban kör alakú vagy négyszögletes, bambuszból épült, alighanem egynél több szintes kunyhókból álltak. A kunyhókat és a marhaistállókat palánkkal és földből vert fallal vették körül. A főnököket egy központi oszlop köré fából épített kamrákba temették, amelyekre földet halmoztak – így alakítván ki egyfajta tumulust. A idő múlásával az árjak települései előrenyomultak a Gangá síkságra, s ahogy a lakói gazdagodtak, a faházak is nagyobbak lettek: a több szobás épületeket – egyik helyiségében a szent tüzet tárolták – zsúppal fedték be. A szent irodalomhoz tartozó szanszkrit *grihja*-szútrák (i. e. 700 körül) még olyan nagyobb házakat is említenek, amelyeknek saját vízmedencéjük, védőfaluk volt, gyülekezőterem, raktár és „latrina” is volt bennük, és kert övezte őket. Köztereket, utakat, hidakat építettek. A szövegek beszámoltak arról is, hogy e települések lakói nemesfémből készült tányért, csészét, kanalat és tükröt használtak, díszes ruhákat és ékszereket viseltek, gondosan megmunkált, fából készült ágyakat és bútorokat helyeztek el a szobákban. Isteneiket ábrázoló képeket is készítettek, de nem tudjuk, hogy azok milyenek voltak. A szavakban leírt bőséget ugyanis ma már csak néhány egyedi és köznap tárgy bizonyítja: a Fort Munró-i kard, egy-két balta és néhány más nélküli cserépedény-töredék.

Az i. e. 600-tól kezdve kialakult korai városi időszakból

10 / A Dzsarászandha-ká-Baithak a régi Rádzsgírban; a fa őrtorony alapzata, amely egykor a városkapunál állt.

is maradt némi emlék északon, nevezetesen a régi Rádzsgírban, nem messze a mai Patnától, Magadha területén. A város völgyben épült, védelmére a környező dombtetőkön 40 kilométeres, kör alakú ciklopszfalat emeltek. Hasonló falak töredékei másutt is megmaradtak. A völgy bejáratát vizesárok és földsánc védte, máshol is ismerünk ilyen, földből készült védőműveket, például Ahicscsatrában (Észak-Orissza), ahol azokat égetett téglával burkolták. Ez utóbbi városban volt egy központi templom, amelynek irányába a főutca vezetett. A régi Rádzsgír kapuja előtt hatalmas kőtalapzat áll, az ún. Dzsarászandha-ká-Baithak, a mitikus király, Dzsarászandha „trónusa”. Valójában inkább egy fából készült magas őrtorony alapzatának látszik; és a városban található hasonló, de kisebb emelvények is valószínűleg faépületek alapjai voltak. Valamennyi menthetetlenül elveszett. És ezzel eljutottunk az egész indiai anyagi kultúra egyik legsúlyosabb kérdéséhez.

Ami napjainkig megmaradt, az néhány kivételtől eltekintve kőből, égetett anyagból (terrakotta) és stukkóból készült, de még az ilyen tartós anyagokból létrejött alkotásoknak is csupán töredéke került el a pusztulást. A legkorábbi időktől napjainkig a házak és a paloták, aprók és nagyok milliói épültek vályogtéglából és a hatalmas erdőségek fájából. A szövegek elbeszélése szerint legtöbbjüket gazdagon faragták, falukat festették, festményekkel és pompásan megmunkált bútorokkal díszítették. Mindebből gyakorlatilag semmi sem maradt. India iszonyatos éghajlata elpusztította őket. Ahol néhány korai terrakotta, elefántcsont lap, gipszre festett korai falfestmény véletlenül megmaradt, kénytelenek vagyunk képzeletünk segítségével rekonstruálni az egykori virágzó művészetet. A pálmalevélre, nyírfakéregre vagy pamutanyagra festett képek és illusztrált könyvek tömegéből, amelyekről tudunk, az i. sz. 1000 előtti időszakból egy sem maradt meg, eltekintve attól a néhány töredékes buddhista kéziratától, amelyet Belső-Ázsia száraz homokja őrzött meg.

A korai indiai művészetnek nincs számunkra összefüggő története. A fennmaradt töredékekből ugyanis lehetetlen az indiai anyagi kultúráról vázlatos képnél többet összeállítani. A szánycsü és bhárhuti sztúpák (i. e. I. század) néhány reprezentatív domborműve azonban sokemeletes pompás faépületeket ábrázol. A korai buddhista barlangok a Nyugati-Ghátokban (például Bhádzsá) hatalmas, fából épült csarnokok kőbe vájt másolatai, ahol még a gerendák eresztékeit is gondosan utánózták. Bizonyos mértékben tudjuk tehát, hogy az eltűnt épületek hogyan festettek. Mindegyikre jellemző a dongaboltozat, amelyet egyenes fagerendákból raktak boltívesen és talán zsúppal fedtek; és a patkó alakú, csúcsíves keretbe foglalt ívelt ablak. Ezt nevezik *csaitja*-ívnek, amelyet rendszerint faráccsal töltöttek ki, hogy beengedjék a hűsítő levegőt, de kirekesszék a ragyogó napsütést. Ez az ív előírásos indiai forma, amit egész Délkelet-Ázsiában átvettek, és téglából vagy kőből is kialakították, a helyi ízlésnek megfelelően módosítva.

Ha valami megmaradt, az annak köszönhető, hogy az alkotók tartósabb anyagot használtak. Viszonylag nagy bőségben maradtak fenn korai cserépedények és terrakotta szobrocskák, s ezek a tárgyak sokat elmondanak legalábbis a divatot kedvelő városlakók külleméről és kedvteléseiről. Minden elhagyott tégl- és kőépítményt, amelyet a természet nem pusztított el, illetve az ősi telepek romjait rendszerint a helyi lakosság fosztotta ki, hogy

11 / A bhádzsái buddhista prédikációs barlang homlokzata az i. e. 2. századból. Stílusa az Indiában egykor milliószám épült, de az idők során nyomtalanul elpusztult faépületek szerkezeti megoldásait utánozza.

anyagát építkezéseinél ismét felhasználja. A vizsgált időszakban alighanem csak a vallási célú épületek esetében érezték szükségesnek vagy helyesnek a kő vagy égetett tégl alkalmazását, bár India egyes részein, nevezetesen a Himálaja vidékén és a messzi délen, a templomokat még ma is fából építik. A régi Taxilában, a magas északnyugati vidéken kétségtelül vannak köemlékek az i. e. 300 és i. sz. 300 közötti korszakból is. Kausámbí, az ősi erődtett város romjai alatt találták meg beszakadva azt az egyetlen kő boltívet, amelyet a mohamedán kor előtti Indiából ismerünk (i. e. 400 körül készült). De eltekintve az effajta egyedi példáktól, az indiai anyagi kultúra valamennyi maradványa vallási jellegű.

Nagyon is lehetséges, hogy a régészet városok és paloták alapjait fogja még feltárni, középkori nagyvárosok titkát kibogozni, lévén, hogy sok ásatási munka ma még várat magára. Srí Lankában például, Szihagiriben hatalmas 5. század végi palotacsoport és az azt körülvevő város alapjait találták meg. Az indiai régészet talán joggal vádolható az- zal, hogy egyoldalúan a vallási építmények feltárására és megőrzésére törekszik, és elhanyagolja a kutatás más területeit; de ez nagyrészt annak tulajdonítható, hogy ilyen jellegű emlékek viszonylag nagy bőségben találhatók a föld

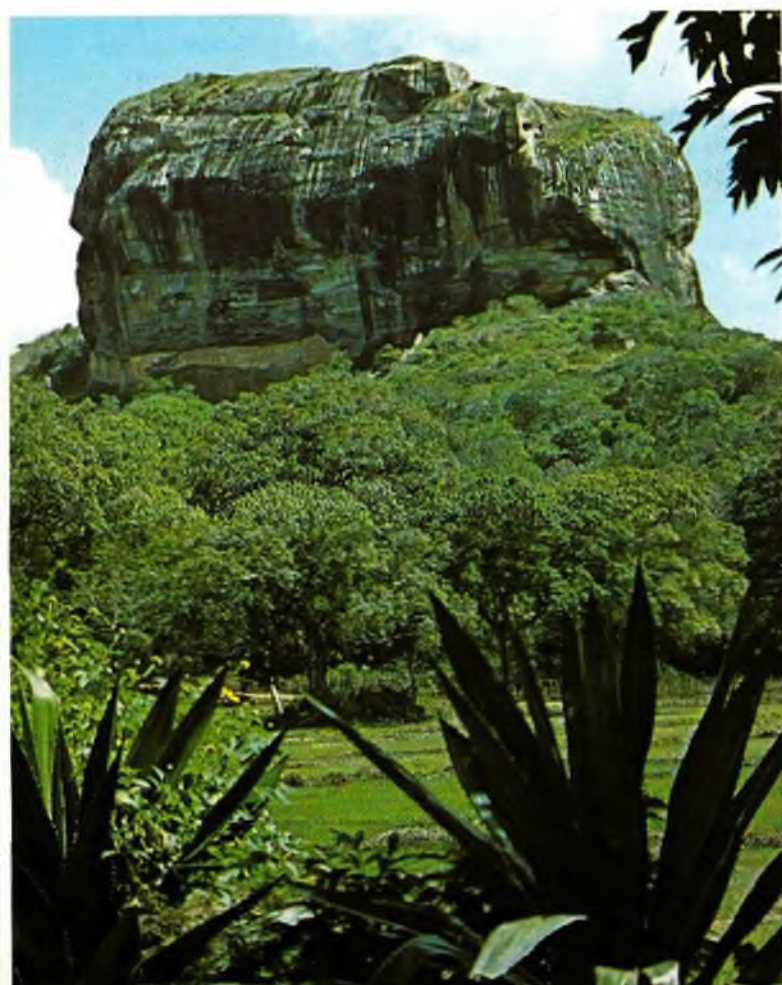
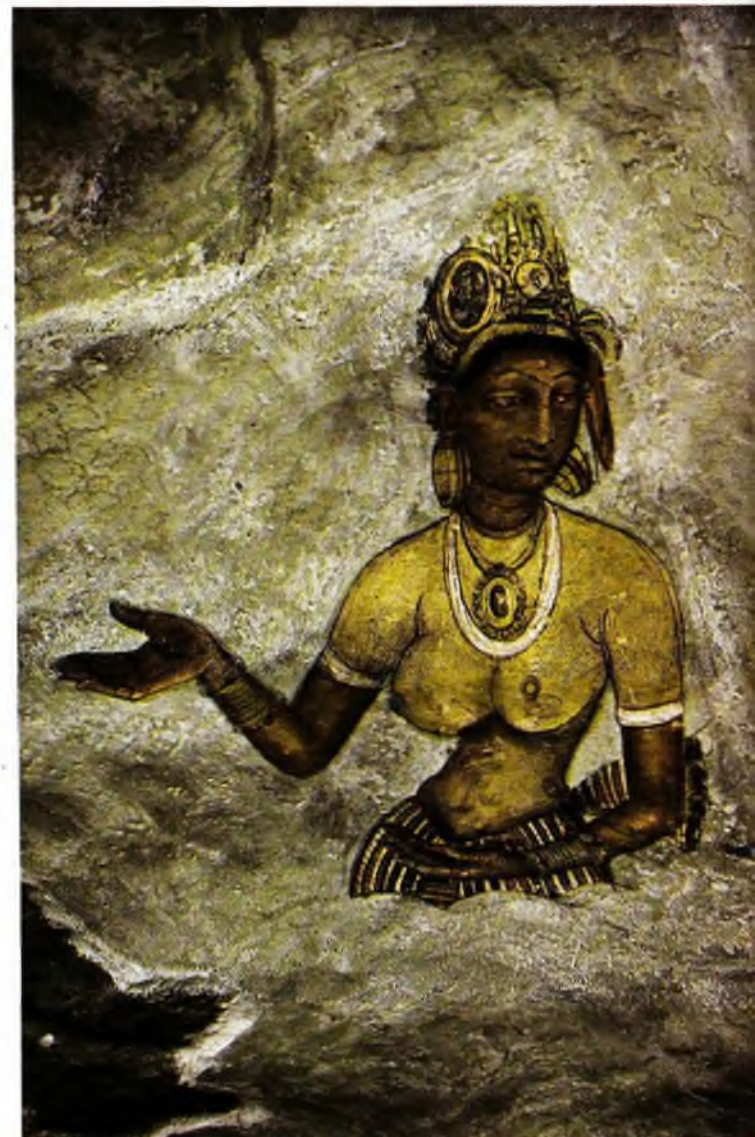
felszíne fölött is, és kőből készültek. A vallási épületek falain fennmaradt kőszobrok és néhány falfestmény bizonyítják leginkább az ókori India művészetének dicső voltát. Ezek viszont világi művészeti iskolák meglétére utalnak, amelyek mindenütt virágoznak, ahol gazdagság és támogatás bátorítja munkájukat.

Tény, hogy sok fennmaradt vallási ábrázolás jellege határozottan világias; például az adzsantái buddhista sziklakolostor egyik-másik falfestményének stílusa rendkívül érzéki, és egyáltalán nem illik egy aszketikus szerzetesi testület környezetébe. Ez pedig arra utal, hogy ezeket a képeket nem szerzetes festők készítették, hanem világi művészek, akik magánházak díszítését végezték, és így szerzett készségüket hasznosították a buddhista témák ábrázolásánál is. Ezért joggal vetődik fel a kérdés: vajon India művészete valóban olyan egységesen vallási volt-e, mint amilyennek látszik? Erre a kérdésre a könyv utolsó fejezetében még visszatérünk. A ránk maradt indiai anyagi kultúra azonban egyértelműen vallási jellegű, ezért könyvünk a tárgyi emlékeket annak a két vallásnak a keretei között fogja vizsgálni, amelyek ezt a kultúrát kialakították. Nyomon követhetjük a buddhista szentély és a hindú templom fejlődésének útját.

12 / A Srí Lanká-i Szihagirihez vezető ösvény mentén látható falfestmény az i. sz. 500 körüli időből. Mennyei hajadonokat ábrázol.

13 / A 200 méter magas oroslánszikla Szihagiriben. Tetején i. sz. 500 körül palota állott. A közelmúltban tárták fel a talapzatánál épült palotát és várost.

14 / A mennyei hajadonok egyike Szihagiriben. Vakolatra festették.

IRODALMI FORRÁSOK / Az indiai civilizáció bizonyos értelemben nyelvi és irodalmi emlékeinek köszönheti létét, mivel egy sajátos típusú irodalom révén fejlődött ki, terjedt el, őrizte meg évezredekken át vitalitását. India és Délkelet-Ázsia különféle térségeiben természetesen ugyanúgy léteztek világi versek, szindarabok és történetek, mint bármely más kultúrában. Ezenkívül azonban az ősi hindú és buddhista szövegek hatalmas gyűjteménye is az ott élők közkincese volt, ezt szentnek tekintették, és így az eszmét és a kultúrát tápláló ihlet állandó forrása volt. Ez az irodalom azután is fennmaradt, miután az anyagi kultúra eltűnt, külön társadalmi csoportok őrizték meg emlékeztükben, és másolták le a kéziratokat. A szövegek jelentős része, mint már említettük, szanszkrit nyelven őrződött meg, vagy pedig annak egyik származékán, páli nyelven íródtak, ez lévén a théraváda buddhista szövegek közvetítője, vagy mágadhí nyelven, amelyen a dzsaina szövegek íródtak.

A legfontosabb szerepet a szanszkrit viszonylag egyszerűsített változata játszotta, ez volt a művelt rétegek érintkezési nyelve. Ennek az irodalmi szanszkritnak saját fejlődéstörténete van: az archaikus és bonyolult szanszkrit – ez alighanem India nyugati részén maradt fenn – egyszerűsödésének első szakaszát képviseli, de erről majd később szólunk részletesebben. Az udvari költészet, a dráma- és prózairodalom nagy fellendülése azonban Észak-India nagyobb városaiban következett be az időszámításunk előtti és utáni évszázadokban. Annak nyelvét, a klasszikus szanszkritot kifinomult szellemű írók olyan árnyalt hangzásokra és olyan bonyolult gondolati kifejezésekre tették alkalmassá, amelyeknek más nyelvekben nem lelhetjük párját. A filozófusok és a logika mestereinek eszközeként mély gondolatok rendkívül tömör megfogalmazását tette lehetővé, s az angolul beszélő világ leginkább éppen ezekből a tömör indiai filozófiai szövegekből ismer néhányat.

Ezt a szanszkrit nyelvet sajátították el és művelték az írók India-szerte, miközben a különböző nyelveken beszélők már nem értették meg egymás nyelvét. Ez a helyzet azóta sem változott. A közös írott nyelv által mégis érintkezhetek egymással, és India minden részén, valamint

Délkelet-Ázsia hindú királyságaiban hatalmas könyvtárak épültek a szanszkrit irodalom számára. Persze létrejöttek a közös nyelvtől eltérő helyi változatok is. A mahájána buddhisták által használt szanszkrit például egészen egyedi volt, különleges szókészletével, de ennek ellenére tökéletesen érthető maradt a nem buddhisták számára. Ez volt a nyelve a nagy mahájána buddhista szövegeknek, amelyeket kínaira, tibetire, mongolra és koreaira, japánra, valamint a régi jávai és a mon nyelvre is lefordítottak. A szanszkrit egy-egy változata és az e nyelven íródott szövegek útján terjedt el az indiai kultúra Délkelet-Ázsia különböző részein, ahol a civilizáció csiszolt kőkorszaki vagy bronzkori szakaszában élő, lényegében törzsi társadalmaknak nem volt saját irodalmuk vagy tudományos műveltségük. A szanszkrit eposz, a *Rámájána* Délkelet-Ázsia sok részén mindmáig a legendák és a drámák fő forrása, bár esetenként érződik a helyi mitológia jelentős módosító hatása.

A szanszkrit nyelv biztosította az indiai kultúra belső egységét és erejét. A szanszkrit a világ legősibb fennmaradt nyelve, mert az eredetileg árja bráhmanák papi kasztja vallási kötelességének tartotta a Védák néven ismert szanszkrit szövegek, a négy himnuszgyűjtemény és a köré csoportosult irodalom változatlan megőrzését. A szöveget és hordozóját, a szót szentnek, a Legfőbb Elv, a Brahman hallható megnyilvánulásának tekintették. A szent szavak minden kánoni megnyilvánulását egyaránt kincsként becsülték. A Védák túlságosan szent volt ahhoz, hogy leírják; ezért könyv nélkül megtanulták, és tanítók adták tovább tanítványaiknak nemzedékről nemzedékre élőszóval. A himnuszok legalább az i. e. 2. évezredbe vezethetők vissza. Régies és nyelvtanilag kimunkált szanszkrit nyelvük rokonságban áll a görög és más európai nyelvek archaikus formáival – ezt a csoportot nevezik a nyelvészek „indoeurópainak”. A himnuszok istenségek gyülekezetét idézik és dicsérik, s áldozati szertartások alatt énekeltek őket. Az

15 / Pálmalevél lap buddhista bölcséleti szöveggel, szanszkrit nyelven, nágarí írással készült 1112-ben. (Victoria and Albert Museum, London)

évezredek során a bráhmanák, akik hosszú éveken át elmékedtek vallásuk e szent szövegein, feltárták és elmélyítették a himnuszokba és gyönyörű nyelvi szerkezetükbe rejtett értelmet. Az i. e. 4. századra a himnuszok körül hatalmas magyarázó szöveganyag, bennük fonetikai, metafizikai, mitológiai és logikai elmélkedések gyűltek össze, bár ekkor a nyelvet már senki sem beszélte. Legpontosabb és legkidolgozottabb formájában talán nem is beszélték sohasem. Az i. e. 5. század körül született a két nagy epikus költemény: a *Mahábhárata* első változata és a *Rámájana*. Mindkettő viszonylag egyszerűbb, de gyönyörű szanszkrit nyelven íródott. Ezek az alkotások rögzítették a nyelv klasszikus formáját.

AZ ÍRÁSBELISÉG KEZDETEI / Arra a kérdésre, hogy mikor jegyezték le először a szanszkrit szövegeket, még nem sikerült pontos választ adni. Sok tudósnak az a véleménye, hogy a szanszkrit nyelvet és származékait legkésőbb az i. e. 5. században már le tudták írni. Szerintük ugyanis az akkoriban már létező hatalmas városok és királyságok kormányzása aligha elképzelhető valamiféle írás nélkül. Az i. e. 2. századra pedig bizonyára már könyvtárak is léteztek. A legkorábbi írás azonban, amelyet a történeti időkből ismerünk, egy sor, sziklafalakra és kőoszlopokra vésett szöveg, amelyet India-szerte az i. e. 3. század harmadik negyedében Asóka császár parancsára készítettek. Nyelvük a helyi prákrit nyelv. A feliratoknál alkalmazott írást bráhmínak hívják (északnyugaton egy másik, kharósthínak nevezett írást használtak, ez viszont az Akhaimenida arameusból származott). A bráhmí tökéletesen alkalmas a klasszikus szanszkrit lejegyzésére. Követi azt a gondos hangtani rendszert, amelyet a bráhmanák fejlesztettek ki, hogy megértsék az ősi, szent védikus szanszkritot; és minden későbbi indiai írás a bráhmiből fejlődött ki. (A kharósthí alkalmi használata csak India északnyugati részén és Belső-Ázsiában maradt meg, a középkor elejéig.)

Mindenesetre emlékeztetnünk kell arra, hogy a legkorábbi írásbeliség emlékeit kőbe vésett hivatalos feliratok vagy érmek szolgáltatják, és ezek az anyagok sajátos módon torzíthatják a betűvetést. Semmit sem tudunk a folyóírásról, pedig a kéziratok nyilván így készültek. De biztosak lehetünk benne, hogy létezett. Hiszen még a bráhmanáknak is le kellett jegyezniük azt a hatalmas mennyiségű, kevésbé szent irodalmat, amelyet ők maguk hoztak létre; és a legkorábbi szanszkrit világi irodalom, egyebek mellett az eposzok jellegéből feltételezhetően is, lejegyzett és nem csupán memorizált szövegek voltak. Északon a bráhmí fokozatosan terjedt el és indult virágzásnak. A betűk felső részét összekötő vízszintes vonal alkalmazásával alakult ki belőle a gyönyörű és esztétikailag kimunkált dévanágari, azaz „isten városi”: a korai középkor írása; napjainkban ez az összes szanszkrit és a legtöbb helyi nyelvű kiadvány állandó írásmódja. Ebből aztán különböző változatok alakultak, fejlődtek ki, nevezetesen a 11. században a bengáli és a tibeti, miután Tibetben a 8.

16 / Istennő szobra, Nepál, 10. század. Erényeit felsoroló szöveget véstek köré a sziklába a nágarí írás egy változatával.

században elterjedt az indiai kultúra. A Dekkánon és Sri Lankán a bráhmí egyre gömbölyűbb formákat vett fel, s végül is hurkolt írás lett belőle. Ezt még mindig használják a saját páli szövegeik leírására, nemkülönben azokban a délkelet-ázsiai országokban is, amelyek a théraváda buddhizmust követik. India középső részén és a tamil síkságon a bráhmínak szögletesebb változatai alakultak ki fokozatosan. A legkorábbi délkelet-ázsiai feliratok a 4. és 5. században Malájföldön és Borneón szép szanszkrit nyelven készültek, a délkelet-indiai írás egyik korai változatában. A későbbi feliratok, például a khmerekéi, nemcsak hibátlan szanszkrit nyelven, hanem gyönyörű betűkkel is készültek.

Vannak Dél-Indiában területek, ahol nem szanszkrit nyelvek virágoztak, saját írásuk és irodalmuk volt, ilyen nyelv a tamil a délkeleti síkságokon. A tamil költészetet már az időszámításunk első századaiban lejegyezték, ekkor állították össze az első antológiákat a tamil vándorénekesek verseiből. Ezek a gyűjtemények a 19. század végéig jórészt ismeretlenek maradtak, amikor is ritka kéziratok kerültek elő régi könyvtárakból, és a szövegeket kiadták. De először a buddhisták, később a bráhmanák „gyarmatosították” India délkeleti részét, királyi dinasztiák támogatásával. Így képesek voltak befolyásolni a tamil vidékről kiinduló tengerentúli indiai kereskedelmi és kulturális terjeszkedést. A bráhmanák és a buddhisták két egymással vetélkedő sajátos társadalmi csoportot alkottak, mindkét csoport megőrizte szent irodalmát, s kettőjük közül az egyik, vagy mind a kettő alkotta egy-egy idegenben létesített indiai kolónia társadalmi magvát. Kulcs szerepet játszottak abban, hogy az indiai kultúra tartósan életképes maradt, és hatalmas földrajzi térségben elterjedt.

A bráhma náké volt a legősibb társadalmi rang. Mivel minden bráhma na hatalmas mennyiségű szent szöveget őrzött emlékezetében, a társadalom többi tagja úgy tekintett rájuk, mint mindenfajta tudás tárházaira, és a közösség tartotta el őket. Ezért aztán a bráhma náknak olyan lehetőségük nyílt szellemi képességeik és ismereteik szabad kibontakoztatására és gyarapítására, amilyent semmiféle más korai kultúrában nem ismerünk. A vallásos és a filozófiai irodalom megőrzése mellett, amitől társadalmi rangjuk függött, ők voltak az állam miniszterei és a közügyek intézői; ők voltak az ügyvédek és az erkölcsfilozófusok is. Fejlesztették a logika és a matematika tudományát, a csillagászatot, a mérnöki ismereteket (különösen a vízszabályozást), az orvostudományt (melynek része volt a rengeteg gyógyhatású anyag ismerete is) és a fémkohászatot. Az ő tevékenységüknek köszönhető az ősi indiai filozófiai és irodalmi örökség feltárása és lejegyzése nemcsak szanszkritul, hanem a különböző prákrit nyelveken is. Ma is vannak hatalmas, teljes egészükben még feltáratlan kéziratárak. A bráhma náké évezredes szellemi tevékenységének köszönhető, hogy az indiai irodalomból és tudományból sokkal több maradt meg, mint bármilyen más civilizáció örökségéből. És azt sem szabad elfelejteni, hogy az indiai kultúrát tárgyaló modern művekben említett minden tudós neve mellett tucatnyi, egyáltalán nem kevésbé jelentős régi tudóst említhetünk, akik tevékenységükkel hozzájárultak az egyes elméleti iskolák kialakulásához. Amikor a hinduizmus eljutott a tengerentúlra, a bráhma nikus tanítás támogatta a királyság és az előírásoknak megfelelő állami szervezet eszményét, amelyen a tengerentúli királyságok sikere alapult.

A SZANSZKRIT FONTOSSÁGA / Az európai kultúrában ma sincsenek sokan, akik igazán értik, hogy a világon még mindig milyen óriási történelmi és kulturális szerepet játszik a szanszkrit. Ma már a modern ember tudatának alapvető alkotóelemeként fogadjuk el az Indiából származó felfedezések és fölismerések egész sorát. Jelenősebb példa a tízes számrendszer és a helyiérték, valamint a nulla használata a matematikában, ami nélkül a természettudomány bizonyos ágazatai el sem képzelhetők. Arab számoknak nevezzük ezeket, de az arabok csak továbbították őket Indiából nyugatra, és ők maguk „indiai nak” hívták a számokat. Indiai megjelenésükről legkorábban egy i. sz. 695-ből származó felirat ad hírt, de a matematikusok számításaikban minden bizonnyal már évszázadokkal korábban használták. A számokkal együtt jelen volt a számsorhoz kapcsolódó potenciális végtelen fogalma, és ezt mutatják azok a kozmológiák, melyekben ilyesféle állításokkal találkozunk: „számtalan a világegyetem, akár a homokszem a Gangában”. Már az i. sz. 2. évszázadban léteztek és közismertek voltak ilyen rendszerek.

A 7–12. század között az indiai matematikusok sok olyan eljárást és fogalmat alakítottak ki, amellyel messze Európa előtt haladtak. Ezek közé tartozott a pozitív és negatív mennyiségek használata, a négyzet- és köbgyök-

vonás, bizonyos másodfokú egyenletek megoldása, a nulla és a végtelen logikai következményeinek felismerése, bizonyos trigonometriai, gömbháromszög-tani és differenciálszámítási ismeretek, elsősorban ezek csillagászati alkalmazásai. Az 5. században a csillagász Áryabha ta a bolygómozgás heliocentrikus elméletével jelentkezett, valamint azt állította, hogy a Föld a saját tengelye körül forog. Ezek a matematikai gondolatok mutatják: a bráhma náké befelé forduló gondolkodása és szemlélődése termékenynek bizonyult, spekulációikat a logika iránti fokozott érdeklődés is táplálta. A bráhma náké kutatásainak ezt a területét mindeddig nem vizsgálták meg kellő alapos-sággal, hiszen Nyugaton és Keleten egyaránt kevesen tudnak úgy szanszkritul, hogy képesek lennének követni e vizsgálódások rendkívüli fogalmi finomságait, különösen a navja-njája későbbi iskoláinak tanításait.

17 / Ájtatosságát végző király bronzszobra Dél-Indiából. a 15. századból; kezét imádságra teszi össze. Hasonló szobrokat adományoztak India-szerte a templomoknak. A királyok gyakran aszkétaként fejezték be életüket. (Delhi Múzeum)

Indiában ugyancsak korán kifejlődött a nyelvészet tudománya. Ez a nyelvtan és a jelentéstan tanulmányozásából alakult ki; eredetileg azért hozták létre, mert az ősi szanszkrit, amelyen a Védákat írták, fokozatosan érthetlenné vált a bráhmanák számára, holott az ő feladatuk volt a szövegek memorizálása és fölhasználásuk a szertartásokban. A két legnagyobb grammatikus Pánini (i. e. 5. század) és Patandzsali (i. e. 2. század) volt, a jelentéstan talán legnagyobb teoretikusának pedig Bhartriharit tekinthetjük (i. sz. 5. század). Pánini megismerése adta az ötletet a németországi Grimm fivéreknek a modern nyelvtudomány alapjául szolgáló összehasonlító nyelvészeti kutatások kezdeményezésére. A 19. század elején ugyancsak Németországban többek között a Schlegel fivérek és a filozófus Schopenhauer ismerték fel a szanszkrit nyelv, irodalom és filozófia fontosságát, a gondolkodást megtermékenyítő erejét, és amit csak tudtak, beépítettek a német idealizmus filozófiájába. Ez a körülmény ugyan átmenetileg hátrányt jelentett az európai gondolkodók körében, az eredeti szellemiség azonban most ismét éreztetni kezdi egykori nagy befolyását a nyugati gondolkodásra.

A HINDUIZMUS / A bráhmanákat a közfelfogás a hinduizmussal azonosítja. A történelmi hinduizmus azonban egyáltalán nem közvetlen tükrözője az ősi árja, védikus gondolkodásnak. Valójában nem más, mint az árja társadalmi rendszer ötvöződése a népi istenhit elemeivel és a királyság sajátos elméletével, amely az ember-király és annak isteni mivolta közötti funkcionális viszonyon alapul. Az árja rendszerben, amely kasztrendszerre fejlődött, a bráhmanának sarkalatos szerepük volt. A nép helyi isteneit fokozatosan beolvasztották a magasabb rangú istenek csoportjába; a helyi mítoszokat a bráhmanák összegyűjtötték, és a középkori legendák enciklopédikus gyűjteményeiben, a *puránákban* egyesítették, míg végül Siva, Visnu, a különböző neveken ismert istennő, Szúrja, a napisten, Ganésa, a gazdagság istene és Brahmá, a teremtő, a hindú panteon fő alakjai lettek. Ezek nem voltak ugyan jelentős védikus istenek, a bráhmanák azonban saját szövegeikben elevenen tartották a Védák egyéb isteneit, és időnként tudatosan bevezették őket a kései középkori hindú ikonográfiába. A történelmi hinduizmus nagy isteneinek tiszteletét a bráhmanák tartották fenn, általában ők gondozták templomaikat is, és ők gondoskodtak róla, hogy ezeket az isteneket a Legfőbb Elv megszemélyesítőjeként tiszteljék egy gazdag mitológiában. Ezek az istenek voltak a hindú királyok metafizikai támaszai. A hinduizmuson belül szekták is létrejöttek, azon az alapon, hogy a különböző szekták tagjai más-más istenséget tekintettek személyes uruknak. Mondanunk sem kell, hogy ezek a szekták is jelentős mennyiségű vallásos és teológiai irodalmat teremtettek.

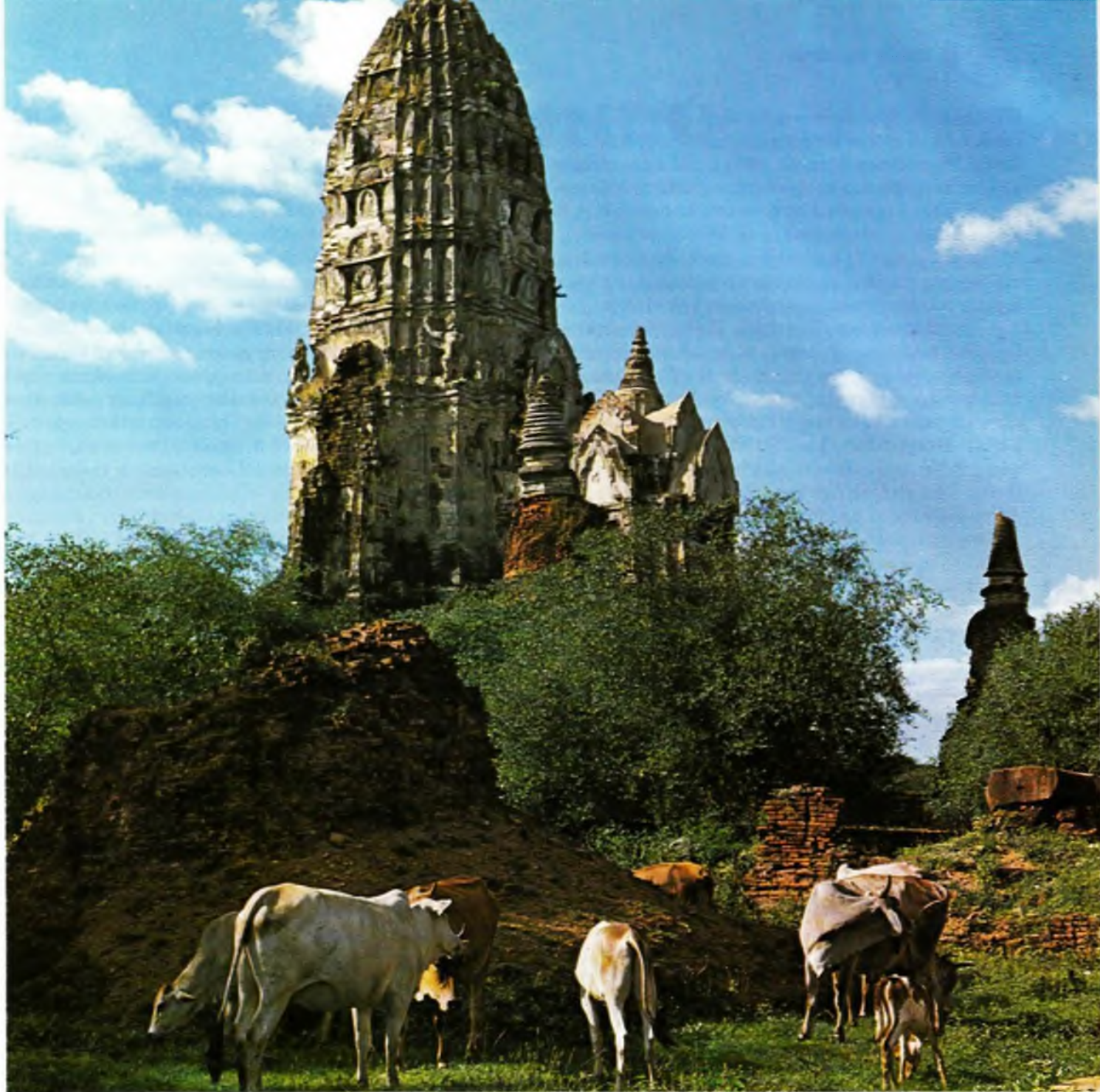
Az árja ember életét a gyermekkor után négy szakaszra osztották. Előbb tanuló lett, azután családfi, majd erdőlakó, végül pedig otthontalan aszkéta, aki lemondott a világról, még az erdő nyugalmáról is, hogy a teljes aszké-

zisban keresse a végső szellemi megvalósulást. Az utolsó szakaszban a végső tudásra törekedhetett a meditáció számos módozatainak egyike, például a jóga útján, mégpedig sokkal elmélyültebben, mint életének bármelyik korábbi szakaszában. A legtöbb átlagos árja sohasem jutott túl a családfői életszakaszon. De sok bráhmana komolyan vette a kötelességet, és így alakult ki a vándor aszkéták egész osztálya, akiket az emberek különösen szentnek tekintettek, és követendő példának tartottak. Az i. e. 6. századra, amikor Buddha, a buddhizmus alapítója és Mahávíra, a dzsainizmus alapítója élt, még a nem bráhmanák között is szokássá vált, hogy aki elhivatottnak érezte magát, az az aszkétaságot választotta, és valamelyik tanítás követője lett. Az Asóka-féle feliratok (az i. e. 3. század harmadik negyede) arra intik az egyszerű népet, hogy tisztelje a „bráhmanákat és a sramanákat”, s az utóbbiak kétségtelenül éppen a nem bráhmana aszkéták közé tartoztak. A történelem tanúsága szerint az említett aszkéták körében számos ortodox és egyéb szekta alakult.

18 / A dinasztikus istenséggént ábrázolt Visnu, a 12. századi északkelet-indiai stílusban. Az egyik kezében korongot, a másikban kagylót tart. (Delhi Múzeum)

A BUDDHIZMUS / A buddhista irodalom leírja, hogy Buddha sokféle tanítással próbálkozott, míg végül megtalálta a saját útját. Amikor Bódh Gajában a pípalfa alatt elérte a végső megvilágosodást, négy szent igazságot ismert fel: az élet szenvedés; a szenvedés oka a vágy; a szenvedéstől való megszabadulás útja a vágy feladása; a vágy feladásának útja a Buddha-tanok nemes nyolcérétű ösvénye. Buddha, megvilágosodása után, egészen a haláláig és a nirvánába való átköltözéséig prédikált, sok világi embert térített meg, és kiépítette az aszketikus szerzetesek rendjét, amely azután a buddhizmus magva maradt. A szerzetesek őrizték meg tanításait, és idővel a tan hatalmas rendszerét hozták létre. A buddhista tradíció három alap-

19 / Sztúpa romjai a thaiföldi ősi nagyvárosban, Ajuthajában, amely a kereskedelmi útvonalak találkozási pontjánál épült. A középkorban a városban sajátos művészeti és építészeti stílus alakult ki.

vető formában maradt fenn. Az első volt a théraváda („a vének útja”) vagy hínájána („kis kocsi”). Ez a „fundamentalista” iskola volt, szövegei páli nyelven maradtak fenn, és úgy hitte önmagáról, hogy ő áll a legközelebb Buddha eredeti tanításaihoz. Főleg Srí Lankán, Burmában és Thaiföldön maradt fenn. A mahájána („nagy kocsi”), melyet szanszkrit nyelven jegyeztek le, és a fegyelem kérdéseivel foglalkozó szövegei jórészt azonosak a hínájánáéval, egy sor olyan tant és metafizikai szöveget is

tartalmaz, amelyek messze túlhaladják a hínájára szűk kereiteit. Míg ez utóbbi megelégszik azzal, hogy a személyes üdvözülés módszereit tanítsa, addig a mahájána sarkalatos elvként hangsúlyozza az egyetemes együttérzést, és sejteni engedi, hogy a hínájánát megrontotta az önérték. A harmadik iskola a vadzsraja („a mennydörgés kocsi”, i. sz. 550 után), elfogadja a mahájána elveit, de kiegészíti egy sor régebbi mágikus és elmélkedő eljárással, melyeknek legnagyobb részét a hindú szektáktól kölcsönözte.

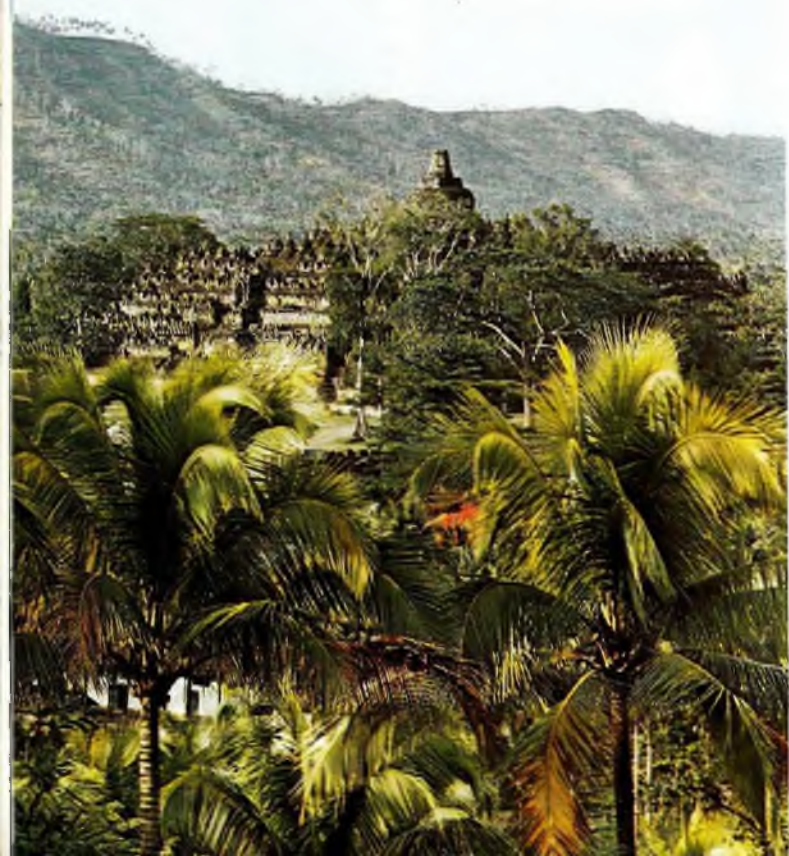
A buddhizmus elterjedésének idején India-szerte és Délkelet-Ázsiában az írástudó buddhista szerzetesek rendje hasonló szerepet játszott, mint a hinduizmusban a bráhmanáké. A középkorra Délkelet-Ázsiában alighanem elhomályosult a különbség a hinduizmus és a buddhizmus között: Bangkokban, Thaiföld fővárosában mind a mai napig indiai bráhmanákat alkalmaznak bizonyos udvari szertartások elvégzésére, noha a buddhizmus ott még mindig államvallás. A buddhizmus középpontjában a tökéletes lemondás elmélete állt. Míg a bráhmani elmélet helyt adott és időt is engedett az életben a mindennapos emberi vágyaknak és törekvéseknek, még ha végső soron a szellemi beteljesülés útjában álló akadállynak tekintette is őket, addig a buddhizmus azt tanította, hogy a nyolcútrú ösvényeken kívül minden forma és szokás abszolút akadálya minden előrehaladásnak. A buddhista szerzeteseknek elméletileg teljes fegyelemben kellett élniük, és mindenestül a célnak kellett szentelniük magukat, feladva minden köznapi emberi törekvést. A gyakorlatban azonban nem

mindig tették ezt. Mert amint a buddhizmus is kifejlesztette a maga hatalmi intézményeit, amelyek rendszerint a dinasztiaiak által pártfogolt kolostorokra épültek, a szerzetesekre is politikai és gazdasági szerep várt.

A szerzetesek nagy hatású logikai és lélektani iskolákat is létrehoztak. De a buddhizmusra az volt jellemző, hogy mivel nem fogadott el kötelezőnek semmilyen külső rendszert, alkalmazkodni tudott a legkülönbözőbb népek társadalmi berendezkedéséhez és szinte minden idegen vallással szemben vonzóbbnak bizonyult. A buddhizmus lényegében azt tanította, hogy semmiféle társadalmi, eszme- és ismeretrendszer nem jelent önmagában végső értéket; ezért sohasem kísérelte meg, hogy valamilyen saját alternatív társadalmi vagy tanrendszert kényszerítsen rá arra a területre, ahová behatolt. Ebben a tekintetben különbözött a hinduizmustól, amelynek a kasztelmélet alapvető és lényeges eleme volt. Ily módon a buddhizmus a maga különböző formáiban képes volt rá, hogy a Kelet sok országában fennmaradjon és virágozzék: Kínában, Koreában, Japánban, Mongóliában, Tibetben, Burmában, Thaiföldön, Sri Lankán, Kambodzsában, Vietnamban és a Maláji-félsziget egyes részein, valamint Szumátrán és Celebeszen. A hinduizmus Délkelet-Ázsiában és Jáván terjedt el; de nagy kezdeti sikerek után elvesztette befolyását az egyszerű nép körében, akik a buddhizmust fogadták el. Indiában viszont a buddhizmus másfél évezredes fennállása után elvesztette hatalmát a nép fölött, és átengedte a helyét a hinduizmusnak és szigorú határokkal tagolt társadalmi rendszerének. Ázsia nem indiai népeinek nagy tömegei számára azonban a buddhizmus még ma is az igaz erkölcs alapja és a végső szabadulás útja.

20 / A nagy buddhista emlékegyüttes, Borobudur látképe a dús közép-jávai növényzet között (i. sz. 800 körül).

DZSAINIZMUS / Szót kell ejtenünk még egy vallásról, amely igen fontos szerepet játszik India egyes részein, de másutt csak jóval a könyvünkben tárgyalt korszak után eresztett gyökeret. Ez a dzsainák vallása. Buddha idősebb kortársa, Mahávira alapította. A dzsainizmus azt tanítja, hogy a szellem úgy szabadulhat meg az anyag kötelékéből, ha tökéletesen tartózkodik minden élőlény bántalmazásától. Persze csak nagyon kevesen képesek e tanítást teljes következetességgel megvalósítani, hiszen aki így tenne, addig éhezne és szomjazna, amíg el nem pusztul. Semmiféle állatot, semmiféle növényt nem szabad táplálékként elfogyasztani, se eltaposni, se belélegezni, még olyan vizet sem szabad inni, amelyből az élőlényeket kiszűrték, mert – úgy tartották – a víz eleven szellemet tartalmaz. A dzsainizmus hős szentként tiszteli azokat, akik önmegtartóztatás által szándékos öngyilkosságot követnek el. A művészet dzsinákként, mozdulatlan, ragyogó lényekként ábrázolja őket. Szellemi győzelmüknek gyakran oszlop emelésével állítottak emléket; és sok indiai király lemondott trónjáról, hogy ilyen módon vessen véget életének. A dzsaina templomok nagyon hasonlítanak a hindú templomokra, azzal a különbséggel, hogy bennük a központi helyet a Dzsainának, a „győztesnek” képmása foglalja el.

TÖRTÉNET
KÉPEKBEN

A TÁNC MINT HINDÚ RITUÁLÉ

Ez a 12. század elejéről származó dél-indiai Csóla bronz méltóan testesíti meg a tánc és a rituálé kapcsolatát Indiában (21. kép). Ugyanezt a testtartást a kucsipudi hagyományt őrző mai táncosok is alkalmazzák. Siva tánca itt az alkotó tevékenységet, az isteni cselekvést jelképezi, amely mintáival folytonosan átszövi a jelenségek világát, s aztán eltörli azt. Ekképpen táncol hűséges hívei szívében

is. A tánc a középkorban a hindú templomok szertartásainak egyik állandó eleme lett, noha világi, udvari szórakozás is volt. De az udvar és a mennyek képzetének egybeolvadásával a világi és a vallási tánc közötti különbség minden jelentőségét elveszítette, mivel tárgyát egyik is, másik is ugyanazokból a legendákból merítette. Az indiai tánc hagyományait Délkelet-Ázsia minden részén átvették.

22. kép: Táncosokat ábrázoló fríz a késő középkori csidámbarami templomban. A táncosok díszes szoknyát viselnek, amely inkább emlékeztet a mai manipuri viseletre, mint a dél-indiai *bharatanátjam* öltözetre.

23. kép: 6. századi falfestmény az 1. számú adzsantái barlangban. Táncosnőt, zenészeket és udvari színészeket ábrázol – szokatlan jelenet egy buddhista kolostorban.

24. kép: Fuvolázó égi muzsikus az orisszai Bhuvanésvara egy 11. századi templomának falán. A zenét mennyei művészetnek tartották. A hiedelem szerint minden művészet az égből származik, így kapocs az emberek és a mennyek világa között, (Victoria and Albert Museum, London)

25. kép: Kamalá, az ősi templomi és udvari tánc dél-indiai változatát, a *bharatanátjamot* adja elő. Az indiai táncot bonyolult kéz- és arcjáték kíséri.

26. kép: Egy 13. századi templom frízének részlete. (Maharástra állam, Satrundsaja-domb.) Égi szépségeket s férfi zenészeket és táncosokat ábrázol. E figurák a templomot mintegy mennyei királyi udvarrá teszik.

27. kép: A Trivéni együttes manipuri táncosai. A manipuri a négy ősi hindú táncagyomány egyike.

28. kép: Ketjak, modern tánc Bali szigetén, amelyben ritmikusan imbolygó és kántáló „majomkórus” játssza a fő szerepet. A táncosok transzba esnek.

29. kép: Apszaraszok, égi leányok domborműve Kambodzsában, az angkori Bajon falán (1200 körül). Mennyei alakok, az ő földi másaik a táncosnők.

30. kép: Pacscshá figura a hagyományos keralai kathakali táncjátékból.

31. kép: Kambodzsai táncosnő a modern udvari együttesből, a 11. századi angkori udvarban táncol. Koronája a kőbe faragott táncosokéra hasonlít. Ujjai úgy hajlanak, mint a lótusz szirmai.

32. kép: Thai táncosnő, a palotai tánc modern változatát mutatja be Bangkokban.

33. kép: Égi táncosnőt ábrázoló khmer szobor a 12. századból; ez is mennyei példakép a földi táncosok számára. (Musée Guimet, Párizs)

34. kép: Dombormű a borobuduri buddhista épületen (i. sz. 800 körül). Hercegi párt szórakoztató udvari táncosnőt ábrázol.

35. kép: Kardtáncot bemutató táncosnő. Az indiai *Rámájana* egyik szerepét játssza a prambanami Siva-templom frízén (i. sz. 900 körül).

36. kép: A dzsogdzsarkartai modern Rámájana Balettegyüttes Rávana démon egyik epizódját adja elő: Rávana elrabolja Ráma hitvesét, Szitát, s megöli a sast, Ráma segítőtársát. A hagyományos jávai táncstílusok régi, Indiából származó tradíciót őriznek.

37. kép: Bali szigeti táncosok egy csoportja a régebbi művészet Kálá szörnyetegének maszkjáról formázott jóindulatú szörny történetét eleveníti meg. Barong transzban táncol, a ritus során szembeszáll a gonosz Rangda boszorkánnyal.

38. kép: A Bali szigeti szólótánc, a baris jól érzékelteti az epikus hős átszellemült voltát.

2. A NYUGATI VILÁG ISMERETEI AZ INDIAI CIVILIZÁCIÓRÓL

INDIA ÉS A NYUGATI VILÁG / Indiát nyugaton két módon ismerték meg: először mint kortársi kultúrát; másodsor pedig mint az ókortudományi és régészeti kutatások tárgyát. Indiáról tudtak már a korabeli görögök és rómaiak is, s csodálattal közeledtek mindahhoz, amit az indiai kultúrából képesek voltak magukévá tenni. Később a középkorban India a fantasztikumok távoli vidéke lett. Csak a reneszánsz idején jött létre némi közvetlen kapcsolat Európa és India között, a fantasztikus elképzelések azonban még sokáig tartották magukat. A 17. században nyugati utazók – elsősorban a francia Bernier – kitűnő beszámolókat írtak a keleti útjaikon tapasztaltakról. Ezt követően a növekvő kereskedelem és a vele járó hadakozások egyre szorosabb kapcsolatba hozták az európaiakat az indiai valósággal. Kereskedelmi állomásokat nyitottak, és az európai kereskedők egyszeriben szembesültek a számukra idegen életmóddal. A 18. század vége felé az európai hatalmak fokozatosan közvetlen uralmuk alá hajtották India és Délkelet-Ázsia különböző területeit; polgári és katonai igazgatásuk tisztviselői kezdték alaposan felmérni a helyi szokásokat, törvényeket, a földrajzi és gazdasági viszonyokat. Őket azonban a koruk valósága érdekelte, és mit sem törődtek a múltnak azokkal az értékeivel, amelyekkel e könyv foglalkozik.

Az indiai múlt iránti komoly érdeklődés a 18. század során alakult ki. Banks képes kiadványa Cook kapitány utazásairól élénk érdeklődést támasztott az egzotikus tájak iránt. Indiában élő európai tudósok, akik a klasszikus görög és latin irodalmon nevelődtek, indiai mesterek, panditok irányítása mellett kezdték tanulmányozni a szanszkrit hagyományt, és a klasszikus tudományosság módszereivel kutatták az indiai kultúra emlékeit. Munkájuk nagy hatással volt a nyugati kultúrára. A 19. században ez a mozgalom egyre növekedett. Ugyanakkor a Kelet-India Társaság némely tisztviselője, később pedig, 1859 után az Indiai Közigazgatási Szolgálat és az indiai hadsereg néhány tisztje – köztük sok éles eszű ember – maga is nekilátott, hogy feltárja India kulturális örökségét. Különböző indítékok mozgatták őket. Egyrészt meg akarták ismerni a népet, amelyet kormányoztak; ezért kitűnő helységnevtárakat, földrajzi lexikonokat adtak ki az indiai közigazgatási területekről. A kutatók gyakran olyan emberek közül kerültek ki, akik a „mindent tudni akarás” európai hagyományában nevelkedtek, amatőrök voltak tehát, akik a tudást önmagáért becsülik, kedvtelésből gyűjtötték és rendszerezték a különleges természeti tárgyakat, a ritka kézművestermékeket és a szokatlan tényeket. Legtöbbjük csak fokozatosan ismerte föl, hogy az, amivel foglalkozik, egy több évezredes dicsőséges civilizáció történetének utolsó szakasza.

A 19. században egyáltalán nem volt ritka dolog, hogy európai keresztények komolyan hitték: a világ teremtése i. e. 4004-ben történt, ahogyan azt Ussher érsek a bibliai

40 / A bhárhuti faragott kerítésen ábrázolt idegen katona (i. e. 2. század). Görög kardja és diadémja van. (Indiai Múzeum, Kalkutta)

genealógiák alapján kiszámította. Ahogy azonban a régészet tudománya és a darwini fejlődésmélet tért hódított Európában, úgy tágult az európai ember látóköre. Mérnökök és közigazgatási tisztviselők vetették bele magukat a kutatásba, hogy feltárják az indiai civilizáció gyökereit, és kiderítsék az ott élők eredetét, így az Indiával foglalkozó kutatásokat egyoldalúan az ókorra összpontosították, s ez a szemlélet máig fennmaradt. Jellemző, hogy a nyugati tudósok jóformán még ma sem vizsgálják India középkori anyagi kultúráját, és nem folytatnak középkori

39 / Angol kereskedő Bengálban 1760-ban. Vízpipát szív, körülötte indiaiak. Díp Csand festménye. (Victoria and Albert Museum, London)

tárgyú régészeti feltárásokat sem. Ez az egyoldalúság szükségképpen tükröződik e könyvben is. Csak néhány indiai tudós tekintette feladatának, hogy a saját kultúrájának tanulmányozását szervesen illessze Délkelet-Ázsia kultúrájának vizsgálatába. A kétségtelen eredmények ellenére Indiában és Délkelet-Ázsiában a régészet és a történeti kutatás még mindig gyerekcipőben jár. Európában azonban már egyre inkább magától értetődőnek tekintik, hogy nem alkothatunk hiteles képet az emberiség történelméről, ha nem rendelkezünk megfelelő ismeretekkel India kultúrájáról, művészetéről és történelméről. Főleg a nyelvészet és az összehasonlító vallástudomány műveléséhez nélkülözhetetlen az indiai források alapos tanulmányozása.

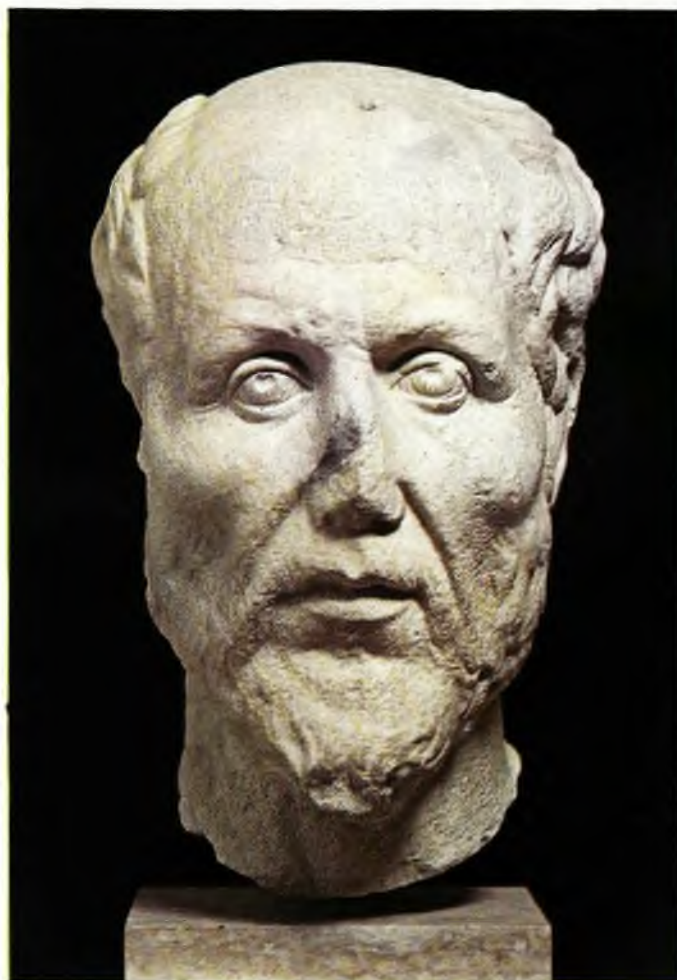
Kevés forrás bizonyítja, hogy az indiai kultúra kapcsolatban állott a Földközi-tenger keleti medencéjének korai civilizációival, de van néhány általánosan elfogadott feltevés. Az Elő-Ázsia és az Indus-völgy között az i. e. 3. és 2. évezredben kialakult tengeri kereskedelem, ha megszakításokkal is, de feltételezhetően a klasszikus korig fennmaradt. Hiram türoszi királyról úgy tudjuk, hogy i. e. 975-ben egzotikus állatokat – majmokat és pávákat – meg elefántcsontot hozatott minden bizonnyal Nyugat-Indiából.

A GÖRÖGÖK INDIÁBAN / A görögök már nemcsak alkalmi kapcsolatban álltak Indiával. Először is kultúrájuk és nyelvük nem egy vonatkozásban rokon volt az árákéval; mindkét nép istenei között tisztelte az égi atyát (görögül Zeusz patér, szanszkritul Djausz-pitar), aki a mennybolt (a görög Uranosz, a szanszkrit Varuna) lakója volt, a földanyát, és imádták a napot is. A két nép harcosai akár meg is érthették volna egymást. És ne feledjük, hogy ha „görögökről” hallunk, nem csupán Athén és Spárta lakosaira kell gondolnunk, hanem Kisázsia és a hellenizált Egyiptom városlakóira is. A perzsa birodalom seregeiben, amelyek i. e. 480-ban lerohanták Hellászt, ázsiai görögök is szolgáltak, akiknek rokonsága Iránban élt és dolgozott. De voltak a seregben indiai csapatok is. Mert hiszen ugyanez a birodalom i. e. 510-ben meghódította és uralma alá hajtotta az indiai Gandhárát is, s ez a tartomány azután kulturális és politikai súlya folytán a történelmi India korai birodalmainak egyik legfontosabb része lett. Így tehát egyáltalán nem oktalanság föltételeznünk, hogy voltak görögök és indiaiak, akik legalább nagy vonalakban tudtak valamit egymásról, ha erről a lejegyzett szövegek nem is tesznek említést. Amikor Nagy Sándor az Indus folyó mentén bevonult Pandzsádba (i. e. 326), bizonyára két dolog mozgatta: egyrészt igyekezett felkutatni az általa éppen meghódított perzsa birodalom határait, másrészt engedett természetes érdeklődésének, mely a legendás vidék megismerésére csábította. Gandhárában, Taxila nagy városában ő és kísérete a korai indiai civilizáció legkifinomultabb formájával találkozhatott.

A perzsa Nagy Dareiosz i. e. 510 körül megbízott egy Szkülax nevű görög zsoldost, hogy vitorlázzon végig az Induson. A hajós kétesztendei utazás után tért vissza az

egyiptomi Arsinoéba. Föltehetően az általa összegyűjtött ismeretanyag volt a forrása Hérodotosz Indiáról szóló beszámolójának (i. e. 5. század), amelyet a reneszánsztól fogva minden klasszikus műveltséggel rendelkező európai ismer. Hérodotosz tudott a „két fajról”, a „fehér” árákról és a „sötét bőrű” őslakosokról; az Indusban élő krokodilokról és a gyapotról, amelyből az indek ruháikat készítették, és amely „jobb, mint a birka gyapja”. Tudott egy vallási szektáról is, amelynek tagjai nem esznek semmilyen élőlényt, és kölesen élnek. Ezek bizonyára a dzsainák voltak, akiknek vallását körülbelül egy évszázaddal korábban alapította Mahávira. Hérodotosz beszámolója fől sorol néhány „csodát” is, az egyik, igen népszerűvé vált történet az India aranyát őrző óriás hangyákról szól. Egy másik görög szerző, Ktésziasz száz esztendővel később írt Indiáról. Ő húsz évig Szúzában, Irán déli részén élt. Az ő indiai beszámolójában azonban túlságosan sok az ilyen „csoda”, és épp ezek a történetek terjedtek el később a középkori Európában, elhomályosítva a pontosabb ismereteket.

41 / Plotinosz, a 3. századi neoplatonista filozófus. Filozófiájának bizonyos elemei talán az indiai bölcseléstől származnak. (Museo Ostiense)

Az indiai és a görög kultúra közötti feltételezhető érintkezések közül talán a filozófia területén sejthető kapcsolat a legfontosabb. Ennek nincsenek írásos bizonyítékai, hisz ez a kor mit sem törődött a dokumentálással. Sok európai tudós, köztük Colebrook, Garbe, Winternitz és Rawlinson úgy gondolta, hogy valóban létezett ilyen kapcsolat. Tény, hogy egy sokat idézett görög szerző, Megaszthenész maga is tárgyalja a görög és az ind filozófia számos mozzanata között fellelhető hasonlóságokat. Megaszthenésznek pedig igazán módja volt rá, hogy érdemben megítélje a hasonlóságokat. Ugyanis i. e. 300 körül Szeleukosz – Nagy Sándor egykori görög tisztszejének egyike, aki a meghódított ázsiai birodalom örököse lett – őt küldte követnek Csandragupta Maurja udvarába, a magadhai Pátáliputrába.

Az indiai eredetű filozófiai gondolatok alighanem elsősorban a pithagoreusok (i. e. 6. század) révén kerültek a görög filozófiába. Ők viszont később nagy hatással voltak Platón (i. e. 5. század) gondolkodására és a neoplatonistákra. Köztük a legjelentősebb Plotinosz volt (i. sz. 3. század), aki maga is járt Perzsiában. Platón mellett Plotinosznak volt a legmélyebb és legmesszebb ható befolyása az európai misztikus hagyományra. Ebben a tekintetben a nyugati világ, úgy látszik, anélkül hogy tudna róla, kétezer esztendeje adósa Indiának. Egy másik jelentős neoplatonista, Iamblikhosz megírta Püthagorasz életét és utazásait Elő-Ázsiában, ahol filozófiai tanítások után kutatott; az, amit ebben az életrajzban olvashatunk, megerősíti a feltevést, amely szerint valóban voltak kapcsolatok Hellász és India filozófiája között. Mindenekelőtt két gondolatot

42 / Indiában hajótörést szenvedett tengerészek javítják a hajójukat, és visszaverik az óriási rákok támadását; jellegzetes fantáziakép Indiáról az *India Orientalis* (1598) című munkában. (Victoria and Albert Museum, London)

43 / Harvānból, India nyugati részéből származó (i. sz. 5. századi) terrakotta lap. A társalgó szerzetesek fejének kidolgozása nyugati hatást mutat. Középen három aszkéta látható, az alsó sorban pedig libák. (Museo Nazionale d'Arte Orientale, Róma)

kell indiai hatásnak tulajdonítanunk. Az egyik a reinkarnáció elmélete, amelyet Indiában a *bráhma*nokban és a jelentősebb *upanisad*okban dolgoztak ki az i. e. 900 körüli időkben; a másik az átmeneti világtól való elszakadás a megvilágosodás révén. Ezenkívül a szaktudósoknak sikerült egymásnak megfelelő görög és indiai filozófiai kifejezések százait azonosítaniuk. Könyvünkben másutt utalunk a klasszikus földközi-tengeri világ és India közvetlen kereskedelmi kapcsolataira, amit régészeti bizonyítékok igazolnak. Ezek is támogatják az állítást, mely szerint a filozófiai kapcsolatok valóban fennálltak.

Az indiai filozófia ismeretéről sok más ókori szerző is hírt adott. Apollóniosz, a tüanai bölc (i. sz. 50 körül) Taxilába ment, és bráhma mesterektől tanult. Egy Bardészanész nevű gnosztikus sok ismeretet szerzett egy i. sz. 220 körül Szíriába látogató indiai követtől. Tudott a bráhmaokról és a buddhistákról és arról, hogyan éltek. Beszámolója egy buddhista kolostor életéről meglehetősen pontos, a leírás pedig, amit egy India nyugati részében lévő barlangtemplomról és a benne őrzött félig férfi, félig női istenséget ábrázoló képről ad, egyenesen elképesztő:

hiszen az akkori időkből ma sem ilyen templomot, sem ilyen istenábrázolást nem ismerünk, mégis könnyen meglehet, hogy valóban létezett, a szigorú előírásoknak mindenestre megfelelt volna. A keresztény egyházatya, Alexandriai Kelemen (i. sz. 150–218) szülővárosában, az egyiptomi Alexandriában találkozott buddhistákkal, és ő az első nyugati író, aki Buddhát név szerint említi Boutta alakban. Ő úgy tudta, hogy a buddhisták „valamiféle piramist imádnak, amely alatt egy eltemetett istenség csontjai nyugosznak” – ez a buddhista sztúpa bár tendenciózus, de korrekt leírása. A Lúdiában élt görög Aiszóposznak tulajdonított állatmese-gyűjtemény sok olyan történetet tartalmaz, amely az indiai legendák között is megtalálható, és valószínűleg Indiából származik. Az állatmese ugyanis az indiai irodalom egyik legnépszerűbb műfaja.

Bőséges dokumentumok bizonyítják, hogy a keleti keresztény kereskedők és az elő-ázsiai buddhista közösségek között folyamatos volt az érintkezés mindaddig, amíg az iszlám feltűnése a 7. században egy csapásra véget nem vetett minden ilyen kapcsolatnak. De a mohamedán arabok is fenntartották az érintkezést Indiával, és a tudós al-Bírúni (született 973-ban) például még szanszkritul is megtanult, hogy olvashassa a hindú klasszikusokat, amikor a hódító Mahmúd Ghaznít elkísérte Észak-Indiát végigfosztogató és pusztító hadjáratára. Mint láttuk, az őhöz hasonló mohamedánok közvetítették az indiai matematikai és csillagászati ismereteket saját arab nyelvük segítségével Európa felé. De az is lehetséges, hogy az indiaiak maguk is tanultak már korábban a görög matematika eredményeiből, és ezek segítségével fejlesztették tovább saját tudományos gondolataikat.

EURÓPA ÚJRA FELFEDEZI INDIÁT / Európa a szó fizikai értelmében – 1498-ban fedezte fel ismét Indiát. Ebben az évben a portugálok azzal koronázták meg sikeres expedícióikat, amelyekkel Afrika partjai mentén egyre messzebb jutottak, hogy elérték az India délnyugati partján fekvő Kálíkatot. Egy indiai tengerész segített ebben nekik (és nem arab, ahogy gyakorta állítják). 1511-re Albuquerque elfoglalta Malakát, és ezzel biztosította az Indiába vezető tengeri utak feletti ellenőrzést, majd a portugál szerencselovagok Burmába, Thaiföldre, Vietnamba és Indonéziába is eljutottak. Két dolgot kerestek, először is meg akarták találni azt a félig mitikus keresztény közösséget, amelyet a legendás „János pap” alapított, másodszer pedig – és ez volt a fontosabb – hátába akartak kerülni a török és az arab mohamedánoknak, akik elzárták az európaiak útját „az Indiák”, a kincs, a fűszerek és az élvezetek legendás földje felé. Kétségtelenül fosztogatni akartak, vagy esetleg kereskedni, de a portugálok és a nyomukban érkező európaiak indítékai között jelentős szerepet játszott az iszlám elleni keresztes hadjárat programja is. A portugálok emlékeztében ugyanis elevenen élt még az az idő, amikor az észak-afrikai mohamedánok megszállva tartották az Ibériai-félszigetet. Miután Goában (a 16. század közepén) megalapították gyarmatukat,

módszeresen mészárolni kezdték nemcsak a mohamedánokat, hanem a hindúkat is. A Navarrából származó Xavéri Szent Ferenc, akinek sírja Makaóban van, Kelet ostroma lett: kínzásokkal meg halállal való fenyegetéssel térítette az ázsiaiak tömegeit a katolikus vallásra. A hindú királyságokról két portugál utazó, Paes és Nuniz hagyott ránk leírást, a 16. század végén pedig perzsául tudó jezsuita misszionáriusok tűntek fel Akbar Mughal uralkodó udvarában, s rövid, kudarccal végződő vitát folytattak vele. Néhány klasszikus indiai munkát lefordítottak portugálra. Portugália legnagyobb elbeszélő költője, Camoëns az egyik expedícióval Keletre hajózott. 1560-ban Kambodzsában a Mekong folyó torkolatánál hajótörést szenvedett. *Os Lusíadas* című hőskölteményében számolt be azokról a megpróbáltatásokról és diadalokról, melyekben ezeken a mesés és veszedelmes földeken és tengereken része volt.

Felfedező útjaikon a portugálok Délkelet-Ázsián át eljutottak egészen a Fülöp-szigetekig – amely 1565 után spanyol birtok lett –, valamint Kínába és Japánba is. Albuquerque 1511–12-ben követséget küldött Thaiföldre, és küldöttei ott hallottak Kambodzsáról is. Sok misszionárius járt arrafelé, és egyikük, Antonio de la Magdalena még Angkorba is elment, beszámolóját azonban nem adták ki. Az első nyomtatott híradást Angkorról G. de Santantonio írta. Műve 1604-ben a spanyolországi Valladolidban jelent meg. Egy Philip de Brito nevű portugál 1602-ben megtette magát Szirjam királyának, és 1613-ig uralkodott. 1596-ban jelent meg a holland J. H. van Linschoten könyve, amely első ízben tárta fel teljes részletességgel Európa számára a portugálok keleti felfedezéseit, amelyeket mindaddig titokként szigorúan őriztek. A portugálok ka-

44 / Portugálok és indiaiak egy 17. századi – afrikai és ázsiai szokásokat és viseleteket bemutató – portugál albumban.

45 / A pihenő Buddha újabb kori nagy temploma Bangkokban, az előtérben egy buddhista szerzetes látható. Hasonló templomokban találkozta először az európaiak a buddhista vallással és nem keresztény szerzetesekkel.

tolikus rémuralma gyűlöltté tette őket, és részben ez az oka annak, hogy hatalmuk hamarosan meggyöngült; így a két protestáns ország, Hollandia és Anglia, amelyek Európában is háborút viseltek katolikus hatalmak ellen, fokozatosan kiszorították őket a keleti kereskedelemről. Ezáltal egyértelműen szembehelyezkedtek a pápai bullák rendelkezéseivel, amelyek a „gyarmati világot” úgy osztották fel, hogy a Nyugatot – a két Amerikát – a spanyoloknak, a Keletet, azaz az Indiákat pedig a portugáloknak juttatták. Az európai hajók és ágyúk vitathatatlan katonai fölényt biztosítottak az új jövevényeknek a keleti hatalmakkal szemben. Kereskedők és kalandorok telepedtek le nagy számban a maguknak kihasított területeken és kereskedelmi állomásokon, s ezekről kiindulva beutazták Indiát. 1600-ban az angolok megalapították a Kelet-India Társaságot, s ezt követően új szakaszába lépett az európai hatalmak véres küzdelme az indiai és a délkelet-ázsiai kereskedelem birtoklásáért.

KERESKEDŐK ÉS MISSIONÁRIUSOK / Ez a könyv nem tekinti feladatának e korszak történelmének bemutatását. Az azonban nem érdektelen, hogy egyik-másik korai kereskedő és misszionárius az elsők között sejtette meg az ősi indiai kultúra valódi értékét. Az olasz Nicolo dei Conti a 15. század elején leírta Vidzsajanagar hindú királyságának pompáját. Thomas Stevens angol jezsuita pedig, aki 1579-ben érkezett Goába, egyike volt az elsőknak, akik komolyan tanulmányozták az indiai nyelveket. Természetesen saját misszionáriusi célkitűzései vezették, de mindenesetre nagy csodálójá volt a maráthi nyelv gazdagságának. Talán még érdekesebb a firenzei kereskedő, Filippo Sasetti esete. Ő 1583 és 1588 között öt évet élt Goában, és hazaküldött leveleiben számolt be élményeiről. Tanult ember volt, a pisai egyetem egykori növendéke, és különösen a természettudományok, az orvostudomány és a folklór iránt érdeklődött. Tanulmányozta az e tárgyakkal foglalkozó szanszkrit szövegeket, és alighanem ő volt az első, aki fölfigyelt a szanszkrit és az európai nyelvek közötti rokonságra. Nem volt magától értetődő dolog, hogy megtanult szanszkritul, hiszen a kereskedőtelepek többnyire délen alakultak ki, és itt az európaiak gyakorlati célból elsősorban a dél-indiai nyelveket sajátították el. A 17. és 18. században mindenféle utazó eljutott Indiába; legtöbbször a gyors meggazdagodás reménye hajtotta őket vagy a hittérítői buzgalom. Sokan megelégedtek azzal, hogy beszámolójukban benyomásaikat rögzítették, és Európa hajlott rá, hogy elfogadjá egzotikus, de pontatlan leírásaikat. Majd Dubois abbénak 1817-ben megjelent, a valóságot durván eltorzító beszámolója, a *Hindu Manners, Customs and Ceremonies* (Hindú viselkedések, szokások és szertartások) nyomán a hinduizmusnak egyenesen visszataszító és komor híre támadt.

Akadtt azonban jó néhány utazó, aki pontos beszámolót közölt. J. B. Tavernier ékszerkereskedő 1641 és 1688 között öt alkalommal járt Indiában, s talán mindenki másnál többet látott. Az ő beszámolója azonban közel sem olyan értékes, mint François Bernier-nek, a francia orvosnak a feljegyzései (ezek 1670–1671-ben jelentek meg), aki 12 esztendeig élt a Mughal-udvarban. Még mindig ez a munka az egyik legfontosabb forrás a korabeli Indiáról, és a Délkelet-Ázsia egyes részeiről szóló mendemondákat is az ő lejegyzésében ismerjük. Visszatért Franciaországba, és ismeretséget kötött a meseíró La Fontaine-nal meg a filozófus Pascallal. Az ő közvetítésükkel a francia közönség, Bernier jóvoltából, az akkoriban szokásosnál sokkal alaposabb ismereteket szerzett Indiáról. Bernier magával hozta az *upanisadok* perzsa szövegét; a perzsa volt a Mughal-udvar nyelve. Ez a kézirat került Anquetil Duperron kezébe, aki 1771-ben tizenkét esztendei munkával már lefordította az ókori klasszikus perzsa vallás könyvét, az *Avesztát*. Duperron 1801-ben adta ki az *upanisadok* különös keverék nyelven készült fordítását, és ez volt az a könyv, amely oly nagy hatással volt a német filozófusra, Schopenhauerre. Egy francia jezsuita, Bouvet atya tollából származik a thaiföldi festett és aranyozott buddhista

építészet első pontos leírása 1687-ben, s ebben említi, hogy az ottani „piramisok”, azaz a sztúpák díszítményei éppúgy építészeti rendbe illeszkednek, mint Nyugaton, de a sztúpákat „jobban telezsúfolják szobrokkal”, s ez kevésbé gyönyörködteti a Nyugatról érkezőt.

Nem hiányoztak ugyan az indiai irodalomról szóló tudományos és viszonylag pontos beszámolók, de nem vol-

46 / William Jones nagy angol tudós, aki elsőként hívta fel Európa figyelmét az indiai társadalomra. Ő alapította meg a Bengáli Ázsiai Társaságot.

tak széles körben ismertek. Egy német pap, H. Roth (1610–1688) készítette el az első szanszkrit–latin nyelvtant, de munkája kéziratban maradt. A Védákat Európában először egy Abraham Roger nevű holland prédikátor említette könyvében. Roger Dél-Indiában, Madrász közelében és Indonéziában is élt. Művében szerepel Bhartrihari néhány híres versének fordítása is. Könyvét 1663-ban lefordították németre, és a nagy német romantikus író, Herder (1744–1803), akiről később még bővebben lesz szó, ebben a kötetben találkozott először az indiai irodalommal. Az első megbízható és hiteles munkát a szanszkrit nyelv kutatása terén két jezsuita készítette. A német Hanxledon, aki 1699-től 1732-ig a Malabár partvidékén élt, egy kéziratot szanszkrit szótárt állított össze. Ezt használta aztán Fra Paolino de St. Bartholomeo (az igazi neve Wessdin volt), aki ugyancsak a Malabár-parton élt. Ő sok ismeretet szerzett az indiai kultúráról, később visszavonult Rómába, és ott írta meg kutatásait összegző szanszkrit nyelvtanát és egyéb munkáit, s ezeket már ki is adták. Egy száz misszionárius, Ziegenbalg publikálta 1716-ban az első tamil nyelvtant. Egy Coeurdoux nevű francia pedig, aki a 18. században Pondicherryben együtt dolgozott Maridász Pillai dél-indiai pandittal, ismét felvette a szanszkrit és az európai nyelvek közötti rokonság gondolatát. A tudomány tovább haladt előre, s 1768-ban Alexander Dow a *History of India* (India története) című munkájának előszavában elsőként tett komoly kísérletet arra, hogy átfogja a szanszkrit tudomány egészét. Kifejtette, hogy a hindú történelem távolabbi múltba nyúlik vissza, mint bármilyen más nemzet történelme. Ez a korszakalkotó felismerés indította meg az ókori India kutatását.

AZ ELSŐ TUDÓSOK / Európa Indiára vonatkozó közvetlen ismereteinek későbbi története két párhuzamos úton haladt tovább. Az egyik az indiai kultúra tartalma iránti romantikus, irodalmi és filozófiai érdeklődés, a másik a történelmi tények felé forduló tudományos érdeklődés volt. Persze kölcsönhatásban álltak egymással, mert a tudománynak hasznára volt a csodált, egzotikus kultúra felfedezésére törő romantikus lelkesedés, míg a tartalmi érdeklődés a tudománytól kölcsönözte anyagát, és annak eredményeit hasznosította. Korszerűbb formában mindkét irányzat napjainkig tovább él, mindkettő közös forrásból fakadt, nevezetesen William Jonesnak (1746–1794) és két társának a munkásságából. Jones egyik munkatársa Charles Wilkins (1749–1836) volt, Anglia első szanszkrit tudósa, a másik Henry Colebrook (1765–1837). Mindhármukat hatékonyan támogatta Warren Hastings, a legjelentősebb angol kormányzó, aki valaha is Indiában működött. 1780-ban Jonest nevezték ki a kalkuttai felső bíróság tagjává, és ettől kezdve tíz éven át, korai haláláig ott élt. Tudott arabul és perzsául, és alighogy megérkezett Indiába, Wilkins segítségével szanszkritul kezdett tanulni. Angliában már rendkívüli hírneve volt. Nem csupán elfogulatlan tudásvágy mozgatta, hanem mélységesen csodálta is az indiai kultúrát.

1784-ben Jones megalapította a Bengáli Ázsiai Társaságot, amelynek folyóiratában és az *Asiatick Researches* (Ázsiai Kutatások) című kiadványsorozatban tették közzé az első módszeres próbálkozásokat az indiai kultúra ősi gyökereinek föltárására. 1786-ban Jones meglepően pontos beszámolót közölt az indiai zene rendszeréről is. Legnagyobb hatású munkája azonban a *Sakuntalá* című szanszkrit színdarab fordítása volt. A darab szerzője Kálidásza, a Gupta-kor nagy költője és színműírója (i. sz. 4. század?). A fordítás 1789-ben jelent meg, és rövid öt esztendő alatt viharos gyorsasággal meghódította Európát. Jones és munkatársai folyamatosan adták ki a szanszkrit klasszikusok további fordításait, ami folyton növelte a szanszkrit irodalom iránti érdeklődést Európában.

J. G. Herder (1744–1803) német író tette a legtöbbet azért, hogy Németországban is lelkes érdeklődéssel forduljanak az indiai irodalom felé. 1791-ben olvasta először Jones *Sakuntalá*-fordításának német változatát, de jóval korábban hangot adott annak a meggyőződésének, mely szerint India az emberi kultúra forrása, olyan igazság és bölcsesség hordozója, amely éles ellentétben áll az európai szellem hidegségével. Élete végéig hirdette az indiai irodalom és bölcsélet iránti elragadtatását, és lelkesen tanulmányozott minden indiai irodalmi alkotást, amihez csak hozzájutott. Goethe (1749–1832) osztozott Herder lelkesedésében Kálidásza iránt, többször megírta, hogy az ókori szerző milyen nagy hatással volt rá, és mennyire befolyá-

solta saját műveit. Más szanszkrit művek fordítását megjelenésük után azonnal beszerezte. Ami ezeket az írókat elbűvölte, elsősorban minden bizonnyal a *Sakuntalá*-ból áradó kedvesség és erotika légköre volt, de felismerték Kálidásza mesterségbeli tudását és filozófiai mondanivalójának mélységét is, amiről a mű tanúskodik. A német írók közül Schiller, Novalis, Schelling és Heine is mélységes vonzalmat éreztek az indiai irodalom iránt, és ezt a névsort hosszan lehetne folytatni. Beethoven feljegyzései teli vannak az indiai vallásos iratokból vett idézetekkel. De a szanszkrit irodalmi ismeretek legfontosabb terjesztői Németországban a Schlegel fivérek voltak. Friederich Schlegel (1772–1829) Alexander Hamiltontól tanult szanszkritul, akivel 1802-ben, Indiából hazatérte után találkozott, és ő volt az első, aki szanszkrit szövegeket közvetlenül fordított németre. Bátyja, August Wilhelm Schlegel (1767–1845), Shakespeare híres fordítója ugyancsak tanult szanszkritul, és sok fontos szanszkrit klasszikust fordított németre.

INDIA HATÁSA A NYUGATI KULTÚRÁKRA /

Németország legnagyobb filozófusai közül kettőre volt nagy hatással a szanszkrit irodalom. Az egyik Immanuel Kant (1712–1804). Jacobi és Scserbatszkij mutatták ki, hogy Kant nem egy fontos eszméjének formája és megfogalmazása a buddhista filozófiából és a hindu költészetelméletből táplálkozott. A másik Arthur Schopenhauer (1788–1860), akinek egész filozófiája – amelyet ő maga a kanti filozófia egyenes folytatásának tekintett – az indiai monista gondolkodás egy formájában nyerte el legteljesebb kifejeződését. Később mély benyomást tett rá a buddhizmus is, dolgozószobájában ott állt Buddha szobra; önmagát és tanítványait szívesen emlegette úgy, hogy „mi, buddhisták”. Követői közül mind filozófusként, mind szanszkrit tudósként az *upanisadok* fordítója és kommentálója, Paul Deussen (1845–1919) volt az egyik legjelentősebb. A másik a zeneszerző Richard Wagner (1813–1883), aki korai darabjaiban indiai motívumokat is felhasznált. És a filozófus Nietzsche (1844–1900), bár Wagnert nem nagyon szerette, azt az erkölcsi szabályrendszert, amelyet az ókori szanszkrit törvénykönyv, a *Manuszmrítí* kodifikált, olyan nagyra becsülte, hogy szerint minden más törvénykönyv csupán ennek utánzata és karikatúrája.

Bár talán a németek tették magukévá a lelelkesebben az indiai filozófiát, más országokban is sok író akadt, aki az indiai klasszikusokból merített ihletet. Közéjük tartozott Victor Hugo (1802–1885), aki *upanisadot* utánzó verset írt, és a legnagyobb román költő, Mihail Eminescu, aki szanszkrittudós és Schopenhauer követője volt. Továbbá az amerikai R. W. Emerson (1803–1882), aki egész gondolkodását és minden írását annak szentelte, hogy a minden élet egységére és a valóság transzcendens elvére vonatkozó megérzéseit kifejezze, ismételten utalt arra, hogy mi mindent köszönhet Indiának. H. D. Thoreau (1817–1862) a másik jelentős amerikai, aki alaposan tanulmá-

47 / Schopenhauer, akire nagy hatással volt az indiai filozófia, és rendszerébe sok mindent átvett belőle. (F. von Lenbach műve)

48 / Az i. sz. 10. századi, Nepálból származó pálmalevél-kézirat buddhista bölcseseti szöveget tartalmaz, az ábrázoláson Buddha látható. (British Museum, London)

nyozta az indiai irodalmat. Fő művében, a *Waldenben* rengeteg utalást találunk a szanszkrit iratokra. 1850-ben azt írta, hogy a Védák ihletése úgy hatott rá, mint a fény egy „magasabb és tisztább ragyogásból”; és a felső kaszt-béli hindúk vegetáriánus és önmegtartóztató életmódját követte, amikor elhatározta, hogy megkísérel „természetes” életet élni.

Az indiai irodalomból és gondolkodásból fakadó ihletés áradása a modern időkig tart. Edwin Arnold Buddháról szóló könyve, az 1879-ben írt *The Light of Asia* (Ázsia világossága) sok kiadást ért meg. W. B. Yeats és a hozzá hasonló költők beépítették saját világszemléletükbe az indiai filozófiát. A német Hermann Hesse (1877–1962) indiai tárgyú regényeivel egy egész nemzedékre hatott. Ez utóbbi kettőre különösen mély hatást gyakorolt a korai orosz teozófus H. P. Blavatszkaja (Blavatsky) asszony, aki széles körben terjesztette saját értelmezését az indiai spiritualizmusról. Ma ugyan már nem tartják sokra nézeteit, az általa elindított mozgalom azonban mégis fontos szerepet játszott mind az indiai politikában, mind az európai kulturális életben. Egy másik orosz gondolkodó, P. D. Usz-

penszkij (1878–1947) rendkívül fontos elméleti munkásságát, amely az idő természetére vonatkozik, szintén indiai eszmék ihlették.

AZ EURÓPAI TUDÓSOK / Az Indiával foglalkozó tudományos kutatás a 18. században indult fejlődésnek. A franciák már 1718-ban elkezdték a szanszkrit és tamil szövegek, köztük Védaszövegek gyűjtését, elolvasni azonban csak a század vége felé tudták őket, amikor Maridász Pillai tamil pandit segítségével a Pondicherrybe látogató tudósok megtanulták az indiai írásmódokat és nyelveket. Valószínűleg a 18. századi francia történész, Desvignes, aki az utazó csillagász, Le Gentil által összegyűjtött kéziratokból dolgozott, állapította meg elsőként azt a kronológiai megfelelést, amely az indiai történelem tanulmányozását végre szilárd alapokra helyezte: bebizonyította, hogy a Megaszthenész által említett király, „Szandrakottosz” azonos Csandragupta Maurjával. Jones publikálta ezt a megfeleltetést, kijelentve, hogy ez immár nélkülözhetetlen alapja az indiai történetírásnak. S újabb érdeme a Bengáli Ázsiai Társaságnak, hogy tagjai voltak azok, akik elsőként fordítottak le és adtak ki nagy gyűjteményt az indiai irodalomból. Ez lendületet adott a tudományos érdeklődésnek. Jones, Wilkins, Colebrook és H. H. Wilson mindnyájan

segítőkéss indiai munkatársakkal dolgoztak. Colebrook elsősorban a tudományos szövegek iránt érdeklődött, Wilson szótárt állított össze, lefordította a *Visnu-puránát*, de csak 1832-ben lett az oxfordi egyetem első szanszkrit-professzora, 18 esztendővel azután, hogy Párizsban Le Chézyt kinevezték a szanszkrit tanszék élére. S ez az első tény, mely arra utal, hogy Angliában, az európai kontinenstől eltérően, hanyatlani kezdett az érdeklődés az indiai kultúra iránt, noha a britek foglalták el Indiát.

Angliában mindmáig kevés szanszkrit tanszék működik, és azokat is jobbára nyelvészek vezetik, ellentétben Németországgal, ahol – amióta 1818-ban Bonnban létrehozták az első tanszéket – csaknem minden egyetemen virágzó tanszék működik, és tevékenységük az indiai kutatások széles területére terjed ki. A nagy kivétel F. Max Müller (1823–1900), a rendkívül termékeny német szanszkrittudós volt, aki hosszú éveken át vezette Oxfordban az összehasonlító nyelvészeti tanszéket. Egy személyben volt tudós és az indiai eszmék elkötelezett szószólója.

Indiában viszont az ott élő angolok tovább folytatták az indulatoktól mentes, objektív kutatást és adatgyűjtést. Elsősorban azok vettek részt ebben a munkában, akik a Kelet-India Társaság alkalmazásában a szubkontinens hatalmas területeit, mindenekelőtt Bengált igazgatták, 1860 után pedig a korona szolgálatában álltak.

Csak a 20. században nyílt lehetőség arra, hogy több angol tisztviselő, jogász és katona ismét komolyabban foglalkozzék az indiai vallással, irodalommal és élettel. Közülük talán a legkiemelkedőbb John Woodroffe, a kalkuttai felsőbb bíróság bírása, aki Arthur Avalon álnéven írt, és életét a tantrikus vallás magyarázatának és hirdetésének szentelte.

Az európai kontinensen kiemelkedő tudósok hosszú sora foglalkozott a szanszkrit irodalommal és az indiai történelemmel. Franciaországban a Société Asiatique-ot, az első ilyen társaságot 1822-ben alapították. J. L. Burnouf jelentős előrehaladást ért el a szanszkrit és az európai nyelvek összehasonlító vizsgálatában. Fia, Eugène már a legkülönbözőbb nyelveken olvasta az indiai irodalmat, és feltárta a théraváda szövegekben is használt páli nyelv természetét; 1840-ben szanszkritból lefordította a *Bhágavata-puránát*. A francia Kelet-kutatást többek között széles érdeklődési köre jellemezte, amely kiterjedt Kínára és Délkelet-Ázsiára is. Amikor Franciaország először Szigont (1859), azután Kokinkínát (1867), Vietnámot (1883) és Kambodzsát, majd végül Laoszt (1893-ra) gyarmatukká tette, a franciák érdeklődni kezdtek Délkelet-Ázsia iránt. Émile Guimet először Lyonban, majd Párizsban alapított meg egy-egy múzeumot, amelyek ma az ő nevét viselik, gyűjteményük jól mutatja a franciák széles tudományos és esztétikai érdeklődését az ázsiai kultúra iránt. A francia tudósok egész sora dolgozott Indiában és Délkelet-Ázsiában. Dutreuil de Rhins Khotánt kutatta, és korai nyírfakéreg kéziratokat hozott onnan; buddhista feliratokat is vizsgált. Émile Sénart, Sylvain Lévi, Édouard Chavannes, Louis Finot és Alfred Foucher mind indiai anyaggal foglalkoztak otthon és Keleten egyaránt; Foucher első-

49 / Három *ratha* a 7. századi, egy tömbből faragott, kis templomok közül Madrász mellett, Mahabalipuramban. A 18. században az európaiak gyakran felkeresték ezt a helyet.

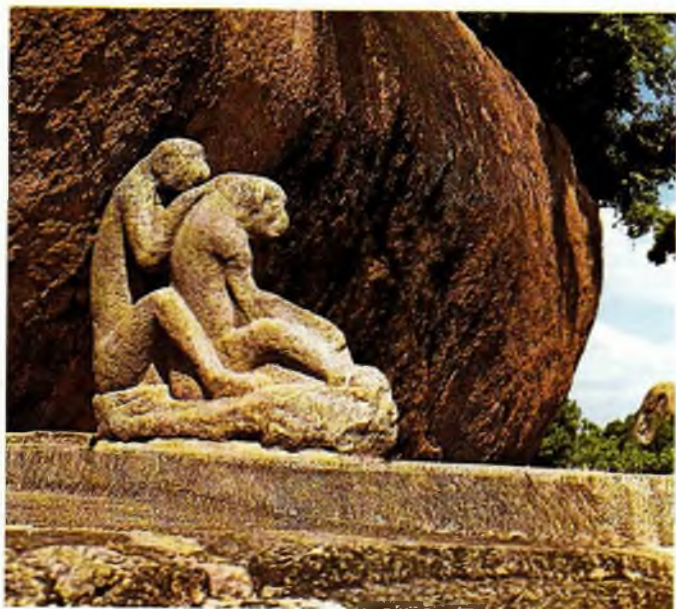
50 / A két bolhászkodó majom szobra Mahabalipuramban; William Chambers megvetéssel említi.

51 / Maurja-kori oszlop, jelenleg Delhiben, Asóka király felirataival (i. e. 3. század). Bráhmí írású feliratát James Prinsep fejtette meg 1837-ben.

sorban a gandhári művészetet tanulmányozta, amelyet ő nevezett el graeco-buddhista művészetnek. Ő három fontos intézményt is alapított Keleten: az École Française d'Extrême Orient-t Indokínában, amely a keleti művészeteket ismertető alapvető kiadványok hosszú sorát gondozta; a francia régészeti missziót Afganisztánban és a francia-japán missziót Tokióban. Ezekben az intézményekben tekintélyes tudósok egész sora dolgozott, közülük is kiemelkedik Joseph Hackin (meghalt 1941-ben), Bégram feltárója.

Németországnak nem volt a keleti országokban gyarmati érdekeltsége. A német tudományos kutatás így megmaradt akadémikus, esztétikai és nyelvészeti szinten, s némi érdeklődést tanúsított a numizmatika iránt. Mégis jelentős eredményeket sikerült elérnie. Th. Benfey 1859-ben saját kiadásában közreadta a nagy indiai mesegyűjteményt, a *Pancsatantrát*, amely nagy izgalmat keltett a tudományos világban. Sikerült részleteiben kimutatnia, hogy a gyűjtemény meséi hogyan jutottak el fokozatosan a perzsa, az arab, a héber és a latin nyelvű irodalmak közvetítésével az európai irodalmakba, nem egy éppen La Fontaine révén. 1852-ben A. Weber kiadta az indiai irodalom első összefüggő történetét. Hollandiában, Itáliában, Csehországban és Magyarországon is virágzott az India-kutatás. A magyar tudós, Körösi Csoma Sándor (1784–1842) Indiában dolgozott, ő elsősorban a Tibet peremén élő nyelveket és irodalmat tanulmányozta, s azon

a vidéken érte a halál. Tehát szinte egész Európa foglalkozott az indiai civilizációval.

ELSŐ TALÁLKOZÁSOK AZ INDAI MŰVÉSZETTEL / Lenyűgöző olvasmányt kínálnak a korai idők angol tisztviselőinek beszámolóí arról, hogyan találkoztak először azokkal az alkotásokkal, melyeket ma az indiai művészet emlékeiként tisztelünk. Néhány példa ízelítőt adhat a kor szelleméből. Az *Asiatick Researches* (1784) első kötetében az építész William Chambers leírja 1727-ben Mahábalipuramba, a Pallava-kori emlékeknél tett látogatását. „A szikla, pontosabban a kőhegy, ahol az alkotások legtöbbször készítették, a parthoz közelítő tengerészek egyik legfőbb tájékozódási pontja . . . és a Hét pagoda néven ismerik . . . Korábban talán ennyi állt itt, de az idők során a hullámok eltemették . . . (a kőhegy) az, ami a közeledő figyelmét először magára vonja, ugyanis nagy kiterjedésű síkságból hirtelen emelkedik ki, lényegében egyetlen kőből áll, a tengerparthoz nagyon közel van, s olyan látnivaló, amelynek kedvéért az érdeklődő szellemű utazó habozás nélkül letér útjáról, hogy közelebből szemügyre vegye. Formája is egyedülálló és romantikus, távolról úgy fest, mint valamely büszke, antik építmény. Ahogy észak felől a szikla lábazatához közeledik az utazó, ábrázolások és szobrok sűrű sokasága tárul elé, mintha valóban olyan megkövült városhoz érkezett volna, mint amilyenről a világ különböző pontjain mesék szállongnak a túlfutott hiszékeny utazók jóvoltából.”

Egy lábjegyzet megmagyarázza, hogy „van közöttük egy tárgy, amely bár nem jelentékeny, mégis felhívja magára a figyelmet groteszk és nevetséges témája folytán; egyetlen kőből kifaragott két majmot látunk, az egyik előrehajol, a másik a fejéből rovarokat szedeget”. A továbbiakban Chambers közli a nagy múltú hely alapításáról, történelméről és hanyatlásáról szóló, isteneket és királyokat szerepeltető mitológiai történeteket, ahogyan az indiaiaktól hallotta őket. „Így mondták el – írja – a bráhmanák annak a helynek az emlékeztető bukását, amely számtalan babonáik szent helye volt.” A beszámolót áthatja a 18. századi kultúra látásmódja, ez önmagában is lenyűgöző, és érdekes lenne külön foglalkozni azzal, miként fejlődött az indiai művészet tanulmányozása az indológia korai időszakában.

Az Ázsiai Társaság kiadványaiban további cikkek számolnak be például a Srí Lanká-i buddhizmusról, Elephanta barlangtemplomairól (6. kötet) és más templomokról India különböző részein. Francis Buchanan a „burmaiak” nyelvét, vallását és irodalmát írta le (5. és 6. kötet); a burmai pagodákról a következőket jegyezte le: „. . . Gódama parancsolta, hogy képeit és ereklyéit imádják. A legnagyobb és leghíresebb templomok általában piramis formában épültek, és állítólag ereklyék találhatók bennük, például egy fog, egy csont, egy hajszál vagy egy ruhadarab. Mivel szent ereklyét tartalmaznak, a hívők imáikkal a templomokhoz fordulnak, és ajándékaikat is ide hozzák. A piramisok gyakran nagyméretű,

szilárd téglapítmények, vakolattal borítva, és általában hatalmas, megemelt teraszon állnak. A piramis alapját gyakran kisebb piramisok kettős sora övezi, és valamilyen a tetejét ernyő koronázza, amelyet vasrudak és kovácsoltvas munka kombinációjával készítenek, és csengőkkel díszítenek. Vannak száz-százötven méter magas piramisok is. A nagyobb templomokban az ernyő és legalább a piramis felső része, de gyakran az egész épület arannyal van bevonva, és az aranyat jelentő *sve* szó szerepel az az építmény titulálásában is.”

AZ IDŐREND MEGÁLLAPÍTÁSA / Lenyűgöző a Bengáli Ázsiai Társaság korai kiadványainak témagazdagsága. A szerzők a 17. századi Angliában kialakult történetírói hagyományt követték, amikor is Wharton és iskolája megalkotta az első megbízható munkákat Anglia történetéről. Az egyik legfontosabb téma az indiai kultúra kronológiájának kérdése volt. Az *Asiatick Researches* 2. kötetében kísérletet tettek arra, hogy egységes keretbe foglalják India történetének egészét, és egyeztessék a bibliai időszámítással; ez azonban nem sikerült. Wilford kapitány tanulmánya Magadha és Ándhra királyainak kronológiájáról már részletesebb volt, bár ugyanolyan téves, mégis fontos előtanulmánynak számított. Elphinstone az 1831-ben kiadott *History of India* (India története) című jelentős művében kénytelen volt azt írni, hogy az indiai történelemben „egyetlen esemény időpontját sem lehet meghatározni a Nagy Sándor hódítása előtti időkből, és a mohamedán hódítás előtti korok nemzeti történelmének összefüggő elbeszélését meg sem lehet kísérelni”. A 19. század folyamán tudósok generációi nagy odaadással kutatták a forrásokat, feliratok és érmék ismertetésén, válogatásán és egybevetésén dolgoztak, míg végül sikerült összeállítaniuk az indiai történelem megbízható időrendjét. De még ez a sorrend is csak fő vonalakban vázolható fel, és ha a történetírás európai fogalmával mérjük, nem elég részletes. S még lényeges részletkérdéseket sem sikerült megoldani – így például a nagy kusán király, Kaniska uralkodását korszakba sorolni, vele kapcsolatban mindmáig nem sikerült semmiféle időadatot meghatározni. Az indiai források tanulmányozása a felirattanra és a numizmatikára épült. Ezek a történettudomány fő eszközei, s a Társaság kiadványai, az *Asiatick Researches* legkorábbi számaitól fogva tele voltak régi feliratokról szóló beszámolókkal,

melyek tartalmazták az eredeti szövegek másolatát is, hogy a későbbi idők tudósai is használhassák őket. A feliratok terén talán a legjelentősebb áttörést az jelentette, amikor 1837-ben James Prinsep, a Társaság titkára megfejtette a bráhmí írást, azt az írást, amelyet az egyik nagy korai uralkodó, Asóka (i. e. 272–232) használt kőbe és oszlopokba vésett ediktumaihoz. India történelmét azért olyan nehéz összefüggően megrajzolni, mert létezik ugyan történelmi hagyomány, de az gyakran mítoszokkal keveredik, és sokszor zavaros vagy túlzó. A helyi indiai hagyomány nem rendszerezte a dátált történelmi feljegyzéseket, mint ahogy az Kínában és Európában szokásos volt. Ez elsősorban annak a következménye volt, hogy az India területén alakult birodalmak ismételt szétestek, és így sokszor nem készültek folyamatos feljegyzések az eseményekről. Másodsorban és különösen a korai időszakban annak is tulajdonítható, hogy különböző kiinduló dátumokat használtak az egyes korszakokhoz, melyeknek éveiről a feliratokon hírt adtak; harmadsorban pedig Indiában – látszólag – a történettudomány sohasem volt olyan fontos része a kultúrának, mint a nyugati világban vagy Kínában. Ezért, amikor az európai tudósok hozzáláttak az indiai civilizáció kronológiájának összeállításához, ez főként az egyidejűségek és egymásutániságok rendszerbe illesztését jelentette. Egyidejűek azok az események, amelyeknek időpontja a források alapján egyrészt a nem indiai kultúrák megállapított időrendjében, másrészt az indiai történelmen belül azonos időponthoz köthető. Ebben a könyvben sok ilyen egyidejűséget említünk. Egymásutániságok megállapításánál az indológusok, például a *puránákban* található királylisták alapján vagy a feliratok és érmék segítségével állítják össze az eseménysorokat; ezek a felsorolások azonban gyakran nem tartalmaznak egyebet, mint a királyi családok tagjainak nevét. Egyes neveket azután azonosítani lehet az egyébként nem dátált irodalomban szereplő személyekkel és így újabb egyidejűséghez jutunk. Például „Milinda” királyt, aki egy buddhista szövegben beszélgetés résztvevőjeként tűnik fel, sikerült Gandhára és Pandzsáb görög uralkodójával, Menandrosz királlyal azonosítani. Viszonylag jól ismerjük

52 / Ezüsttekercs rányomott kharósthí írású felirattal Taxilából. Példa rá, hogy feliratok a legkülönbözőbb anyagokra íródtak (i. sz. 78.).

53 / II. Antiokhosz Szeleukida, Kaniska Kusán, Szamudragupta Gupta és Eukratidész baktriai uralkodók pénzérmeinek előlapja és hátlapja. (British Museum, London)

Menandrosz érmeit, és tudunk a történelemben játszott szerepéről is. E kutatásokat ki lehet aztán terjeszteni például a régi helynevek és a földrajz tanulmányozására. Mondani sem kell, hogy az ilyen tudományos közlemények sokszor igen száraz stílusban íródnak.

Összehasonlító anyagként alapvető fontosságúak azok az annalesek, amelyeket két páli nyelvű Sri Lanká-i buddhista szöveg tartalmaz. Az egyik a *Dípavamsza* (i. sz. 4. század?), a másik a *Mahávamsza*; mindkettőben jócskán találunk egymással összeegyeztethetetlen közléseket az indiai történelem egyes tényeiről, főleg a Maurja-dinasztia történetéről. Forrásként használhatók azután a *puránák*, tizennyolc közül öt tartalmaz királylistát, a legmegbízhatóbb a *Visnu-purána*. I. sz. 620 körül írta Bána a *Harsa király tettei* című elbeszélő költeményt, és a 12. században a költő Bilhana hasonló művet alkotott *Vikramánka tettei* címmel saját királyi uráról. A *Rádzsatarangini* a korai és a középkori kásmíri királyokról szóló 12. századi krónika; továbbá számos szent dzsaina krónika létezik kéziratban, némelyeket már tanulmányoztak, másokat még nem. Szakértők számára hozzáférhető még néhány más szöveg is. Érdekes módon újabban a régészeti kutatás nagymértékben támaszkodik a városokról, a mindennapi életéről és az eseményekről szóló pontos leírásokra, melyek a korai, datálatlan irodalomban szerepelnek, s ezzel sikerül hozzávetőlegesen datálni a hagyományanyag olyan részeit, melyeket korábban nem volt hova kapcsolni, vagy akár még hitelességüket is kétségbe kellett vonni. A régészet által megalapozott egymásutániságok az anyagi kultúra szempontjából is fényt vetnek a történelemre, noha a régészet csak bizonyos korszakokra összpontosít, másokat teljesen elhanyagol. Mindenesetre kétszáz év óta folyton növekvő lendülettel folynak az indiai történelmi kutatások.

FELIRATTAN / A felirattan, vagyis az epigráfia azokkal a kőbe, pecsétekbe, ereklyetartókba, rézlemezekre véssett szövegekkel foglalkozik, amelyeket a feliratok készítői méltónak találtak arra, hogy megörökíttessenek. A 20. század elejéig a régészek fő tevékenysége a numizmatika mellett a feliratok felkutatása, összegyűjtése és tanulmányozása volt. A feliratok általában halott királyoknak és hódításaiknak állítanak emléket, feljegyzik szobrok és épületek jámbor adományozását, vagy a különböző foglalkozást űző emberek, köztük zarándokok erényes cselekedeteit tanúsítják. Gyakran dokumentálják földbirtok és jövedelem átruházását vallásos alapítványokra. Olykor igen hosszúak, és az adományozó erényeinek valóságos dicsőhimnuszát zengik, ez némileg csökkenti megbízhatóságukat. Egyes szövegek megjegyzik, hogy írójuk a „levéltár felügyelője” volt; ez pedig arra utal, hogy a szöveg jelentős részét bizonyára olyan forrásokból állították össze, amelyek mára visszahozhatatlanul elvesztek, mint Indiában sok minden egyéb is.

Lehetetlen itt beszámolnunk az indiai epigráfiai kutatások fejlődéséről, ugyanis hatalmas mennyiségű anyagról van szó; a viták még nem zárultak le, sok emlék végleges kiértékelése még várat magára. Az 1783 és 1821 közötti időből Prinsep mellett még két nevet kell említenünk. Colin Mackenzie-ét, ő jelentős térképrajzoló volt, később 1815-ben pedig India főterképésze lett, és sok írott forrást

gyűjtött össze a régi madrászi közigazgatási területről, és Walter Elliotét, aki a „hindú feliratok”-ról közölt cikkeket a Londoni Királyi Ázsiai Társaság folyóiratában. Később Theodore Hope sok régi feljegyzést gyűjtött össze és fényképezett le Madrászban és Májszúrban, ezeket azután J. F. Fleet adta ki. Három hosszú kiadványsorozat tartalmazza a legtöbb alapvető fontosságú anyagot: az *Indian Antiquary* (Indiai régiségek), amelyet még 1872-ben James Burgess indított el; az *Epigraphia Indica* – ezt ugyancsak Burgess szerkesztette (1888–1892 között), majd E. Hultsch folytatta, aki később a németországi Halle egyetemén lett professzor, valamint a *South Indian Inscriptions* (Dél-indiai feliratok), amelyet először Hultsch adott ki 1890-ben. Sok más munka egészíti ki, több közülük indiai tudósoktól származik. A legfontosabb talán Fleet munkája, a *Gupta Inscriptions* (Gupta-feliratok), amely 1887-ben tett döntő jelentőségű felfedezését követte; olyan egyidejűségeket sikerült megállapítania, amelyek segítségével rögzíteni lehetett a Gupta-kor kezdő dátumát, amiről addig szélsőségesen ingadozó vélemények voltak. Annak érzékeltetésére, hogy az epigráfiai kutatás mennyire elhúzódó munka lehet, íme, egy érdekes adat: csak egy Nándában 1943-ban talált cseréptöredék segítségével sikerült kijelölni az egyik legnagyobb Gupta király, Buddhagupta pontos helyét a Fleet-féle időrendben. További jelentős munka volt F. Kielhorn *Inscriptions of Northern India* (Észak-indiai feliratok) című tanulmánya (1898–1899). A közelebbi múlt közleményeit az *Epigraphia Indica* című sorozat tartalmazta, 1945 óta pedig a kormány felügyelete alá tartozó felirattani osztály gondozásában megjelenő *Annual Report on Indian Epigraphy* (Éves jelentések az indiai epigráfiáról) közli őket. Az indiai feliratok egyik legkiemelkedőbb szakértője D. C. Szirkar professzor volt, aki 1961-ben vonult vissza.

NUMIZMATIKA / A numizmatika tudománya, mely az érméket vizsgálja és osztályozza, főként az időrendjük megállapítása érdekében, együtt fejlődött a felirattannal, amelynek bizonyos értelemben egyik ága. Az érméken szereplő feliratok rendszerint rövidke ugyan, de a lelőhely és a réteg, ahonnan az érme előkerült, fontos kiegészítő adatokkal szolgálhat.

Az indiai „görög” érmékről elsőnek Mionnet (1811-ben) és Visconti (1814-ben) jelentetett meg közleményt. 1824-ben pedig Tod ezredes a Királyi Ázsiai Társaság *Transactions* (Akták) című kiadványának első kötetében metszetekkel illusztrált részletes tanulmányt adott közre a görög, pártus és indiai „medálokról”. Charles Masson beutazta Afganisztánt, és három tudományos beszámolót közölt 1834 és 1836 között az ott talált érmekről. Ezek nyújtották a közvetlen segítséget ahhoz, hogy Prinsep megfejtse az ókori írásokat. Az 1820-as években sok más tiszt és utazó gyűjtött és publikált érmeket, köztük Ventura tábornok, aki a pandzsábi szikh uralkodó, Randzsit Szingh szolgálatában állott. Tod táblái alapján dolgozta ki A. W. Schlegel 1828-ban a *Journal Asiatique* lapjain köz-

zétett tanulmányát, mely az indológia első megalapozott kísérlete arra, hogy érmek alapján felvázolja India történetének kronológiáját. Munkáját tíz évvel később Lassen folytatta, aki a görög és indo-szkíta királyok történetét írta meg az éremtan alapján; műve először németül, majd két évvel később angolul jelent meg. H. H. Wilson 1841-ben megjelent munkája először vállalkozik rá, hogy összegezze a numizmatikai kutatást az egyéb régészeti eredményekkel összefüggésben.

A 19. század közepe táján a legjelentősebb munkát alighanem E. Thomas végezte, aki 1857-ben kiadta a baktriai érmék teljes katalógusát és Prinsep írásait. Figyelemre méltó, hogy milyen fontosságot tulajdonítottak már akkor és ma is az északnyugati területeknek és Afganisztánnak. Ugyanis itt találkozott a Kelet és a Nyugat, és itt lehet az egyidejűségeket a legkönnyebben kimutatni. Rodgers pedig összeállította a Lahórban, Delhiben és Kalkuttában található múzeumi gyűjtemények alapvető fontosságú listáit, és ezek vetették meg az alapját a szélesebb körű észak-indiai numizmatikai tanulmányoknak. Dél-Indiára nézve Bhagavanlál Indradzsí tekintette át az egykorú saka és a Szátaváhana-érmeket; Walter Elliot pedig a *Coins of Southern India* (Dél-India érmei) címen közölt tanulmányt (1886).

A rendszerbe foglalás jelentős munkáját a 19. század második felében végezték el. 1879-ben jelentek meg Sallet tanulmányai Nagy Sándor baktriai és indiai utódainak pénzérméiről. Ezt követték Vincent Smith munkái a Gupta-érmekről (1884, 1889, 1894), Percy Gardner pedig a baktriai és indiai görög és szkíta királyoknak a British Museumban található érmeit rendszerezte katalógus formájában (1886). E. J. Rapson munkája, az *Indian Coins*

(Indiai érme) 1898-ban először összegezte átfogó tanulmányban tudós generációk tevékenységét, és műve még mindig értékes. Ugyanő 1908-ban befejezte a British Museum korai nyugat-indiai érmeinek katalógusát. Újabb mérföldkő volt J. Allan British Museum-katalógusa, az 1914-ben publikált *Coins of the Gupta Dynasties etc.* (A Gupta-dinasztiák stb. érmei). A munka folytatódik, de ma már szoros összhangban a régészeti ásatásokkal.

1904-ben indult a *Journal of the Asiatic Society of Bengal* (A Bengáli Ázsiai Társaság Folyóiratának) numizmatikai melléklete, és kibontakozott a tudományos érdeklődés a középkori és a későbbi érmeiről is. Ezen a területen egy sor indiai tudós adott közre jelentős munkákat. A legnevesebbek közülük: R. D. Banerdzsi, Altkar professzor és dr. Agravala. Egy másik indiai tudós, D. D. Kósámbi főként a városállamok korai lyukjeles érméivel foglalkozott. Fontos segédanyag dr. B. Szaháni 1945-ben megjelent műve, a *Technique of Casting Coins in Ancient India* (Pénzverési eljárások az ókori Indiában). A 20. században minden területen tovább finomodott a numizmatikai tudomány, és eredményeit főként az *Indiai Numizmatikai Társaság* folyóiratában teszik közzé. A folytatódó régészeti ásatások gyakran hoznak felszínre új numizmatikai anyagot. Különösen a külföldi érme a fontosak, mint például gyakran korai rétegekben talált római kincsleletek, amelyeknek segítségével megbízható egyidejűségeket lehet megállapítani.

AZ INDIAI RÉGÉSZETI FELÜGYELŐSÉG / Az indiai érmékkel foglalkozó szerzők között jelentős volt Alexander Cunningham. Az 1891-ben, illetve az 1894-ben publikált *Coins of Ancient India* (Az ókori India

érmei) és a *Coins of Medieval India* (A középkori India érmei) című könyveiben évtizedek kutatási és régészeti eredményeit összegezte, ő volt ugyanis India első régészeti főigazgatója. 1848-ban mérnökkari tisztként javasolta India műemlékeinek összeírását és konzerválását. Ekkor egyébként a tisztek közül sokan, akik – az akkori szokásoknak megfelelően – képzett rajzolóak voltak, amúgy is elkezdtek már az indiai romok és maradványok megörökítését; és lépések történtek a munkálatokhoz szükséges hivatalos elismerés megszerzése érdekében is. Cunningham javaslata azonban csak 1860-ban valósult meg, amikor az indiai kormányt a brit korona alá rendelték. Akkor (ideiglenesen) Cunninghamet nevezték ki India első régészeti felügyelőjévé, és a mai Uttar Pradésben és Bihárban dolgozott. Bár pénzügyi nehézségek merültek föl, de – többek között a tudós építész James Fergusson sürgetésére – sikerült fölállítani a Régészeti Igazgatóságot, amely Észak-Indiában dolgozott, és első igazgatója Cunningham volt. 1874-ben e hivatal tevékenységét kiterjesztették nyugatra és délre is, ahová James Burgesst nevezték ki felügyelőnek.

Az említett három tudós a jelentések és kiadványok sorozatát adta közre a felfedezésekről, a felirattani kutatásokról, az építészeiről és a műemlékek védelméről. Ezeknek a munkáknak az ókori India kutatói még ma is nagyon sokat köszönhetnek. A Felügyelőség nagyszámú helyszíni múzeum létesítését is kezdeményezte. De Cunningham 1885-ben, Burgess pedig 1889-ben nyugdíjba vonult, és a Felügyelőségre nehéz napok következtek. A tartományok közigazgatása csak névlegesen járult hozzá az emlékek megőrzéséhez, bár kezdtek múzeumokat létesíteni. Ezek közül néhány később rendkívüli fontosságra tett szert. Ma

54 / Az i. e. 3. században épült Maurja-kori főváros, Pátaliputra (a mai Patná) építkezésénél használt fagerenda alapozás, ahogy századunk első éveiben az ásatások során megtalálták.

55 / Patná közelében, a régi Rádzsgírban kiásott kör alakú templom a Manijár Máth. A szép Gupta-kori mészhabarc szobrokat a nagy monszunesőzések a feltárás óta lekoptatták.

56 / India középső részén, Tévárban talált középkori szobrok. A felvétel a 19. század végén készült, amikor az Indiai Régészeti Felügyelőség ásatásai során előkerültek.

57 / „A nagy rangúni Dagon-pagoda és a nagy úttól nyugatra fekvő táj.”
(Rajzolta J. Moor, metszette H. Payli, megjelent 1825-ben)

Indiában több mint nyolcvan működik. A legfőbbek a Madrászi Múzeum (1857-ben nyílt meg); a Lakhnai Állami Múzeum (1883); a kalkuttai India Múzeum (1878), amely a Bengáli Ázsiai Társaság gyűjteményére alapozódott, a Prince of Wales Museum Bombayban, az azóta megszűnt Púnei Múzeum (1870-es évek) és a Mathurái Állami Múzeum.

1899-ben Lord Curzont nevezték ki India alkirályává, és ez mérföldkő lett az indiai régészet történetében és a politikában is. Abban az évben kísérlet történt arra, hogy a Felügyelőséget öt regionális körzetbe szervezzék át. Curzonnak eltökélt szándéka volt India múltjának feltárása és megörökítése, és ezt a kormány feladatának tekintette. Ezért 1902-ben John Marshallt nevezték ki igen fiatalon a felélesztett Régészeti Felügyelőség főigazgatójának. Ő azután 1931-ig Indiában maradt és dolgozott. A pénzügyi nehézségek és Marshall tapasztalatlansága ellenére jelentős munkát végeztek a leletek feltárása, fényképezése és megőrzése terén. 1906 és 1909 között a magyar száрма-

zású neves kutató, Stein Aurél, a későbbi Aurel Stein a belső-ázsiai sivatagos Tarim-medence pereme körül kiásta az első lelőhelyeket. Ebben a munkában a német le Coq és a francia P. Pelliot követte. Ők kezdték tisztázni a buddhista Belső-Ázsia régészetét és az Ázsián átvezető ókori kereskedelmi útvonalak földrajzát és kronológiáját.

Ahogy a szervezet növekedett, a régészeti érdeklődés a korábbi, elsősorban epigráfiai és numizmatikai irányból az őstörténeti ásatások felé fordult. Az erőforrások radikális átcsoportosítása némi keserűséget okozott, mert a felíratlan kutatóit tétlenségre kárhoztatta. De az átcsoportosítást a Marshall idejében tett nagy felfedezések, nevezetesen az Indus-völgyi civilizáció és két fővárosa, Harappá és Mohendzsó-dárá megfelfedezése igazolja. Viszonylag elnagyolt és hevenyészett ásatási eljárásokat alkalmaztak. A helyzet javítása érdekében 1938-ban felkérték Leonard Woolleyt, Ur városának feltáróját, hogy a módszerek és a képzés terén adjon tanácsot, de ennek sem volt nagy hatása. Azután 1944-től 1948-ig tapasztalt angol régész és múzeumi szakember, Mortimer Wheeler volt a Felügyelőség főigazgatója. A négy esztendő alatt, amíg ott dolgozott, sikerrel oldotta meg feladatát, az ásatási módszereket és a

szervezetet is a legkorszerűbb szintre emelte. A Felügyelőség, ahogy mai formájában létezik, és azok az indiai régészek, akiket ő nevelt, sokat köszönhetnek neki. Az angol Felügyelőség fennállása alatt az ókori India anyagi kultúrájának kutatása fokozatosan felzárkózott az indológia többi területeihez, és összhangba került a történészek és irodalomtudósok munkájának eredményeivel. Ebben a tevékenységben természetesen rendkívül fontos szerepet játszottak az indiai szerzők, különösen Rádzséndralál Mitra, R. G. Bhandarkar és Bhagavanlál Indradzsi. A függetlenség elnyerése óta talán a legjelentősebb munka, amelyet a Felügyelőség indiai régészei – sokan közülük Wheeler tanítványai – végeztek, a korai történelmi városok, így Hasztinápura és Kausámbí feltárása volt, de az *Ancient India* (Ókori India) című folyóiratban közölt jelentések még nem nyújtanak egységes és átfogó képet.

Ahogyan a lelőhelyeket felfedezték, felmérték, kiásták, lefényképezték, egyeseket pedig helyreállítottak, a közlemények egész sora foglalkozott azzal, hogy a részletekbe menő kutatás eredményeit összefüggő egységbe foglalja. Különösen fontosak a következő munkák. Vincent Smith művei: az 1904–1918 között készült *Histories of India* (India történelmei) és az 1911-ben publikált *Fine Art in India and Ceylon* (India és Ceylon képművészete); J. Ph. Vogel írásai a mathurái szobrászatról (1910 és 1930), valamint az 1928-ban megjelent *Indian Serpent Lore* (Indiai kígyóhagyomány); H. Cousens munkái a dekkáni építészetéről (1926 és 1931) és H. Jouveau-Dubreuil művei a dél-indiai régészetéről és építészetéről (1916 és 1926). Jelentős munkákat adtak közre francia tudósok is az *Artes Asiaticques* sorozatban, az amerikaiak és a németek pedig az *Artibus Asiae* hasábjain. Stella Kramrisch, a Keleti Művészetek Indiai Társaságának és a Társaság folyóiratának alapítója úttörő munkát végzett a művészetelméleti szövegek kutatása terén.

TIBET ÉS BURMA FELTÁRÁSA / Az *Asiatick Researches* 1. kötetében (1784) John MacPherson tiszteletes leírta kockázatos látogatását a tibeti „Teshoo Loomboo”-ban (Tasilunpo-kolostorban). Tibet olyan ország volt, ahová a 19. században kevesen látogattak el, főként néhány hóborzatos európai szánta rá magát, és volt, aki halálát lelte a nehéz és veszélyes terepen. A Bengáli Ázsiai Társaság folyóiratának 1881-es számában az indiai Szavat Csandra Dász adta közre az első jól megalapozott „adalékot” Tibet történelméről és vallásáról. A tibeti vallás és művészet első világos és átfogó leírását azonban csak L. A. Waddell 1895-ben megjelent *Lamaism* (Lámaizmus) című műve adta. Az 1904-ben Lhaszába látogató Younghusband-misszió sok tárgyat és információt hozott magával, és megnyitotta az érintkezést Indiával. Azóta sok tudós tanulta meg a tibeti nyelvet, és Tibet kultúráját nagy mennyiségű nyomtatott irodalomból tanulmányozták. Egyedül az olasz G. Tucci tett komoly és szívós erőfeszítéseket, hogy nagy nehézségek árán a számos műemlék régészeti értelmezését adja. Előrelépés e téren azóta sem történt.

58 / Finom művű középkori templomi bronzkincsek. A fényképet a század elején készítették az Indiai Régészeti Felügyelőség munkatársai a bombayi közigazgatási területen levő Bágalkótnban.

Különösen hangzik talán, de a Bengáli Ázsiai Társaság első tagjainak kezdeti lendülete ellenére Brit India régészei kevés erőfeszítést tettek annak érdekében, hogy saját munkájuk eredményét egységbe foglalják Dél-Ázsia más részein dolgozó kollégáik eredményeivel. R. Cs. Madzsumdar indiai tudós figyelemreméltó kivétel volt. Az angolok Burma meghódítását követően komoly érdeklődést mutattak az ország iránt, miután 1858-ban megjelent Henry Yule beszámolója küldetéséről a burmai királyi udvarban, Avában. A Judson vezetésével 1813-ban misszionáriuscsoport érkezett Burmába, és a nyelvet kezdte fel dolgozni, dr. Burney pedig 1825-ben történelmi források után kutatott. Crawford, miután 1827-ben küldetését teljesítve visszatért Ava királyi udvarából, cinikusan részletező „méltatást” írt a templomépítés exhibicionista indíté-

59 / „A jávai Kadu kerületben levő Bara Budur nagy piramis formájú templomának észak-északkeleti nézete.” A rajz 1815-ben, Jáva angol megszállása idején készült.

kairól ebben az országban. Majd 1860-ban Harwell kezdte el a mon nyelv tanulmányozását, Forschammer pedig 1892-ben burmai és páli szövegeket adott ki. Phayre 1883-ban az ország történelméről szóló művét publikálta. 1899-ben régészeti felügyelőséget létesítettek, és Charles Duroiselle, a páli nyelv rangúni professzora lett a főfelügyelő. A felügyelőség elindította önálló kiadványsorozatát: Duroiselle tanácsadóként működött a királyi burmai tudós, Tav Szein Ko mellett, és ásatásokat kezdeményezett először 1905-ben Prome, majd 1907-ben Pagan területén. A felügyelőség az 1920-as és 1930-as években folytatta munkáját, főként a konzerválást. Elsősorban két tudós, G. H. Luce és U Pe Maung Tin rendszerezték a felgyűlt forrásanyagot, hogy segítségével összeállítsák az ország történelmét. Sajnos egyelőre a burmai művészeti stílusok fejlődéséről a középkori pagani korszakot követően nem alakult ki összefüggő kép, és sok régészeti munka elvégzése várat még magára.

INDONÉZIA ÉS INDOKÍNA KUTATÁSA / Az indonéz művészet megismerését és a régészeti kutatások megindítását T. Stamford Raffles kezdeményezte. Ő alapította 1819-ben Szingapúrt, mint angol gyarmati kereskedőállomást. A Holland Kelet-India Társaság 1799-ben érdekelttségét átadta a Batáviai Köztársaságnak, amely azonban nem bizonyult életképesnek. Ezután az angolok foglalták el és tartották birtokukban öt esztendeig (1811–1816) Jávát. Ezalatt Raffles nagy eréllyel folytatta a kutatásokat, felfedezte Borobudurt, a legnagyobb buddhista műemléket, és megírta a *History of Java* (Jáva története) című munkáját. Később az angolok Indonéziát visszaadták a hollandoknak, akik 1949-ig uralkodtak fölötté. Uralmuk első időszakában nem folytatták a Raffles által elkezdett munkát. Súlyos zavargásokkal és politikai nyugtalansággal kellett megbirkózniuk.

Bár egyes közigazgatási tisztviselők némi feltárási és fényképezési munkát már negyven évvel korábban is végeztek, csupán 1901-ben szervezték meg a Holland Régészeti Biztosságot, amely azután 1913-ban a Régészeti Szolgálatá alakult. Az ókori indonéz kultúrára vonatkozó ismereteink jelentős részét egyetlen embernek, Th. van Erpnek (meghalt 1958-ban) köszönhetjük. Egy személyben volt építész, régész és tudós; ő tette a legtöbbet azért, hogy a jelentős jávai művészeti emlékek megmeneküljenek a pusztulástól, és bemutatásuk is az ő műve. Sok más szerző mellett két holland, N. J. Krom és W. F. Stutterheim ontotta a könyveket és a monográfiákat, amelyek nyomán lassan összeállt az indonéz régészeti emlékekről alkotott kép.

Indokínában, különösen Kambodzsában és Vietnam déli részén a francia tudósok csak 1860 után kezdtek tevékenykedni, amikor a természettudós H. Mouhot elérte Angkort. Színes hírlapi tudósításával hívta fel a tudósvilág figyelmét ezekre az őserdőbe vesztett kolosszális romokra. 1866-ban a skót John Thomson lefényképezte az emlékeket, és a hindú párhuzamok segítségével értelmezte jel-

60 / A gandhári Sábhárgárhírből származó bódhiszattva szobor, úgynevezett graeco-buddhista stílusban (i. sz. 2. század). Ez a stílus ébresztette fel először az európaiak esztétikai érdeklődését. (Musée Guimet, Párizs)

képrendszerüket. Ezután elkezdődött a feliratok másolása és megfejtése. 1873-ban az angkori szobrokról másolatokat készítettek, és elszállították a párizsi Trocadéróba, ahol megdöbbenést és csodálatot keltettek. A Vietnam déli részén fennállt királyság emlékeit 1885-ben találták meg a franciák. Amint a francia közigazgatás megszilárdította helyzetét a térségben, megindultak a felfedezések és nyomukban a tudományos kutatás.

1865-ben megalapították a Société des Études Indochinoises-t (Indokínai Tudományok Társasága) az Indiában működő angol intézmények mintájára. 1898-ban Alfred Foucher létrehozta az École Française de l'Extrême Orient-t (Francia Távol-Keleti Iskola), ez az intézmény adta közre a térségben folytatott kutatások eredmé-

61 / Az ősi adzsantái falfestmények egyikéről (15. barlang) 1880 körül James Griffiths felügyelete alatt készített másolat. Londonba küldték, és 1896-ban publikálták. (Victoria and Albert Museum, London)

nyeinek java részét. Amikor Franciaország 1907-ben arra kényszerítette Thaiföldet, hogy adja vissza Angkora Kambozsának, létrehoztak egy műemlék gondozó műhelyt, és húsz éven belül több mint 800 régészeti lelőhelyre bukkantak. George Groslier, az egyik vezető francia tudós alapította Phnom Penhben a nagy múzeumot, hogy ott-hont adjon az indokínai lelőhelyekről származó hatalmas mennyiségű leletnek. Több évtizedes tudományos munka és vita eredményeként G. Coedes, Ph. Stern, P. Dupont, P. Mus, a két Groslier (apa és fia) tevékenysége nyomán intenzív fejlődésnek indultak a térség régészeti és történeti kutatásai. H. Parmentier és L. Finot a Tyampában és Laoszban végzett munkában játszott jelentős szerepet. Óriási méretű műemlékvédelmi munkálatok is folytak. A repülőgépről végzett terepvizsgálatok során kiderült, hogy még milyen rengeteg a feltárnivaló, de jelenleg a munka szünetel. A kutatás csupán Thaiföldön folytatódik tovább, de egyelőre a nagyvárosok helyén az ásatások

szerény keretek között folynak, bár a megőrzés halad, és tudományos munkák is születnek.

EURÓPA ÉS AZ INDAI MŰVÉSZET / Az indiai és délkelet-ázsiai civilizációk fennmaradt emlékeit művészeti szempontból nem méltányolták azonnal azok az európaiak, akik kiásták és tanulmányozták őket. Ezt a csatát meg kellett vívni. A 19. század utolsó évtizedeiben a jobbra természetesen csupán fényképekről ismert indiai művészetről Angliában uralkodó véleményt John Ruskin képviselte, aki az oxfordi egyetemen volt a művészetek professzora. Második előadás-sorozatában (1871-ben jelent meg *Aratra Penteleci* címen) egy dél-indiai Nandi bikaszobor fényképét használta, hogy bemutassa „a földkerekség legrosszabb művészetének jellegzetes típusát. Formájában hamis, szívében halott, és külsőleg agyonhalmozták díszítéssel. Bárhol van is, a rossz művészet örök sötétjében pihenjen véglegesen. Most pedig – folytatta – a hatalmas bika mellett íme egy kicsiny daidaloszi munka, egy egyszillingesnél nem nagyobb érméről nagyítottuk” – valóban, ennek az i. e. 5. századi görög érmenek hátoldalán egy vitathatatlanul nagyszerű bikaábrázolás volt látható. „Nézzék meg a kettőt együtt – mondja –, és most egész életükre tudni fogják, mit jelent a görög művészet.” Minden bizonnyal az igazság vagy erény eszményére gondolt, amelyet a görög ábrázolás szépségében talált meg.

Kilenc esztendővel később George Birdwood kinyomtatta később híressé vált véleményét, amely hasonló szellemenben fogant, s amelyet 1910-ben megismételt a londoni Royal Society of Artsban tartott előadásán. Egy jávai Buddháról azt mondta, hogy „ősidőktől való merev tartásának köszönhető érzéketlen egyhangúsága, mely ihlet nélküli bronzalakká teszi, amely bárgyún bandzsítva mered az orrára, hüvelykujjaira, térdeire és lábujjaira. Egy tál kocsonya ugyanilyen jól szolgálhatna a lélek szenvedélyes tisztaságának és nyugalmanak jelképeként”. E kemény ítélet ellenére Birdwood a kortárs indiai kézművesség, különösen a mohamedán eredetű alkotások nagy barátja volt. Számos kiállítást szervezett annak érdekében, hogy serkentse az indiai kézművesipart, és még ma is klasszikus értékű könyvet írt 1880-ban *Industrial Arts of India* (India iparművészete) címmel. De még a South Kensington (később a Victoria and Albert Museum) hivatalos kézikönyve is kijelentette, hogy „a puránikus istenségek szörnyű formái alkalmatlanok a magasabb művészi kifejezésre; és talán ez az oka annak, hogy Indiában a szobrászat és festészet mint képzőművészet ismeretlen”.

Ezek az oly sok hasonló véleményre is jellemző idézetek bőségesen érzékeltetik, hogyan ítélték meg az európaiak az indiai művészeti örökséget a 19. század kései évtizedeiben. „Durvaság”, „csúfság”, „állatias”, „közönséges” – csupán néhány azon szavak közül, amelyekkel jellemezték. Már kezdték elismerni az indiai irodalom értékeit, de még kevesen voltak, akik becsülni tudták e civilizáció műalkotásait is, még az Indiában dolgozó tisztviselők sem igen lelkesedtek annak a művészetnek tartalma iránt,

amelynek tanulmányozásával foglalkoztak. Őket a történelem és annak tárgyi emlékei érdekelték. Ilyen mélyen gyökerező előítéletek leküzdése egyáltalán nem volt könnyű feladat. James Fergusson *History of Indian Architecture* (Az indiai építészet története) című könyvében 1876-ban utalt Európa természetes kapcsolatára saját görög és középkori hagyományaival, de azután így folytatta: „Mennyire más érzelmek kerítenek hatalmukba, amikor a számunkra ismerős világ után olyan országot tanulmányozunk, mint India. Földrajzát az iskolában alig tanítják, kevesen ismerik tökéletesen; történelme rejtély; irodalma mitikus álom; művészete különös kuszaság. A legfőbb azonban, hogy hőseinek és nagy embereinek a neve teljesen ismeretlen és kiejthetetlen. Hiszen az emberek, az Indiába utazóktól eltekintve, még annyira sem ismerkednek meg velük, hogy emlékezetükből valami kellemeset vagy elmélkedésre méltót felidézhesse.” Ő azonban csodálja Indiát: „Ha nem így állna a dolog, akkor talán nem lenne még egy – Európán kívüli – ország, amelyik ennyire meghálálná az iránta tanúsított érdeklődést. Nincs több olyan ország, ahol a természettudományok és a művészetek minden problémája ennyire világos és kellemes formában mutatkoznék. A természet sehol máshol nem tárja fel ilyen nagyszerűen és pazarlóan szépségeit, és az emberiség sehol másutt nem él változatosabb és kellemesebb körülmények között.”

Manapság a legtöbb ember szívből osztaná ezeket az érzelmeket, noha India problémái talán némiképp csökkentették az ország báját. De szinte egy egész évszázad kellett, hogy a szemléletmód megváltozzék. Ez a változás három fő szakaszban ment végbe. Először azt ismerték fel, hogy az indiai művészetnek legalábbis egy része görög rokonságot mutat. Később erőteljes újjáéledési mozgalom indult az indiai művészeti iskolák egyes tanárainak és azoknak a tudósoknak a körében, akiket rabul ejtett az indiai művészet világa. A harmadik tényező a nyugati művészek lelkesedése volt az indiai művészet iránt.

A LELKESEDÉS ÉBREDÉSE / Az első korszak 1870-ben kezdődött, amikor dr. Leitner Angliában bemutatott egy nagy szoborgyűjteményt, amelynek darabjait, jellemző kifejezéssel, a „graeco-buddhista” művészet példányainak mondott, s ez az elnevezés tette elfogadhatóvá őket. A valójában buddhista, ám kései görög hatásról is tanúskodó gandhári művészet első emlékére 1833-ban bukkantak, amikor Kabul közelében dr. Gerard egy sztúpából kiasott egy Buddha-domborművet. Hoenigberger és Masson 1833–1834-ben tovább kutattak, majd 1848-ban Cunningham a dzsamalgarhi lelőhelyen több buddhista alkotást ásott ki; a Bengáli Ázsiai Társaság folyóiratában 1853-ban igen rossz minőségű képeket közölt róluk, s a műtárgyakat Angliába szállította. Sajnos a leletek az 1866-os tűzvész idején elpusztultak a Kristálypalotában, ahol kiállították őket, és ahol némi sikerük is volt. Előkészítették viszont a talajt dr. Leitner „példányai” számára; és Alfred Foucher elfogadta a graeco-buddhista elne-

vezést az 1905-ben publikált *L'Art Gréco-Bouddhique du Gandhara* (A gandhári graeco-buddhista művészet) című alapvető munkájában.

Az 1870-es években India jelentősebb városaiban angol mintára művészeti iskolákat létesítettek, s részben ezek működésének köszönhető, hogy egyre mélyebb lelkesedés támadt az indiai művészet iránt. A kezdeti időszak után, amikor még az angol akadémiai módszerek átültetésével próbálkoztak, az iskolák angol és indiai oktatói egyre nagyobb befolyást gyakoroltak az indiaiak művészeti közfelfogására. Némelyek abban segítettek, hogy az indiaiak ráébredjenek saját művészeti örökségük értékeire, ez a folyamat a művek esztétikai értékelése és a művészet gyakorlata tekintetében is a 19. század vége felé bontakozott ki. Az ébredő érdeklődés kezdetben a nagy adzsantái buddhista barlangkolostorok (i. e. 100 és i. sz. 600 között készült) falfestményeivel kapcsolatos eseményekre összpontosult. A madrászi hadsereg angol tisztjeinek egy csoportja járt ott először 1819-ben. Akkor nyilvánosságra hozott leírásuk nem váltott ki nagy érdeklődést. 1843-ban James Fergusson, az építészettörténész már részletesebb ismertetést tett közzé. Avatott szeme vezette, mikor rávetette a Kelet-India Társaságot, hogy közpénzen szerezze be a képek másolatait. Egy mérnökkari tisztet, Gill őrnagyot, aki maga is kitűnő művész volt, bízta meg a másolatok elkészítésével, és a Társaság segítségként egy *camera-lucida* készüléket is rendelkezésére bocsátott. Gill több mint harminc nagyméretű olajmásolatot készített, és több részletben Angliába küldte őket. A Kristálypalotában kerültek kiállításra, ahol azután (1866-ban) öt kivételével valamennyi elégett, de akkor már volt némi közönségsikerük. Később, 1872 és 1885 között a Bombayi Művészeti Iskola vezetője, James Griffiths felügyeletével néhány tanítvány új másolatokat készített. Ezeket a South Kensington Museumba küldték, és 1896-ban két hatalmas kötetben publikálták. A kötetek első alkalommal mutattak meg valamit a nyugati világnak az indiai művészet rendkívüli értékeiből. Szerencsétlen módon e másolatokból is sok a lángok martaléka lett a South Kensington Museumban egy másik tűz alkalmával. S a hírnév, amelyet ezek a másolatok szereztek Adzsantának, katasztrofális következményekkel járt az eredetiekre nézve. A falakat ugyanis évtizedeken át fosztogatták, nem volt semmiféle hivatalos védelem, ráadásul az ügyetlen konzerválási próbálkozások sem javítottak a helyzeten. Ma már sokkal kevesebb van meg Adzsantá csodálatos falfestményeiből, mint amennyi 1819-ben még létezett.

A másolatoknak jelentős hatásuk volt a közönség véleményére. Akkor már régóta tartott a vita, hogy vajon India hozzájárult-e valamivel a világ kultúrájához. 1910-re megváltozott a helyzet: tizenhárom művész és kritikus felháborodott levelet írhott a *The Times*-nak, és hangot adhatott az indiai művészet és kultúra iránt érzett mély csodálatának. A levél megírását George Birdwoodnak a Royal Society of Artsban tartott előadása váltotta ki, amelyben megismételte már korábban ismertetett állás-

pontját. 1904-ben Laurence Binyon, a British Museum munkatársa írt nagy hozzáértéssel az adzsantái festmények és a japán Nara városában található Hórijúdzszi-templom 8. századi falfestményei közötti rokonságról. Párizsban Rodin, a 20. század első évtizedeinek nagy szobrásza fejezte ki csodálatát a délkelet-ázsiai művészet iránt, amelyet a Trocadéróban látható másolatok alapján ismert meg, és vásárolt is indiai és kambodzsai szobrokat. Csodálatában Gauguin és Degas nyomdokain járt.

Az esztétikai érdeklődést Indiában E. B. Havell munkássága keltette fel; ő a kalkuttai művészeti iskola igazgatója volt. *Indian Sculpture and Painting* (Indiai szobrászat és festészet) címen 1908-ban megjelent munkája felvilágosította az indiai közönséget, s jelentős szerepet játszott a modern India történeti öntudatának, jogos büszkeségének helyreállításában, a mohamedán és az európai uralom ennek még az emlékét is szinte teljesen kitörölte. Azok a művészek, akik Adzsantában a másolatokon Griffiths mellett dolgoztak, Havell-lel is együttműködtek más művészek társaságában, köztük voltak a Tagore család tagjai, akik évtizedeken át részt vettek a „bengáli újjászületési iskola” néven ismert művészeti mozgalomban. Ez az iskola jelentős szerepet játszott abban, hogy valóban nemzeti művészet jött létre a 20. századi Indiában.

ÓKORI SZÖVEGEK KIADÁSA ÉS A MODERN TUDOMÁNY / Önmagában sem a művészetek csodálata, sem a régészet nem tudta közel hozni a nyugati tudatvilághoz az indiai művészi alkotások mondanivalóját. A Kelet múltjának megértéséhez új és életbevágóan fontos lendületet adott a régi szövegek kiadása, sokukat utazó tudósok vettek gondosan jegyzékbe a 19. század folyamán. Egyet-kettőt, mint például a középkori *Szádhanámálát*, amely közvetlenül az indiai képi ábrázolás értelmezésével foglalkozik, azonnal elfogadtak. Más szövegek tartalmának mondanivalója azonban csak lassan épült be a keleti és a nyugati kutatók gondolkodásába, bár meg kell mondani, hogy e tekintetben a franciák és a hollandok jóval angol társaik előtt jártak. A legfontosabb kiadványsorozatok: az 1905-ben indult „Trivandrumi szanszkrit sorozat” (Trivandrum Sanskrit Series), a Barodában 1916 óta megjelent „Gáekvad keleti sorozata” (Gaekwad’s Oriental Series), a „Kásmíri szövegek és tanulmányok sorozata” (Kashmir Series of Texts and Studies), amely 1911 óta publikálódik. A „Tantrikus szövegek” (Tantric Texts) kalkuttai kiadását A. Avalon, azaz John Woodroffe 1913-ban kezdte meg. Az Egyesült Államokban Lanman adta ki fontos szanszkrit szövegek válogatott gyűjteményét az 1891-ben indított „Harvard keleti sorozat”-ban (Harvard Oriental Series). Mindez, továbbá a Teozófiai Társaság, az egyetemek és jómódú patrónusok által kiadott szövegek új elemet hoztak az indiai hatás nyomán kialakult művészet megértésébe. Ennek segítségével értelmezni lehetett, hogy melyik műemlék, szobor és festmény mit jelentett az emberek számára, akik megrendelték őket. Megkezdődött tehát az ikonológia és a jelképrendszer tanulmányozása,

amely párhuzamosan haladt az európai középkori és reneszánsz művészet hasonló vizsgálatával, ha ugyan meg nem előzte azt. Ezek a felismerések életet leheltek a tudás csupasz csontvázába, és fényt derítettek az anyagi tárgyak jelentőségére.

E munka részben a különféle keleti kultúrák jelképrendszerének összehasonlító tanulmányozásán alapult, és ugyanaz az érdeklődés volt az ihletője, amely James Frazer vezetett, amikor közreadta a „primitív” vallás mélyreható vizsgálatát tartalmazó művét, *Az aranyágot*. Ennek korai előzménye Indiában James Fergussonnak az 1868-ban kiadott *Tree and Serpent Worship* (Fa- és kígyóimádat) című munkája volt. További hozzájárulás a témához W. Crooke, egy kerületi tisztviselő *Popular Religion and Folklore of Northern India* (Népi vallás és folklór Észak-Indiában) című, 1893-ban megjelent műve. Hatalmas indiai anyag gyűlt össze Hastings *Encyclopaedia of Religion and Ethics* (A vallás és etika enciklopédiája) című munkájában is, amely 1908 óta mindmáig csodálatos forrás. A nagy összefoglaló művek közé – amelyek nélkül ezen a területen nem lehet dolgozni – tartozik Edgar Thurston *Castes and Tribes of Southern India* (Dél-indiai kasztok és törzsek) című hétkötetes munkája, továbbá T. A. Gópináth Ráo 1914–1916 között írt *Elements of Hindu Iconography* (A hindu ikonográfia elemei) című műve. A 20. század elejének talán legfontosabb tudósa a félig angol, félig ceyloni származású A. K. Coomaraswamy (1877–1947) volt, aki pályafutását Ceylonban 1903–1908 között geológusként kezdte, majd 1910-ben a művészetet választotta. 1908-tól 1917-ig Angliában élt, közben többször töltött rövid időt Indiában. 1917-ben az amerikai Boston Museum munkatársa lett, és haláláig ott is maradt. Az 1908-ban publikált *Medieval Sinhalese Art* (Középkori szingaléz művészet) és az 1927-ben megjelent *History of Indian and Indonesian Art* (Az indiai és indonéz művészet története) című könyvei ma is irányadó művek; a szimbolizmusról és az ábrázolásmódról írott hosszú esszé-sorozatában pedig a műalkotások jelentésének olyan új megközelítési módját alkalmazta, amely ma már a kultúra értelmezésének elengedhetetlen részévé vált. Meg kell említeni, hogy okfejtései, főleg ha a művészetre és nem pedig a teológiára vonatkoznak, telve voltak a korabeli művészeti gyakorlat reformjára irányuló hévvel, sőt amiről úgy vélte, hogy nem méltóak az ókori India elképzelt eszményi állapothoz, azt egyszerűen kihagyta.

A szövegkiadások tették lehetővé azt a komoly munkát, amelyet az indiai művészet tartalmi és jelentésbeli összefüggéseinek feltárása terén a német Heinrich Zimmer végzett el. Az 1928-ban közreadott *Kunstform und Yoga* (A művészi forma és a jóga) című csodálatosan alapos könyvében az indiai hatás nyomán kialakult művészet tekintélyes részét új szempont szerint, mint a meditáció rendszerezését magyarázta. Élete későbbi szakaszában kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol további fontos műveket írt, köztük a *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization* (Az indiai művészet és a civilizáció mítoszai és

szimbólumai) címűt. Zimmer ismerte a pszichológus C. G. Jungot, annak a szimbólumokról és az archetipusokról írott munkáit, s ösztönzést merített belőlük saját gondolatának kidolgozásához. Tény, hogy a húszas évek Németországában értő közönsége volt a keleti művészeteknek, s ez inkább esztétikai, nem pedig történeti érdeklődés volt. E közönségnek szóltak az olyan munkák, mint például Karl With *Java* (1920) című, mindmáig igen jelentős könyve, és a William Cohn szerkesztésében 1921-ben megjelent sorozat, amely első alkalommal közölt nagy számban fényképeket a konáraki erotikus szobrokról. Az esztétikai érdeklődés elsősorban a német expresszionista mozgalomnak tulajdonítható, amely az egzotikus művészeteket önmagukért becsülte, kutatta, és ihletet merített belőlük.

A 20. század első évtizedeiben a francia és a holland tudomány az angol kutatásnál sokkal inkább kész volt arra, hogy megértse a művészet szimbolikáját, és elsajátítsa a művészet értelmezéséhez szükséges antropológiai ismereteket. A Kambodzsában és Indonéziában működő régészek általában feladatuknak tekintették az általuk vizsgált

alkotások értelmezését is. A francia Paul Mus a szerzője az egyik mind terjedelmében, mind eredményeiben legnagyobb műnek. 1935-ben Hanoi-ban megjelent *Borobudur* című művében a művészet értelmezésének új alapjait fektette le, és az előszóban rendkívül hosszú és részletes áttekintést adott szinte az összes korábbi nézetről, amelyek a buddhista építészet és szobrászat e nagyszerű jávai tárházában egységbe foglalt elemek értelmezéséről kialakultak. Hasonlóképpen nélkülözhetetlen tudományos mű F. D. K. Boschnak az 1948-ban megjelent, *The Golden Germ* (Az arany csíra) című könyve, amely a lótusznak és növényi környezetének – a keleti művészetben rendkívül elterjedt – szimbolikáját magyarázza. Számtalán munkát végzett el hasonló alapokon több más nyugati és indiai tudós is. Az effajta vizsgálódásokat a keleti kultúrák lényegére irányuló mély érdeklődés táplálja, esztétikai értékük megbecsüléséről tanúskodnak, egyszersmind részletes tudományos információt nyújtanak. Ilyen értelemben az indológia értékes példaként szolgálhat más területek tudományos kutatása számára.

TÖRTÉNET
KÉPEKBEN

A TAXILAI ÁSATÁSOK

Taxilát, Észak-India ősi nagyvárosát valószínűleg i. e. 600 körül alapították. A mai Pákisztán területén, a Kabul folyó völgyében fekszik. Ezt a várost foglalta el i. e. 326-ban Nagy Sándor, miután Baktriából bevonult Indiába. Taxilát és a hozzá csatlakozó vallási emlékeket 1912 és 1934 között tárták fel John Marshall irányításával, míg a környékbeli lelőhelyeket később mások ásták ki. Nagy Sándor után a várost a népek egész sora foglalta el, így többek között a baktriai görögök, a szkíta-párthusok és a kusánok. Az i. e.

3. században ez volt a bihári Maurja birodalom nyugati fővárosa, és a nagy Maurja-császár, Asóka fiatalkorában itt volt kormányzó. A városban a művészet leginkább a kusánok alatt, az i. sz. 2. század elején virágzott.

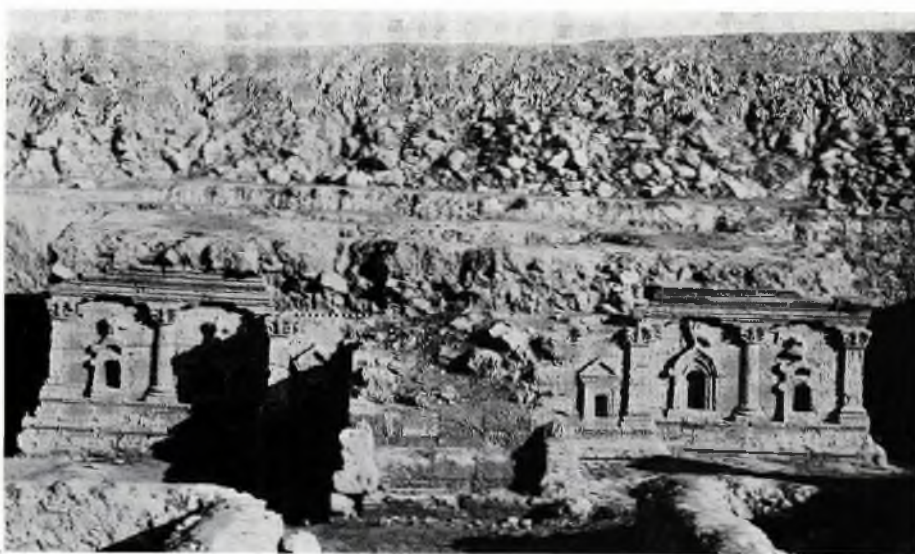
Az első buddhista sztúpa Taxilában feltételezhetően a Dharmarádzsiká volt, talán az i. e. 3. vagy 2. században építették. De a kusánok alatt, sok dúsan díszített, gandhári stílusú sztúpa és kolostor épült. A 62. képen a kusán korszak egyik kisebb sztúpájának alapzata látható.

63. kép: John Marshall, Taxila feltárója, a Bhír-halom kiásott falainál. 1902-től 1931-ig ő volt az Indiai Régészeti Felügyelőség főigazgatója. Ebben az időszakban nagy ütemben folyt a belső-ázsiai kereskedelmi útvonalak feltárása, egyikük mentén feküdt Taxila.

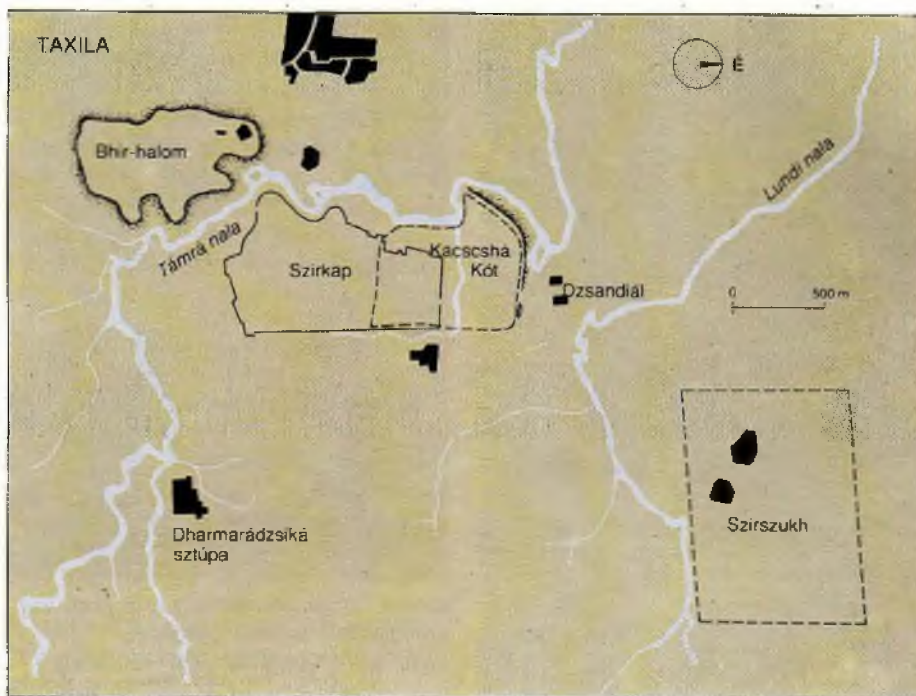

64. kép: Szirkap, a kétfejű sas templomának talapzata. A korinthuszi oszlopok között indiai kapuformák s két görög kapu. Négy kapu fölött „sasok” láthatók, egyikük kétfejű. A motívumot feltehetően Elő-Ázsiából hozták magukkal a szkíták, más néven sakák.

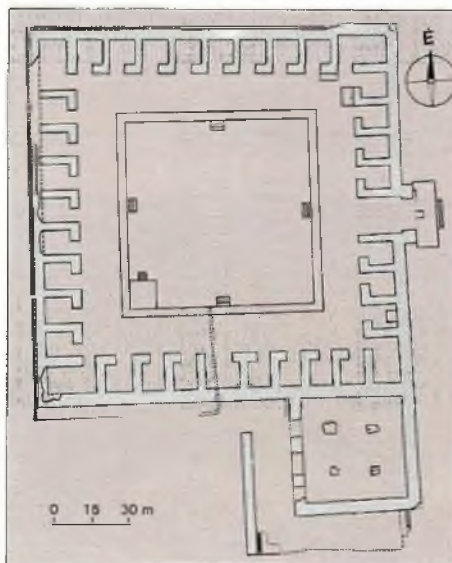
65. kép: A szirkapi ásatások.

66. kép: Taxila térképe, amely feltünteti az egymást követő települések helyét. Délnyugaton a Bhír-halomnál tárták fel a legrégebbi várost, amely durva zúzalékköből épült. Az utcák alaprajza nem volt szabályos, eltérő méretű házak sorakoztak egymás mellett. Az egyik nagy épületnek három udvara és egy háromoszlopos csarnoka volt. A Kacschhá Kót vályogtéglából épült erődítmény, a szabályos alaprajzú, hellenisztikus város, Szirkap előtt, az i. e. 2. században épült. Déli részén egy palotagyűttes, egy buddhista templom és a zóroasztriánus tűzimádók szentélye áll, oszlopcsarnokában ión oszlopfők, Szirkap helyén Szirszukh kusán város épült az i. sz. 2. században.

67. kép: A Kunhala-kolostor lakóépületeinek alaprajza. A hagyomány szerint az épület mellett Asóka sztúpát emeltetett egyik fia, Kunhala megvakításának emlékére. Az alaprajz a jellegzetes szerájtípust követi, az udvart cellák veszik körül (i. sz. 3. század).

68. kép: Kisméretű, gandhári stílusban épült, a kusán korszakból származó sztúpa a Móhrrá Mórádú kolostorban, Szirszukhtól másfél kilométernyire délkeletre. Az ásásokat megelőzően az épületeket a közeli domboldal omladéka csaknem teljesen betemette. Az építmény talapzatáról buddhák néznek a szemlélőre.

69. kép: Cserépedények feltárása a Bhír-halomnál.

70. kép: A Bhallar-sztúpa, amely Taxilától 8 kilométerre egy domb tetején áll. Középkori építmény, a későbbi magasabb típus szép példája – ez a típus eredetileg hat- vagy hétszintes volt. A hagyomány szerint annak a sztúpának a helyén épült, amelyet Asóka azon a helyen emeltetett, ahol Buddha egy korábbi inkarnációja során feláldozta a fejét.

71. kép: A taxilai múzeumban látható sztúpatalapzat, egykor kupola nyugodott rajta, melyet több szintes napernyő koronázott. A szintekről kitekintő buddhák a sok buddha-természetet jelképezik, noha az i. sz. 2. századi gandhári művészetre jellemző római öltözeteket viselnek, nem pusztán emberi buddhákat ábrázolnak. Ugyanis mitikus állatok tartják a hátukon a szinteket, s ez azt sugallja, hogy az építmény a mahájána szövegekben leírt sztúpákhoz hasonló „égi jelenség”.

72. kép: 5. századi, késő gandhári, mészhabarcsból mintázott Buddha-fej feltárás közben. Ezeket a fejeket és testeket gyakran újabb mészhabarcsrétegekkel javították.

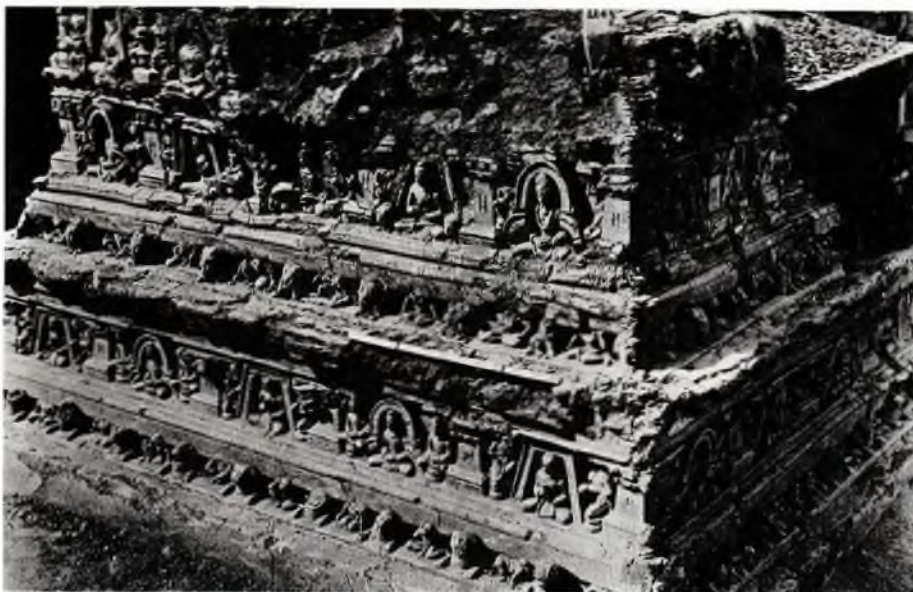
73. kép: A Szirszikh feletti dombon álló Dzsauliány-kolostor egyik kápolnájából származó meditáló Buddha. A kolostort a kusánok alapították az i. sz. 2. században, s valószínűleg az 5. század végén pusztult el. A szobor tiszta gandhári stílusú. (Taxilai múzeum)

74. kép: A haldokló, a nirvánába átjutni készülő Buddhát ábrázoló stukkószobor a Bhamala-kolostornál, feltárás közben (i. sz. 300 körül). Azt tartják, hogy egy ilyen típusú, mintegy 300 méter hosszúságú szobor rejtőzik valahol a gandhári vidéken a kötörmelék alatt.

75. kép: A Dharmarádzsiká sztúpa mozaikszerűen rakott kövekből épült fala. A taxilai építkezés fejlődési szakaszai alapján hozzávetőlegesen meg lehet állapítani az épületek korát. A legkorábbi típus szabálytalan, apró zúzalékköbe illesztett nagy kődarabokból épült az i. e. 1. században a sakák, vagyis a szkíták alatt. A mozaikminta – amikor a nagy kőek már szabályosabb alakúak voltak, és az apró köveket gondosan hasították és rakták egymásra – az i. sz. 4. század leleménye. A módszert a kusánok alatt tökéletesítették – erre példa a fényképen látható fal, majd az i. sz. 4. században mind a nagyobb, mind az apró köveket pontosan méretre vágták, és a nagy kövekből álló sorokat egyenletes sávokkal választották el egymástól.

76. kép: Egy sztúpa kiásott talapzata. Ugyanaz a típus, mint a 71. képen látható.

77. kép: Mészhabarcsból mintázott, több színnel festett fej egy taxilai szentélyből. Jól szemlélteti a gandhári mesterek kifinomult mintázóképességét.

Az a gondolat is fölmerült, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjének római–hellenisztikus városaiból, talán Alexandriából érkeztek ide mesterek szárazföldi úton, és kihasználták azt a lehetőséget, hogy a gandhári buddhista művészet támogatására bőséges anyagi javak állnak rendelkezésre.

A művészeknek soha nem sikerült felülmúlniuk az eksztázis kifejezését, amely e mennyei lény arcán tükröződik. (Museo Nazionale d'Arte Orientale, Róma)

78. kép: Római–hellenisztikus ezüstkörong, szakállas filozófustípust ábrázol, a taxilai Szirkapban került felszínre. Valószínűleg tükör hátlapja vagy tál közepe volt; bizonyára import útján került Indiába. Ilyen fejek díszítik a 43. képen látható terrakotta tábla hátoldalát. Sok egyéb klasszikus bronztárgyat is találtak Taxilában.

79–80. kép: Buddhista alakok csoportja feltárás után (79. kép), majd helyreállított állapotban a múzeumban elhelyezve (80. kép). A stukkóborítású agyagszobrok a Dzsauliány-kolostorból származnak. Számos jellegzetesen római–hellenisztikus vonást mutatnak, ilyen a redőzött, tógaszerű viselet és a mezítelen felsőtest is. Jól felismerhető köztük Buddha alakja, néhány égi lény, egy szerzetes és egy idegen király. A jelenet a buddhista legenda egy különös epizódját ábrázolja, vagy pedig adományozásra utal.

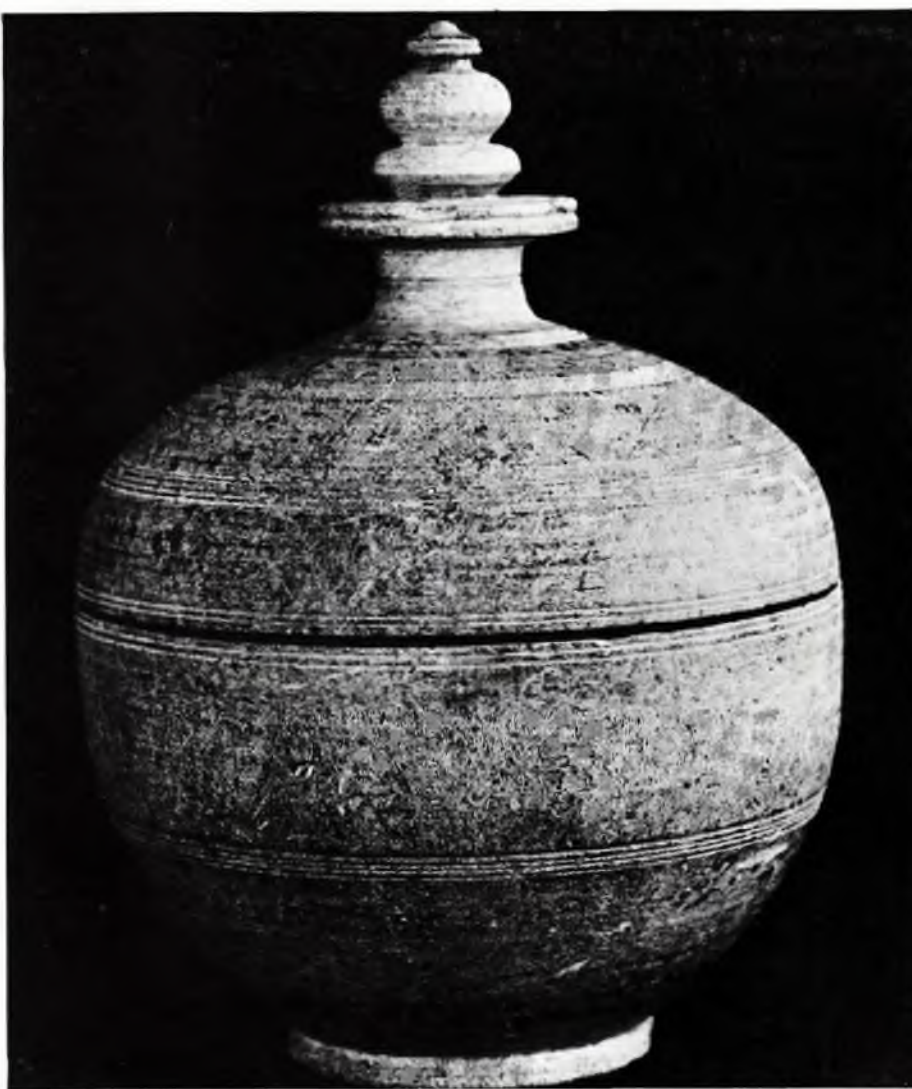

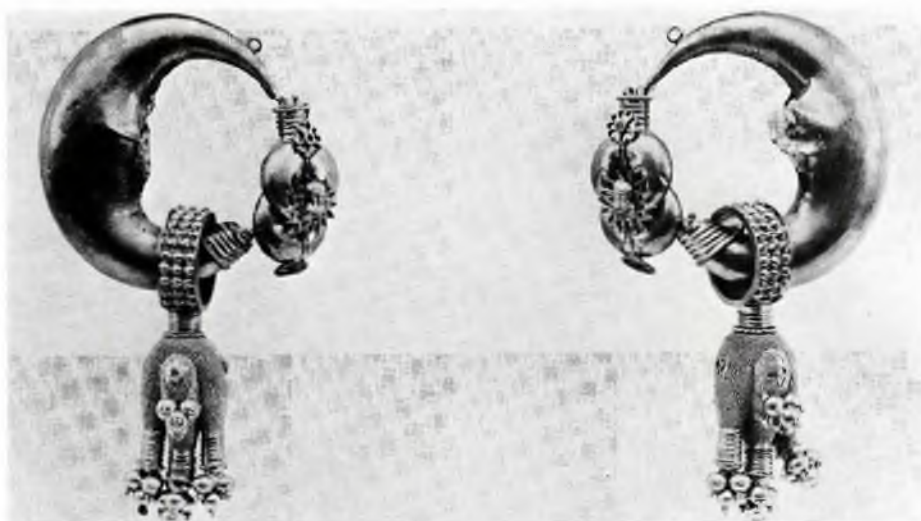

81. kép: Korsó formájú ereklyetartó
esztergályozott zsírkőből a
Dharmarádzsiká sztúpából.
Ilyen ereklyetartókban helyezték el
Buddha és a buddhista szentek ereklyéit
a sztúpákban.

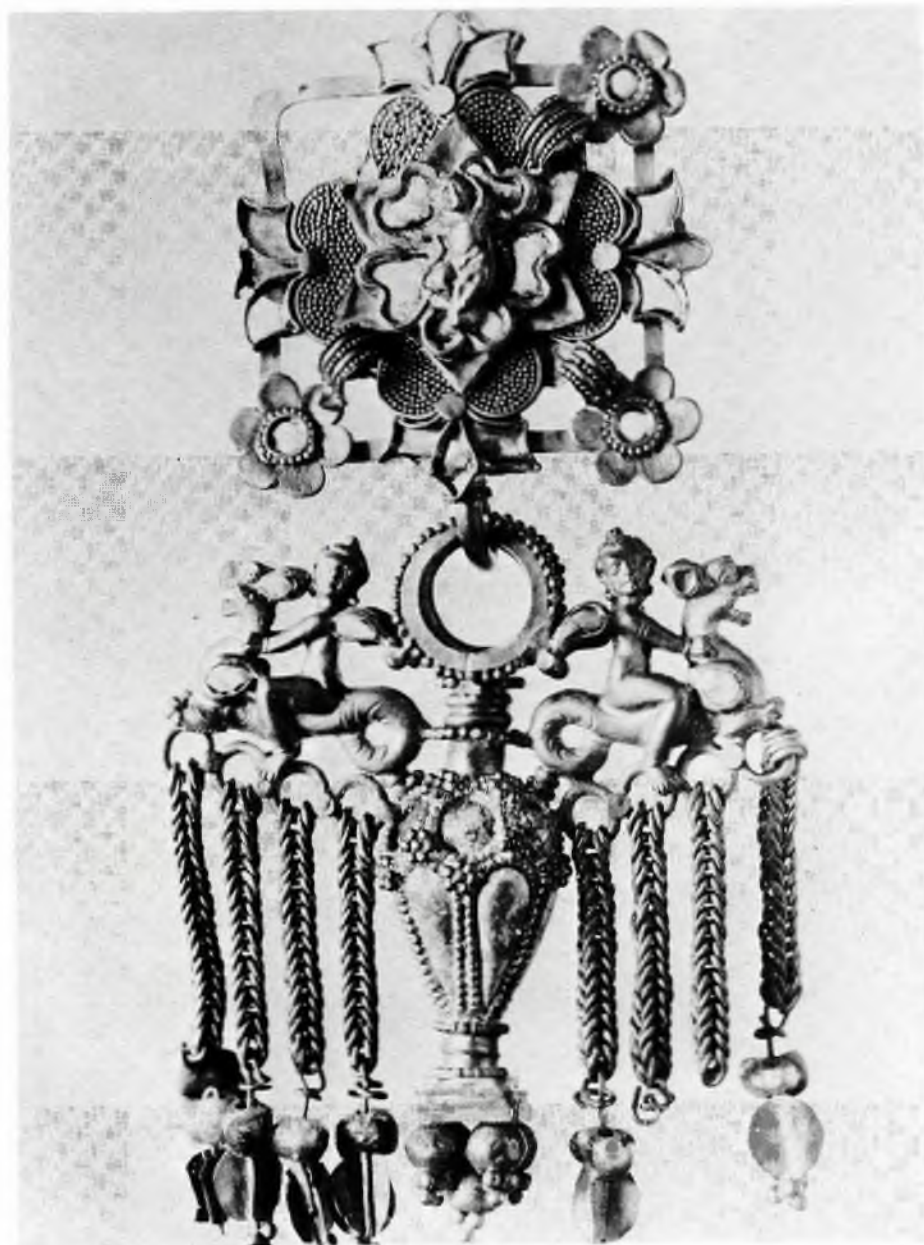
82. kép: Szirkapban talált arany karkötő,
egy pár egyik darabja. Kevés ékszer
maradt ránk az ókori Indiából, így a
Taxilában talált számos szép darab arra
utal, hogy ezeket az ékszereket
elrejtették – talán idegen hódítók elől –,
és többé nem találtak rájuk.

83–84. kép: A Taxilában, Szirkap városában talált pompás arany ékszerek arra utalnak, hogy bizonyára magát a várost is gazdagon díszítették, ha lakói ilyen gyönyörű, változatosan megmunkált aranytárgyakkal ékítették magukat. Az ékszerek gazdagnak mutatják a várost, mely jólétét valószínűleg annak köszönheti, hogy a Kelettel és a Nyugattal egyaránt kereskedett.

3. AZ INDIAI CIVILIZÁCIÓ FEJLŐDÉSE

AZ ÁRJÁK ÉRKEZÉSE / A történelmi India kezdetét általában az árják megjelenésével kapcsolják össze; északnyugaton tűntek fel i. e. 2000 táján. Az Indus-völgyi civilizáció az i. e. 3000-et követő időben már létezett az akkor még termékeny és erdős, folyam menti síkságon. Legjelentősebb nagyvárosai, nevezetesen északon Harappá és délen Mohendzsó-dárá több mint 1500 esztendőn át fennmaradtak, még utcáik alaprajza sem változott. Nincs írásos bizonyítékunk arra nézve, hogy az árják találkoztak volna a városok lakosságával. Az Indus-völgyi kultúra és művészet elemei azonban a későbbi időkben is tovább éltek. Megőrződött – többek között – a szarvasmarhatartás és bivalytenyésztés akkor kialakult módja, a műszaki találmányok közül a kétkerekű taliga, a pamutszövés technikája, a vallási tárgyú művészetben pedig az ithüphallikus istenségnek, „az állatok urának”, a bikakultusznak és a rituális bikaviadalnak az ábrázolásai; ez utóbbi szokást bizonyos ádvászai csoportok mindmáig gyakorolják. Így valószínű, hogy a lakosság a modern indiai nép egyik őse volt. Harappá alighanem elesett az árják ostroma alatt; Mohendzsó-dárá valószínűleg elhagyták lakói; de mindkét város hanyatlásnak indult már az i. e. 2. évezred későbbi századaiban.

Az árják abból a hatalmas népcsoportból származnak, amely a déli orosz sztyeppeket és Belső-Ázsiát népesítette be. Ezek a népek nyugati és keleti irányban terjeszkedtek, és több ősi civilizáció területén jelentek meg hódítóként. Sokféle nyelven beszéltek, több modern európai és észak-indiai nyelv ered e népek nyelvéből. Az egész indoárja nyelvcsaládra grammatikai és szóképzési rokonság, főként pedig a fogalmi struktúra hasonlósága jellemző. „Árjának” az Indiában élők nevezték magukat. (Irán neve ugyanabból a töből származik.) Nyilvánvaló, hogy Indiában domináns szerephez jutottak, a saját világmépük szerint szervezett társadalmi hierarchia legfelső rétegét alkották. Az „árja” szó még napjainkban is tiszteletadó, udvarias megszólításnak számít. Ők hozták be Indiába a lovat – eleinte általában nem lovaglásra használták, hanem párosával harci kocsik elé fogták – és a levél formájú bronzkardot. Nem sokkal később talán a vasat is ők „importálták”. De az a legfontosabb, hogy magukkal hozták szent irodalmukat, a Védákban egységbe rendezett szövegeket, és közel négy évezred óta mindmáig ez az indiai kultúra magva.

Az alapvető Védákat négy himnuszcsoporthoz, mindegyiket saját rendszere szerint más-más használat céljaira az i. e. 900 körüli időben állították össze véglegesen. A himnuszokat eredetileg ihletett bölcsek, *risik* alkották, és áldozatok bemutatásakor énekelték őket, név szerint hívva segítségül az isteneket (a *dévákat*, a „ragyogóakat”), akikről azt várták, hogy elfogadják az égő áldozatot, és teljesítsék azok kérését, akikért az áldozatot bemutatták. Varuna, Indra, Agni, Szúrja és Szóma néhány isten a legfontosabbak közül. Az áldozatokat bemutató papokat, akiknek feladatuk volt, hogy ismerjék és énekeljék a himnuszokat, továbbá hogy végrehajtsák a szertartásokat, amelyekben a

hymnuszok fő szerepet játszottak, bráhmanáknak nevezték. Örökletes kasztot alkottak, könyv nélkül tudták a himnuszokat, szertartásokat, és egészen a kései időkig nem is írták le azokat, közel háromezer esztendőn át változatlanul megőrizve szövegeiket. A szövegek nyelve archaikus, bonyolult szanszkrit nyelv volt. Ahogy múlt az idő, és ez a nyelv egyre távolabb került a mindennapi beszédétől, a bráhmanák először terjedelmes magyarázatokat szerkesztettek, majd könnyen megjegyezhető összefoglalásokat készítettek belőlük, és ezeket is mind megtanulták. Így már vallásuk történetének korai időszakában létre kellett hozniuk saját szent nyelvük filológiáját; a szanszkrit nyelvtan és a szemantika tudósaivá váltak. A források szerint Pánini, a nagy nyelvész i. e. 450 körül írta meg szanszkrit nyelvtanát.

A himnuszokon kívül a fő védikus szövegek a *bráhmanák* és az *upanisadok* nagyobbik része, ezek i. e. 400-ra már alighanem mind elkészültek. A *bráhmanák* a mítoszok és legendák hatalmas gyűjteményei, amelyek „megmagyarázzák” az ősi szertartások értelmét. E szövegek őrzik a mítosz és a folklór legnagyobb és talán legősibb ismert rendszeres leírását. A főbb *upanisadok* a Védák egyéb részeiből származó metafizikai gondolatok és jelképes értelmű szövegek összefoglalásai. E szövegeket ismerők mindmáig az emberiség egyik legmélyebb vallási szövegyűjtésének tartják, számos nyugati filozófus merített ihletet belőlük. Voltaképpen az egész későbbi indiai gondolkodás valamelyik védikus tradícióból fejlődött ki. Még a nem ortodox hindú vallások, a buddhizmus és a dzsainizmus is olyan nyelvezeten és fogalomrendszerben fogalmazták meg gondolataikat, amely csak az *upanisadok* kifejezőmódjának ismeretében érthető.

AZ ÁRJA TÁRSADALOM ÉS MŰVÉSZET / A korai árja társadalom nagyjából négy örökletes társadalmi rétegre oszlott, ezeket *varnának*, „színeknek” nevezték. A bráhmanák alkották az egyiket. Utánuk következtek a ksatriják, a harcosok, akiknek állandó kötelességük volt a hadviselés és a kormányzás, ők alkották az arisztokráciát, és odaadón támogatták a bráhmanákat. A harmadik réteg volt a vaisjáké, „mindenki más” idetartozott, aki még számított. Ebből a társadalmi csoportból alakult ki később a kereskedők, kézművesek és földművelők rétege. A negyedik réteghez tartoztak a súdrák, a jelentéktelenek, akiknek nem volt társadalmi rangjuk. Utánuk a „maradék” következett: a legyőzött nem árja népesség, az idegen szolgák, az „orr nélküliek”. Ugyanis az árják büszkéek voltak magas ornyergükre, hosszú orrukra és bőruk vi-

85 / Oszlop az elpusztult bhárhuti sztúpa kerítéséből (i. e. 2. század). A lóháton ülő király vagy istenség szárnyas lényvel koronázott oszlopot tart a kezében. (India Múzeum, Kalkutta)

86 / Lebhenő szoknyájú táncoló leányokat ábrázoló terrakotta szobrocskák. Pataliputra Maurja főváros ásatásai során kerültek elő. A korai nagy indiai városok lakói kedvelték a táncot és az egyéb szórakozásokat, s ennek számos jelével találkozunk a későbbi műalkotásokon is.

lágos színére; még ma is fontos tulajdonságként szerepel ez a házassági hirdetésekben. A *varnák* rendszere végül is meglehetősen széles és nem kirekesztő osztályozás, ezen belül kifejlődik egy sor – szintén örökletes – foglalkozási kategória, amelyek sorrendjét valamiféle viszonylagos „tisztaság” vagy „tisztátalanság” fokozatai szerint állapították meg. Ez fejlődött azután időszámításunk első évszázadaiban kasztrendszerre – amit ma már törvényen kívül helyeztek. A kasztrendszer, amely kezdetben a társadalom rendjének megteremtését szolgálta, később kétségtelenül elnyomó funkciót töltött be.

Az árák i. e. 1300 körül az Indus öt mellékfolyójának vidékén (Pandzsáb) telepedtek meg. Mivel azonban falvaikat nem téglából vagy kőből építették, a régészet számára kevés emlék maradt fenn tőlük. Lassanként haladtak lefelé a Gangá völgyébe, sőt még tovább is a Narmadá vidékére, kiirtották az erdőket, és művelni kezdték a földet. I. e. 500 táján már létrejöttek az első nagy városok, elkezdődött a civilizáció folyamata, többek között kialakult a kereskedelem – ennek céljaira verték a legelső „lyukjeles” érméket –, és a korábban törzsek szerint tagolódó társadalomból létrejöttek és megerősödtek a királyságok.

Ebben a korszakban az indiai történelem fejlődése szempontjából néhány döntő fontosságú esemény történt. Egy i. e. 800 körül élt Kapila nevű bölcsnek tulajdonítják a rendkívül fontos *szánkhja* rendszert, őt tartják a filozófia első megfogalmazójának. A *szánkhja* az egész indiai filozófiában nagy fejlődést indított el, s mivel ez a rendszer a jóga ellentéte, feltehetjük, hogy akkoriban már a jóga is létezett. Azután az i. e. 6. században élt az a két tanító, aki India két ma is virágzó nagy, nem ortodox és nem hindu

vallását megalapította: Mahávira (i. e. 599–527 körül), a dzsainizmus alapítója és Gautama Sákjamuni, vagyis Buddha (i. e. 563–489 körül), a világvallás, a buddhizmus megalapítója. I. e. 483-ban hívták össze a buddhisták első nagy zsinatát, hogy rögzítsék és hitelesítsék Buddha eredeti szóbeli tanait. A zsinatra olyan városban került sor, ahol ő maga is élt és tanított: a mai Patná közelében fekvő régi Rádzsgírban. Ez a város évszázadokon át a buddhisták szent zarándokhelye volt. A közelében levő, Keselyűdombnak nevezett halom egykor hatalmas, ősi víztározóra nézett; a hagyomány szerint ezen a dombon fejtette ki Buddha a neki tulajdonított tanok jelentős részét. A város egy völgyben feküdt, ciklopszfalak védték, amelyek felkapaszkodtak a környező dombokra is. Ez az egyik régi város, amelyet a buddhista irodalom említ, és a régészet ma már bebizonyította az irodalmi leírások hitelességét. Buddha életének nagy részében Magadha uralkodója Bimbiszára (i. e. 544–493) volt, aki maga is megjelenik a buddhista irodalomban.

I. e. 450 körül Adzsátasatru király, Bimbiszára fia a Gangá partján a mai Patná külvárosának területén megalapította Pátaliputra városát. Itt egy nagy, fából épült palota csarnokát ásták ki, és sok gyönyörű apró terrakottát találtak. E miniatűr szobrok, úgy látszik, jellegzetességei voltak a Gangá-medence művészetének az időszámításunk kezdete előtti évszázadokban. Mindennapi világias témákat ábrázolnak, állatokat, táncoló lányokat és a szórakozás különféle jeleneteit, mindezt közvetlen, élethű stílusban. Kétségtelenül léteztek nagyobb méretű faszobrok és talán festmények is, ezek azonban elpusztultak. Így ezek a szerény égetettagyag-tárgyak tanúskodnak arról, hogy a későbbi indiai művészet jellegzetes hangvéte-

87 / India térképe azon fontosabb helyek megjelölésével, ahol régészeti feltárások folytak, vagy jelentős emlékek maradtak fenn.

le már e korszakban is érzékelhető; a szobrocskák kedvesek, az életöröm formáit mutatják, a szépséget és a jólétet gazdag ékszerek, választékos hajviseletek ábrázolásával teszik szemléletessé. A Gangá alsó folyása mentén, Csandrakétugarhban találtak egy műhelyt, ahol effajta terrakottákat készítettek, és az ásatások másutt is sok hasonló tárgyat hoztak felszínre. Nyilvánvaló, hogy e szobrocskák a városi lakosság igényeit szolgálták, legalábbis azok számára, akik maguk is részt vehettek ilyen szórakozásokban. Mindenesetre, amennyire ismereteink alapján megítélhető, a Gangá-síkság korai nagyvárosait igen jól kormányozták, és az uralkodók feladatuknak tekintették, hogy üdülőkerteket létesítsenek a városfalakon kívül, ahol a lakosság kedvére szórakozhatott. A buddhista szövegek leírják, hogy egy-egy hűvös estén vidámságtól zengtek ezek a kertek. Buddha maga is egy ilyen parkban született a nepáli Lumbiniben. Pánini pedig feljegyezi, hogy Buddha idejében már fejlett színjátszás és színkritika is létezett.

AZ ELSŐ VÁROSOK / Úgy látszik, hogy i. e. 600 körül több nagyváros jött létre. Ókori államok fővárosai voltak, amelyeknek nevét és emlékét a két ókori szanszkrit eposz, a *Mahábhárata* és Válmíki *Rámájánája* örökölte meg; a

két eposz első megfogalmazása is valószínűleg erre az időre tehető, s később átírták őket. Az irodalomban szereplő városok közül néhányat részben feltártak már, teljesen azonban még egyiket sem. Közéjük tartozik India középső részén Udzsdzsajáni (a mai Udzsdzsain) és Vidisá, továbbá Mähismatí a Narmadá folyó mentén és Nászikája a Gódávari folyónál. A Szatledzs folyó (Ambalái kerület) mentén fekvő Rúparban a régészek különböző cserépedénytípusok folytonos sorozatba rendezhető együttesére bukkantak, a leletsorozat egészen az Indus-völgyi korszakba nyúlik vissza. A Gangá-völgy vidékén, le egészen Észak-Orisszáig, az ásatások egész sor nagyvárost hoztak napvilágra, némelyiket folyamatosan lakták kb. i. e. 600-tól i. sz. 1100-ig. Ahicseshatrá (Bareili kerület) és Hasztinápura (Mírat kerület), a *Mahábhárata* hőseinek egykori fővárosa ma már lakatlan. Kausámbí (Alláhábád) talán a legkorábbi, alapítása az i. e. 850 körüli időkre nyúlik vissza; a város délnyugati részén nagyszerű palota állt, amelynek tetejét részben kőboltozat tartotta – ez az egyetlen boltív, amelyet a mohamedán korszak előtti Indiából ismerünk. Rádzsghát volt a régi Benáresz; Rádzsgírban találtak egy szentélyt, rajta a helyi kígyóistenség nevének felirata. Ez az istenség Maninága, a *Mahábhárata* is említi. Vaisáli (Muzaffarpur kerület) városa Buddha nevéhez kapcsolódik, itt tartották a második buddhista zsinatot mintegy száz évvel Buddha halála után. Északnyugaton Taxila és Csárszáda került napvilágra. Ezek voltak a Gandhárának nevezett vidék legjelentősebb városai, amelyekről Irán Akhaimenida császárainak egyike, Dareiosz az i. e. 590 körüli időben adófizetést követelt.

Ptolemaiosz, az i. e. 2. században élt görög szerző ismerte Támlukot, a kelet-indiai kikötővárost. Itt fogas mintás, római típusú cserépedényeket találtak. Az orisszai Sisupalgarhban óriási földerdőtítmények jelentős maradványaira bukkantak. Számos más felfedezést is feljegyzett már a régészet, és még sok további várat magára. Ezeket a városokat összefüggő agyagedény-sorozat segítségével kronológiailag rendezni lehet. Ez az edénysor a festett szürke cseréptől az i. e. 600 körüli időszakból származó durva szürke cserépig vezet, onnan a finoman fényezett fekete kerámiáig, amelyet északi fekete mázas kerámiának neveznek; ezt az i. e. 300–150 közötti időben a Gangá mentén egy vagy több központban készítették. Ezt időben átfedik különböző vörös kerámiák; a későbbi finoman fényezett vörös edényekről úgy tartják, hogy a rómaiak Számoszból származó termékei hatására alakultak ki. A rendelkezésre álló irodalmi és régészeti leletekből eleven, sok városból álló civilizáció képét rekonstruálhatjuk, amely bizonyos vonatkozásokban a görögökéhez hasonlítható, hiszen városi királyságokra alapult, és ezek időről időre harcoltak is egymás ellen – a ksatrija uralkodóknak kötelességük volt a hadviselés –, másrészt viszont szoros kapcsolatban álltak egymással. Az utak és a folyók mentén a városok között élénk kereskedelem folyt. A kereskedelem fő cikkei az arany, az elefántcsont, szövött kelmék, rabszolgák és kézművestermékek voltak. A legfontosabb

szerepet azonban a városokon belül talán a művelt kereskedők és kézművesek felnövekvő osztálya játszotta, akik ebből a kereskedelemből gazdagodtak meg. Buddha és Mahávíra új vallása elsősorban őket vonzotta. A korai buddhista szövegekből arról értesülünk, hogy négy-öt száz megrakott ökrös szekérből álló oszlopok haladtak az utakon, és leírják a Buddhának és a buddhista szerzeteseknek adott ajándékokat is, amelyeket ennek az osztálynak a tagjai gazdag pártfogókként biztosítottak a számukra.

A BUDDHIZMUS FEJLŐDÉSE / A buddhizmus elterjedése az i. e. 500 és 300 közötti évszázadokra esik. Mintha a városok szabadszellemű lakosságát vonzották volna az olyan vallások, amelyek az egyén személyes részvételét kívánták. Az áldozati szertartások, amelyeket a bráhma-
nák az arisztokráciának mutattak be, bizonyára lassan konvencionálissá, sőt talán tetszélgővé, sokakat kizáróvá és idegenné váltak. Időközben létrejöttek az askétarendek, megjelentek a sokféle szekta és irányzat vándor tanítómesterei, akik útmutatást nyújtottak és ihletet sugalltak a jobbára felsőbb osztályból származó askéta jelölteknek. Buddha, egy kis fejedelemség hercegi sarja egykor maga is ilyen tanítvány volt, és az életéről szóló történetek elmesélik, hogyan próbálkozott különböző mesterekkel és más-más tanokkal, de egyikükkel sem volt megelégedve. Ezért fogadalmat tett, hogy eljut az igazi megvilágosodás állapotába. Hosszan tartó elmélkedés és belső szellemi viaskodás után Bódh Gajában, egy pípalfa alatt érte el a megvilágosodást. Ezt a fát később bódhi fa néven ismerték. Élete hátralévő részében vándortanítóként tevékenykedett, kiépítette szerzetesei és apái rendjét, amely mind a mai napig őrzi alapítójának tanait. Halálakor átlépett a nirvánába. Tanításának lényeges eleme volt, hogy közvetlenül az egyénhez szólt, minden emberhez osztály-hovatartozásától függetlenül, mindenki előtt megnyitotta a személyes üdvözülés reményét. Mindenki számára nyitva állt az út, hogy Buddhához hasonlóan elérje a megvilágosodást.

Az évszázadok során nagy terjedelmű buddhista tanítás gyűlt össze a buddhista rend tagjainak emlékezetében, és kialakultak a kolostori és világi fegyelem szabályai annak alapján, amit a Buddhát még személyesen ismerők tőle magától hallottak. Időről időre buddhista zsinatokat tartottak, hogy ellenőrizzék és hitelesítsék az emlékezetes tanításokat. Néhány évszázad múltán azonban a tanításokból olyan regionális és szektánkenti változatok fejlődtek ki, amelyeket a zsinatok már nem tudtak áttekinteni. Végül is egy ma már meghatározatlan időpontban a tanításokat két nyelven lejegyezték. A legvalószínűbb vélemény szerint ennek időpontja nem tehető korábbra az i. e. 1. század végénél. A szanszkritből származó páli nyelven lejegyzett hagyományt általában théravádának, „a vénék útjának”, avagy hínájának, „kis kocsinak” nevezik. A tanításnak ez az ága meglehetősen archaikus elemeket tartalmaz, és középpontjában az egyén saját megvilá-

gosodására való személyes törekvése áll. Az előbbivel körülbelül azonos időben szanszkrit nyelven lejegyzett másik hagyományt mahájánának vagy „nagy kocsinak” nevezik. A mahájána bonyolult, látomásos filozófiai rendszereket hozott létre, középpontjában a teljes önzetlenség bódhiszattva eszménye állott. A bódhiszattva olyan lény, aki miután szinte már elérte a megvilágosodás állapotát, és immár feljogosult a nirvánára, saját szellemi erőfeszítésének gyümölcseit az összes többi élőlény üdvözülésének szenteli. Fogadalmat tesz, hogy addig nem távozik saját nirvánájába, amíg az összes többi szenvedő lényt el nem vezetett nirvánája küszöbéig.

A buddhizmus a szenvedélynéküliség tanára épül. Buddha azt tanította, hogy mindenki tárgyak, tulajdon, élvezetek, személyes rang és identitás után sóvárog, ez a vágyódás viszály, szenvedés és kétségbeesés forrása. A buddhistának el kell fojtania sóvárgásait, és akkor eljuthat az igazi bölcsesség nyugalmaához. Ez azonban

88 / Szárnáth, a Maurja-dinasztia székhelye az ásatások idején.
A híres oszlop és oszlopfeje.

természetesen nem könnyű dolog. A buddhista kolostorokban a rend fegyelme és a meditációk éppen ezt szolgálják. A szerzetesrendek tagjainak nem lehet tulajdonuk, és élelmüket is koldulással szerzik, így a rend fennmaradása a világi hívőktől függ. Részben az ő vallási szükségleteik kielégítésére fejlődött ki a buddhizmuson belül a Buddha személyének és emlékének szentelt személyes tisztelet, a mahájána irányzatban pedig ugyanígy tisztelték a végtelenül együttérző bódhiszattvákat. Mindez elősegítette a sztúpa és a figurális ábrázolás kialakulását. Ezzel a jelenséggel a későbbiekben részletesen foglalkozunk majd. Alighanem a buddhizmus kihívása és példája készítette a bráhmánákat hasonló erőfeszítésekre, és ez készítette őket, hogy saját rendszerükön belül támogassák az istenségek és a szent tanítók oly népszerű tiszteletét.

A MAURJA-DINASZTIA ÉS ASÓKA / Új történelmi korszak kezdődött a Maurja-dinasztiával, amelyet Csandragupta alapított. Csandragupta uralkodása i. e. 321-ben, két évvel Nagy Sándor halála után kezdődött, székvárosa Pátaliputra volt. Nagy Sándor i. e. 326-ban kelt át a Kháiber-hágón, és hadseregével behatolt az Indus-völgybe, hogy megismerje a legendás Indiát. Egyes források szerint Csandragupta néhány hónapot Nagy Sándor táborában töltött. Nagy Sándor hadserege azután visszatért Perzsiába, részben tengeren, részben a szárazföldön, a part menti útvonalon. Maga Nagy Sándor Babilónba ment, s ott meghalt 323-ban. Helyőrséget hagyott hátra, és annak tisztjeit kis helyi államok uralkodójává tette Baktriában és az Indus-völgy felső szakaszán. Közülük Szeleukosz dinasztiája vált jelentőssé a térségben. Az Indiába települt görög és párthus családok közül elsőként az ő udvarukban adtak elő görög színdarabokat; jelenlétük művészi nyomait Taxilában néhány jelentős helyi, klasszikus jellegű építészeti emléken, számos indogörög érmén, valamint görög, bráhmí és kharósthí feliratú hellenisztikus gemmákon hagyták hátra. A taxilai Dzsandhiál-halom alatt talált kétféjű sasnak szentelt templomról a későbbiekben még szólnunk. Egyébként az indiai szubkontinens művészetére a görög betörés alig volt hatással. Maga Szeleukosz az indiai történelem szempontjából azért fontos, mert ő küldte Csandragupta udvarába a görög követet, Megaszthenészt, aki a Maurja főváros életének eleven leírását adta. Beszámolóját sok más görög szerző idézi, az eredeti szöveg azonban elveszett. Kiváltképp részletesen írja le a hatalmas, pompás, fából épült palotát, amelynek töredékeit a régészek meg is találták.

Csandragupta lefektette a birodalom alapjait; unokája, a legendás Asóka (i. e. 272–232), a történelem egyik legnagyobb uralkodója azután hatalmas országgá tette, és megszilárdította a határait. Hosszas és véres háborúk után, melyek során népiirtó hadjáratot folytatott dél ellen, Asóka megtért, s azontúl a buddhizmuson alapuló pacifista tanok követője volt. A hagyomány szerint számos sztúpát építtetett. Óriási hadseregét részben leszerelte. Hódításait megszilárdítandó létrehozta államának közigazgatási és

89 / Ősi sztúpa Szárnáthban, ahol Buddha első prédikációját tartotta. Még napjainkban is sokan ellátogatnak ide, bár a buddhizmus a 12. század végére megszűnt Indiában.

90 / Kőből faragott női fej. Sunga-kori töredék (i. e. 2. század). A gondosan megmintázott hajviselet és a turbán az eszményi jólét jele. (Delhi Múzeum)

gazdasági rendszerét, amely alkalmasnak bizonyult egy kelet–nyugati irányban csaknem három és fél ezer, észak–déli irányban csaknem kétezer kilométer kiterjedésű, egységes állam fenntartására. Ismerjük Asóka törekvéseit, és eredményeiről is tudunk valamit, részben a buddhista legendákból, részben pedig a nagyszámú fennmaradt feliratból, amelyet az ő utasítására birodalma egész területén kőoszlopokra és sziklába véstek, a legtöbb a bráhmí, kettő viszont kharósthí írással készült. A feliratokat 1837-ben James Prinsep fejtette meg, de az uralkodó kilétét teljes bizonyossággal csak akkor lehetett megállapítani, amikor 1915-ben megtalálták a királyt Asóka néven említő feliratot. A feliratok arra intik a népet – a király „gyermekeimnek” szólítja alattvalóit –, hogy engedelmeskedjék a kor-

mányzóinak, akik olyanok, mint a gyermekek jólétét és biztonságát vigyázó „tapasztalt nevelők”; kerüljék a vérontást, és tiszteljék a „bráhmanákat és sramanákat” (ez utóbbi szó valószínűleg a nem bráhmanikus vallási rendszerekre vonatkozik).

Asóka érdeme, hogy a Srí Lanká-i királyok áttértek a théraváda buddhizmusra: ő küldte fővárosukba, Anurádhapurába a bódhi fa egy hajtását. A város körül a királyok palotákat, kolostorokat és sztúpákat emeltek. Délkelet-Ázsia későbbi történelmében ugyanis fontos szerepet játszott a Srí-Lanká-i théraváda buddhizmus, ugyanis a buddhista tanoknak azt a formáját őrizte meg, amelyet a fundamentalista buddhisták a buddhizmus eredeti tanításának tartottak. Ezért szerzeteseit tisztelték és szövegeit nagyra tartották főleg Burmában és Thaiföldön.

TÁRSADALOM ÉS IRODALOM A MAURJA BIRODALOM UTÁNI IDŐKBEN / A Maurja birodalom az i. e. 185 körüli időre szétesett. Magadha szívében egy sor kisebb dinasztia követte a Maurjákat; a Sungák (kb. i. e. 187–75), a Kánvák (i. e. 75–30) és sok még jelentéktelenebb család egészen a 4. századig, a Gupták hatalomra jutásáig. E királyságok története nagyon világosan mutatja, hogy miként működött az Indiában általános dinasztikus rendszer, amely azután az egész középkoron át fennmaradt. Félféudális volt ez a berendezkedés, amennyiben minden egyes terület egy uralkodó szerepet betöltő családot meghódolásra kényszerített, háremébe vette a behódolt családok hercegnőit, és a hatalmuk alatt álló területeket a saját királyságának tekintette. A vidék tartotta el a dinasztia fővárosát. A főváros általában valamelyik régi város volt, de akadt olyan dinasztia is, amely új fővárost alapított. A királyok víztárolókat és szentélyeket építettek, a templomoknak földet és falvakat adományoztak,

így biztosították a papság megélhetését. Minden uralkodó jogot formált rá, hogy hatalmát a vallás szentesítse. Mint látni fogjuk, a hinduizmus is és a buddhizmus is metafizikai igazolását adta a királyi hatalomnak. Azok a királyok, akik a legfőbb császári címre tartottak igényt, bemutatták a Védákban előírt loáldozatot. Egy fehér lovat szabadon engedtek, hadd kóboroljon egy esztendeig és egy napig. Ha kóborlásai közben senki sem merte zaklatni, akkor bonyolult szertartások közepette feláldozták. Ezután a király az istenek áldását élvező, egyedülállóan magas uralkodói cím birtokosa lett. Birodalmak és nagy királyságok estek szét építőköveikre, apró fejedelemségek morzsolódtak, ha meggyengült a központi hatalom. A peremvidékek növekvő hatalmú szomszédos dinasztiák ellenőrzése alá kerültek. A városok sorsa királyi dinasztiák sorsától függött. India sok mai városának története egészen i. e. 600-ig nyúlik vissza. Más városok ennél jóval fiatalabbak. Megint mások pedig vagy teljesen eltűntek, vagy falvakká zsugorodtak, s a parasztok az ősi, dinasztikus templomokban tartják állataikat, és a nagyszerűen faragott köveket házépítéshez használják, földjeiket belőlük épített kerítésekkel veszik körül.

Fennmaradt két fontos szöveg, amelyek más-más, igen eltérő szempontból mutatják be a városi életet közvetlenül a Maurja-korszak utáni időszakban. Mindkettő hosszú idő alatt összegyűlt gondolatok és ismeretek összefoglalása, később klasszikusokká váltak. Az egyik az *Arthasásztra*, a másik a *Káma-szútra*. Az *Arthasásztrát* Csandragupta Maurja egyik miniszterének tulajdonítják, de valószínűleg nem ő írta. A kormányzás tudományával foglalkozik, beleértve a polgári közigazgatást, adózást, a törvényeket, az öröklést, a hadsereget és a titkosszolgálatot, a kis és nagy városok tervezését és elrendezését, a kölcsönöket és a kamatokat, a rabszolgaságot és a hazardjátékot. Az *Arthasásztra* a nálunk prostitúcióként ismert intézménnyel is foglalkozik; ez az ókori Indiában tiszteletreméltó foglalkozás volt, az állam védelmét élvezte, mert a kincstár részesült a kurtizánok jövedelméből. A királyok és a gazdagok sok prostituáltat foglalkoztattak, akik személyes udvartartásukhoz tartoztak, még a háborúban is a kíséretükben voltak, és a kurtizánok jó házasságra számíthattak.

A *Káma-szútra*, a szerelem híres tankönyve i. e. 200 körül keletkezett – ma már klasszikus világirodalmi mű. A szeretkezés módjainak, az India különböző részein élő nők testi jellegzetességeinek leírásán kívül a könyvből megismerhetjük a korabeli észak-indiai városok aranyifjúságának örömeikkel teli életét; a szerelmi gyönyört nem tekintették bűnnek Indiában, az élet természetes része volt. Futólag említi a *Káma-szútra*, hogy a fiatal férfi műveltségéhez hozzátartozik, hogy képes legyen megfésteni bármelyik szeretőjének arcát. Nem meglepő tehát, hogy a korábban említett Gangá-völgyi terrakotta szobrocskák közül igen sok kimondottan szexuális jellegű. A Gangá-völgyi kultúrának ezek a tárgyi emlékei szemléletesen tanúskodnak róla, miként formálódott az esztétikum kifejezésének indiai módja – az erotika. Mint látni

91 / Elefántcsont-faragás Indiából, az olaszországi Pompejiben került elő, valószínűleg tükör nyele volt. (Museo Nazionale, Nápoly)

fogjuk, az indiai vallási építmények díszítésére kialakított formák alapeszméje az, hogy az isteni lényt megilleti a természetfeletti örömeket élvező szép emberek társasága.

MŰVÉSZET ÉS ÉPÍTÉSZET / Egy sor Maurja-kori köemlék jelzi a történelmi korok indiai művészetének legkorábbi szakaszát. Jó néhány részletesen foglalkozunk a későbbiekben. A legkorábbi barlangokat Barábnárnál

vágták ki, a Nágárdzsuni-dombon, egy felirat tanúsága szerint eredetileg az volt a rendeltetésük, hogy az esős évszakban menedéket nyújtsanak egy szerzetesrendnek. A belső felületeket fényesre csiszolták csakúgy, mint a Maurják legtöbb köemlékét; talán így akarták utánozni az Akhaimenida Irán császári székvárosának, Perszepolisznak köépítményeit. A korábban említett feliratos oszlop-sor ugyancsak csiszolt monolit volt, az oszlopok tetejét szimbolikus állatalakok díszítették. Csiszolt kőkerítés és vallási célú szobrok töredékei kerültek napvilágra Szárnáthban (Benáresz) is, alighanem ezen a helyen állott a Maurják buddhista dinasztikus szentélye. A legnagyobb sztúpát talán a Maurják alatt építették, s elképzelhető, hogy a Szánycsiban (Bhópáli kerület) található 1. számú sztúpához hasonlóan kibővítették. Ugyanebben az időszakban kezdtek hozzá Adzsantában a buddhista barlang-szentélyek építéséhez, többek között a csiszolt falú 8. számú barlangéhoz is. Ugyanekkor készült el egy sor hatalmas méretű, szabadon álló kőszobor. Valamennyi légy-csapót tartó gazdag férfiakat és nőket ábrázol, ezeket általában *jaksáknak* és *jaksiknak* nevezik. Legtöbbjük megrongált állapotban került elő, és nem sikerült megállapítani, hogy összefüggnek-e más tárgyi emlékekkel. Alighanem a királyok megbízásából állították fel ezeket a szobrokat a szentélyeknél, az önfeláldozó hűség jeleként. A szobrokat egy Maurja-udvari kézművescéh tagjai faragták.

A Maurják lehanyatlása után, a Sungák uralma idején épült a nagy és rendkívül díszes sztúpa Bhárhutban; a II. számú szánycsü sztúpa kerítése is ekkor készült. India különböző részein hasonló stílusú töredékek kerültek elő, kétségtelenül ugyanebből a korból. Például a fontos városban, Mathurában (a mai Muttra) a buddhista és a dzsaina sztúpákat minden bizonnyal a bhárhutihoz hasonló módon díszítették; délkeleten a Krisná-deltánál, Amarávati környékén pedig – amely alkalmasint a Szátaváhana-dinasztia egyik első jelentős székhelye volt – szintén készültek hasonló jellegű művek. E dinasztia uralma i. e. 150 körül kezdődött. Mindent egybevetve, ezekben az évszázadokban az indiai művészet támogatásában alighanem a buddhizmus játszotta a legfontosabb szerepet. Mindenesetre kevés dolog utal arra, hogy a hinduizmus felhasználta volna a művészeteket. Egy vidisái (Közép-India) szentélyben egy bizonyos „Héliodórosz” (talán görög volt) i. e. 113 körül oszlopot szentelt egy Vászudéva nevű istenségnek. A „javanak” – hellén származású emberek – mint kereskedők és katonák váltak ismertté. A bhárhuti kerítés egyik őrző figurája egy nem indiai viseletű férfi, szokatlan, hüvelyes kardja van, és a fején görög diadémpánt. A Kánvák (i. e. 75–30) uralma alatt a buddhizmus továbbra is támogatást élvezett, Bódh Gájában, Buddha megvilágosodásának színhelyén rácskerítést emeltek „sétálóhelye” körül.

TENGERENTÚLI KERESKEDELEM ÉS KOLÓNIAK / Bizonyos, hogy India nyugati része az i. e. 1. század második felében jól kiépített kereskedelmi kapcsolatban állt a

nyugati világgal. A kikötők – köztük a legfontosabb Bharukacscha (a mai Broács) és Bombaytól északra Kaljána volt – élénk export-import forgalmat bonyolítottak le, és a kereskedelmi mérleg India javára billent. Ennek a területnek első urai talán a sakák voltak, bár a Szátaváhanák keményen küzdöttek a terület és kereskedelem feletti ellenőrzés megszerzéséért. Az i. e. 1. évszázadban Szátaváhana-uralom alatt és Szátaváhana-stílusban a nagy szánycsú sztúpához négy kaput építettek. I. e. 26 és 20 között a dinasztia követségeket küldött Augustus római császárhoz, talán azért, hogy a félsziget déli része körüli kereskedelmi utakat kiterjesszék a Krisná deltájának vidékéig, amely az ő ellenőrzésük alatt állt. I. sz. 45 körül állítólag egy Hippalos nevű görög hajós rájött, miként lehet a monszunszelekkel vitorlázva átszelni az Indiai-óceánt, s a délnyugati Dekkán Malabár partján kötött ki. A már említett Arikamédu kikötője még működött ebben az időben, római cserépáru és korsókban szállított bor érkezett ide. Plinius római író (i. sz. 1. század) panaszkodik a rómaiak különbsége miatt, hogy Indiából nagy költséggel óriási mennyiségű élvezeti cikket vásároltak. A fő árucikkek: fűszer, illatszer, finom textíliák, festékek, rabszolgák, ékszerek, cukor, vas, megmunkált és nyers elefántcsont. Itáliában, Herculaneum városában, amelyet i. sz. 79-ben a Vezúv kitörése elpusztított, indiai elefántcsont-faragást találtak. A Pompejiben előkerült finoman megmunkált ékszer stílusa és pompás díszítése alapján indiainak tekinthető. Elefántokat, oroszlánokat, tigriseket és bivalyokat, papagájokat, pávákat és majmokat szállítottak élve Róma-ba a cirkuszi játékok és magánállatkertek részére. Ezekért az importcikkért arannyal fizettek, súlyosan megcsapolyva a Római Birodalom erőforrásait, de hatalmas nyereséget szolgáltatva az indiai kereskedőknek. Indiában, különösen a Dekkánon és Sri Lankán, sok, római aranyérmékből álló kincsleletre bukkantak.

A buddhista Szátaváhanák Délkelet-Ázsia irányában is fejlesztették a kereskedelmet. Egyik királyuk kétárbocos hajót ábrázoló pénzt veretett. Az indiai jelenlét első nyoma az i. sz. 1. századában Malájföldön, Szumátrán és Thaiföldön meg Indokína partvidékén éppen azoktól a kereskedőktől származnak, akik aranyat (különösen Szumátrán), drágaköveket és olyan fűszereket kerestek, amelyeket ezeken a vidékeken akkor már termesztettek. Ezeket azután az indiaiak jó haszonnal továbbították nyugatra, a Római Birodalomba. A Délkelet-Ázsiában ekkoriban létesített kereskedőállomások lettek az indiai kultúrájú királyságok magvai, és a buddhizmus együtt utazott a kereskedelemmel. Elképzelhető, hogy a hínejána szövegek korai páli nyelvű lejegyzésére – ami egyes tudósok szerint ebben a korszakban (i. e. 70 körül?) történt – részben azért került sor, hogy e távoli tengerentúli szerzetesközösségeknek a hagyomány hiteles változatát bocsát-

92 / *Jaksí* vagy királyi kíséret főrangú tagja a bihári Dídárgandzsból (i. e. 1. század). A hatalmas méretű alakot homokkőből faragták, felületét magassfényűre csiszolták, talán egy azóta elpusztult szentélyben állott. (Patná Múzeum)

hassák rendelkezésére. Magukban a szövegekben is sok rész utal az óceánon tett hosszú utazásokra.

Sok nyugati tudós még mindig nem ismeri el kellően az úgynevezett Saka-dinasztiák szerepét India nyugati részén. I. e. 140 körül Taxila környéke felett a sakák uralkodtak, és i. sz. 70 körül Arrianosz görög szerző az Indus alsó folyásának vidékét, amely saka uralom alatt állott, „Szküthiának” nevezte. De több mint valószínű, hogy a sakák székvárosukból, Udzsdszajaniból kiindulva már az i. e. 2. században kiterjesztették uralmukat az Indus-völgy akkor még termékeny vidékeire, Pandzsábra és Mathurára, a nyugati part egyes részeire, a közeli Ghátokra és még a Dekkán bizonyos területeire is. Egyes indiai tudósok úgy tartják, hogy a sakák uralma alatt ezen a területen őrizték meg tisztán a szanszkrit nyelvet, és az ő királysá-

gukban élt Pantandzsali, India második nagy grammatikusa, akinek a jóga alapvető tanait tartalmazó Jóga-szútrák megírását is tulajdonítják. S valójában az ő alattvalójuk volt a szanszkrit költészet néhány legnagyobb alakja, akikről a nyugati tudósok úgy tartják, hogy sokkal később éltek. Az is lehetséges, hogy azokat a szanszkrit szövegeket, amelyekben a mahájána buddhista tanokat összesűritették, a „Bölcsesség-irodalmat” saka földön jegyezték le. Az mindenesetre bizonyos, hogy a legkorábbi tiszta szanszkrit nyelvű feliratokat Indiában a Ksatrapák, egy nyugati Saka-dinasztia uralma idején vésték kőbe (pl. I.

93 / Madárkalitkát tartó mennyei leány, egy elpusztult sztúpakerítés oszlopának darabja Mathurából az i. sz. 2. századból. (Mathurá Múzeum)

94 / Bódhiszattvát ábrázoló fogadalmi szobor Mathurából. Kusán korszak, i. sz. 2. század eleje. (Mathurá Múzeum)

95 / Elefántcsont lapok a bégamí kincsleletből, talán egy doboz részei lehettek. Szemet gyönyörködtető díszítéseket és alakokat vésték a lapokba az i. sz. 2. századi Amaravati stílusban. (Kabul Múzeum)

Rudradáman felirata Girnarban). A nyugati terület hivatalos nyelve a szanszkrit volt, míg Észak-India többi részén még a királyok is prákrit nyelven készítették felirataikat egészen az i. sz. 4. századig, amikor ők is áttértek a szanszkritra. A Nyugati-Ghátokban a buddhista barlangok nagy sorának első darabját az i. e. 2. században vájták, talán a Szátaváhanák alatt, őket azután az i. sz. 2. században a Ksatrapák újták el erről a területről. Ekkor kezdték el a Ksatrapák barlangjaik mélyítését, s vésték fel bennük első felirataikat. Jáva első gyarmatosítója i. sz. 75. körül Adzsi Saka herceg volt, aki India nyugati részéből származott, és talán Funan 1. századi megalapítója is ugyanennek a vidéknek a szülőtte. A sakák tehát minden bizonnyal jelentős szerepet játszottak abban, hogy az indiai civilizáció áterjedt Délkelet-Ázsiára.

A KUSÁNOK / Az i. sz. 1. évszázad India gyarmati terjeszkedésének egyik legfontosabb időszaka volt. Az első hindú településeket Kambodzsában Kaundinja, Malájföldön Lankésa és fia, Bhagadatta, Tyampában Sri Mára, Jáva nyugati felén Dévavarman alapította. Egy másik irányban is út nyílt a terjeszkedés számára: a belső-ázsiai jüe-csi nép által alapított Kusán dinasztia benyomult Északnyugat-Indiába és Közép-India nyugati részére. I. e. 126-ban a kínaiak követet küldtek hozzájuk, amikor még az Oxus folyó völgyében éltek. Már i. e. 2-ben buddhista szövegeket küldtek ajándékba a kínai udvarnak, és i. sz. 65 körül a kínai fővárosban, Csanganban felépült az első

buddhista kolostor, a „Fehér ló”. A jüe-csi nép bizonyára az egész időszakban ellenőrzése alatt tartotta a belső-ázsiai utakat. Az i. sz. 1. században uralmuk alá hajtották az ősi Gandhárát, a Kabul-völgy vidékét és az Indus felső szakaszát a fővárossal, Taxilával együtt (Szirkap körzet), elűzték a sakákat Mathurából, és a várost második székvárosuknak tették meg. Követeket küldtek Rómába, és a rómaiakkal együttműködve megtörték a párhuzamos egyeduralmát az Iránon, Mezopotámián és Szírián át a Földközi-tenger medencéjéhez vezető szárazföldi kereskedelmi utakon.

Az i. sz. 120 körüli évekre sikerült közvetlen utakat nyitniuk a Földközi-tenger keleti partjaihoz, és felügyeletük alatt megindult a szárazföldi kereskedelem, elsősorban a selyemkereskedelem Kínából és Indiából Róma felé. A kínaiak 129-ben érték el először Baktriát, amely akkor számukra Indiát jelentette. A kusán kereskedők tetemesen meggazdagodtak, és gazdagságuk nagy részét a művészetekre, buddhista szentélyek és kolostorok építésére fordították. Aligha kétséges, hogy Mathurá, amely a görögöknél *Modoura tón theón*, „az istenek Mathurája” néven szerepel, már akkor virágzó művészeti iskolákat tartott fenn, különösen a rózsaszín homokkőből formáló szobrászat fejlődött. A mathurái saka korszak egyes domborműveinek jellegéből az is biztosra vehető, hogy festmények is készültek ez idő tájt. Számos motívum származik a Földközi-tenger vidékéről vagy Egyiptomból. A kusánok alatt a szobrászat Mathurában tovább fejlődött, és alkotásai eljutottak a kusán birodalom más részeibe, így Szánycsiba is. Mathurában született meg a buddhista és hindú vallási témáknak az az ábrázolásmódja, amelyet a későbbi indiai művészet egységes hagyományként őrzött.

A legnagyobb kusán uralkodó Kaniska volt, uralkodásának időpontja bizonytalan; trónralépését 78-ra, 124-re és 144-re is datálják. Hatalmas birodalom fölött uralkodott, amely mélyen behatolt Belső-Ázsiába, felölelte Afganisztánt, és elérte Benárest a Gangá mentén. A mahájána buddhizmus nagy pártfogóként tartja számon, mert uralma alatt virágzott a vallás mindenütt, de különösen Gandhárában. Minden nagyobb város mellett hatalmas szentélyek és kolostoregyüttesek épültek, a költségekből hercegek, főnökök, kereskedők és parasztok is kivették a részüket. Az építményeket díszítő szobrok stílusa a Római Birodalom keleti részének hellenisztikus tartományaiban kialakult stílus erőteljes hatása alatt állt, a korábbi alkotásokat palába faragták, a későbbiek stukkóból készültek. Az alakok klasszikus tartásban állnak, és tógára emlékeztető ruhát viselnek; fennmaradtak hellenisztikus torzók, virágfüzérek tartó puttók, és a díszítmények között görög legendák láthatók. Két művész nevét ismerjük, mindkettő klasszikus kapcsolatokra utal: az egyik Tita (Titus), aki a belső-ázsiai Miran szentélyét festette, a másik Agisala (Agészilas), aki azt az arany ereklyetartó kazettát készítette, amelyet Kaniskának, a gandhári Sándzsi-kí-Déríben álló hatalmas sztúpájában találtak meg, Észak-

nyugaton sok klasszikus ékszer, apró bronz- és terrakotta szobor került elő. A kusán érmek a görög-római pénzverési stílust és súlymértéket követték.

A gandhári kusán művészet vetette meg a buddhista művészet alapját Belső-Ázsiában, Kínában, Koreában és Japánban. Hatása a 6. századig érvényesült Haddában, Akhnurban és Uskurban. Rokon buddhista stílus alakult ki India nyugati részének más területén is a kusán domíniumokon, ahol a 7. századig fenn is maradt. Hackin rendkívül fontos művészeti leletre bukkant az afganisztáni Béggramban, megtalálta a kusánok nyári palotáját. A kincs egyetlen helyiségbe volt bezsúfolva, a mennyezet beszakadt, és így megőrizte a tárgyakat, közöttük sok festett szíriai üveget, keleti görög ezüst rátétdísz, stukkó domborműveket, számos indiai elefántcsont-faragványt, melyek talán a Szátaváhana királyságból származtak, és néhány Han-kori kínai lakktöredéket. Ez a lelet egyedülállóan bizonyítja: nemzetközi kereskedelem folyt ezen a vidéken akkor is, amikor az utakat a kusánok ellenőriz-

96 / Sziklába vájt, 52 méter magas Buddha-kolosszus a buddhista barlangoknál, az Afganisztánt átszelő kereskedelmi útvonal mentén fekvő Bámijánban. Valószínűleg az i. sz. 3. századból. A mohamedán hódítók megrongálták.

ték. Hatalmuk a 3. század után némileg meggyöngült, és a kabuli kusán uralkodók a perzsa Szászánidák vazallusai lettek. A birodalom lassanként kisebb kusán államok sokaságára esett szét, ezek némelyikében továbbra is rendkívül jelentős vallási művészet virágzott.

FEJLŐDÉS A 2. SZÁZADBAN / A 2. század Délkelet-Ázsia más részein is fejlődésnek volt szemtanúja. Délkeleten a Szátaváhanák újabb buddhista szentélyeket építettek faragott fehér mészkőből a Krisná folyó partjain, és sajátos stílusukban készült pompás díszítéssel látták el őket. A legfontosabb azonban a délkelet-ázsiai kereskedőtelepek fejlődése volt. Malájföldön és Jáva nyugati részén valószínű új királyságok jöttek létre. 192-ben a vietnami Hue közelében, Tyampa királyságában megépítették az első királyi templom alapjait (ez a templom nem maradt fenn). Ebből az évszázadból maradt ránk az első kínai leírás a Kambodzsában, a Mekong alsó folyásánál elterülő Funan királyságról, mely a későbbi nagy khmer birodalom alapja lett. A leírás szerint Funanban sok pompás, faragott, festett és aranyozott épület látható. Az alapító talán szintén India nyugati részéből származó bráhmána kereskedő volt; a helyi legendák azt írják róla, hogy egy kígyó-istenség leányát vette feleségül. A mai Vietnam déli területén levő Ok-eo környékén számos csatorna menti várost és nagy földsáncsal övezett erődöt azonosítottak, amelyek ehhez a királysághoz tartoztak. Úgy látszik, hogy a házakat cölöpökre építették. Egyelőre csak egy lelőhelyet tártak fel, de ott egyebek között indiai pecséteket, ékszereket és gyűrűket, római pénzeket, hellenisztikus, vésett gemmákat, Szászánida-ékszereket és a Han- és Vej-dinasztia idejéből származó kínai bronzszobrokat találtak. A 2.-tól az 5. századig Funan ismételtelen követeket küldött Kínába, kétségtelenül azzal a céllal, hogy fenntartsa a tengeri kereskedelem folyamatosságát. S tudjuk ugyan, hogy 500 körül Funan uralkodói már hindúk voltak, de még valamivel később is Funanból hívtak Kínába buddhista szerzeteseket, hogy a buddhizmust tanítsák.

Az anyagi kultúra figyelemreméltó, olykor kétségkívül tiszteletet ébresztő fejlődése mellett a legjelentősebb fejlemények a buddhista gondolkodás történetében következtek be az 1. század végén és a 2. század folyamán. Asvaghósa megírta a Buddha életéről szóló nagy szanszkrit verseit, a *Buddhacsaritát* és a *Szaundaranandát*, részben talán azzal a céllal, hogy olyan eposzokkal ajándékozza meg a buddhistákat, amelyek vetekednek a hindú *Rámájánával* és a *Mahábháratával*. Állítólag színdarabokat is írt, de közülük egy sem maradt ránk épségben. Egy Árjaszúra nevű költő elkészítette a Buddha korábbi életeiről szóló történetek hiteles gyűjteményét, a *Dzsátakamálát*. A két legnagyobb szanszkrit nyelvű, buddhista tanokat tartalmazó szöveget talán kusán területeken írták. Az egyik a *Szaddharmapundariká* (a Lótusz-szútra), amely a mahájána buddhizmus egyik alapvető szövege lett Kínában és Japánban; és a *Lalítavisztara*, amely jelentőségében vetekszik a Lótusz-szútrával. Délkeleten a buddhista filo-

97 / Visnu hindú isten szobra, az 5. századi túlfinomult Gupta-stílusban. Mathurában találták rá. (Delhi Múzeum)

98 / Prédikáló bódhiszattva. 9. századi mészkőhabarcs szobor, a nagy bihári buddhista egyetem. Nálándá egyik épületének részlete. A felvétel az ásátások idején készült.

99 / Felvétel a nálándái, régi bihári buddhista egyetem helyén folyó ásatásról. Ma már fel lehet keresni a kiásott települést, és végig lehet sétálni utcáin.

zófus, Nágárdzsuna, kinek tiszteletére a Szátaváhanák idején sztúpát emeltek és építettek, kidolgozta a *Mádhjamikát*, a buddhista filozófia egyik alapvető elméleti művét. Erről a filozófusról azt beszélik, hogy himnuszokat is írt, és verses levelet intézett egy Szátaváhana királyhoz, akinek a prákrit lírai költészet egyik klasszikus gyűjteményét tulajdonítják. A gyűjtemény, a *Szaptasataka* tárgyát a falusi életből és a szerelemből meríti. Ugyancsak a 2. században élt India legnagyobb ismert korai drámaírója, Bhásza. Az ő művei révén kapunk először átfogó képet a virágzó klasszikus drámáról. Remekműve, a *Vászavadatta álma*

című történelmi játék már érett alkotás. Ugyanebből a korból más szanszkrit színdarabok is fennmaradtak, de ez csak töredéke a kor egész termésének.

A buddhizmus belső-ázsiai terjedésének fontos eseményeire került sor a 3. és 4. században is. A 3. században a Lótusz-szútrát és a *Divjavadánát* kínai nyelvre fordították le; Afganisztánban, Bámiján közelében hatalmas Buddha-alakot faragtak ki a sziklából egy barlangkolostor közelében, ez szolgált mintául a 4–6. században a legkorábbi kínai, a jün-kangi és lung-meni barlangegyüttesek létrehozásakor. Tudjuk, hogy Csu Si-hszing kínai szerzetes Khotánba jött, hogy a buddhizmust tanulmányozza, és ő

100 / Szárnáthból származó bódhiszattva szobor, 5. századi, kecsesen lekerekített vonalú Gupta-stílusban. Homokkőből faragták, az öltözet jellegzetes hálárokként redőződik. Ilyen ábrázolások hatottak a 6. századi kínai buddhista művészetre. (Delhi Múzeum)

volt az első a zarándokok sorában, akik fokozatosan mind mélyebbre hatoltak India belsejének buddhista vidékeire. 344 és 412 között a nagy indiai tanító, Kumáradzsíva a kínai fővárosban, Csanganban élt: 106 mahájána szöveg kínaira fordítását ellenőrizte. A hatalmas munkáért igen nagy tiszteletben részesült. Ezekben az évszázadokban India minden vidékén virágoztak a buddhista kolostorok, a Dekkán nyugati részén tovább bővült Adzsantá, délkeleten, Amarávatiban, Nágárdzsunakondában és Dzsagga-japétában, a Szátaváhana-stílus 300-ra érte el fejlődésének csúcát, még mielőtt a dinasztia átadta a helyét a Pallaváknak; nyugaton, például Szindben, a kései kusánok pártfogásával ment végbe ugyanaz a fejlődés, míg Mathurában egész sor Buddha- és Dzsina-ábrázolás született, ezek szolgáltak mintaként a máshol készült jelentős szobrokhoz. Buddhista kolostorokat fenntartó településeket alapítottak Borneón és talán a Fülöp-szigeteken is. Tyampában előbb szanszkrit, majd valamivel később tyam nyelvű feliratok tanúskodnak arról, hogy Mi Szon, a későbbi északi tyam székváros alapítója Siva követője volt.

A GUPTA BIRODALOM / A 4. században Indiában új birodalom jött létre, a Guptáké, amelynek székhelye Magadha volt, és India középső részéből is kiszorította a kusán hatalmat. A birodalom a 6. századig maradt fenn, bár az 5. század végén átmenetileg lehanyatlott, ekkor a hunok támadásai során elvesztette nyugati területeinek legnagyobb részét, de Kánaudzs uralkodója, Harsa király helyreállította (606–647) a birodalmat csaknem eredeti kiterjedésében és fényében. Ez a dinasztia alapította az ókor egyik legdicsőbb, legendás hírű udvarát. Az udvar felkarolta a szanszkrit irodalom kiemelkedő tehetségeinek népes táborát, alkotásaik azonban javarészt elvesztek, és csak a későbbi kritikusok írásaiból tudunk róluk. De létezésük pusztá ténye is bizonyítja: rendkívül művelt és műértő közönsége volt az irodalomnak. Versek – epikus, satirikus és lírai költemények – születtek, sok regény, különösen pedig színdarabok. A Gupta-kor egyik legnagyobb költő-drámaírója Kálidásza volt (440 körül). Színdarabját, a *Sakuntalát* William Jones 1789-ben lefordította angolra, és költeményét, a *Méghaszandását* (*A felhőhírnök*) pedig egyebek között Goethe is ismerte fordításban. A színjátszás is virágzott a Gupták idején, Visákhadatta, Bhárávi, Bána, Bhavabhúti, Dandin és maga Harsa király is a híres szerzők közé tartozott. Az indiai esztétika alapvető szövegét, a *Nátjasásztrát* valószínűleg a Gupta-korban (4–5. század) állították össze, bár kétségtelenül sok korábbi anyagot is feldolgoz. Ez a mű tartalmazza a színjátszás, a mímosz és a tánc ősi módozatainak a világon létező legteljesebb leírását, a testtartás, a kar- és lábmozdulatok, a szemvillanások mindmáig alkalmazott fogásait, ez a mű azonban alig vált ismertté. India nagy matematikusa, Áryabhata is ebben az időben (kb. 476–499) érte el alkotó korszaka csúcát.

A buddhizmus tanai tovább gazdagodtak; valószínűleg a 4. században készültek azok a szanszkrit nyelvű mahá-

101 / Dzsaina barlangok erkélyei a Nyugati-Ghátok nagy vallási központjában, Ellorában, valószínűleg az i. sz. 9. századból. A pompás oszlopok és a finom faragások a barlangokat szinte mennyei palotákká varázsolják.

jána szövegek, amelyeket azután az 5. században kínaira fordítottak, például Buddhahadra *Avatamszakáját* Nankingban 429-ben és Gunabhadrá *Lankávatára* című könyvét 435–443 között. Akkoriban sok indiai szerzetes és apáca jutott el Kínába, s egy 61 tagú kínai zarándokcsoport Indiába látogatott (339–414), köztük volt Fa-hszen, aki a látottakról értékes írásos beszámolót hagyott hátra. 420 körül Kumáragupta király a bihári Nálandában megalapította azt a települést, mely később a legjelentősebb buddhista egyetemi várossá fejlődött. Szárnáthban és Magadha néhány más buddhista központjában az 5–8. században rendkívül kifinomult, Buddhát és bódhiszattvákat ábrázoló kőszobrok készültek, ezeket eleinte a mathurái és más, kisebb bronzfigurák mintájára faragták. A Dekkánon a Vákátáknak nevezett dinasztia, amely házasság révén szövetségben volt a Guptákkal, és amelynek udvarában a nagy író, Visnusarman, a *Pancsatantra* szerzője élt, továbbra is pártfogolta buddhista barlangok létesítését Adzsantában, ahol egészen a hatszázas évek elejéig folytatódott a munkálatok; a 6. és a 7. században Ellorában az

5–9. számú barlangokat alakították ki. Bágban és Aurangábádban további buddhista barlangokat vájtak.

A Gupták idejében azonban a legfőbb új művészeti irányzat hindú volt. A legkorábbi hindú templomok az 5. évszázad elejéről valók. A 6. századra a templomi szobrászatban teljesen új ikonográfia alakult ki, a megformálás pedig egyre tökéletesebbé, kifinomultabbá vált. Udajagiri barlangjaiban (Bhilsza, Málvá) első ízben jelenik meg a hindú mitikus figurák egész sora. Számos szentélyben a legendákat elbeszélő domborműveken az udvari normáknak megfelelő testtartás és kézmozdulatok láthatók, s az effajta megjelenítés bizonyára azzal is összefügg, hogy a táncdráma akkor élte virágkorát. Rendkívül rafinálttá vált a díszítés, a haj például gyűrűs tincsekbe vagy fantasztikus csigákba göndörödik. Fel kell tételeznünk, hogy az előkelő udvarokban és városokban a vallási művészethez hasonlóan fejlett világi művészet létezett, s ennek frissesége, kecsessége hatott a vallási tárgyú ábrázolásokra is. Mindéből csak azoknak a hindú templomoknak a szobrai maradtak meg, amelyeket a Gupta-korban és később, egészen a 7. század derekáig készítettek. Kevés őrződött meg épségben. Építészeti és szobrászati koncepciójuk azonban utat talált India más területeire és Délkelet-Ázsiába is, ahol termékenyítően hatott a helyi művészeti stílusokra.

A 6. és 7. század folyamán a Dekkánon a Csálukja-dinasztia jelentős hindú templomcsoportokat építtetett, egymást követő fővárosaiban, előbb Aivalliban, majd Bádámiban. Ezeken a helyeken a hindú szobrászat mintha a hindú legendák hatalmas szanszkrit nyelvű enciklopédiáinak, a *puránáknak* függvényeként fejlődött volna. A szobrászoknak nem emberi, hanem kozmikus eseményeket kellett ábrázolniuk, így azután 700 és 800 között a Nyugati-Ghátokban először a Csálukják, majd körülbelül 758 után a Rástrakúták megrendelésére készült, sziklába vájt templomok szobrászata a tökély rendkívül magas fokára emelkedett. Tömör és erőteljes formáinak visszhangja sok Délkelet-Ázsiában készült munkán ismerhető fel. Ezekben az évszázadokban ment ugyanis végbe a hindú kőszobrászat legnagyobb fejlődése a tengerentúlon. Nem meglepő, hogy a 8. század a világi irodalom s nem utolsósorban az allegorikus regény tekintetében is gazdag volt. A 9. században a dzsainizmus a Dekkánon erőteljesen előretört, és több Rástrakúta király lemondott trónjáról, s dzsaina szerzetesként fejezte be életét. Ellorában jelentős dzsaina barlangok egész sora található.

KAPCSOLATOK DÉLKELET-ÁZSIÁVAL / A 6. század folyamán alighanem megszűnt a Római Birodalom keleti irányú tengeri kereskedelme. Ugyanakkor rendszeressé vált India tengeri kereskedelme Dél-Kínával. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a kínaiak tudtak Burma nagy pju városáról, Sríksétráról (Hmavza, Prome), amelyet 470-ben alapítottak. Itt páli nyelvű buddhista feliratokat találtak, és az ásatások számos korai emléket tártak fel. A kínai források is beszámoltak a Burma déli részén és a Malájföldön egykor virágzó királyságok létezéséről; e királyságok

102 / A Pallava-dinasztia temploma Kánycsipuramban a madrászi tengerparton (i. sz. 7. század).

emlékeit a közelmúltban találták meg. 560 körül már tudtak Dváravati mon királyságról, amely a 8. századig állt. A királyság központja Burmában Thaton, Thaiföldön pedig Nakhon Pathom volt, az ottani buddhizmus a páli théravádán alapult, és művészete a Pála-kori India hatása alatt állt. A 7. században a rendszeres és közvetlen kapcsolatok nyomán a kínai művészetben megfigyelhető a magadhái indiai buddhista művészet hatása, és kezdtek visszaszorulni az eredeti gandhári típusok. Az 5. században a kínaiak azt is följegyezték, hogy a Mekong középső folyása mentén, a mai Kambodzsza és Laosz területén uralkodó Funan királyság helyét egy Csenla nevű királyság foglalta el. Csenla számos települése közül még egyet sem tártak fel, noha sok szép, vallási tárgyú szobrot sikerült összegyűjteni.

616-ban viszont Csenla utódja a kambodzsai khmer királyság lett, amely azután Délkelet-Ázsiának talán legnagyobb birodalmává fejlődött. I. Ísánavarman (616–635) alapította, Szambor Prej Kukban felépítette fővárosát, a város alaprajzát és díszítését indiai mintára alakították ki, ám vallási szobraik – a funani–csenlai művészet remekei – messze túlszámryálnak minden indiai példát. E királyság korai időszakában, a 8. században sok nehézséggel és viszontagsággal küszködött, ezek okozója elsősorban a hindú Tyam állam volt, amelynek népe kalózkodás útján gazdagodott meg: a monszun útvonalakon közlekedő hajókat fosztogatták. E királyság törzsi társadalma anyajogú berendezkedés jegyeit is mutatta. A társadalom vallási életének középpontjában a hindú templomok állottak, melyekben papnők szolgáltak, a templomok a zarándoklatok anyagi hasznából tartották fenn magukat. Élénk kul-

túra virágzott, fennmaradtak e korból a szanszkrit szövegek másolt változatai, csillagjósásra és mágiára vonatkozó feljegyzések, helybéli népmesék és különös csodákról szóló legendák. A megőrződött kéziratok tanúsága szerint a külalakkal nem sokat törődtek, különféle minőségű papírokat használtak, s az írás stílusa arra utal, hogy a tyam írásbeliség nem volt magas szintű. A kínaiak állandó nyomása nehezedett rájuk, és 605-ben fővárosukat is elfoglalták a kínaiak, de azután visszavonultak. A 8. században az indonéz királyságok beavatkoztak a tengerek feletti uralomért folyó hatalmi harcba. Elsőnek a Srívidzsaja-dinasztia, amelyet a kínai zarándok szerzetes, Jicsing (671–695) is felkeresett; királyai Malájföld, Szumátra és Nyugat-Jáva egyes részein uralkodtak. Később a közép-jávai Sailéndrák, az ő nevükhöz fűződik nem egy nagy mahájána buddhista emlék, köztük (800 körül) Borobudur építése is. E konfliktusokból előbb a Sailéndrák, majd a khmerek emelkedtek ki vezető hatalomként, és dinasztiáik között házassággal teremtettek szövetséget.

Valószínű, hogy a Pallava-dinasztia, mely India délkeleti partjainak tamil síkságai fölött uralkodott a 360-as évek-től kezdve, fontos szerepet játszott Délkelet-Ázsia politikájában a 7. század végén és a 8. században. Kétségtelenül szoros kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn egész Délkelet-Ázsiával. Lehetséges, hogy saka származásúak voltak; felirataik prákrit nyelvűek, noha tamil nép fölött uralkodtak. Siva istent tisztelték, sok templomot építettek (például Mámallapuramban és Kánycsipuramban) a 7–8. század folyamán mind Visnu, mind Siva hívei részére. Uralmuk alatt érte el csúcspontját a tamil Dél-India irodalma. A népi énekesek dalait tartalmazó antológiáktól (2–3. század) kezdve a tamil Védáknak nevezett Kuralon át (6. század) egészen a *Maniméhalai* és a *Silappadiháram* című eposzokig (9. század) folyamatos, világi ihletésű tamil irodalom bontakozott ki. De ezzel párhuzamosan, a 6. századtól kezdve a vallásos irodalom is erősödni kezdett, és csúcst a szentek által írt, Siva és Visnu imádatát hirdető költeményekben érte el a 8–9. században. Ennek ismerete nagyban segít minket a fennmaradt képzőművészeti alkotások megértésében. A Pallavák, bár állandó összeütközésben álltak a dekkáni Csálukjákkal, megőrizték uralmukat területük fölött, a 10. század során azonban a Csólák kiszorították őket.

A HINDÚ DINASZTIÁK / Talán a Pallaváknak köszönhető, hogy ezen a területen a buddhizmus teljesen eltűnt. Hszüan-cang kínai zarándok, aki a kánaudsi Harsa király idejében látogatott Indiába, írta az országról szóló leghosszabb és legérdekesebb kínai beszámolót. Jicsinghez (672–696) hasonlóan ő is kesereg a buddhizmus nyilvánvaló hanyatlása miatt. Kapilávasztut lakatlanul találta, Kausámbi és Vaisáli félig romba dőlt. Mindenfelé látható jelei mutatkoztak annak, hogy bár állt még sok buddhista szentély, „a hitetlenek déva templomai” egyre nagyobb népszerűségnek örvendtek. Kétségtelen, hogy az elkövetkező évszázadban India középső és nyugati részén

előretört a hinduizmus, helyzetét erősítették a nagy monista filozófus, Gaudapáda (7. század vége) tanai, a 9. században pedig a legnagyobb indiai filozófus, a keralai származású bráhma, Sankarácsárja, a védánta első tanítójának működése. Sankarácsárját sok hindu Siva isten megtestesülésének tartja.

Észak- és Nyugat-India hindu dinasztiai számunkra főként fennmaradt hindu templomaik miatt érdekesek. E templomokkal egy későbbi fejezetben foglalkozunk. A legtöbbjüket i. sz. 750-től a mohamedán török hódítók 11–12. századi megérkezéséig eltelt időben építették. A törökök a történelem egyik legpusztítóbb hadjáratsorozatát vezették. Kifosztották a városokat és a templomokat, könyvtárakat égettek fel kifejezetten azzal a céllal, hogy elpusztítsák a nem mohamedán kultúrát, hatalmas munkával szentélyek százait kövenként zúzták szét. Ezért nem meglepő, hogy viszonylag keveset tudunk a középkori India hindu dinasztiainak tárgyi kultúrájáról; e dinasztiaik hányatott, viszontagságos sorsa elsősorban a hivatásos tör-

ténészek számára érdekes, történetüket a pénzérmék és a fogadalmi rézedények alapján kell rekonstruálni. A nyelveket azonban nem tudták elpusztítani, így mind szanszkrit nyelven, mind az északi népnelveken (hindi, brádzs, rádzsasztháni, maithilí stb.) terjedelmes klasszikus irodalom jött létre, amelynek nagy részét megőrizték a kéziratok. E korszak képzőművészetéből kizárólag vallási tárgyú kőszobrok maradtak ránk, éppen ezért figyelemreméltó, hogy – noha léteztek vallásos művek is – az irodalom nagy része világi volt; és így megint csak fel kell tételeznünk, hogy létezett világi képzőművészet is, csak éppen kevésbé időálló anyagot használt.

Egyes nyugat- és közép-indiai dinasztiaik maguk is korábbi hódítók leszármazottai voltak, akik beleolvadtak a középkorban elismert 36 rádzsput klán valamelyikébe. Az általunk főként a templomépítészetet támogató tevékenységük révén ismert dinasztiaik közül, a mohamedán pusztítást túlélő templomok alapján ítélve, különösen jelentősek voltak a bundélkhandi Csandéllák (a 9. század közepétől a 11. századig), akiknek fővárosa Khadzsuráho volt; a kánaudzi Gurdzsara-Pratihárak (725–1036); nyugaton a dharai Paramárak (kb. 950-től a 12. századig); a nyugati Dekkánon pedig a Csálukják (8–13. század); továbbá Májszúr uralkodói a távoli délen, a Hojszalák (kb. 1100–1386), az ő királyságukat ugyancsak a mohamedánok pusztították el. Csupán két hindu terület élte túl viszonylag sértetlenül az első mohamedán betörést: Orissza és a tamil síkságok Csóla-Pándja királysága. Mindkettő nagyszerű építészetet és a helyi nyelveken fogalmazott irodalmat teremtett. A Délkelet-Ázsiára gyakorolt, kizárólag saiva hindu Csóla-befolyás nagy jelentőségének bizonyítéka, hogy 1005 körül Srívidzsaja királya templomot emelt Negapatamnánál a tamil síkságon. Kánycsiban, a Csólák városában állították össze a középkori hinduizmus egyik legfontosabb szövegét, a *Srímád Dévibhágavatam* című munkát, egy, az istennő tiszteletére szánt szanszkrit puránát, amely az egész szubkontinensen hatalmas vallási mozgalom gyűjtőpontja lett.

A tengerentúli hindu kultúra hordozói elsősorban a khmer, a tyam, valamint Jáva keleti részén uralkodó dinasztiaik voltak. A khmer birodalom a régi Csenla területén nőtt nagygyá. 802-ben II. Dzsajavarman khmer király megalapította székvárosát Phnom Kulenben, és számos szentélyt épített. I. Indravarman (877–889) kiterjesztette a birodalmat, és fővárosát mintegy harminc kilométernyire a régítől, Angkorba helyezte át. Itt virágzó királyság jött létre, alapja a sokoldalú indiai kultúra volt, s szerephez jutott benne a hinduizmus tantrikus formája is, amelyet talán Dél-Indiából vettek át 802-ben. A khmer birodalomnak és a dél-indiai Csólákkal fenntartott kapcsolatának nagy fontosságát bizonyítja a tengeri kereskedelem hírtelen megnövekedése is, amelyről a kínai Szung-dinasztia forrásai számolnak be. A jelek szerint 960 és 1200 között a kínaiak, akik azelőtt nem folytattak tengeri kereskedelmet, egyszerre ráébredtek ennek a tevékenységnek a fontosságára. Tengeri kikötők közül tizenegy aktív kereske-

103 / Tibeti tanka a 19. század elejéről. Az indiai varázslószentet, Padmaszambhavát ábrázolja: trónuson ül, csodás szigetének közepén, szentek és félistenek veszik körül. (Gulbenkian Museum, Durham)

104 / Északkelet-indiai stílusú falfestmény a burmai Pagan buddhista szentélyében.

delmet folytatott Délkelet-Ázsiával – egészen a 19. századig nem vett részt annyi kikötő a délkelet-ázsiai kereskedelemben. Harminchat kínai értekezést tartanak számon, amely Délkelet-Ázsia földrajzával foglalkozik, és új kínai kereskedelmi kezdeményezésekre is sor került. Angkort a tyamok 1177-ben kifosztották. A város VII. Dzsajavarman (1181–kb. 1215) uralkodása idején rövid időre visszanyerte fényét, ekkor lett államvallássá a buddhizmus. És azóta is az maradt. Az átmenetileg győztes hindú tyamokat azután az észak felől érkező vietnami népek fokozatosan kiszorították, ők etnikai rokonaikhoz, a burmaiakhoz és a thai néphez hasonlóan, a théraváda buddhizmus követői voltak. A hindú dinasztia a 15. században végérvényesen letűnt. Egy másik hindú királyság Jáva keleti részén (927-től a 16. századig) még fennmaradt, míg az iszlám erői fokozatosan fel nem számolták; a hinduizmus egy erősen módosított formája napjainkban is él a kicsiny, de gyönyörű és méltán híres Bali szigetén.

BUDDHISTA MEGÚJHODÁS A PÁLÁK ALATT / A

buddhizmus és a buddhista kultúra új, nagy ösztönzést kapott a Pála királyok alatt, akiknek szerencsecsillaga a 8. század második felében ragyogott fel. Ez a dinasztia kiterjesztette hatalmát Bengálra, Bihárra és Orissza egy részére is. Békés uralmuk a 9–10. századon át egészen a 11. századig tartott. Békéjüket előbb a Csólák zavarták meg, akik elfoglalták a bengáli partvidék egy részét, majd valamikor 1040 előtt a Szénák, a Csólákat kiűző dinasztia szerezte meg a Pálák területeinek déli részeit, így Orissza északi vidékeit is. Bihár és Bengál nagy részén azonban a Pála-uralom egészen 1196-ig fennmaradt. Békés királyság volt

a Pálák birodalma, nem voltak felkészülve a háborúra, így történhetett meg, hogy ebben az évben egy maroknyi mohamedán lovascsapat zavartalanul belovagolt egyenesen a Pála-palotába, ahol lemészárolták a dinasztia utolsó királyát. A mohamedánok továbbvonultak, és lerombolták a nálandái nagy buddhista egyetemet, amelyet közel hétszáz évvel korábban alapítottak. Bár a hinduizmust nem számolták fel, e vallás nem élvezte királyok támogatását, mint a buddhizmus; a Pálák sok más intézményt létesítettek buddhista stúdiumok számára, így egy-egy nagy komplexumot Vikramapurában és Orisszában, a Ratnagiri-dombon. A mohamedánok ezeket is elpusztították. Az a néhány szerzetes, aki megmenekült a mészárlásból, Burmában, Nepálban és Tibetben lelt menedéket.

A Pála-dinasztia uralmának viszonylag békés évszázadaiban a főbb események vallási és irodalmi jellegűek voltak. A buddhizmus vadzsraja változata érvényesült, amely különböző korábbi tanokat egyesített. Ezt az irányzatot olykor tantrikusnak nevezik. Ez ugyanis a hindú tantra buddhista megfelelője volt: fontos szerepet játszott benne a jóga, amely a jelenségek univerzumának teremtő energiáját egyesíti az egyén testi energiáival. Sajátos tanítása és a hozzá kapcsolódó mágikus gyakorlat nemcsak az egyes szerzetesek, hanem a nép és az állam számára is vonzó volt, feltételezte ugyanis, hogy a jóga tapasztalt művelői nem csupán a belső, hanem a külső világ erőit is ellenőrizni képesek, és így befolyást gyakorolhatnak a jelenségek világának menetére. Bár a legkorábban fennmaradt tantrikus művek buddhista szövegek – a *Hévadzsra* és a *Guhjaszamádza* egyaránt 600 előtt íródott –, valójában a tantra a déli és középső indiai területeken, különösen pedig Bengálban már régen a kultuszok része volt. A legkorábbi fennmaradt szövegek, a *dóhák* azon a nyelven íródtak, melyből a bengáli nyelv kialakult. A 10. századi tantrikus himnuszoknak ezt a gyűjteményét egy Szaraha-páda nevű buddhista mesternek tulajdonítják. A középkori India egyik legnagyobb enciklopédikus filozófusa és esztétája, az 1000 körül alkotó Abhinavagupta kásmíri otthonából Bengálba utazott, hogy ott megismerkedjék a tantrikus tanításokkal, s felkészüljön nagy összegző munkájának elvégzésére. Így lett a fontos kásmíri saiva filozófiai iskola egyik mestere.

A tantrikus buddhizmus, a vadzsraja befolyása a Pálakorban széles körben terjedt, főleg Tibetben. A tibeti király, Szrongcen Gampo indiai felesége ösztönzésére már 640-ben bevezette a vadzsraja buddhizmust s vele az indiai írás egy változatát, amelyet az addig írásbeliséggel nem rendelkező tibeti nyelv lejegyzésére használhattak. 779-ben a buddhizmust államvallásnak ismerték el. Ezután, a 838–842 közötti üldöztetések ellenére, a vadzsraja buddhizmus fokozatosan meghonosodott Tibetben, és a 9. század végén és a 10. században már erőteljesen terjeszkedett Szikkimben és Bhutánban is. A nagy indiai tanítómesterek egész sora ment a Pála-egyetemről Tibetbe, hogy megerősítse ott a tantrikus hagyományt, s ezen a vidéken e tanok a modern korig fennmaradtak. Az első

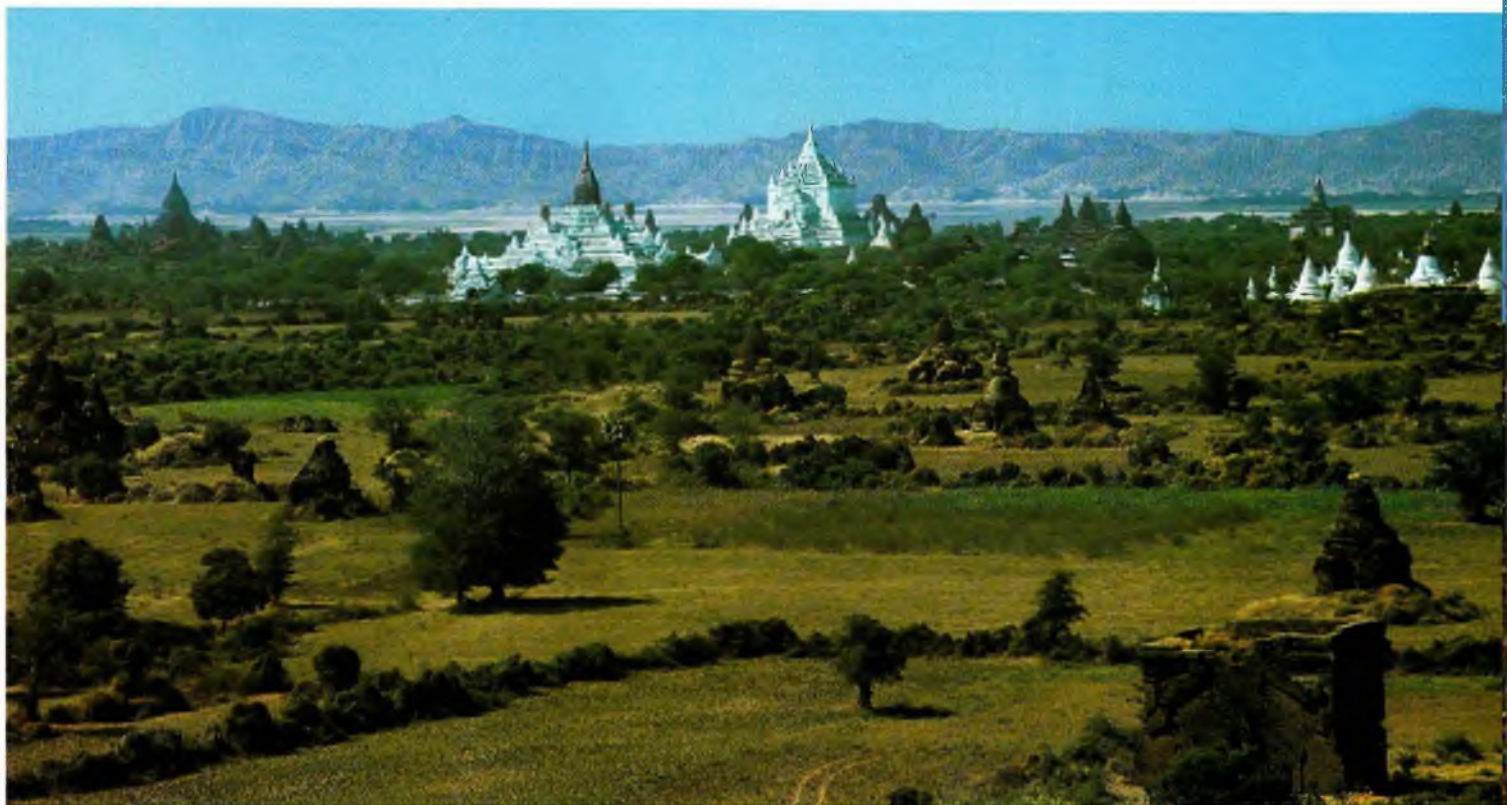
tanító (747 körül) Padmaszambhava volt, színes egyéniség, nagy hatalmú mágus, csodatevő, a szexuális jóga gyakorlati alkalmazója, ő alapította a vörös sapkás szektát. Személye sok szimbolikus legenda ihletője és főszereplője lett. A 11. század folyamán más nagy mesterek is elindultak a Pála-kori Indiából Tibetbe, köztük Marpa, a fordító (meghalt 1098-ban), aki a leghíresebb tibeti buddhista költő-szent, Milarepa tanítója volt, valamint Atisa (meghalt 1042-ben), aki Bengálból érkezett.

Tudomásunk van arról is, hogy Tibet nyugati részén keresztül kapcsolatot tartottak a Haszarádza központ körül létesült, eddig kevésbé tanulmányozott kásmíri buddhista kolostorokkal, és sok műalkotást hoztak onnan Tibetbe. A források szerint Rincsen Szangpo (958–1055) Kásmírba ment, majd onnan visszatérve Nyugat-Tibetben templomot alapított. Lehetséges, hogy ilyen kapcsolatok útján jutott el a kései gandhári fondukisztáni-uskuri festett stukkó szobrászati technika Tibetbe. A helyi forrásokból pedig arról értesülünk, hogy a tibeti művészetet két mester, Diman és Bhitpala teremttette meg, mindketten a Pálakorban, a 8. és 9. században éltek, s talán Nálándában működtek. Más műalkotások és művészek Nepálból, Közép-Indiából, némelyek pedig délről kerültek ide. Tudunk egy 10. századi khotáni művésze-ről, akit különösen tisztelt egy tibeti király. Más művészek Kínából érkeztek. Mindezek érthetővé teszik a stílusjegyek változatosságát,

mely mindmáig jellemzi a tibeti művészetet. Fontos esemény volt a tibeti előkelők találkozása Dzsingisz kánnal, a mongolok nagykánjával (1026). A mongolok Kína elleni inváziója vezetett a Jüan-dinasztia megalapításához. E találkozás eredményeként a Szakja-kolostor feje lett a dinasztia mindenkorai hivatalos tanítója, s ennek következményeként terjedt el Kínában az erőteljes vadzsrajána mozgalom. Ez a szerepkör a Szakja-kolostor vezetőjéről csupán a 14. században szállt át a Lhászában élő dalai lámára.

A BUDDHISTA BURMA ÉS THAIFÖLD / Sajnos nem állnak rendelkezésünkre a fentiekhez hasonlóan részletes dokumentumok arról, hogy milyen módon hatolt be a Pála-kori vadzsrajána és művészete Jávára, Szumátrára, különösen pedig a pjuk uralma alatt álló Felső-Burmába, ahol az ottani ari papság körében virágzott. A pjuk tibeto-burmai nyelven beszéltek, és talán ők maguk is Belső-Ázsiából származtak. Városaik pompájáról a kínai Tang-kori történetíróktól értesülünk. A 8. században azt írják, hogy egyik városuk kerülete mintegy nyolcvan kilométer volt. Fővárosukat, Hmavzát részben feltárták már, a leleteket egy későbbi fejezetben mutatjuk be. Miután a pjukat ismeretlen eredetű szomszédaiak legyőzték (900 körül), területükre északkeleti irányból burmai népek szivárogtak be, az ugyancsak déli irányba előrenyomuló thai és vietnami népcsoportok rokonai. Őket a pjuk térítették át a buddhizmusra, és miután behatoltak az alsó-burmai mon királyság területére, ott végül felvették a monok théraváda buddhizmusát. Királyuk, Anuvrahta 1056.

105 / Pagan lát képe fennmaradt épületekkel. A fehérre meszelt szentélyeket ma is használják. Az Ánanda-szentély közepén balra látható.

évi dekrétumával egész Burma államvallásává lett a buddhizmus, és az is maradt egészen napjainkig. Az ari papokat üldözték, de az állami buddhista papok részben kisajátították mágikus tudásukat és a burmaiak hagyományos animisztikus vallását, a 36 nattal, megnevezett szellemi lénnel együtt, ügyesen beépítették a buddhista rendszerbe. Mon szerzeteseket és kézműveseket vittek magukkal a meghódított mon székvárosból (ez a város valószínűleg Thaton volt). A szerzetesek feladata lett az új királyság megszervezése, a kézművesek pedig a hatalmas, új burmai főváros építésén fáradoztak a régi Pagan területén. A város nagy része még ma is áll, ez az egyetlen régi város, amely ilyen épségben fennmaradt. A mon művészet leg szebb alkotásai láthatók itt. A munkálatok addig folytatódtak, amíg 1287-ben a mongolok a várost kifosztották.

A szomszédos Thaiföldön a thai népek behatoltak buddhista területekre. Ettől délebbre azonban Dváravatit, a keleti mon királyságot a khmerek már annektálták. Khmer hindú szentélyeket építettek, ezek voltak a dinasztikus kultusz központjai, közülük a legfontosabb Phimaj. Itt került elő II. Dzsajavarman (802 körül) kultikus szobra. De találtak vadzsrajána istenséget ábrázoló bronzszobrokat is, és ez arra utal, hogy Pála-befolyás is érvényesült ezen a vidéken. A 13. században megtört a khmerek hatalma, és csak ekkor foglalhatták el a thai népek mai országuk területének legnagyobb részét, de nem egyesítették egyetlen királysággá. Részben ennek a történelmi időszaknak köszönhető, hogy a rendkívül termékeny Thaiföld északi és déli területei külön egységek maradtak. Az északi vidék fővárosa Thiengmaj, a déli részé pedig Ajuthaja volt. A kettő között fekszik Szukhodaja városa, amelyet változva hol az északiak, hol a déliek birtokoltak, máskor

meg független volt. Szukhodaja, amely kelet-nyugati irányban haladó fontos szárazföldi kereskedelmi útvonal mentén fekszik, feltételezhetően a théraváda buddhista kultúra egyik központja volt, és még jóval azután is közvetlen kapcsolatban maradt Srí Lankával, hogy a mohamedánok elpusztították a buddhizmust a Pála-Indiában.

A thai nép vallása is animisztikus jellegű volt, s jelen voltak benne a samanizmus önkívület-vallásának az elemei is. Magas oromzatú faépületeket emeltek, s e hagyományt mindmáig megőrizték. A thai nép a théraváda buddhizmus követője lett, de azt sokkal lassabban és korántsem olyan teljesen vették át, mint a burmaiak. Amikor lassanként elfoglalták Thaiföld északi részét, laza kapcsolatba kerültek a mai kínai Jünnan tartomány területén létezett Nan Csao nevű primitív hegyi királysággal, amelynek uralkodói alighanem egy bódhiszattvát tekintettek pártfogójuknak, és ismeretlen, de valószínűleg Pallava eredetű (9. század körüli) minta alapján egyszerű bronz képmásokat készítettek róla. Amikor a thai népek előrenyomultak dél felé, királyaik is felvették és dinasztikus kultusszá tették a buddhizmust, királyságuk vallási berendezkedésének szervezését szerzetesekre bízták, de a 15. századtól készített nagy Buddha-szobrokat egyértelműen mágikus erő hordozóinak tekintették. A királyok újra meg újra megkísérelték, hogy a nép vallását „megtisztítsák”, megerősítsék, és ebből a célból szerzeteseket és szobrokat hozattak Srí Lankából. Thaiföldön azonban a buddhista kultúra mind a mai napig egyedülálló sajátosságokkal rendelkezik. Az indiai befolyás mélyreható volt ugyan, de – miként Délkelet-Ázsiában másutt is – alkalmazkodott a nem indiai népek szokásaihoz és életmódjához, és a civilizáció, melyet létrehozott, több mint ezer esztendeje fennáll.

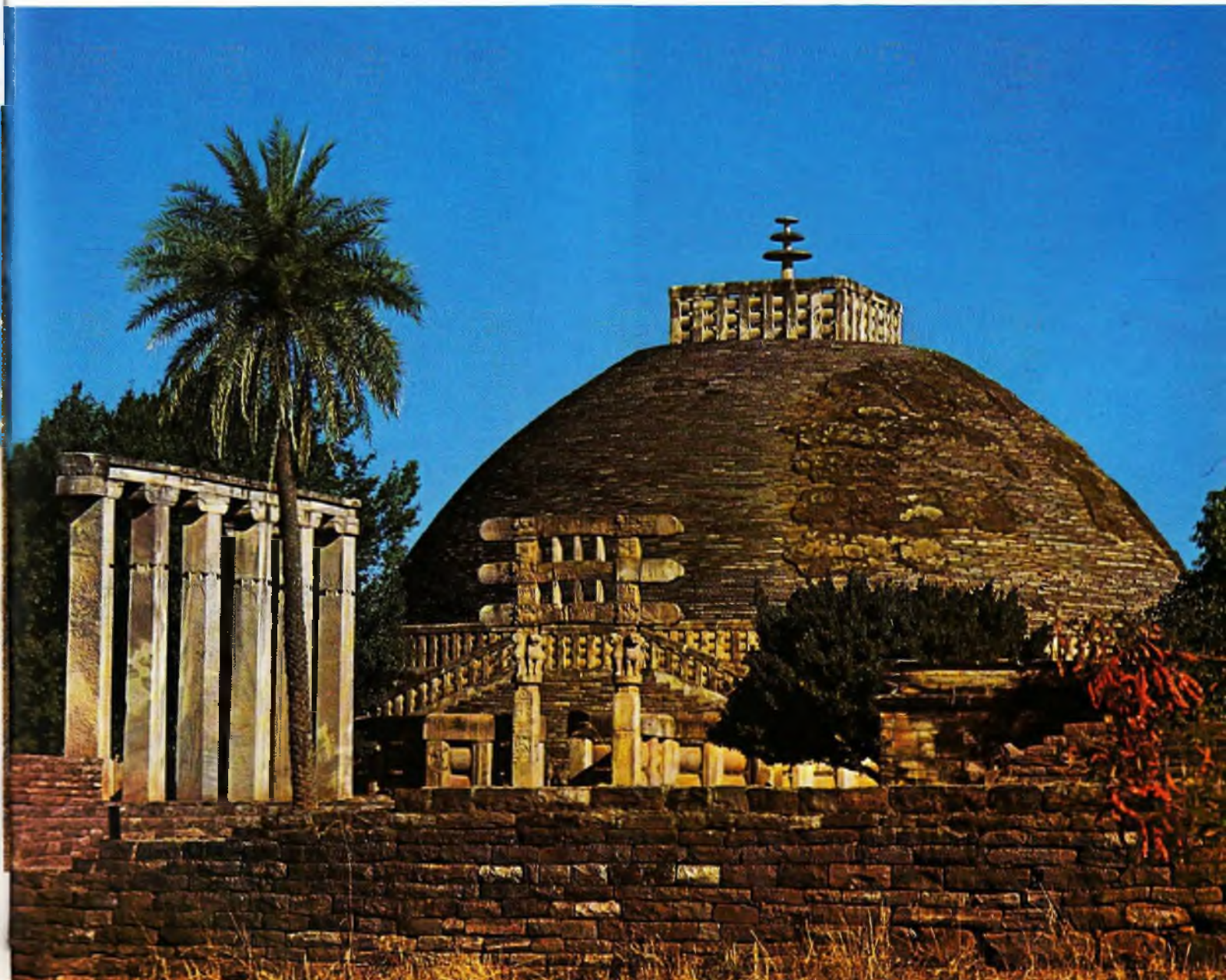
4. A BUDDHISTA SZTÚPA

A BUDDHIZMUS TERJEDÉSE / A buddhizmus valószínűleg főként azért terjedt el oly széles körben és oly gyorsan Indiában, majd később Belső- és Délkelet-Ázsiában is, mert hívei lettek a vándorkereskedők, valamint az arany- és elefántcsontművesek, akiknek termékeit folyamatosan exportálták. India legrégebbi buddhista központjai még dinasztikus fővárosok voltak, de a későbbi fontos helyek már a fő kereskedelmi útvonalak mentén jöttek létre. Belső-Ázsiában a buddhizmus a Kínába vezető nagy karavánutak vonalán terjedt, Délkelet-Ázsia szigetvilágába pedig a tengeri kereskedőkkel jutott el. Időszámításunk első századaiban a kolostorok vagy karavánszerájként működtek, vagy a piacok, bazárok közelében épültek. Ezt a kapcsolatot a művészet számos jegye tükrözi.

Először is a buddhista emlékeken a megfelelő istensé-

gek társaságában állandóan ott találjuk a jólét jelképeit, a legkorábbi lelőhelyeken Sri-figura került elő, a későbbiekben pedig a potrohos Kuvéra isten és nyitott szájú pénzes zsákjainak ikonográfiailag gondosan kimunkált ábrázolására bukkantak. S még olyan művet is ismerünk – az i. e. 2. század végéről származó bhárhuti sztúpa kerítésének folyamatos, faragott záródíszét –, amely a „kívánságokat teljesítő fát” ábrázolja. A fa az indiai legenda egyik eleme, és e díszítés a sztúpát mintegy azonosítja mindazon anyagi javak forrásával, melyeket az ember kívánhat. Az indiai termékenység-istennő, Sri a 8. századra még Japánba is eljutott. És a jávai Borobudur 800 körül épült főbejáratánál

106 / Az 1. sztúpa a Bhópál melletti Szánycsiban. Az i. e. 1. század eleji alakjában igyekeztek restaurálni; Buddha-ereklyéket őriztek benne. A bal oldali oszlopok egy később épült prédikációs csarnok maradványai.

107 / A Gangá völgyéből származó terrakotta plakett (i. e. 2. század). A bőség istennőjének Śrīnek gazdagon felékszerezett képmása. Talán házi szentkép volt. (Ashmolean Museum, Oxford)

különleges szentélyt emeltek – ez Csandī Pavon –, melynek külső díszítése főként Kuvérának, a jólét istenségének kultuszát hirdeti. A buddhista sztúpát a hívők mind a mai napig a termékenység és vagyon természetfeletti forrásának tekintik. Egyik-másik igen korai indiai sztúpa faragott kővein a feliratok a szubkontinens meglehetősen távoli tájairól érkezett adományozók nevét örökítették meg. Mégpedig egy olyan társadalomban, amilyen az akkori India volt, ez is arra utal, hogy az adományozók valamilyen részt vettek a főútvonalak mentén virágzó kereskedelemben. Minthogy a buddhizmus korai időszakában csak a felső kasztbeliek lehettek a rend tagjai, a kereskedők minden bizonnyal rossz néven vették, hogy tapasztalataiknak, vagyonuknak és műveltségüknek oly kis súlya volt a dolgok bráhmanikus rendjében. A gyakori, távoli utazások pedig a legmagasabb kasztok tagjai számára jelentettek nehézséget: nem volt könnyű megtartani az étkezési tilalmakat és a rituális tisztaság előírásait. Így azután nem meglepő, hogy a kereskedők inkább a személyhez szóló buddhizmust tették magukévá, s annak némiképp „kereskedelmi” szemléletét, amely szerint az érdemek mintegy

összegyűlnek a hívő metafizikai bankszámláján, amely a gondosan rangsorolt jó cselekedetekkel gyarapítható, és a gyarapodás elméletben elvezethet a végső üdvösséghez.

A buddhizmus és az utak közötti kapcsolat természetes következménye volt, hogy a zarándoklat bevett szokássá lett. Az i. e. 3. századra a zarándokok hatalmas távolságokról nemcsak Indiából, hanem a kereskedelmi utak mentén Ázsia minden buddhista vidékéről kezdtek áramlani a buddhizmus központja felé, ahol Buddha életének nagy eseményei történtek. A hívők folyamatos vándorlása mind a tanok, mind a buddhista művészeti formák elterjedésének fontos hordozója lett. Forrásaink arra utalnak, hogy a nagy távolságokat átfogó buddhista zarándoklat jóval megelőzte a hindú zarándoklat későbbi szokását, és valószínűleg ösztönzőleg hatott rá.

Az is igaz viszont, hogy a buddhizmust Indiában sok király állami kultuszává tette. Ezek sorában bizonyára nem Asóka (i. e. 272–232) volt az első, de talán a legfontosabb, hiszen ő volt a leghatalmasabb uralkodó, és ő lett a későbbi királyok példaképe. Egyes vélemények szerint ő építette a nagy sztúpát Szánycsiban. Az viszont bizonyosan neki köszönhető, hogy a Benáresz közelében fekvő, Szárnáthnak nevezett nagy kegyhely, az „őzpark” – ezen a helyen prédikált először Buddha – dinasztikus kultuszközpont lett. Asóka korabeli stílusban készült csiszolt homokkő kerítéstöredékeket találtak itt. Bódh Gajában előkerült egy kerítés, amely egykor azt a területet övezte, ahol Buddha sétálva elmélkedett, s szobrokat is találtak itt, valamint egy trónusként szolgáló kőtömböt, amely talán a megvilágosodás helyét jelölte. Alighanem elsősorban az egymást váltó dinasztiáknak a buddhizmus iránti érdeklődésével magyarázható, hogy a buddhista épületek a világi paloták stílusában épültek, s voltaképpen gazdag és gyakran erotikus díszítményeik és szobraik is e világi hatást tükrözik. Lehetséges, hogy a korai időszakok buddhista kultushelyein talált, jelképes állatokkal koronázott oszlopok e helyek királyi támogatásáról tanúskodnak. Tudjuk ugyanis, hogy a Maurja-kortól kezdve a királyok a meghódított területeken „győzelmi oszlopokat” állítottak, a későbbi időkben pedig a hínájánát követő országokban fából, sőt bronzból készült oszlopokat emeltek egy-egy jelentősebb kolostor iránti tiszteletük bizonyítékaként. A buddhista szövegeket tudományos alapossággal ismerők joggal hihetnék, hogy a buddhizmus világában – mivel a szerzeteseknek minden világi hívságról le kellett mondaniuk – a rangjával tetszelgő, fejedelmi pompát élvező királynak nem volt helye. Úgy látszik azonban, hogy a buddhisták józanul felismerték, hogy ha vallásukat fel akarják virágoztatni, ehhez királyi pártfogásra van szükségük.

Buddha is egy kisebb „királyi” családból származott, és a korai szövegek a megvilágosodása előtti időszakban bódhiszattvaként („megvilágosodó lényként”) említik, aki alkalmas a jövőre buddhaságra, s ez a fogalom a későbbiekben mély metafizikai értelmezést nyert. A fennmaradt mathurái és gandhári bódhiszattva-köszobrok (az i. sz.

1. század végéről és a 2. század elejéről) közül a legkorábbiak rokonságot mutatnak a régebbi, hatalmas méretű, csiszolt kőből készült fogadalmi szobrokkal, a (férfi) *jaksákkal* és a (női) *jaksikkal*, akik légycsapót tartanak a kezükben, akárcsak a Buddha-ábrázolásokon (pl. a korai katrai Buddha), a kísérek menetében látható bódhiszattvák. A légycsapók, a pompás ruházat, az ékkövek és fejdíszek alapján feltételezhetjük, hogy valamiféle királyi fenségnek hódolnak. Az bizonyos, hogy i. sz. 600 körül a bódhiszattva ranggal már forma szerint is felruházzák a királyokat, alighanem azért, mert a szerzetesrend iránti bőkezűségüket annak jeleként fogták fel, hogy – a bódhiszattva Sákjamunihoz hasonlóan – azon az úton járnak, melyen maguk is eljutnak a buddhasághoz. Ez a felfogás az időszámításunk korai évszázadaiban egyszerre igazolta és támogatta azt a rendkívül fontos és gyümölcsöző tant, mely szerint az egy és oszthatatlan buddha-természet képes az egyéni buddhák megszámlálhatatlan sokaságában is megnyilvánulni. Hszüan-cang kínai zarándok beszámolójából tudjuk, hogy 644-ben a Harsa király által építtetett kolostort a király termetével azonos nagyságú Buddha-szobor díszítette, s Harsa az állami szertartásokon Indra istennek öltözve jelent meg, kezében ernyőt tartva Buddha szobra fölé. Paul Mus szerint a királyi szertartásoknak köszönhetően jött létre akkoriban a Buddha-ábrázolások egy sajátos típusa: ezeken Buddha koronát és királyi ékszereket visel. Alighogy megjelent ez a típus. Északkelet-Indiában a Pála királyok korában a buddhizmusnak a vadzsrajána néven ismert változatában egy csapásra sajátos hiteli funkció megtestesítője lett.

A középkortól kezdve a buddhista országok uralkodói már nem vettek fel különleges buddhista címeket. Talán az utolsó király, aki ha áttételesen is, még igényt tartott ilyen címre, Angkor uralkodója, VII. Dzsajavarman volt (1181 körül). A későbbi évszázadokban a buddhista országok királyi családjai beérték olyan szertartásokkal, amelyekben a buddhista hit védelmezőiként, esetleg a buddhizmus névleges világi vezetőiként szerepeltek. Nem egy fejedelmi ifjú fogadalmi időszakot töltött valamely szerzetesrend tagjaként, és némelyek idősebb korukban gyakran lemondtak a trónról, és visszavonultak valamelyik kolostorba.

A BUDDHIZMUS TANAI / A művészet fejlődésében meghatározó szerepet játszott a Buddha három testéről szóló tanítás, amely valószínűleg az időszámításunk kezdete utáni 1. században alakult ki. A buddhizmus azt tanítja, hogy erényei révén bárki elérheti a megvilágosodás állapotát, amikor is földi lényének természete átalakul buddha-természetté. A buddha-természetnek, amint azt maga Buddha példázza, három formája van. Az első és a legmagasabb rendű az „igazság teste” (*dharmakája*), ezt a teljes megvilágosodással (*buddhi*) lehet elérni. Ez az állapot leírhatatlan és ábrázolhatatlan, tehát leírása vagy ábrázolása kegyeletsértés lenne. A Buddha életének epizódjait ábrázoló indiai szoborcsoportok közül a legkorábbiakon, a Szánycsiban található, valamint India délkeleti részén i. sz.

20–50 előtt készült ábrázolásokon Buddha soha nem jelenik meg testi mivoltában. Jelenlétét egy lótuszvirág, egy trónuson elhelyezett párna, egy pár lábnyom vagy egy embléma jelzi. Hiszen ő volt a példája és eszményképe mindazoknak, akik a korlátozott világba nem térnek többé vissza. A harmadik, legalacsonyabb szintű test – ezt Indiában nem ábrázolják, noha a buddhizmus későbbi időszakában e testről mélyértelmű tanok fogalmazódtak meg – a földi porhüvely, amelyben Buddha az ember valamennyi tulajdonságával rendelkezik. Ezt „korlátozott testnek” (*nirmánakája*) nevezik, s voltaképpen csak a kínai és a japán művészetben ábrázolják.

A második, átmeneti test a „dicsőség teste” (*szambhógakája*). Ennek az aranyból való, jelképes testnek az emblémaszerű attribútumai a belső szellemi állapotra utalnak – ez jellegzetesen indiai gondolat. A világ valamennyi Buddha-szobra ennek a nyugalmat sugárzó alaknak az ábrázolása. Legnyilvánvalóbb attribútumai közé tartozik a két szemöldök közötti szőrtincs, a dudor a feje tetején, az úszóhártyás kéz- és lábujjak, a hosszú, ujjakkal a térdet érintő karok, a hártyával takart nemiszerv, a lótusz vagy a kerék jele a tenyéren és a talpakon. E test jellegzetességeit

108 / Mésző dombormű Amaravatiból (i. sz. 2. század). Mára, a halál istene megtámadja Buddhát, akit csupán egy párna jelképez a bódhi fa alatt. (Musée Guimet, Párizs)

talán egy ősi, a buddhizmust megelőző korszakból származó jóslási rendszerből merítették. A három testről szóló tanítás alapján kialakulhatott a nagyszabású buddhista művészet, és minden buddhista szemléletes elképzelést alkotott eszményképéről. A *szambhóga* az a testi forma, amelyben Buddhát az életének epizódjait megörökítő szobrokon és festményeken ábrázolni szabad.

400 táján a bódhiszattva hitelvi fogalmát már alighanem jóval szélesebb körben ismerték, mint korábban, és a filozófiai irodalom által megfogalmazott gondolatok a művészetben is megjelentek. A legkorábbi bódhiszattva ábrázolások, melyek már teljességgel tükrözik az új koncepciót, valószínűleg az adzsantái barlangok egyikének bejárata mellett látható festmények – ezek az 5. században készültek. Számos jelentős mahájána szöveg, valamint a Lótusz-szútra egy sajátos függeléke arra utal, hogy e filozófiai fogalom a 3–4. század folyamán alakult ki. Az 1. század végéről és a 2. század elejéről származó legkorábbi ábrázolások Buddhát a „dicsőség teste” formában mutatják, jobb és bal oldalán királyi pompába öltözött kísérő áll, kezükben légyecapót tartanak. A két alakot többféleképpen lehet értelmezni, a legvalószínűbb magyarázat azonban az, hogy a Buddha iránti áhítatos tiszteletet és odaadást testesítik meg. Gandhárában viszont a következő két évszázadban már olyan ábrázolásokkal is találkozunk, amelyeken Buddha palota közepén látható, s királyi öltözetű figyelmes hallgatóság veszi körül. Egyesek felhúzzák egyik térdüket; ez a típus nem sokkal később, a 4. században Kínában mintaként szolgált a jelentősebb bódhiszattvák nagyméretű szobraihoz. Ezeken az ábrázolásokon ráismerünk a nagy mahájána szövegek extatikus leírásaira: buddhák, bódhiszattvák és égi lények közönséges téren és időn túli régiókban összegyűlt metafizikus seregleit látjuk, világok születnek, és korok enyésznek el.

A bódhiszattva az ekkor kialakuló felfogás szerint olyan lény, aki felhalmozott erényeinek köszönhetően már kiérdemelte a teljes nirvánába jutást, de „bódhiszattva fogadalmat” tesz, lemond arról, hogy a nirvánába „távozzék”, mivel együttérez azokkal a szenvedő teremtményekkel, akik a kozmosz világában kötöttségek közepette élnek. Ehelyett saját erényeit valamennyi teremtmény javára ajánlja fel. Szellemi állapota szabadabbá teszi időtől és tértől, s így képes rá, hogy a legkülönbözőbb alakokban tegye a részvét csodáit. Segítségükre siet mindazoknak, akik szenvednek, és igaz hittel fordulnak hozzá. Jóllehet természete azonos a buddha-természettel, és létezésének forrása Buddha tana, mégis ő az, aki az ázsiai buddhista népek számára leginkább megközelíthető, hiszen amikor imádkoznak, akkor a bódhiszattva az a lény, aki könnyörgéseiket meghallgatja, és akinek módjában áll segítséget nyújtani. Képmásain ezért láttatják szelídek, együttérzőnek, védelmet és áldást adóknak. Fejékében az ülő Buddha látható, ez saját megvilágosodott állapotának jelképe. A király koronáját és ékszereit viseli, ez hatalmára utal, amelyet egyes vidékeken a középkorban – a hindú istenek mintájára – kozmikusnak tekintettek.

A KORAI BUDDHISTA ÉPÍTÉSZET ÉS ÁBRÁZOLÓ MŰVÉSZET / A buddhista építészet legjellegzetesebb alkotása a sztúpa, amelyet Srí Lankán dagobának, Burmában pedig pagodának neveznek. A legkorábbiak tumulusokra emlékeztettek, egyszerű, földből készült kerek dombok voltak, esetleg belső támasztófalakkal. A legkésőbbiekben is sejteni lehet az egykori kerek kupolát, amelyet tornyokkal és gyakran toldaléképületekkel egészítettek ki. Nagyon valószínű, hogy a legelső sztúpákat azokon a területeken emelték, amelyeknek királyai Buddha testi ereklyéiért vetélkedtek, majd mindjárt az elhamvasztás után elosztották azokat egymás között.

A buddhizmus összekapcsolódott az ereklyék kultuszával, noha Buddha helytelenítette az efféle kultuszt. A zarándoklat szokása többek között éppen az ereklyék tisztelete folytán vált általánossá. A legtöbbször becsült ereklyék Buddhától magától származtak, de belőlük természetesen kevés volt. A megvilágosodott buddhista szerzetesek maradványait is szinte hasonló tisztelet övezte. A sztúpát kezdetben azért építették, hogy benne helyezték el az ereklyét, de az épület az i. e. 2. századra már kizárólag a nirvánát jelképezte. A legkorábbiak mindegyikében van ereklyetartó kamra, amelyet a halom tetejébe mélyesztve helyeztek el, így a szent maradványokat a föld felszíne fölé emelték. (A közelmúltban egy ásatás során feltártak egy ereklyetartó dobozt, amely a természetes talajon állt egy áleréklyekamra alatt.) A sztúpák ebben különböznek a számunkra ismertebb nyugati bronz- és vaskori tumulusoktól. A sztúpa később egyre magasabb lett, s alapvető építészeti egységei mind kidolgozottabbá váltak. Az ereklyéknek alighanem természetfeletti erőt tulajdonítottak, mely kisugárzik arra a vidékre, ahol elhelyezték őket; a föld termékenyebbé válik, a nép javai gyarapodnak, az emberek hívőbbek és erkölcsösebbek lesznek. Ez utóbbi üdvös hatást hangsúlyozzák azok a feliratok, amelyeket Asóka császár parancsára véstek sziklákba és győzelmi oszlopokra India-szerte. Köztük található a buddhista művészet legkorábbi épségben megmaradt emlékei.

A buddhista sztúpáknál zajló egyszerű szertartás a *pradaksina* volt, az építészeti formák mindig ehhez igazodtak. Ez a szertartás abból állt, hogy körüljártak egy szent személyt vagy tárgyat. A mozgás a nap égi útját utánozta – a szent személynek vagy tárgynak mindig jobb kéz felől kellett esnie, ugyanis az északi féltekéről nézve az égitest ilyen pályán halad. A rítus tiszteletet fejezett ki, s egyzersmind különleges, természetfeletti kapcsolatot teremtett a látogató és tiszteletének tárgya között. Ezért minden sztúpának van legalább egy körmeneti ösvénye a *pradaksina* elvégzése számára. A korábbi Bhópál állam területén lévő Szánycsí nagy sztúpájának – amelynek építését i. e. 20 és i. sz. 20 között fejezték be, és amelyet most teljesen restauráltak – emelt körmeneti terasza volt a lábazatánál és gyalogösvénye a talajszinten. India délkeleti részén a korai ábrázolásokon két-, sőt háromteraszos sztúpák láthatók. Az effajta építészeti megoldást innen vették át később az észak-indiai és a délkelet-ázsiai sztúpák építői.

Indiában a korai sztúpák egyik legfontosabb elemét az építményeket övező kőkerítés alkotta. Indiában minden szent helyet körülkerítenek. A szájhagyomány szerint Buddha is meglátogatott régebbi szent helyeket, ezeket a szövegek *csetijának* nevezik. A legkorábbi fennmaradt kőkerítést – ez Bhárhutból származik – valószínűleg Sunga királyok (i. e. 187–75) emelték. Apró istenségek faragott alakjai s a természetfölötti erő jelképei, valamint különféle jeleneteket tömören ábrázoló reliefek láthatók rajta. A lapos domborműn két sávban vésték a jeleneteket; az alakok szögletesek; a díszítőelemek a nézőben gazdagság érzetét keltik, a figurák ékköves öve, kar- és bokaperece, hajviselete ezt a benyomást még hangsúlyosabbá teszi. Az indiai figurális szobrok megkülönböztető és állandó jegye lett a bonyolult díszítés, ily módon fejezték ki az indiai társadalomra jellemző státusszimbólumokat.

Szánycsiban a domborművek fejlődésének kezdeti és későbbi szakaszai is jobban nyomon követhetők, mint Bhárhutban. A II. sztúpa kerítésén, az I. és a III. sztúpa lépcsőfeljáróin a Bhárhutból ismert Sunga-stílus rendkívül nyers változata jelenik meg. De az I. sztúpa négy fenséges kapuépítményének oszlopain és három enyhén ívelt architrávján (i. sz. 10 körül) már nagyszerű magas domborművek láthatók, amelyek a nyugati Dekkán és az Amaravati terület fejlett Ksatrapa-Szátaváhana stílusának (i. sz. 1–3. század) közvetlen előfutárai. Azokkal a kerítés- és kaputöredékekkel is rokoníthatók, amelyeket 450 kilométernyire Szánycsától a nagy ókori város, Máthurá környékén tártak fel. Itt egyébként jelentős felfedezésekre lehet még számítani. A szánycsí kapukon lévő domborműveket tekinthetjük az egyik legfontosabb forrásnak a korai

indiai világi építészet, öltözködés, szokások és élet megismeréséhez, minthogy Buddha életének egyes jelenetei s alighanem a buddhista történelem bizonyos eseményei is szerepelnek ábrázolásaikon, valamint részleteket mutatnak be a *dzsátakák*ból.

A *dzsátakák* kiváltképp fontosak, ugyanis a buddhista festészet és szobrászat tetemes hányada szerte a buddhista világban mind a mai napig belőlük meríti tárgyát. Ez a témavilág magában foglalja az alapvető erkölcsi és metafizikai tanokat is. A *dzsátakák* történetek, amelyeket hosszú ideig szóban adtak elő, és csak Árjasúra gyűjtötte össze őket az i. sz. 2. században. Annak a lénynek a korábbi inkarnációit beszélik el, aki állati és emberi alakokban született újjá, míg végül Buddha lett. Minden egyes megtestesülésében rendkívüli, önfeláldozó tetteket hajtott végre mások érdekében, s ezáltal nagymértékben gyarapítva érdemeit, mind előbbre haladt a végső nirvánához vezető úton.

A korai buddhista művészet, eltekintve kisebb istenségek ábrázolásaitól, antropomorf kifejezőmódot követett. Az ábrázolt események a mindennapi élethez kapcsolódnak, s a figurák, noha némileg idealizáltak, hétköznapi világunk szereplői. A művészet még akkor is megőrzi az emberi arányokat, amikor a leendő Buddha valamely *dzsátaka*-epizódban egy mitikus állat, például a hatagyrú elefánt alakjában jelenik meg, vagy a helyszín a 33 isten

109 / Az I. szánycsí sztúpa északi kapujának hátsó oldala.

Az ábrázolások képet adnak a korai buddhizmus gazdag jelképrendszeréről.

110 / Az i. e. 3. századi Thúparáma dagoba Sri Lankán, Anurádhapurában. Az épülettípus korai emléke.

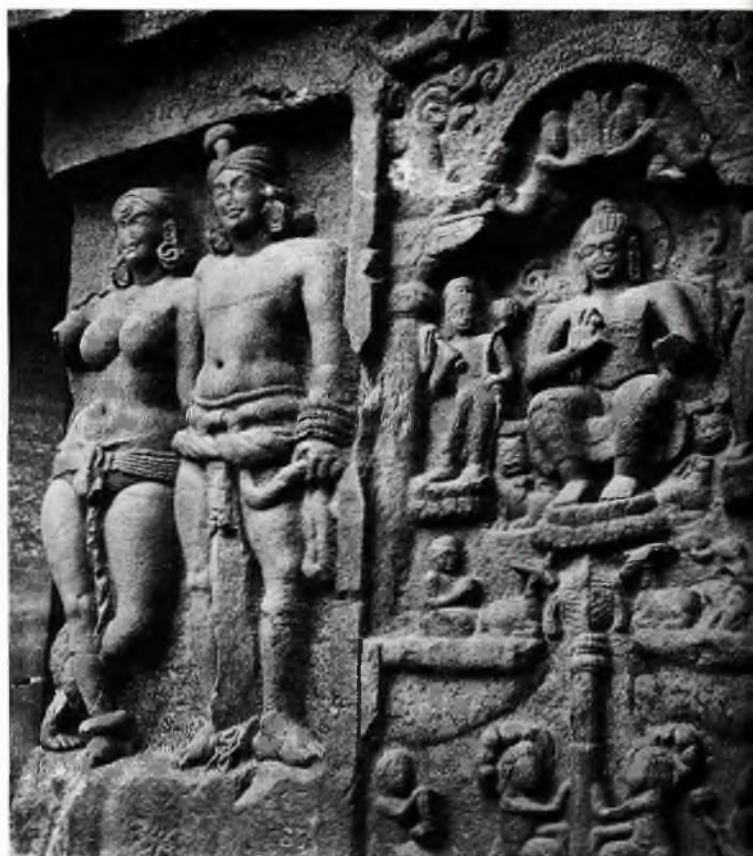

palotaszerű mennyországa. Évszázadok múltával az irodalmi forrásokra támaszkodó buddhista művészet hieratikus és elbeszélő jelleget öltött, ez az épületek különféle részein más-más módon mutatkozott meg. A Buddha mennybemenetele pedig azt az értelmezést volt hivatott igazolni, amely szerint a buddhista kolostor mennyei palota, a Buddha kíséretéhez tartozó istenek szállása, ezek gyönyörű alakjai voltak láthatók az épület különböző részein.

Az i. e. 250 és i. sz. 400 közötti időben India északi részén nagy számban építettek vagy bővítettek ki kupolás sztúpákat. Sokukat fel is tárták már a régészek, a legnagyobb gonddal a szánycsú sztúpát állították helyre. Bizonyára mindegyik játszott valamiféle szerepet a történelemben, ismereteink azonban egyelőre nem teszik lehetővé, hogy pontosan nyomon követhessük történetük folyamatát. A legtöbb sztúpát nagy városok területén építették, általában a királyságok fővárosában vagy kereskedelmi utak mentén. Az egyik legkorábbi a pipravai sztúpa, az Asóka előtti idők talán egyetlen ismert téglapítménye. Ismerünk még korai sztúpákat Vaisálból, a dzsaina vallásalapító, Mahávira szülőhelyéről is, ez volt Buddha egyik kedvenc tartózkodási helye; Bairátból (Dzsaiapur kerület), ahol a sztúpát kör alakú szentély övezte, a szent helyeknek a korai domborműveken látható ábrázolásáról ismert módon; Kaiszából (Deória kerület) – itt távozott Buddha a nirvánába. Ez volt India legszentebb helyeinek egyike egészen a 12. századig. Szaheth-Mahethben (Uttar Pradés) is tudunk egy sztúpáról, ez azon a helyen állott, ahol magának Buddhának saját kerti rejtéke, a Dzsétavana volt; továbbá Kausámbában (Allahábád kerület), ahol Buddha Ghószitáráma rejtékét nagy épületesoport jelölte. Ezeknek az épületeknek csupán az alaprajza maradt fenn, falaik elpusztultak. Srí Lankán is fennmaradt az Asóka idejéből származó sztúpák néhány maradványa, többek között annak a sztúpának a töredékei, mely az Asóka által küldött gallyból kinőtt bódhi fa mellett állott. Ezek a sztúparomok mind Anurádhapura ősi városában találhatók (így a Tisszamaháráma, a Jatthala, a Thúparáma és a Runvanveli szeja).

MELLÉKÉPÜLETEK ÉS KOLOSTOROK / India buddhista központjaiban, amelyeket mintegy tizenöt évszázadon át folyamatosan laktak és tisztelettel öveztek, a sztúpa mellett általában sok más, különféle méretű és különböző korokból származó vallási építmény is állt. A legfontosabb a prédikálócsarnok volt, amelyet valamilyen módon csatlakoztattak a fősztúpához – olykor a kettőt összeépítették; ezt a szokást szinte minden később épült buddhista központban megőrizték. A gyakran *csaitjának* nevezett csarnok létrejöttére nem nehéz magyarázatot találni. A legkorábbi sztúpákat jóval a buddhista szövegek lejegyzése előtt emelték, és a szövegeket a rend egyes tagjai emlékezetükben őrizték meg. A fiatal szerzeteseket vagy a világi támogatókat úgy tudták csak megismertetni a buddhista legendákkal és tanokkal, ha azokat recitálták

111 / A karli sziklába vájt buddhista prédikációs csarnok homlokzata (i. e. 2. század). A bal oldali *mithuna* pár eredeti, a jobb oldali prédikáló Buddha i. sz. 6. századi palimpszeszt munka.

112 / Sziklába vájt buddhista prédikációs csarnok belseje Bhádzsában (i. e. 2. század). Boltozata a faépületek tetőzetét imitálja.

nekik, erre pedig valószínűleg a csarnokban került sor. Tudjuk, hogy a későbbi időkben a csarnokot a rend tagjai közös elmélkedésre is használták, a világiak pedig ünnepi alkalmakkor vették igénybe, és bizonyára a korai időkben is ezt a célt szolgálták. Ezt bizonyítja az egyik legkorábban feltárt, vallási célú barlang: a Maurja-korban készült bihárbeli Udajagiri-barlang felirata közli ugyanis, hogy ez egy szerzetesrend szállása volt a monszunesőzések idején – bizonyára ide vonultak vissza, hogy elmélkedő életmódjukat, amennyire lehetséges, az áradat idején is a megszokott rendben folytathassák.

A csarnok arról tanúskodik, hogy legalábbis átmenetileg, egyszerre több szerzetes élt együtt, i. sz. 100 körül pedig alighanem már állandóan laktak itt. A buddhista szerzetesektől elvben azt kívánták, hogy ne legyen állandó szállásuk, nem szabadott túlságosan kötődniük egy „otthonhoz”. „Otthontalanoknak” kellett lenniük, a szabadban éltek, és kies helyeken elmélkedtek, falvakat és városokat csak azért kerestek fel, hogy az élelmüket koldulásal megszerezzék. Az idők során azonban kialakultak a kolostorok, ahol a szent szövegek, a tanítások és a filozófiai irodalom lejegyzett változatait őrizhették. I. sz. 100 körül már tetemes tömegű irat gyűlt össze, a könyvtárak tehát a buddhista kolostorok fontos részei lettek. A buddhizmust bizonyos értelemben csak a rend sárga ruhás tagjai képviselték, ezek arisztokraták voltak, a szónak mind a vallási, mind a világi értelmében; ugyanis csak a felső kasztok tagjait vették fel a rendbe, mert ők azzal, hogy „jó családba” születtek újjá, már bebizonyították korábbi inkarnációik során szerzett érdemeiket. A kolostorok a buddhista rend természetes erődjéi lettek, és nem jöhettek volna létre, ha nem támogatja őket a világi hívők széles köre, amely eléggé gazdag volt ahhoz, hogy a kolostorokban lakó szerzeteseket eltarthassa.

A legkorábbi kolostorok, amelyeknek alapjait a régészek feltárták, valószínűleg fából és téglából épültek, ősi keleti mintára; a zárt apró udvart a szerzetesek kis szobáskái vagy cellái övezték. A későbbi, Indián kívüli kolostorokban már közös hálótermek is voltak. S ahogy India kolostorai egyre nagyobbak lettek, már valóságos falvakat alkottak, több emeletes udvarokkal, belső utcákkal, központjukban fő- és melléksztúpákkal. A sziklába vájt adzsantái kolostorban a fekvőhelyek számából arra lehetett következtetni, hogy a fejlődés csúcspontján, a 6. században, akár hatszáz buddhista is szállást találhatott itt, s lehet, hogy nem minden itt lakó volt szerzetes; ebből pedig az következik, hogy a legkorábbi barlangok még ekkor is használhatók voltak, de nem biztos, hogy mindet igénybe is vették. Az Indián kívüli vidékek, így Délkelet-Ázsia kolostorait további épületekkel mindenkor bővíteni lehetett. Tudjuk például, hogy a burmai Pagan 12–13. századi sok szép kolostorépülete egykor palota volt; ezeket a királyi ház tagjai és vagyonos emberek adományozták szállásul a szerzeteseknek, akik korábban jóval szerényebb épületekben laktak. Ugyanez történt a középkorban Szukhodajában, Ajuthajában és Thaiföld más városaiban. Burmában

Gazdagok később is építettek újabb udvarokat és pavilonokat a kolostorokban – ez erényes tettnek számított, pedig az újabb építményekre már nem is volt szükség. Azokat, akik áldozatokat hoztak a buddhista művészet gyarapításáért, voltaképpen az a remény mozgatta, hogy így szert tehetnek a végső nirvána eléréséhez elengedhetetlenül szükséges érdemekre.

Valószínűleg ugyanez volt a mozgatója a buddhizmus jelentősebb helyein folyó építkezéseknek is. A leggyakoribb ilyen kiegészítő építkezés sztúpák emelése volt. A fontosabb sztúpák bizonyára buddhista szentek ereklyéit őrizték. De gyakran került melléjük sok kisebb, téglából és stukkóból vagy kőből épült sztúpa is, amelyben nem volt ereklye, ezek magassága tizenkét méter és fél méter között mozgott. Mindenütt, ahol csak helyet találtak a kolostor területén, sztúpát emeltek egyszerű érdemszerző gyakorlat gyanánt, a végső buddhista cél jelképeként. Tudjuk, hogy valahányszor Thaiföldön egy régi sztúpa fölé újat emeltek, az új mellett felépítették a régi kicsinyített mását. Az érdemszerző építkezés szokása Délkelet-Ázsia buddhista országaiban és Sri Lankán mindmáig fennmaradt. Az érdemszerzés szerényebb módja a kis Buddha-szobrok adományozása, amelyeket raktárakban gyűjtenek, vagy aranyfűst matricák ragasztása a sztúpák falára és a nagyobb Buddha-szobrokra.

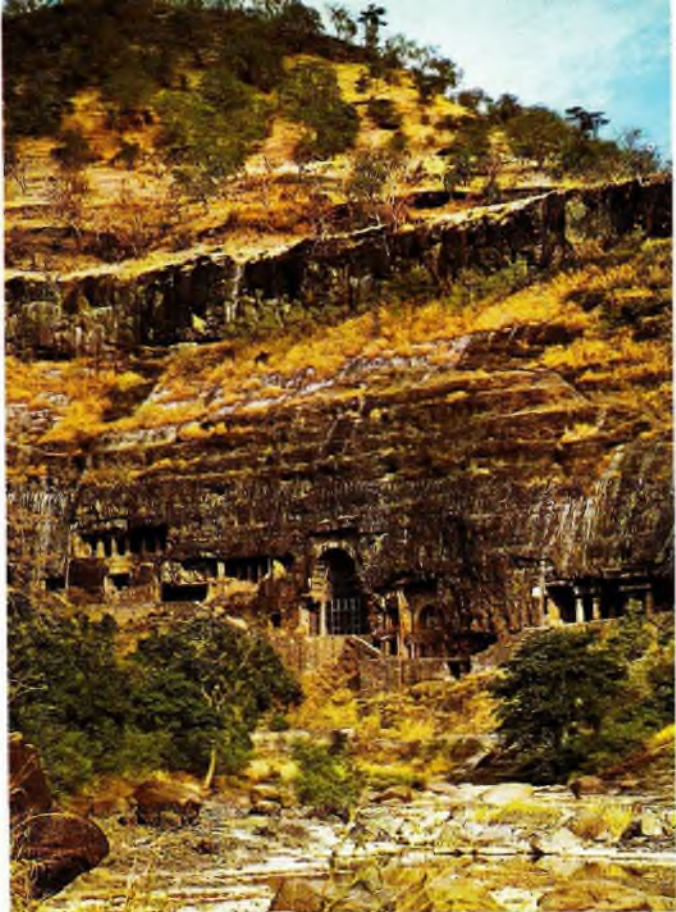
BARLANGSZENTÉLYEK / Az indiai félszigeten a Szátaváhana-dinasztia királyságában a Nyugati-Ghátok hegyei közt meghúzódó buddhista barlangszentélyeknek megvan a sajátos történelmük. A korai indiai művészet egyébként mozaikszerű történetében a barlangok folyamatos időrendbe illeszkednek; formaviláguk kétségtelenül rokonságban lehetett azon faépítményekével, amelyek időközben elpusztultak. Egy korábban elterjedt szokás, a palimpszesztek készítése némi nehézséget okozott a barlangok időrendjének megállapításában. Régi barlangok homlokzatát gyakran későbbi szobrokkal egészítették ki. Egykor a tudósok úgy vélték, hogy a fejlődés egyenletes és folytonos volt: a korábbi időkben a barlangokat fából készült mennyezeti bordázattal, oszlopcsarnokkal, rácsozott ablakberakással egészítették ki (például így módon épült az i. e. 200 körüli időből származó szentély Bhádzsában), majd később mindezeket az elemeket már egyenest kőbe faragták (erre lenne példa az i. sz. 200 körül keletkezett barlang Kárliban). Ma már általánosan elfogadott azonban az a vélemény, hogy Bhádzsa és Kárlí, valamint Pitalkhora keletkezése – itt a közelmúltban alapos ásatások folytak – nagyjából az i. e. 2. századra tehető, és Kanhéri (i. sz. 2. század) kivételével a többi kolostor sem keletkezhett több, mint száz évvel az említettek után.

A főbarlang ezen építészeti együttesek mindegyikében hosszú prédikációs csarnok, tengelye a homlokzatra merőlegesen hatol a sziklafal belsejébe. Belső vége félkör alakú apszissal zárul, páros oldalhajó, valamint folyamatosan haladó kerengő övezi a sziklából kivájt és kizárólag jelképi rendeltetésű sztúpát, amely a főhajó belső végében áll. Így

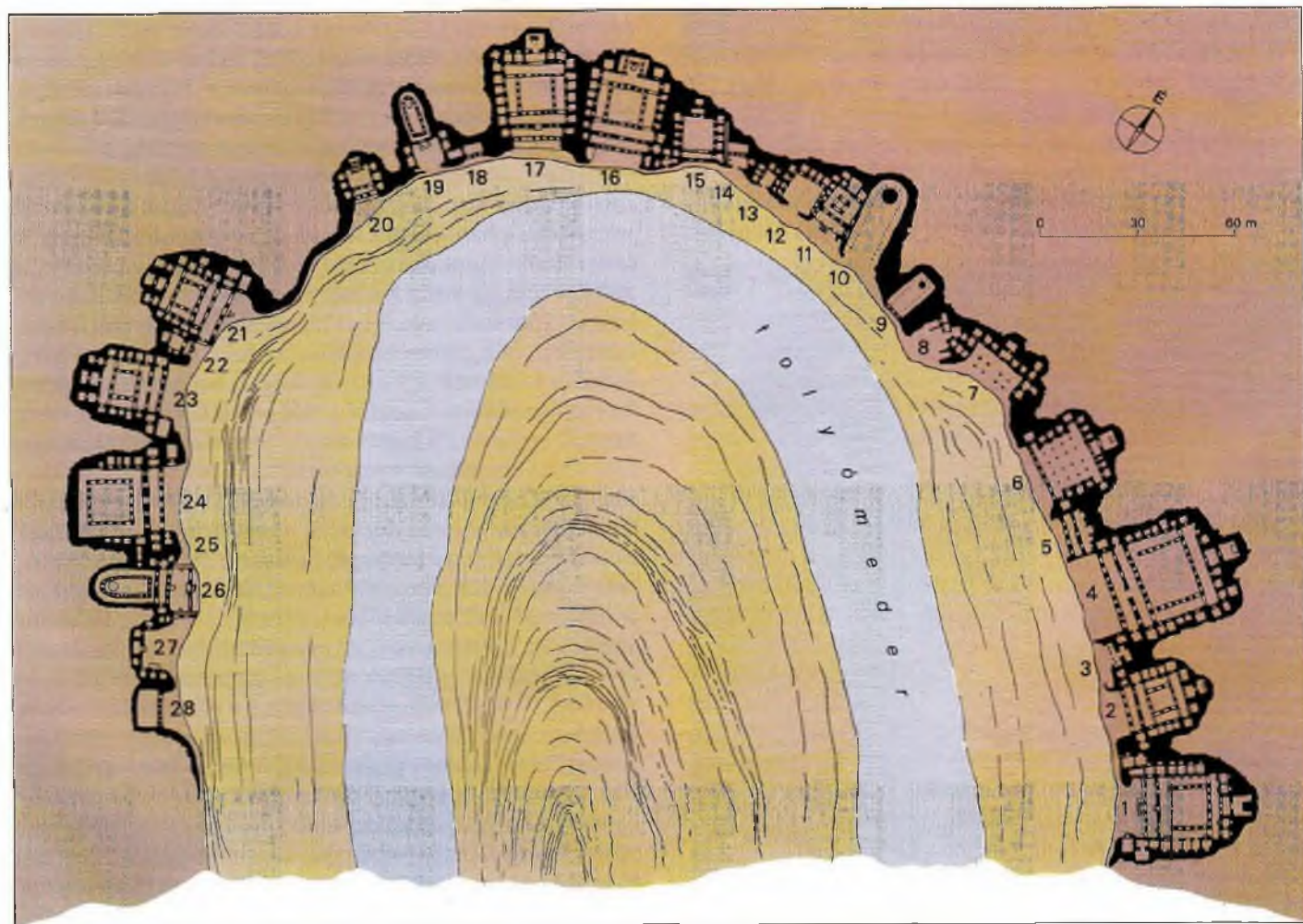
az oldalhajók és a kerengő végigjárásával elvégezhető a *pradaksina* szertartás. A barlang belsejének és a külső homlokzatnak a kialakításánál pontosan imitálták a fát használó építészet formáit, még az erkélyeket, a rácsozatokat és a kiugró eresztékeket is kifaragták kőből. Bhádzsában a homlokzaton domborműves női alakok láthatók, az erkélyekre pedig párt alkotó női és férfiszobrokat faragtak. Ezek a *csaitja* barlangok a sztúpa és a prédikációs csarnok egyetlen építészeti egységbe ötvözésének korai példái.

A sziklába vájt *csaitja* egyik vagy mindkét oldala mentén lakókamrák sorakoztak, ezeket *vihárák*nak nevezték. Bhádzsában egészen kisméretűek ezek a cellák, Nászikban nagyobbak. Mindenképpen a kolostorhoz tartoztak, arról viszont egyelőre még csak sejtésünk sincsen, hogy mi minden épült nem időálló anyagból: fából. A barlangokat gyakran díszítik szobrok, alighanem Bhádzsa mítikus le-

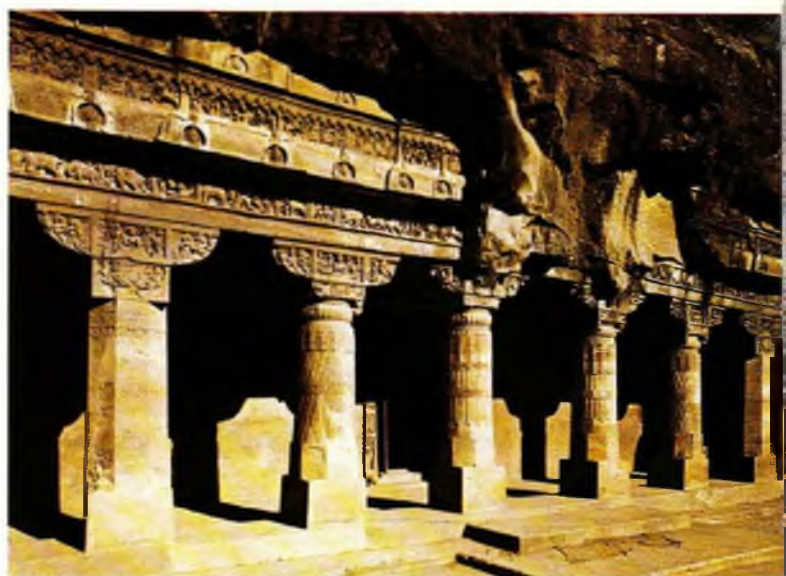

113 / Az adzsantái barlangkolostor alaprajza. A középén levő 9–10. számú barlang a legrégebbi, a legkésőbbiek pedig a széleken találhatók.

114 / Sziklába vájt buddhista kolostorok látképe Adzsantában, bennük található a híres falfestmények (i. e. 1. század–I. sz. 600 körül).

115 / Falfestmény a 16. számú adzsantái barlangból. Bajuszos, szabott kabátot viselő főrangú személyt, talán saka férfit ábrázol hölgyei társaságában (i. sz. 5. század).

116 / Az adzsantái 1. számú, a 6. század végétől származó barlang bejárata. Itt található a 24. képen bemutatott, táncjelenetet ábrázoló falfestmény.

gendákat, köztük a kívánságokat teljesítő fa történetét ábrázoló féldomborművei a legkorábbiak. Pitalkhorában egy kőbe faragott potrohos *jaksán*, mely ugyanabba a típusba tartozik, mint a szánycsí kapuoszlopokon látható figurák, de a hajviselete és a *dhóti*-öltözéke a szánycsí lépcsőfeljárók legkorábbi domborműves alakjain láthatókhoz hasonló (következésképpen a *jaksa* az i. e. 1. század elejéről származik), Kanhadása („Krisna rabszolgája”) aranyműves neve olvasható, aki inkább az adományozó lehetett, nem pedig a szobor készítője. A szobor talán valamelyik melléképületből származik, amely napjainkra elpusztult. Kárlí homlokzatán az i. sz. 1. században nagyméretű, pompás szeretkező párt faragtak palimpszeszt módjára. Kanhéri hasonló, de későbbi szobrai valószínűleg a barlanggal egyidőben készítették.

A barlangok közül legcsodálatosabbak az Adzsantában találhatók. A hatalmas, folyókanyar alkotta szakadékra néző sziklafalba 28 barlangot vájtak. Négy közülük *csaitja*, a legrégebbi a 10. és a 9. számú, az i. e. 2. századból. A többi mind *vihára*, némelyik kétszintes, a szélső, legkésőbbi barlangok talán a 7. századból származnak. Építészeti megoldásaik és szobraik alapján felvázolhatjuk a térség buddhista művészetének történetét. Itt is sok a palimpszeszt, az 5–6. században ugyanis egyéni adakozók erényszerző cselekedetként sok Buddha-szobor készítésére adtak megbízást. Néhány barlang hátsó részében fülkék találhatók, bennük a sziklába faragott nagy Buddha-ábrázolások, ezek leginkább a nagy jávai szobrok némelyikével rokoníthatók. Szólnunk kell arról is, hogy ugyanebből a korból származó és jellegükben hasonló szobrok ta-

lálhatók az ellorai buddhista barlangokban (a 8., a 9., és a 10. számúban), és néhány, szinte teljesen térplasztikának ható, igen szokatlan kompozíció készült az aurangábádi *vihárákban*.

Adzsantá azonban mindenekelőtt a barlangok némelyikében fennmaradt falfestmények révén vált híressé. A legrégebbiek a 10. számú barlangban találhatók, egykorúak a szánycsí kapukkal. A legkésőbbiek pedig az Adzsantában legutoljára készült munkák közé tartoznak. Egyes helyeken különböző időszakokból származó festett vakolatrétegek kerültek egymásra. Néhány ezekkel összevethető töredék másutt is fennmaradt, nevezetesen Bágh buddhista barlangjaiban és Bádámi egyik hindú barlangjában. Mindazonáltal lényegében csak az adzsantái festmények bizonyítják, hogy az irodalomban egykor sokat emlegetett virágzó festészet, amellyel – forrásaink szerint – a középpületek és magánházak ezreinek falát díszítették, valóban létezett. Ha igaz az a feltevésünk, mely szerint a buddhista festményeket, illetve sorozatokat hivatásos festők készítették, s megbízásuk csak egy-egy munkára szólt, akkor ez azt is megmagyarázná, hogy a szokásos buddhista témákat megjelenítő figurákat miért ábrázolták olyan bővérű, erotikus stílusban. A 3–4. századi munkák többsége valószínűleg azokkal az erotikus, bonyolultan díszített szobrokkal mutat rokonságot, amelyek délkeleten, Amarávatí környékén, a Szátaváhana királyság másik felében álló nagy sztúpákon láthatók; ez egyébként azt is sugallja, hogy ezek a szobrok is a világi művészet vallásos változataiként jöttek létre.

E fontosabb helyeken (Amarávatí, Ghantaszali, Bhatti-

prolu, Dzsaggajapéta, Nágárdzsunakonda) nyomon követhetjük a szobrászati stílus fejlődését a Szánycsíból ismert legkorábbi szobrokhoz hasonlóaktól az i. sz. 3. századból származókig. Ezeket a sztúpákat *pradaksina* teraszokon emelték, némelyiket kerek dobbal magasztották, és kerítésekkel vették körül. Egyes helyeken a bejáratot nem ékesítették architrávós kapukkal; hanem vele szemben öt oszlopot állítottak fel (ezek talán az „öt Buddhát” jelképezték: négy az egykor volt, egy pedig az eljövendő jelképe lehetett). Mind között a legsajátosabbak a fehér mészkő kerítést és a sztúpák dobjának felszínét gazdagon borító domborművek. A díszítőkedv ilyen tobzódását egy aszketikus és a szegénységnek szentelt vallás emlékein csak a díszítések funkciója indokolhatja, vagyis az a szándék, hogy ily módon hirdessék és tanúsítsák Buddha dicsőségét. Ennek analógiája lehet az az ősi szokás, melynek megfelelően a szent fákra és a megszentelt helyek más tárgyaira virágfüzéreket akasztanak.

Amarávatí közelében alakult ki az a fontos szobortípus, mely Buddhát életnagyságban, redőzött öltözkében ábrázolja. Az i. sz. 3. század végén alighanem valamennyi sztúpa talapzatánál állítottak ilyen szobrokat a kapuknál kifelé néző helyzetben. Ez a típus szolgálhatott mintaként a Délkelet-Ázsiában meghonosodott legkorábbi Buddha-szobrokhoz. A térség lakossága valószínűleg intenzív kereskedelmet folytatott a Kelet-Római Birodalommal, és telepesei eljutottak a tengerentúlra is. A Délkelet-Ázsiából származó legszebb és legkorábbi bronz Buddha-szobrok egyike – Celebeszen, a Kamara folyó mentén ásták ki – az Amarávatíból ismert stílusban készült, feltehetően Srí Lanká közvetítésével jutott el ez a stílus ide. Srí Lanká korai buddhista művészete ugyanis szemmel láthatóan bőven merített a Szátaváhana-művészetnek ebből a virágzó iskolájából. A Pompejiben talált i. sz. 79 előtti és az afganisztáni Béggramban talált i. sz. 2. századi pompás elefántcsont-faragványok tanúsítják, hogy e királyság az alkotókedv erőteljes kibontakozásának volt tanúja. A Srí Lanká-i Szihagriben látható sziklafestmény-töredékek stílusa – ezek felhők között lebegő, kezükben áldozati ajándékot tartó égi leányokat ábrázolnak, s az 5. század végéről vagy a 6. század elejéről származnak – a Szátaváhanák művészetével rokonítható. Hasonló rokonságot mutat a Srí Lanká-i Anurádhapura műalkotásainak nagy része (például a Dzsétavana dagoba is). Srí Lanká nem egy helyén hatalmas sztúpákat emeltek (a Runvanveli 100 méter, az Abhajagiri 110, a Dzsétavana pedig 120 méter magas), de megőrizték a Szátaváhana-formát. A kontinensen honos stílust őrző faragott díszítményekkel ékesítették a félhold formájú ajtókereteket és a kígyóisten-sztéléket még a Szátaváhana-hagyomány megszűnése után is. S vannak olyan plasztikák is, melyek Pallava-hatásról tanúskodnak.

A GANDHÁRAI SZTÚPÁK / Az indiai szubkontinens északnyugati térségében, amelyet az ókorban Gandhárának neveztek (ma egyik része Pákisztánhoz, a másik része Afganisztánhoz tartozik), jött létre a sztúpaművészet

egyik legjelentősebb változata. Ez a vidék kulcsszerepet játszott ebben a korban. Főbb települései és városai a Kabul folyó völgyében és a Khaiber-hágó mentén épültek, s e hágón vezetett át az i. sz. 2. században az a fő kereskedelmi útvonal, amelyen a Földközi-tenger keleti partvidéke és Kína közötti árucseré folyt. Ebben az időben a kusánok belső-ázsiai dinasztiája szerezte meg az ellenőrzést a vidék fölött, és – talán a rómaiakkal egyetértésben – megtörte a nyugati párhuzamok hatalmát. A kereskedelemről meggazdagodott lakosság vagyona jó részét buddhista emlékművek építésére fordította. Pompás sztúpákat emeltek, egyikükben, a Sándzsí-kí-Déri nevű sztúpában, amely a kínai zarándok, Szun-jün szerint több mint 200 méter magas volt, helyezték el a nagy kusán király, Kaniska által ado-

117 / A Mahábódhi templom Bódh Gajában. Azon a helyen emelték, ahol Buddha elérte a megvilágosodást. Sok délkelet-ázsiai építmény ezt a formát követi. A tornyot a burmaiak állították helyre a 12. században.

mányozott ereklyetartó dobzott. A sztúpákat és számos melléképületüket az ún. gandhári stílusban készült domborművekkel díszítették. Erre a stílusra erősen hatott a Földközi-tenger keleti medencéjének hellenisztikus-római művészete. Láthatók itt görög tógák, torzók, virágfüzérdíszes római puttók és görög legendákból vett jelenetek. Még a lépcsőfellépőket is faragással díszítették. Ez a művészet szolgált mintaként Belső-Ázsia, Kína, Korea és Japán önálló buddhista művészete számára. A legkorábbi alkotásokat szürke palába faragták; a későbbi darabok – köztük nem egy rendkívül erőteljes és eleven munka – stukkóból készültek. A gandhári művészet más fontos helyei: Manikjál és Taxila, Takht-í-Bahái, Szahr-í-Bahól, Dzsamalgarhi, Csárszáda; Bámijánál egy barlang körül 40–50 méter magas, sziklákba vájt álló Buddhák láthatók. A munka ezeken a helyeken alighanem a 6–7. században szakadt meg. Szind síkságain a 3–6. században a gandhárihoz hasonló stílusban stukkóval és domborműves téglákkal borított sztúpákat emeltek. A leghíresebb közülük a Mírpur Khász, ezt terrakotta táblákkal díszítették, olyan módon – ha ugyan ez már nem önálló stílus –, mint a keletebbre található hasonló jelentős sztúpaépítményeket, melyekkel hamarosan foglalkozunk majd. Némileg hasonló, nagyméretű sztúpát emeltek két négyszögletes talapzaton Dévnimoriban (Gudzsarát), és ezt is nagyszerű terrakotta domborművekkel borították. A sztúpa főkamrájában talált ereklyetartó felirata alapján az építkezést i. sz. 327 körülre datálhatjuk. Gandhára környékének számos helyén egészen a 9. századig virágzott az idők során mind édeskeőbb és mind mozgalmasabb stílusú festett stukkósobrászat: főként Fondukisztánban, Uskurban s talán Kásmírban, ahol pompás bronzszobrokat is öntöttek.

A gandhári korszakban a legjelentősebb változást a sztúpaépítészet hozta: a két vagy több, magas, négyszögletes alapzatra helyezett építmény a szélességéhez képest magasabb lett; a sztúpa megnőtt tömegű dobja sok esetben lépcsőzetesen elkeskenyedő formát mutatott, s a tetején szinte tűhegyű csúcsban végződött. Alapja körül egész udvart alkottak a szobrokat tartalmazó szentélyfülkék, amelyek a számban egyre gyarapodó buddhista istenségek kultuszát szolgálták. A sztúpa lábazatát árkádos fülkékben, szembenézetben elhelyezett Buddha-figurák és csoportok díszítik. A Sáhdszi-kí-Dhéri sztúpán a kereszt alaprajzú talapzat sarkainál kiegészítő tornyokat emeltek, ez az építészeti megoldás a burmai és thaiföldi sztúpák jellemző sajátossága lett.

Ezek az elpusztult épületek, az őket díszítő szobrok, festmények (jellegzetességeikről képet alkothatunk a Belső-Ázsiában fennmaradt emlékek alapján) különös, titokzatos légkört, a transzcendentális bőség képzetét voltak hivatottak felidézni. Hasonló hangulatot árasztanak a későbbi időből származó, de stílusukban részben hasonló, máig fennmaradt emlékek a japán Narában és Heianban. Megértésükhöz közelebb juthatunk, ha a mahájána szútrákra (például a Lótusz-szútrára) gondolunk: a tant

oktatók, magyarázók és elsajátítani vágyók összejövetele, a köznap emberi tapasztaláson túli, az időtől és tértől független régiókban zajlik. Kozmikus látomásokban örökítik meg a földöntúli ragyogással övezett buddhák, bódhiszattvák és arhatok sokaságának gyülekezetét, repülő istenek és mennyei lények szigorú hierarchia szerint elrendezett csoportjai veszik körül őket valamiféle időntúli időben, fantasztikus virágosó hullik rájuk, és az égen fantompavilonok lebegnek. Buddha a kozmikus ember alakjában mutatkozik, oly ragyogó, mint százezer nap, minden hajszála tövében világegyetemek tízezrei tündökölnek. Az egykor oly pompás szentélyek szomorú romjainak láttán igencsak meg kell mozgatnunk képzeletünket, ha fel akarjuk idézni a látványt, amelyet ezek az épületsodák valaha nyújthattak.

KÉPMÁSOK A BUDDHISTA MŰVÉSZETBEN / A vizsgált kor talán legnagyobb indiai városában, a kusánok uralta Mathurában talált szobrok római hatásról tanúskodnak. Az ásatások ezen a helyen még alig kezdődtek meg, de annak alapján, amit eddig feltártak, megállapíthatjuk, hogy Indiának alighanem a leginveciózusabb és legjelentősebb művészeti iskolája tevékenykedett itt. Van itt kapu- és pillértöredékek, amelyek a Szánycsiban talált emlékekkel egykorúak, ám ezeknél sokkal fontosabbak azok a pompás, erőteljes, érzéki figurák, amelyeket az 1. század végén és a 2. század elején faragtak jellegzetes rózsaszín homokkőből – sokat közülük máshová szállítottak. Néhány szobor kisebb istenségeket ábrázolt – sztúpák díszítésére szolgáltak. A legfontosabbak azonban a buddhista szentek szobrai. Jelenlegi ismereteink szerint ugyanitt alkottak először ilyen képmásokat, és itt emelték tökélyre megformálásuk módját. Feltehetőleg Mathurában készült az első szobor Buddháról, a legkorábbi hindú istenszobrok pedig bizonyosan innen származnak. S itt alakultak ki azok a témák – némelyikük előképeként a hellenisztikus-egyiptomi terrakották szolgálhattak –, amelyek a buddhista és a hindú díszítőművészet állandó elemeivé lettek. Az utóbbiak közül érdemes megemlítenünk az álló bódhiszattva figuráját, amely egyes, a khmer korszakot megelőző kambodzsai ábrázolások prototípusa lett, valamint az ivás közben ábrázolt mennyei lényeket. Mathurában – azóta elpusztult – sztúpák számára is készülhettek szobrok. Néhány dombormű tanúsága szerint ez a sobrászat a Bhárhutban és a Szánycsiban kialakulttal egykorú, de lehet, hogy még korábbi. A buddhista világban kanonikus típusú lett, nyájas és szeretetreméltó Buddha-ábrázolás kialakulása is részleteiben nyomon követhető az 1. század vége és az 5. század közötti időszakban.

Ez az ábrázolástípus a Gupták uralkodásának idejében emelkedett tökélyre, mégpedig Szárnáthban, ahol a nagy, romos Dharmarádzsika sztúpa áll, amely valószínűleg Asóka korából származik. Számos változatát ismerjük, ezek különféle homokkőből készültek, álló és ülő figurák egyaránt találhatók közöttük. Sok szobrot féldomborművű s gyönyörű levéldíszes glória övez. Ezek bizonyára az

idők során megsemmisült szentélyekből és sztúpákból származnak. Áll itt egy más okból jelentős sztúpa is, ez az alapkoncepciónak egy későbbi indiai változatát őrizte meg, amely Mathurán kívül csak elvétve fordul elő, nevezetesen Indonéziában. A Dhamékh-sztúpa – magassága 45, átmérője 30 méter – nagyjából henger alakú, gömbölyű vállú torony, valamelyest a hindu templomtornyokra emlékeztet. Alsó részét kellemes ritmusú, lapos dombormű és a Buddha-dicsfényekről ismert levélmintázat díszíti, talapzatán nyolc felület látható, amelyeken egykor szobrok állottak – Észak-India többi jelentős buddhista központjához hasonlóan, amelyekhez Buddha életének bizonyos szakaszai kapcsolódtak –, Szárnáthot is állandóan bővítették az egymást követő buddhista uralkodók, és újra meg újra átalakították. Ebben szerepet játszott a zárándoklat szokásainak elterjedése is. A buddhisták, kiváltképp a szerzetesek az i. sz. 2. századtól kezdve utaztak a nagy kereskedelmi útvonalakon a buddhizmus szent helyeire. Közöttük volt az a három kínai zárándok, akik indiai utazásukról értékes beszámolót hagytak hátra: Fahsien (399–414), Hszüan-cang (629–645) és Ji-csing (673–695). A zárándokok a korai évszázadokban a nagy kolostorokat, a buddhista stúdiumok központjait keresték fel, olyan helyeket, ahol Buddha maga valójában sohasem járt, bár látogatásáról legendák születtek – így a turkesztáni Khotánt és a gandhári Haddát. De a 3. század második felére megváltozott a helyzet: a hívőket zárándoklatuk már csak azokra a helyekre vezette el, amelyek kapcsolatban állottak Buddha életével, s a hit virágzó, sokak által látogatott központjai voltak, különösen Szárnáthba – itt tartotta Buddha első prédikációját, Rádzsgirbe –, itt élt sokáig, és ez volt fontos tanításainak színtere, főként pedig Bódh Gajába – itt érte a megvilágosodás.

Bódh Gaja a legősibb kegyhelyek egyike, ahol mindig folyt valamilyen építő tevékenység. Említettük már az itt készült, Asóka idejéből való szobrok töredékeit. A Gupta-korszakban is készültek Bódh Gajában alkotások. A hely

118 / Pálmalevélre írt buddhista bölcsességszöveg illusztrációja. 1112-ben Bengálban festették. A meditációba merült Bölcsességistennő mellett két hódoló női alak ül. (Victoria and Albert Museum, London)

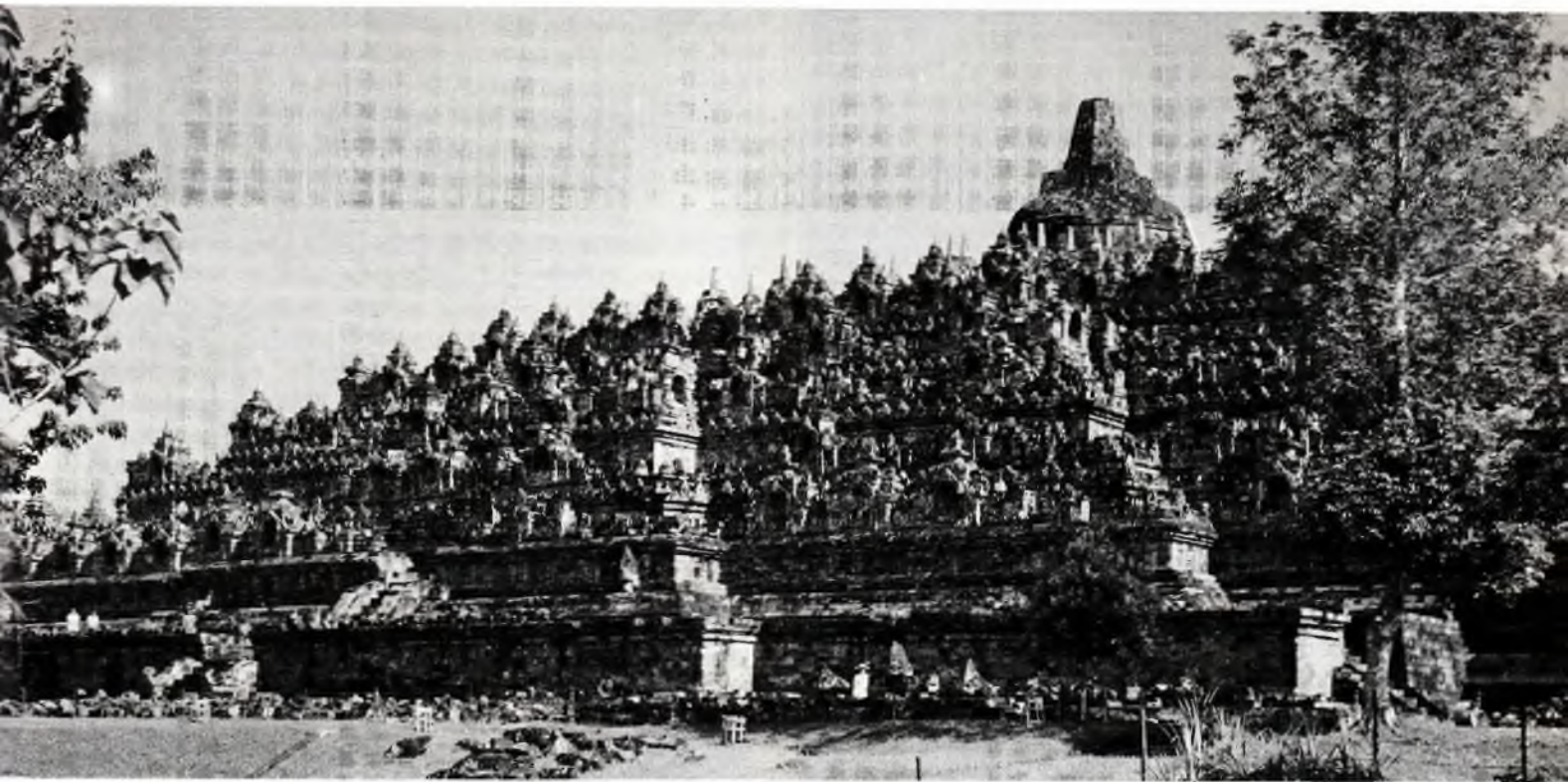

legjelentősebb látványossága azonban a Mahábódhi-templom, melynek széles szentélykamrája fölött hatalmas, piramis alakú, 50 méter magas torony emelkedik, sarkainál pedig négy kisebb torony. A torony keletkezésének időpontját nem lehet megállapítani, stílusát sem könnyű jellemezni, ugyanis a 11. században a burmai Kyanzittha király megbízásából a templomot helyreállították, és így eredeti jegyei részben elmosódtak. Építésének időpontja legkésőbb a 2. századra tehető. Építészeti megoldásainak hatása minden bizonnyal érvényesült a nagy burmai buddhista városban, Paganban (például a Mahábódhi és a Vat Kji In, a Ku Bjauk-ki templom) és Thaiföldön (például a Mon Vat Kukut és a Vat Maháthat Lumpun városában, ezeket később átalakították, valamint a Vat Szi Lien és a Vat Cset Jot Tyiengmaj városában). A Mahábódhi szentély másik fontos látványossága a hatalmas Buddha-szobor volt, ez nem maradt ránk. Ezerszámra készültek e szobor másai: égetett agyag fogadalmi táblácskák és kis bronzszobrok; s elterjedtek szerte a buddhista Ázsiában. A legrégebbi ábrázolás talán akkor pusztult el, amikor Sasánka hindu király 600 körül kivágatta a bódhi fát (azután az eredeti bódhi fa Srí Lankába küldött ágából fakadt hajtásról újabb fát neveltek Bódh Gajában). Az agyagtáblácskákon és a bronzokon látható képmás a korai Pála-időszakra utal. A középkori Burmában és Thaiföldön elterjedt Buddha-típus ezt a késői mintát követi.

A BUDDHIZMUS A PÁLÁK URALMA IDEJÉN / A buddhizmus történetében jelentős változás következett be, amikor a 8. században a Pála-dinasztia vonta ellenőrzése alá Északkelet-Indiát. 600 körül a nép körében és az uralkodócsaládokon belül újra a hinduizmus hódított, a buddhizmus kétségkívül hanyatlóban volt már ebben az időben. Csak Srí Lankán tartotta magát az a fundamentalista változat, amely továbbra is ragaszkodott a régi sztúpatípusokhoz. A Pála királyok lelkes támogatását élvező vadzsrajána iskola azonban jelentősen különbözött ettől az irányzattól, és műveit új felfogásban alkotta. Szétváltak tehát az utak a buddhizmuson belül és így a buddhista művészetben belül is. Ez a szakadás mind történelmi szempontból, mind pedig a tanok tekintetében valószínűleg sokkal elemibb és mélyebb volt, mint az általában mahájána-hínájána polaritásként jellemzett különbség.

A Pálák kezdetben feltételezhetően mindenekelőtt a nagy nálandái települést támogatták, ahol korábban bizonyos források szerint Asóka alapítványa létezett. 600-ra azonban az épületegyüttes a buddhista stúdiumok hatalmas központjává növekedett, amelyet olykor „egyetemnek” is neveztek. Ezen a helyen alapos régészeti kutatások folytak. Az együttes központjában kettős emelvényre épült szentélyek sorakoztak, velük szemben pedig kolostorok álltak. Sok épületet többször is újjáépítettek, és díszeket is felújították. Például az egyik szentélyt, a 3. számú templomot 600 és 1200 között legalább hét alkalommal alakították át. A szentélyeket – a Gupta-hagyományoknak megfelelően – stukkószobrokkal díszítették;

119 / Nagy buddhista sztúpacsoport a közép-jávai Borobudurban (i. sz. 800 körül). Lépcsőzetesen emelkedő teraszait a bódhiszattva odaadó életének jeleneteit ábrázoló domborművek díszítik.

vallási bronzszobrok gazdag együttesét tárták fel a régészek. A Pálák egy másik nagy buddhista egyetemet is alapítottak Vikramapurában, itt még nem folytak kellően alapos ásatások. Innen indult Atisa, a nagy tanító Tibetbe. A kései buddhista műveltség másik jelentős központja az orisszai Ratnagiri dombon és a szomszédságában levő másik két magaslaton épült. Tudjuk, hogy ezek az egyetemek nem voltak feltétlenül szektákhoz kötött intézmények. Világi hallgatókat is fogadtak. Nálándában tanították a Védákat, a szánkhja filozófiát, a logikával, orvostudománnyal, nyelvészettel és gyakorlati mágiával is foglalkoztak. Messzi országokból, Koreából, Japánból is érkeztek ide diákok. Az említett helyeken mindenütt nagy mennyiségben készítettek apró szobrokat, némelyiken még alkotójának neve is olvasható. S az általunk ismert legkorábbi, pálmalevélre írt, szépen illusztrált buddhista szövegek is ezeken a helyeken készültek. Kevés eredeti indiai kézirat maradt ugyan fenn, de tudjuk, hogy a későbbi korból való, gondosan kimunkált tibeti szimbolikus ikonográfia előzménye a buddhista műveltségnek ezekben a központjaiban jött létre, a tibeti buddhizmus alapító atyái maguk is ezekben az iskolákban tanultak. Erről a kapcsolatról a későbbiekben részletesebben szólunk majd.

A Pála-kori szentélyek egy olyan építészeti koncepció szellemében épültek, amely a korábbi indiai hagyományban már benne rejtett: a szentély, amelyet bonyolult archi-

tektúrájú, gazdagon díszített teraszokra emeltek, kozmikus hegyet szimbolizált. Minden bizonnyal ennek az épülettípusnak az előfutárai a Laurijá-Nandangarhban talált épületmaradványok, az egykori magas, több szintű, sokszögű, alaprajzában számtalan beugró szöglettel tagolt teraszon téglából épült sztúpa romjai. Ezt a sztúpát valószínűleg 600 körül építették. Némileg hasonló maradványokat ismerünk nyugatabbra, Pávában és Ahicszhatrában is, alighanem ezek is valamilyen hindu templomminta szerint épültek. Az e mintának a 8. századi Pála változata szerint emelt épületek közül talán a szómapurai (Paharpur, Bángládés) volt talán a legpompásabb. Voltaképpen egységes építészeti koncepció szellemében emelt *mandala*: óriási, magas, kereszt alakú szentély, az istenszobrok kamrái a fő égtájak felé tekintenek, az épületet teraszos tetőzettel ellátott verandák övezik, melyek beugró szögletekkel lépcsőzetesen ereszkednek a táj felé. A templom talapzata körüli hatalmas templomkerületet 177 cella övezte. A teraszok oldalát nagyméretű terrakotta domborművek ezrei borították, közülük kétezernél több ma is eredeti helyén található, a díszítés módja emlékeztet arra a technikára, amelyet például Szaheth-Mahethből és Dévnimoriból ismerünk. Az épület ikonográfiájában nemcsak buddhista témák szerepelnek, helyet kapott benne az indiai szimbolika is. A közelmúltban hasonló lelőhelyre bukkantak a Mainmatí gerincen is.

Csak töprenghetünk e műemlékek jelképrendszerén, s csodálhatjuk e nagyszerű építészeti remekeket. Abban azonban bizonyosak lehetünk, hogy ezek a szentélyek és a velük rokon délkelet-ázsiai építmények az először szó-

120 / A jávai Csandí Plaoszanból származó 9. századi, kőből faragott szerzetesfej a túlvilági béke és derű buddhista eszményének gyönyörű kifejezése.

vetre, illetve papírra felvázolt fogalom-diagramok építészeti megvalósulásai; ezek a diagramok mintegy összefoglalták a buddhista filozófia teljes vadzsraja rendszert. Az egész elgondolás lényege a központi terület köré felvázolt négy térbeli kiterjedés vagy világtáj. Az öt rész az emberi tudás és a kozmikus tapasztalás egy-egy birodalmát jelképezi, ezek mindegyikét egy-egy meghatározott színű – sárga, zöld, vörös, kék, fehér – Buddha képviseli, a mellékfigurák pedig Buddha másodlagos funkcióit jelenítik meg, némelyikük ijesztő megjelenésű. A szobrok és festmények különböző lelki princípiumokat megtestesítő alakokat ábrázoltak, a *Szúdhanámálá* című szöveg leírásának megfelelően. S bár a buddhizmus ezen ágához tartozó képi ábrázolások többségét a nepáli és a tibeti buddhizmusból ismerjük, néhány fontos szobor Indiában is fennmaradt: egy tizenkét karú, háromfejű kőszobor Patnában, egy Hévadszra nevű istenségnek és női társának az ábrázolása Saktí Paharpurban, továbbá néhány bronz, egyikük Rádzssáhíbból származik.

Ez a művészet teljesen megszűnt Indiában, amikor a 12. század utolsó éveiben a mohamedánok kiirtották a buddhizmust, és csak néhány szerencsés szerzetesnek sikerült Tibetbe, illetve Burmába menekülnie. Délkelet-Ázsiában azonban tovább élt ez a hagyomány; ugyanazon koncepció alapján hasonló buddhista templomhegyek jöttek létre,

ezek is a kozmosz átfogó metafizikai képét voltak hivatva megjeleníteni részeik elrendezése által. A délkelet-ázsiai népek hiedelemvilágában a hegycsúcs eredetileg is az élet és a valóság forrását jelképezte. Ezt a gondolatot a buddhista elmélet a maga módján ötvözte saját kozmológiájával, s ugyanezt tette más módon a hinduizmus is.

BUDDHISTA SZENTÉLYEK JÁVÁN / E buddhista építészet legtokéletesebb példája a közép-jávai Borobudur, amelyet az egyik Sailendra király építtetett 800 körül. Ez a világ egyik legcsodálatosabb építménye. Egyedülállóan ép állapotban maradt meg az épület, s a hatalmas felületeit borító dombormű. Egyedülállóvá teszi az is, hogy építése során szigorúan követték az eredeti terveket, s utólagos bővítésre is csak egyszer került sor: amikor hozzáépítették a lábánál levő teraszokat. Sajnos azonban egyáltalán nincs rajta felirat. Egységes jávai stílusban épült, s ez a stílus nem áll párhuzam nélkül – sok hasonló jellegű apró bronz- és aranyszobrocskát ismerünk. Ez a sajátos stílus azonban rendkívül közel áll a Pála-korszakéhoz, s a hasonlóság bizonyára jelent is valamit, ám még csak nem is sejtjük, hogy mit. Az épület megjeleníti a mahájána buddhista tanítás egészét, ikonográfiájának középpontjában a bódhiszattva áll, s talán a kambodzsai khmereket is megihlette némelyik hindu templomhegyük építésekor. 1000 körül valószínűleg már elborította a növényzet, és senki sem gondolta. Csak századunk elején fordult megint felé a figyelem: 1907 és 1911 között a holland hatóságok feltárták és helyreállították.

Az épület hatalmas négyszögletes talapzaton áll, a talapzatra öt, csökkenő nagyságú teraszt emeltek. A fal minden oldalon kétszeres kiugróval kiemelkedő, központi lépcsősorhoz tart, a lépcső meredeken vezet fel az ötödik terasz tetejére. Ezen további három, kisebb méretű körterasz áll, s a legfelsőt harang alakú sztúpa koronázza, benne egy befejezetlen kő-Buddha van elhelyezve, mégpedig úgy, hogy rejtve marad a szemlélő előtt; ezt 72, áttetsző kőcsipkézetű sztúpa veszi körül, mindegyikben a faragások mögött felsejlő nagyméretű Buddha-szobor áll. A hatalmas épületegyüttest domborművek, csigavonalas díszítmények, fantasztikus, jelképes lények borítják. A legjelentősebb domborműveket a négyszögletes teraszok belső felületébe és az azokat övező magas falakba vésték. Ahogy a *pradak-sina* szertartás útját követve végighaladunk ezeken a fedetlen folyosókon, a behatárolt térben szemünk óhatatlanul végigköveti az utunkat szegélyező folyamatos dombormű sort, és kibontakozik előttünk a buddhista világ: az együttérzés, az erő és az üdvözülés jelképes ábrázolásai. Az ábrázolások központi alakja a királyi bódhiszattva, ez arra utal, hogy az épületet azért emelték, hogy valamely uralkodó hatalmának érvényességét hirdesse, talán még annak életében, talán már halála után. Az épület minden szintjén szentélyfülkék állnak, belőlük nagyméretű hieratikus Buddha-alakok tekintenek le a környező termékeny vidékre. A minden részletében gondosan kidolgozott ikonográfiai rendszer egysége az érett mahájána tan igazságát

hirdeti, tömören szemléltetve, hogy egyetlen közép-pontból miként bontakozik „ki” és bomlik „le” a kozmosz egészen a legalacsonyabb szintekig, az alapig, és hogyan szerezhető meg a végső tudás a felfelé haladó, egyre magasabb szintekre eljutó, átfogó megértés útján.

Stílusa tekintetében két kisebb műemlék rokonítható Borobudurral. A legkorábbi alighanem a Muntilan közelében levő Csandí Ngavan. A Csandí Mendut és a Pavon talán Borobudurral egyidősek, a Pavon afféle „előgyakorlat” Borobudurhoz; dúsán kidolgozott domborművek borítják. Ngavan öt keletre néző szentélysorból áll, s az öt szentélysorban az északkelet-indiai Pálák támogatásával kibontakozott vadzsrajána buddhizmus öt buddha-elvének ábrázolása található. Ezek együtt alkotják a vadzsradhátut, a totális valóság „férfi birodalmát”. Borobudur öt terasza minden bizonnyal ugyanerre az öt részből álló egységre utal. A vadzsradhátu fölött és azon belül található a gharbadhátu, az igazság női, „méhbeli birodalma”,

amelynek három princípiuma a központi Buddha, valamint a két bódhiszattva: Lókészvara és Vadszarapáni. Hármójuk kolosszális, békés ülő figurája ma is ott áll a menduti kocka formájú kamrában, amelyet széles emelvényre építettek, s egy központi és több kisebb sztúpával koronáztak a teraszos tetőn. A kamrát a buddhista ikonográfia domborműves ábrázolásai borítják. Talán még négy Buddha állt eredetileg a kamrában, kiegészítve az összekapcsolódó vadzsradhátu és gharbadhátu koncepciót. Mendut és Borobudur tehát ugyanazt a gondolatot fejezi ki; az előbbi szükséztűbben, az utóbbi részletesebben.

A közép-jávai dinasztia későbbi királyai számos csandít emeltek. A Kalaszán emelvényre helyezett hatalmas négyszögletes szentély. Oldalait kiugró oszlopcsarnokok szegélyezik, így az épület nyújtotta összbenyomás az indiai Deogarh templom által képviselt hindú templomtípusra emlékeztet. Az épületet koronázó sztúpát nyolcszögletes dobra emelték, a dob oldalaira buddhista figurákat faragtak. A megoldás halványan emlékeztet a szárnáthi Dhamékh-sztúpa formáira. Eredetileg minden egyes oszlopcsarnokot sztúpák koronáztak ötös elrendezésben. Ez a megoldás a délkelet-ázsiai hindú és buddhista építészetben egyaránt elterjedt, és jellegzetessé vált. A Sevu is kereszt alaprajzú szentély volt, s kisebb templomok övezték. Hasonló építmény volt a Plaoszan is, ezt különösen szép szobrok díszítették. Valamennyiük tetőzetét sztúpateraszok alkották. Csandí Szári Mendutra hasonlít; kamrájában egykor a Buddha-princípiumok triálsa állt. Az épület azonban, rejtélyes okból, háromszintes. A 11. században a délkelet-indiai hindú Csóla királyságban jávai buddhista kolostort létesítettek.

Érdekes, hogy a különböző hindú istenségeknek szentelt közép-jávai szentélyeket is (például Lara Djonghrang) sztúpákkal koronázták. Úgy látszik, hogy Indonéziában, miként Pála-Indiában is, szinkretisztikus tendenciák érvényesültek, a vallások viszonyára a kölcsönös türelem volt a jellemző. A kelet-jávai korszakban (927-től a 16. századig) továbbra is hatottak ezek a tendenciák: számos épület együttesen ötvöződtek a hindú és a buddhista elemek. Az építményeket gyakran átalakították. Mint ha a teljes rendszerek összefüggő, transzcendens képét ábrázoló kolosszális épületek létrehozása hanyatlásnak indult volna – részben talán gazdasági okokból, részben pedig azért, mert új, más jellegű kultusz volt kialakulóban. A vallásnak ez a formája a buddhista szentélyt nagyjából a hindú szentélyhez hasonlóan tekintette: ez a szentély az a hely, ahol a szellemi lény, akinek képmását a templomban helyezték el, belép a való világba. Ennek a templomtípusnak alapvető mintája a nagy Csandí Djago (Malang). Valószínűleg a Szinghaszári-dinasztia 1268-ban elhunyt uralkodójának emlékére emelték. A király szellemét két szoborral is megörökítették: Valeriben egy Siva-ábrázolás, Djagóban pedig egy Buddha-szobor őrzi emlékét. Az utóbbi szentélyt később, talán a 14. században átalakították, és korai vajang tánc- és bábjeleneteket ábrázoló, nem buddhista jellegű szobrokkal díszítették. A

121 / A buddhista Bölcsességistennő szobra a 13. századból, a kelet-jávai Szinghaszáriból. (Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden)

négyszögletes kőfülkét a magas, kettős, finom művű levéldíszes faragással ékített terasz hátsó részén helyezték el. Ezek a teraszok valószínűleg ugyanazt a funkciót töltötték be, mint a későbbi kelet-jávai és Bali szigeti templomok szentélyei előtti udvarok: ezen a helyen találkozott a fülkéjéből kilépő szellem a népet képviselő tisztelőivel. Az építészeti koncepciónak ez az átalakulása azt is mutatja, hogy a buddhizmusnak, mint az indiai dinasztiák támaszának, több évszázados története végpontjához érkezett. A változás talán kapcsolatba hozható a „Csandí” szóval is, amelynek temetkezési vonatkozása is van, hiszen ez az idő és a halál hindú istennőjének egyik neve! Djagóban a hatalmas központi figura a vadzsrajaná Amóghapacsát ábrázolta, az Avalókitésvara bódhiszattva egyik alakját; a külső fülkében elhelyezett istenségek kőbe faragott csoportja, négy transzcendens Buddha és négy istennő övezte. E nagyszerű, hatalmas szoboralakok eredeti és jellegzetesen indonéz stílusban készültek.

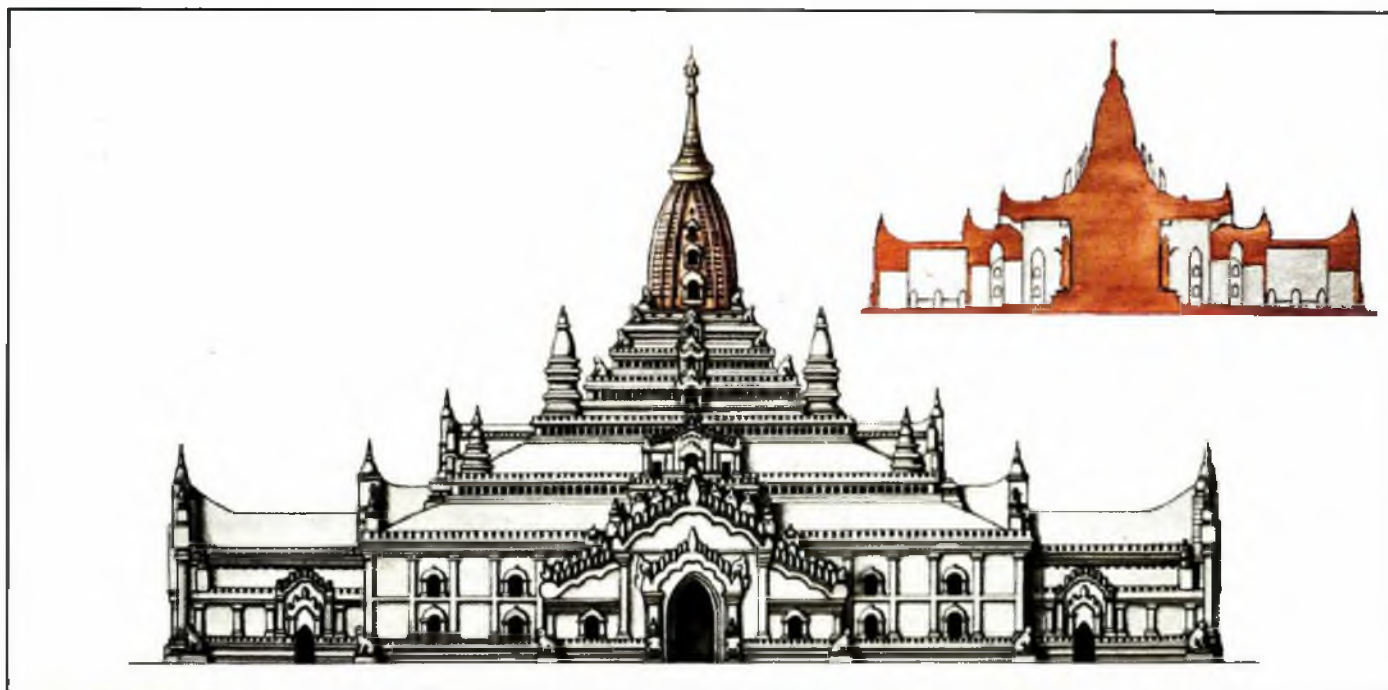
A kelet-jávai területen sok szép szobor készült hasonló stílusban más buddhista szentélyek számára is. Például a bölcsesség buddhista istennőjének egyedülállóan szép, kőbe faragott képmása Szinghaszariban, sok elbűvölő kis bronzszobor és számos olyan plasztika, amely összeolvasztja a Buddha és a hindú királyi istenségek, Siva és Visnu alakját. Azután, amikor a 14–16. század között elterjedt az iszlám, minden buddhista elem kiszorult ebből a művészetből.

SZUMÁTRA / A sztúpaépítészet egyik sajátos emléke a 11. és a 14. század közötti időre tehető – pontosabb datálásra nincs mód – a romos Maligaj sztúpa Mmara Takusban, Szumátra középső részén. Nagy téglatornyot emeltek egy régebbi, téglából épült sztúpa köré, s ezt harang alakú

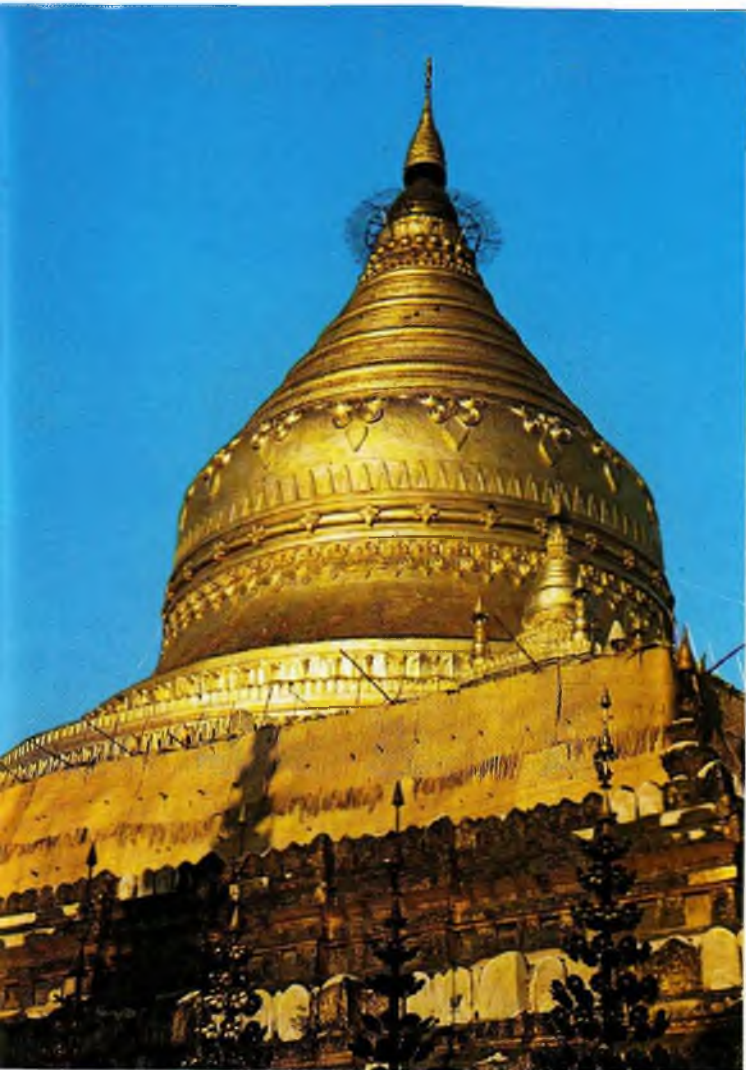
sztúpával borították, és homokkőfaragással díszítették. Az emelvény négyszögletes, az alap 28 oldalú, a test hengeres, a sztúpakorona alatt 26 oldalú, kiugró vállkövel. Az építmény leginkább az indiai Szárnáthban álló Dhamékh-sztúpára emlékeztet, bár a részletekben sok az eltérés, ez annál is meglepőbb, mert a Dhamékh-sztúpáról egyébként úgy tartják, hogy nem vált mintává. A szumátrai Gunung Tuából is ismerünk egy szép, 11. századi bronz Lókésvara-szobrot.

Szumátra középső részén, Batak körzetében, Padang Lavasznál mintegy 16 emléket találtak. Kettő kivételével mind buddhista, de a vadzsrajanának egy olyan változatát képviselik, amelyre rendkívül mélyen hatott a batak sámánhit, a szellemek kultusza és a mágia. Maguk a szentélyek, a *bairók* – ez a *vihára* helyi neve – magas, keskeny, téglából épült cellákból állnak, ezekre négyszögletes, majd nyolcszögletes, végül pedig kerek emeletet építettek, az építmény tetején sztúpa áll, melyet kisebb sztúpák öveznek. Az alacsonyabb emeletek felületét szörnyek szembenéző szobrai borították, belül pedig a vadzsrajaná buddhizmus princípiumait megjelenítő hatalmas szobrok álltak. Ezek a szentélyek bizonyára dinasztikus kultusz központjai voltak, erről a kultuszról azonban csak annyit tudunk, hogy bizonyos elemei, a kelet-jávai vadzs-

- 122 / A 11. századi pagani Ánanda-templom keresztmetszete. Nem egyéb, mint emelvényre helyezett sztúpa, amelyet megnyitottak, hogy elhelyezzék benne a szentélyt és az istenábrázolásokat (lásd az ábrát a jobb felső sarokban).
- 123 / A Svezigon (arany) pagoda a burmai Paganban. Korai időszakból származó, több ízben restaurált sztúpa.
- 124 / Terrakotta dombormű a pagani Svezigon pagodából. Hódolatot fogadó királyi alakot ábrázol (12. század?).

rajánából és így végső soron a Pála-kori Indiából származnak. Nem bizonyos, de lehetséges, hogy temetkezési emléképiletek voltak. A szentélyekben szolgáló szerzetesek még a mai tudomány számára is titokzatos, a burmai pjuk ari papjaihoz hasonló szerepet játszottak – mint ismeretes, a konzervatívabb burmai buddhizmus igen keményen lépett fel az ari papok ellen.

A BUDDHIZMUS FEJLŐDÉSE DÉLKELET-ÁZSIÁBAN

A vadzsrajána buddhizmus hasonló változata Délkelet-Ázsia térségeiben is virágzott, később azonban lehanyatlott, ha nem is egy másik vallás, hanem a buddhizmus egy inkább fundamentalista formájának kialakulása, úgy is mondhatnánk, egy buddhista reformáció következtében. A buddhizmus legkorábbi időszakáról Burmában, Thaiföldön, Kambodzsában és Vietnamban egyelőre kevés régészeti adattal rendelkezünk, de sok, még feltárássra váró lelőhelyről tudunk. Az ismert emlékek alapján feltételezhetjük, hogy e vidékek buddhista művészete nagyjából az Északkelet-Indiában kialakult mintát követte, először a kései Gupta-, majd a Pála-típusok hatása alatt állott, a 8. században pedig indonéz befolyás is érvényesült. A korai időkben azonban a buddhista művészet a délkelet-indiai Szátaváhana-művészetben kialakult mintákhoz igazodott. A celebeszi Kamara folyó vidékéről származó Buddhát már említettük, de másutt, így Malájföldön (Szungu Bujang, Kedah, 4–5. század) és Thaiföldön is (Pung Tuk, 5–6. század) találtak olyan buddhista bronzszobrokat, amelyek a 300 körüli Amaravati-típussal rokoníthatók ugyan, de valószínűleg később készültek. Ebben az időszakban bizonyára számos helyen – Burmától Celebeszig – épültek téglából sztúpák és kolostorok. Ezekről semmit sem tudunk. Annyit mindenesetre feltételezhetünk, hogy az itt élt szerzetesek a buddhizmusnak egy olyan formáját követték, amely nem sorolható egyértelműen sem a mahájána, sem a hínájána ághoz – sok kutató mereven és mechanikusan alkalmazza ezt a felosztást.

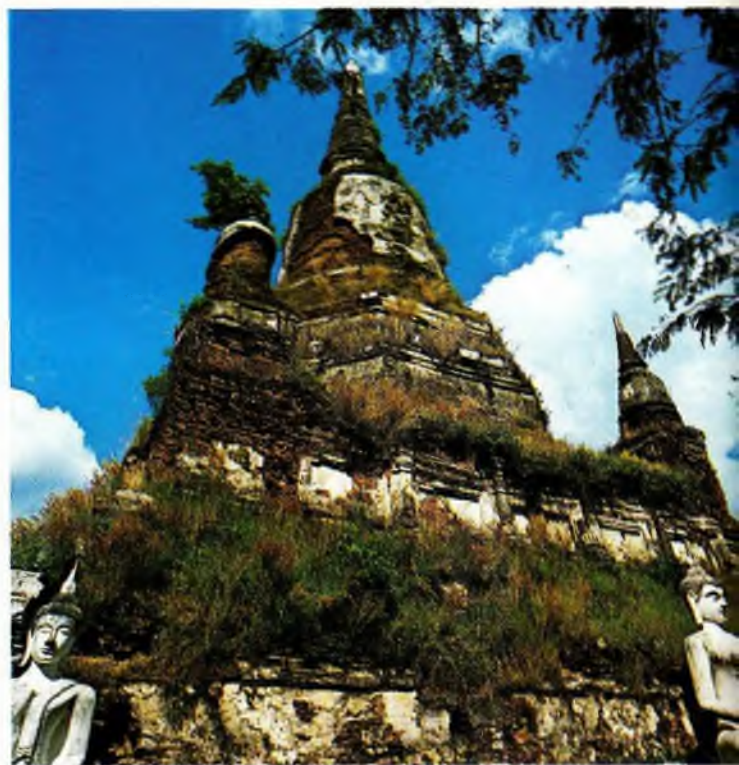
A buddhizmus megjelenésének és így a kolostorok létrejöttének legkorábbi dokumentált időpontja a Malájfélszigeten (Szuvarnabhúmban) az 5. század, a burmai Hmavza néhány páli felirata és épületmaradványa 500 körülről származik. A nagy Don Duong Buddha Vietnamban valószínűleg az 5. században keletkezett; Funanból (Kambodzsa) a mocsarakban meglepően jó állapotban megmaradt, nagyszerűen faragott 5. és 6. századi fa Buddha-szobrokat ismerünk. Thaiföld déli részén, valamint Alsó-Burmában, Dváravati mon királyságaiban homokkő épülettöredékeken 6. századi szövegek maradtak fenn Nakhon Pathomban. Thaiföldön, Pung Tukban sztúparadványok és bronz Buddha-szobrok, Phra Pathomban a „törvény kerekének” néhány homokkő példánya és 7. századi domborművek állnak ma is. Ettől az időszaktól kezdve Délkelet-Ázsia valamennyi országában ismerték és támogatták a buddhizmust. Funani szerzeteseket még Kínába is meghívtak, Phnom Da iskolájából pompás kő és bronz Buddha-szobrok származnak, Kambodzsában és

Tyampában mégis a hinduizmus vált uralkodóvá a 7. század folyamán. A Maláj-félszigeten, ahol még alig folytak régészeti feltárások, hindu emlékeket találtak, s – ami még fontosabb – néhány buddhista bronzszoborra bukkantak, melyek a legszebbek közé tartoznak a maguk nemében. Ezekre az alkotásokra bizonyára a jávai Sailéndra-stílusok hatottak. Az egyik, a Csaijából származó bódhiszattva a 8. vagy a 9. században készült. A Taiping Múzeum gyűjteményében őrzött darabok pedig önálló stílust képviselnek, meglepő hasonlóságot mutatnak a közép-jávai Csandí Szári szobrászatával. De mindenekelőtt Burma és Thaiföld volt az a két ország, ahol virágzott a buddhizmus, itt születtek a legjelentősebb műemlékek, amelyek napjainkig fennmaradtak.

A BUDDHISTA BURMA / Burma két befolyási övezetre, Észak- és Dél-Burmára oszlott. Az előbbi térségben a pju nép élt, mely tibeto-burmai nyelvet beszélt, hatalmas városokat épített, ezek pompájáról megemlékeznek a Tang-kori (618–906) kínai krónikák; feltárásuk a régészet fontos feladata. Egy ilyen városról a 8. században feljegyezték, hogy kerülete nyolcvan kilométer, száz, festményekkel, nemesfém ékítményekkel gazdagon díszített kolostor áll benne. Ezek az emberek közvetlen kapcsolatban állottak Északkelet-India vadzsraja buddhistáival. Egy papi szekta virágzott körükben, az *ari*; ezek a papok minden bizonnyal vadzsraja buddhisták voltak, és csillagászati, valamint áldozati mágiát folytattak. Sztúpáik, melyek közül néhánynak a romjai fennmaradtak, a szárnáthi Dhamékh-sztúpához, valamint az indonéziai vadzsraja épületekhez hasonló alkotások lehettek. Magas, tömör, henger alakú, téglából épült tornyok voltak, lépcsőzetes, kerek emelvényen állottak, a tornyokat harang alakú sztúpa koronázta. Egy-egy ilyen építmény bizonyára még ötven méternél is magasabb volt. A talpazatra épített csarnokok talán az indiai négykapus építmények mintáját követték. Alsó-Burmában, a nyugati mon népek királyságában (amely talán a Thaiföld déli részén uralkodó keleti mon Dváravati nevű királyság része volt) nagyszerű hínájára buddhista művészet bontakozott ki, a későbbi burmai művészet forrása.

A burmai törzsek 900 után szivárogtak be Észak-Burmába, amikor a pjúk uralma már hanyatlott; a déli és az északi térséget is uralmuk alá hajtották. A buddhista fundamentalizmus követői voltak, de azt a natok animisztikus kultuszával ötvözték. Anuvrahta 1056-os dekrétuma értelmében a mon művészetet fogadták el a burmai művészet kánonjaként. Többek között mon kézműveseket bízták meg, hogy a 849-ben alapított Pagant építsék át, s tegyék a dinasztia új székvárosává. Ezen a helyen – a mongolok 1287-es betöréséig – a buddhista építészet remekműveket alkotott, s a képzőművészetben is káprázatos alkotások jöttek létre, nagy részük jó állapotban fenn is maradt egészen az 1975-ös földrengésig. Anuvrahta utódja, Kyanzittha állíttatta helyre – részben burmai ízlés szerint – a Bódh Gajá-i tornyot; ennek kisebb mását Pagan-

125 / A nagy dél-thaiföldi város, Ajuthaja területén levő Vat Dzsaj Thaimongan romjai. Az ötös elrendezésű toronycsoport a Mahábódhi mintáját követi (14. század).

ban is felépítették. Aligha kétséges, hogy a buddhizmus a dinasztia hatalmának tartóoszlopa, a társadalom összetartó ereje volt.

Pagan tégláépületei megsejtenek valamit az egykor Ázsia-szerte virágzó buddhista építészet mérhetetlen gazdagságából, amely elpusztult az idők során. A pagani építmények boltozási technikája ugyanis pontos mása a kelet-indiai kései Gupta-kori épületekének. Lehet, hogy a mai romokat annak idején faépületek vették körül, de azok természetesen elporladtak. A fennmaradt építmények közül a téglából épült csarnokok – feliratuk szerint – eredetileg királyi paloták voltak, éppen maradt az 1058 körül kőből épült szép könyvtár; ez négyzet alapú épület, az egymásra emelt szintek lépcsőzetesen kisebbednek, minden szint sarkain és közepén jellegzetes, zsúfolt faragású tetőépítmény található. Állnak a cellákkal szegélyezett kolostori csarnokok (Szo Ming Gyi) és más építmények, amelyeket a faépületek mintájára oromfedeles nyeregtetővel építettek.

Jellegzetes pagani lelemény sztúpasorok és sztúpa-cse-tiják kialakítása. Több ezer van belőlük, az apró kis halomoktól a téglából épült hegyekig. Közülük a legnagyobbak belsejében téglából épített Buddhák állottak, s falaikat domborművek vagy festett (néha mázas) terrakotta lapok borították; ezek a Pála-kori irodalmi forrásokból, főként a *dzsátakák*ból merített kisebb jeleneteket ábrázoltak – a „primitív” buddhizmus szellemét voltak hivatva vissza-

idézni, de anélkül, hogy túl sok veszendőbe ment volna a fejlett építészet nagyszerű lehetőségeiből. A pagani sztúpa-*csetija* kialakulásában nagyjából a következő szakaszok különíthetők el. A legkorábbi – talán pju változat – a Bupaja: a nyolcszögletes talapzaton álló, henger alakú, vállánál kidudorodó építményt a tetején egy ívelt kúp zárja le, amely öntött dúcsüvegével egyetlen tömeggé egyesíti a csúcson levő, kis, négyszögletes, *harmikának* nevezett zárt teret és az egyre kisebbedő korongokat. A második változat (például a Lókánanda és a Mjin Pagan) talán Anuvrahta idejéből származik. Magasabb talapzaton áll, kevésbé öblös a felső része, a talapzata meghosszabbodott, ezáltal az épület körvonala harangszerű lett. A *csetiját* mindenütt lapos, öntött díszek borítják egészen föl a kúpig, amelyet erőteljesebben domborodó mintájú öntött díszek ékesítenek. A még későbbi változat három vagy öt, széles, felfelé lépcsőzetesen kisebbedő négyszögletes talapzatra, mint egy „hegyre” emelte a sztúpát, a talapzatok homlokzatán lépcsőfeljárt emelkedik a csúcs felé, az összbenyomás mintegy a Borobudur egyszerűsített változatának mutatja az épületet. A harmadik változat szorosan követi a Pála-kori prototípusokat: a harang alakú sztúpát és az azt lezáró kúpot öntött díszítmények sokasága borítja, a három négyszögletes talapzat erős hangsúlyt kap, és

126 / Buddha-szobrok gyűjteménye egy angkori templom belsejében. Egyes darabok az utolsó bajoni korszakból, a 13. századból származnak, mások korábbiak, talán abban az időben készültek, amikor a hinduizmus volt az államvallás.

minden sarkát a sztúpát koronázó kúphoz hasonló forma zárja le.

Talán a korabeli India bizonyos, azóta elpusztult épületeinek mintáját követték a burmaiak, amikor épületeiken a teraszos emelvény belsejében széles folyosókat vezettek, majd oszlopcsarnokokat és tornácokat építettek hozzá, és kimélyítették a legalsó szinteket. A sztúpa kupolahengerét ebbe az alépítménybe helyezték a föld színére, és alapzatát nagy Buddha-szobrokkal egészítették ki, mégpedig gyakran úgy, hogy a szobrok a négy világtáj felé tekintsenek. Így olyan *csetiját* hoztak létre, amely egyszerre volt templom és sztúpa. A belső helyiségeket és folyosókat sok esetben domborművekkel és festményekkel díszítették. Az e típusba tartozó épületek közül a legjobban ismert a nagy Ánanda (1090-ben szentelték fel), ez ma is működő szentély. Ennek az épületnek az a különlegessége, hogy sztúpakoronája négyszögletes, és az észak-indiai hindú templomtorony mintáját követi, négy bejáratához belépő csarnokok vezetnek.

A mongol invázió után Paganban a munka előbb rendszertelenné vált, azután többé-kevésbé meg is szűnt. A többi nagyobb városban, például Rangúnban és Mandalajban, egészen a modern időkig folyt valamilyen építő tevékenység. Itt ma is buddhisták élnek, így a régi szokást követve a főbb sztúpákat vagy folyamatosan lebontják és újjáépítik, vagy egyre bővítik – ezért ezeknek az építményeknek a történetét nem tudjuk rekonstruálni. Megőrizték a jellegzetes harang alakot, amelyet toronyba szökkenő domborműdíszítéssel borított kúpos csúcs zár le; a kisebb építmények között ismerünk azonban más, khmer ihletésű formákat is. A szerzetesek rendkívül fontos szerepet játszanak a társadalomban, főként mint csillagjósok és a szellemünnepek szervezői; a díszítőművészet alkotásainak java része a buddhista valláshoz kapcsolódik.

THAIFÖLD / Thaiföld a másik ország, ahol az emberek életét még ma is mélyen áthatja a fundamentalista buddhizmus, amely nem fogadta el a bódhiszattva eszmét, és nem ismeri a nagy mahájána szútrákat. Mai vallási művészetén erős burmai befolyás érződik. A korábbi évszázadokban azonban Dváravati mon hagyományai hatottak nagymértékben a khmerek művészetére, akiknek abban az időben hindú királyaik voltak. Lopburit, a legnagyobb mon várost a khmerek 1002-ben elfoglalták. Végül is a buddhista thai nép bevonult északról, akárcsak a burmaiak Burmába, és elfoglalta mindkét térséget.

A thai megszállás első szakaszának építészetéről egyelőre keveset tudunk. Sok kolostor volt, mindegyikhez sztúpa és több, különböző formájú szentély tartozott. A legkorábbi építmény, amely bizonyosan ebből a korból származik, a Vat Buddhaj Szvarija Ajuthajában (13. század eleje), ez a tornyos szentély, melyet oszlopos csarnokon keresztül lehet megközelíteni. A sztúpa, amelyben gyakran helyeztek el ereklyéket, megőrizte a közismert mon harang alakot: kör alakú, peremes alapzaton áll, a csúcscsúcs körvonala hagyma alakú. Egyes sztúpákat ma-

gas, kerek dobra állítottak, ennek belsejét néha üregekre képezték ki, szentéllé alakították, melyben szobrokat lehetett elhelyezni. A buddhista thai királyi dinasztiák alighanem átvették a hindu khmer szokást: minden király épített magának temetkezési emlékműként szolgáló szentélyt. Részben ezzel magyarázható, hogy oly nagy számban maradtak fenn sztúpák Szukhodaja és Szavankhalok thai székvárosokban. Sok épület helyiségeiben maradtak fenn jeleneteket ábrázoló festmények, valamint díszítések töredékei. A 15. században Thaiföld egyik legnagyobb királya, Tiloka Thiengmajban felépítette a Bódh Gajá-i Mahábódhi-templom kicsinyített mását, minden bizonynyal Srí Lanká-i szerzetesek tanácsára. Kívülről égi lények nagyméretű magányos szoboralakjaival díszítették, ezek talán királyi pártfogók képmásai voltak.

A thaiai megkísérelték, hogy megtisztítsák buddhizmusukat, és összhangba hozzák azzal, amit ők a legrégebbi és legtisztább tanításnak tartottak. Ennek érdekében minden módon kapcsolatot kerestek Srí Lankával, és a thai Buddha-ábrázolásokon több nyomát fedezhetjük fel ezeknek a törekvéseknek, mint az építészetet tanulmányozva, ugyanis az épületeket a későbbi időben folyamatosan átépítették. A thaiföldi Buddha-ábrázolásokon ugyanaz az elv fejeződött ki, mint a legtöbb buddhista ország hasonló ábrázolásain, csak éppen sokkal szembeötlőbb módon: minden jelentősebb Buddha-képmás mágikus erő forrása. A szent képmásokat dinasztikus palladiumoknak tekintették, és a legyőzött városokból a győztesek fővárosába szállították. Ha pedig az ábrázolások effajta erővel bírnak, akkor a lehető legjobban kell hasonlítaniuk az ősi mintákra. Ezért azután, ha történt is néha módosulás, kialakultak a szabványtípusok, amelyekről később a különböző vidékeken újabb másolatok készültek. Időrendben

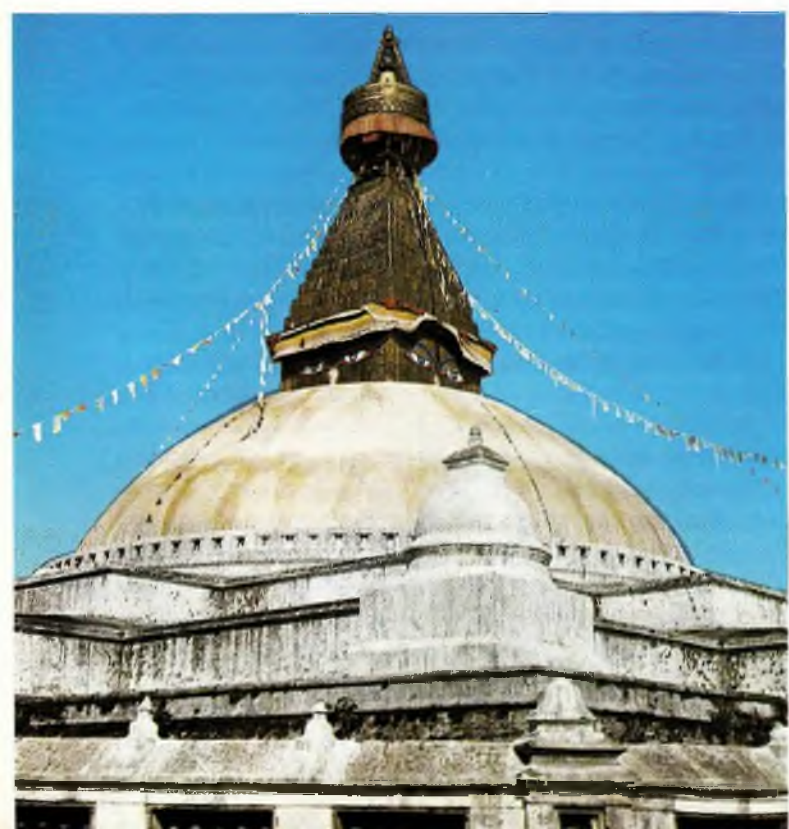
127 / Sztúpa a nepáli Bódhnáthban.

128 / Tibeti típusú csörtén vagy sztúpa a nepáli Namdóban. Az építészeti egyszerű külső felület festett, az épület belsejét gondosan díszítették.

első a típusoknak az a szép csoportja, amely a 14. század folyamán a kereskedelmi útvonal mentén húzódó városban, Szukhodajában jött létre; ez a csoport a Srí Lanká-i képmások mintáját követte, ám formái mon hatásra valamelyest lágyabbá váltak. Ezekre a szobrokra hajlékony modellálás a jellemző, a lekerekítések fellazítják a szobrok kontúrait, nincsenek merev felületeik, a lágyan hullámzó ívek szinte természetfölötti gráciát kölcsönöznek az alakoknak. A szukhodajai léptípus – hosszú ujjai hátrafelé hajlanak, teste oly hajlékony, mintha nem is lennének csontjai – tükrözi a legtökéletesebben ezt az elgondolást. A másik típus, az U Thong, amely a 14. század második felében Ajuthajában keletkezett, kevésbé kecses: a Dváravati királyság khmer szobrainak erőteljessége és szögletessége érződik rajta: ennek az ábrázolástípusnak az eszméje ősi mon eredetre nyúlik vissza. Később, amikor Tiloka ismét közvetlen kapcsolatot teremtett Srí Lankával, és szobrokat hoztak onnan, bizonyára észrevették az északi királyságban, hogy a korábbi típusok mennyire eltávolodtak a Srí Lankában megőrzött „eredeti” mintától; így hát megteremtették a tömör és egyszerűsített „oroszlán”-típust, azt remélve, hogy ezzel sikerül újra megragadni a legrégebbi kanonikus őstípus szellemét. Buddha későbbi képmásai – a kicsik éppúgy, mint a nagyok, a kolostori közösségek számára készültek éppúgy, mint az érdemek szerzését szolgálók – ezeknek a főbb típusoknak valamelyikét, esetleg elegyét képviselik, de különös előszeretettel követték a szukhodajai szobrok kecsességét, bizonyára ez volt a thai művészet „természetes” eszményképe.

Thaiföld jelenlegi fővárosának, Bangkoknak modern thai buddhista művészete erős burmai befolyást mutat. A régebbi művészet erőteljes formáit fellazította a felületek dús díszítése, a burjánzó dekorativitás, az aranyozás és az egyazon mintát elegánsan ismétlő megformálás. E műalkotások a szellemi könnyedség és valóságatlanság légkörét árasztják, s ennek alighanem kifejezetten az a célja, hogy a szerzetesek és a nép gondolkodása a képzelet biro-

dalmába szárnyaljon, amelynek nincs köze a mindennapok „realitásához”. Ez a buddhizmus tehát különbözik a kínai és a japán zentől, amely a látható és a transzcendens világ egységét hangsúlyozza. Burma, Thaiföld, valamint Vietnám és a későbbi Kambodzsa hínájána országaiban, valamint Srí Lankán továbbra is a sztúpánál zajlottak az animisztikus és mágikus szertartások, de az építmény egyszerűsége a hagyományt fenntartó buddhista tanok és a szerzetesrendek központja is maradt. Például sok thai vat lépcsőkorlátjára a termékenységet jelképező kínai sárkány egy változatát faragták – indiai *nágaként* értelmezve ezt a motívumot –, ezzel azt jelezték szimbolikus formában, hogy a vat áldásos befolyása érvényesül, „ajándéka”, a mennyei víz által – ebben a legkorábbi indiai sztúpák termékenységet és bőséget adó funkciójának módosított változatát ismerhetjük fel. A szentély szerzetesei, sok más tevékenység mellett, az évszakok változásához, a mindennapi élethez és a temetkezésekhez kapcsolódó szertartásokat is elvégezték. Az a tény, hogy a szerzetesek ilyen funkciót töltenek be a társadalomban, arra utal, hogy Buddha, aki végtére is emberi alakban hirdette a tant, itt olyan szellemiséget képvisel, amely messze túljutott a földi és az égi ügyeken. Több mint valószínű, hogy a théraváda rendszer alapján – bár a mostani szokások számos lényeges részleteiben minden bizonnyal eltérnek a régiektől – közelebb juthatunk annak megértéséhez, hogy a korai sztúpák és kolostorok milyen szerepet játszottak egykor az indiai civilizáció ma már letűnt társadalmában.

ANGKOR / Végül a sztúpának egy olyan délkelet-ázsiai változatával foglalkozunk, amely a korábbiakhoz képest jelentősen módosult. Ez a forma koncentráltan mutatja a dinasztikus vallássá lett buddhizmus lehetőségeit. A kambodzsai Angkor Thom lenyűgöző méretű szent helyére gondolunk. Középpontjában a Bajon nevű épület áll. Ez az épületegyüttes a hindu szentélyek hosszú sorával jelzett fejlődés csúcspontja, VII. Dzsajavarman építtette valamikor 1200 után. Ennek az uralkodónak az a feladata jutott osztályrészül, hogy visszahódítsa a khmerek birodalmát, amelyet elődjétől a vietnami tyamok hódítottak el. Dzsajavarman megváltoztatta a dinasztia vallását: feltehetően részben politikai, részben pedig tisztán vallási okból áttért a buddhizmusra. Az Angkor Thom híres tornyait Lókésvarának, a világok urának négy hatalmas maszkjával, valamint a gharbadhātu két bódhiszattvája közül annak a bódhiszattvának a kolosszális maszkjával díszítették, akit a király személyes patrónusának választott. Ezek az arcok a bódhiszattva s egyszersmind a király együttérző, mindent látó képességét jelenítik meg. A király szentélyt emelt anyjának, mint a buddhista bölcsesség megtestesülésének. S mivel, mint látni fogjuk, Angkor, a szent hely hatalmas vízgazdálkodási rendszer volt, mely biztosította a bő termést az egész környéken, a Bajon és a Thom megmutatja, miként volt képes a buddhizmus egy más, eddig még nem ismertetett formában is betölteni a hatalom érvényességét fenntartó funkcióját.

A Thomot 16 kilométeres sáncárok veszi körül. Hogy felépíthesse, Dzsajavarmannak a földdel egyenlővé kellett tennie a régi város nagy területeit, és le kellett rombolnia elődeinek számos emlékművét. A Bajon hagyományos khmer stílusú templomhegy, csak éppen minden korábinál kidolgozottabb. Központi szentélyének nyolc oszlopcsarnoka van; a mellékszentélyek teraszokon állnak, pompás erkélysorok találkozási pontjainál. Az erkélysorokat kilométereken át alakos és ornamentális domborművek borítják, és se szeri, se száma a kő- és bronzszobroknak. A Thomban példa nélkül álló változások következtek be az építészeti környezet megformálásában. Kolosszális istenfigurákból formálódik a másfél kilométer hosszú, kígyózó kerítés, ábrázolásai azt a szimbolikus értelmezést jelenítik meg, amely szerint a szent hegy, a Bajon az az „ős”-hegy, ahol a hindu istenek a lét ősi, differenciálatlan tejtengeréből világokat köpültek. A tó méretű medencék a buddhista paradicsomkertet szimbolizálják: az egyik víztározó fölött fehér ló óriás alakja áll, ez Avalókitésvara (Lókésvara) legendájára utal, aki ebben az alakban sietett a hozzá fohászkodó, fuldokló hajósok segítségére. Ez az épületegyüttes a buddhista mahájána építészet utolsó és kétségtelenül legnagyobb szabású remeke az indiai befolyás alá került Ázsiában. Angkor bukása után a kambodzsai buddhizmus a théraváda szerény, helyi változatává alakult.

TIBET / Tibetben a buddhizmus egészen más formája virágzott a közelmúltig, számos műemléket és műalkotást hozva létre, amelyek legtöbbjét még nem vette számba a nyugati tudomány, sőt a legtöbbet még nem is látta nyugati kutató. Remélhetőleg a kínai tudósok hozzálátnak majd a kincsek számbavételének és publikálásának hatalmas munkájához. Tibet buddhizmusa közvetlenül a Pála-kori Indiából származik, és egy sor vadzsrajána rendszert foglal magába, noha mind a buddhizmus, mind a művészet sajátosan tibeti úton fejlődött. A nem helyhez kötött műalkotások, főként a festett textilképek (tankák) és kisméretű bronzszobrok közül számos darab eljutott Nyugatra. Felvonultatják a buddhizmus transzcendens elveinek valamennyi megszemélyesítőjét, ezeknek a kölcsönhatása a fogalomdiagramok által leírt kapcsolatrendszerben képes megvalósítani a vadzsrajána „realitás” összes pszicho-kozmikus jelenségét, és képes elvezetni a megvilágosodáshoz. Nagyon valószínű, hogy az alakok prototípusai a Pála-kori India bizonyos egykori festményei és szobrai voltak, bár néhány pálmalevél kézírattól eltekintve kevés ilyen munkáról tudunk.

A tibeti építészet a buddhista szentély és kolostor Pálakori felfogását ötvözi azoknak a helyi, durván megmunkált kőépítményeknek a stílusával, amelyek építési módja a hegyes terephez és a felföld állandó szelekkel kísért zord időjárásához igazodott. Az alkotó szellemű, de egykor igen harcias tibeti néphez történelmének kései szakaszában jutott el a buddhizmus. Először 640-ben, Szrongcen Gampo király uralkodása idején érte el Tibetet, és 779-

ben lett államvallássá. Terjeszkedésének fő korszaka a 10. századtól a 13. század elejéig tartott; ebben az időben Tibet szoros kapcsolatban állott a Pálák alapította egyetemeivel, s a Pála-kori Bihárból sok nagy tanító érkezett Tibetbe. Az első nagy kolostort, Szamjét 715-ben alapították, Szakját pedig 1073-ban. A tibeti művészet legkorábbi stílusa feltételezhetően a kései gandhári stílus egy változata, amely Fondukisztán-Uskurból Kásmíron át jutott el Tibetbe, ahol a közvetlen Pála-befolyás hatására átalakult.

A buddhizmus átszötte az ország egész társadalmi és közigazgatási szerkezetét; a sziklás dombok tetején kőből épült kolostorok valóságos városokká fejlődtek, amelyek az élet minden területének, így a kereskedelemnek is a központjaivá lettek. Itt is szerzetesek vezették az évszázkokhoz kapcsolódó szertartásokat, a születések és a temetkezések szertartásait, tevékenységükkel megmutatták Buddha tanának jótékony erejét, és Buddha nevében leigázták a szellemeket, akik a tibetiek hite szerint félelmetes vidéküket benépesítik.

Tibetben – a kolostorok területén és szerte a vidéken – különféle méretű, olykor hosszú sorokat alkotó sztúpákat építettek, ezeket itt *csörtennek* nevezik. Megfeleltek a klasszikus célnak: állandóan emlékeztetbe idézték a buddhistáknak az újjászületésre, a megvilágosodásra és a nirvánára vonatkozó tanokat. A nagy kolostor-*csörtennek* mellett szentélyeket építettek, amelyek belsejét szobrok, a tant szemléltető, festett mészhabarcsból készített domborművek, faragott fagerendák, oszlopok és ajtók díszítették.

A nagy sztúpaszentélyekkel kialakultak a kanonikus buddhista példa helyi változatai. Az egyik típus a harang alakú kupola volt, amelyet néhány, de legfeljebb négy, felfelé csökkenő nagyságú emelvényre helyeztek, *harmiká*-val, vagyis négyszögletes, erkélyszerű építménnyel koronáztak, és több, egymás fölött elhelyezett „napernyőből” álló csúccsal zártak le. Némely ilyen épületen lépcsősor vezetett a kupola alapzatánál fölkében elhelyezett Buddha-képmáshoz (így például a 11. századi Tholingban), ez a megoldás alig különbözött az egykorú pju építményekétől. A másik, igen gyakori változatra a vállánál kiöblösödő kupola jellemző (ilyen épület például a Tyampaling, amely a 15. század előtt épült). A legnagyobb és leg-

fontosabb épületek ahhoz a típushoz tartoznak, amelynél a talapzatokon álló sztúpát szentéllé formálták, ugyanúgy, mint Pagan egyes épületein (ez utóbbi helyen is közvetlen Pála hatásra történt). Így a kupolából tömör, kerek torony lett, kiemelkedő tetőzettel: a több szintes talapzatokban szobákat és folyosókat nyitottak, melyeknek kiugró erecsztét gyakran díszítményekkel látták el. A belső tereket sok esetben szobrok díszítik, a nagyobbak gyakran agyagból és festett mészhabarcsból készülnek, és nagyobb falfestmények is előfordulnak. A tibeti *csörtennek* főként abban különböznek a melegebb éghajlatú országok sztúpáitól, hogy míg az épületek külseje szigorúan egyszerű, belsejükből szemképrázta szobrok, szimbolikus díszek láthatók.

NEPÁL SZIMBOLIKUS SZTÚPÁI / A sztúpa, mint szimbolikus építmény történetének mintegy összefoglalása a nepáli Katmanduban és környékén található építményegyüttes. E sztúpák némelyikének felépítése a legkorábbi indiai példákra hasonlít: a dobon és a négyszögletes talapzaton nagyjából fél kupolát alkotó felépítmény nyugszik, rajta kocka alakú *harmiká*, amelyet kúpos „ernyő” koronáz. Egy-egy rész egy-egy elemet szimbolizál. A kocka négy oldalán egy-egy festett szempár tekint a négy világtáj irányába.

Ebben az építészeti megoldásban tisztán tükröződik az az archetípus, melynek legjobb példái a fentiekben áttekintett emlékek különböző változatokat mutató megvalósulásai. Az archetípus éppúgy, mint az egyes épületek, a buddhizmus kettős funkciójáról tanúskodnak: a buddhizmus egyrészt népi vallás volt, másrészt az egyes dinasztiáknak tekintélyt adó hatalom érvényességét hirdette. A sztúpa egyfelől a nirvánát jelképezi, ahová Buddha halálakor belépett, s ezáltal megvalósította a legmagasabb igazságot, másfelől pedig azt a több mint isteni erőt, amelynek még az istenek is alávetik magukat. Indiában az igazság ismerete az igazsággá levést jelentette. S bár Buddha, az ember nyomatékosan elvetett minden olyan állítást, amely isten mivoltát sugallta, s bár mindig elzárkózott az elől, hogy bármilyen módon meghatározza a végső lényeket, a buddhista kultúra mégis kozmikus lénynek hitte őt, a világ tengelyének, minden valóság forrásának és céljának. És éppen ez a sztúpa alapértelme.

TÖRTÉNET
KÉPEKBEN

BUDDHA-KÉPMÁSOK

Buddha az emberek tanítómestere volt, i. e. 489 körül halt meg. Szerzetesrendet alapított, hogy folytatói legyenek tanításának, amely szerint az embernek meg kell szabadulnia a vágyaktól, mindenekelőtt az énhez való kötődéstől. A buddhisták azonban évszázadok gondolati munkájával kialakították a buddhista művészet ikonográfiáját, mely képes közölni valamit arról, hogy *mi* a buddha-természet. A buddha-természet nem azonos Buddha testi valójával; a lényegéhez tartozik, hogy kimondhatatlan. Így jutottak el

spekulációk útján a jelképes testhez, amelynek látható jegei nem egyebek, mint a buddhista tan és a buddhista kozmológia egy-egy mozzanatának jelképes ábrázolásai. Mivel pedig a buddha-természet nem azonos egyetlen ember testi valójával, a számtalan világokban – annyi univerzum létezik, ahány homokszem van a Gangában – végtelen sok Buddha jelenik meg, hogy tanítsa a *dharmát*, a tanítást.

E gondolatot szemlélteti a 129. kép, amelyen az adzsantái 2. számú barlang egyik festménye látható (6. század).

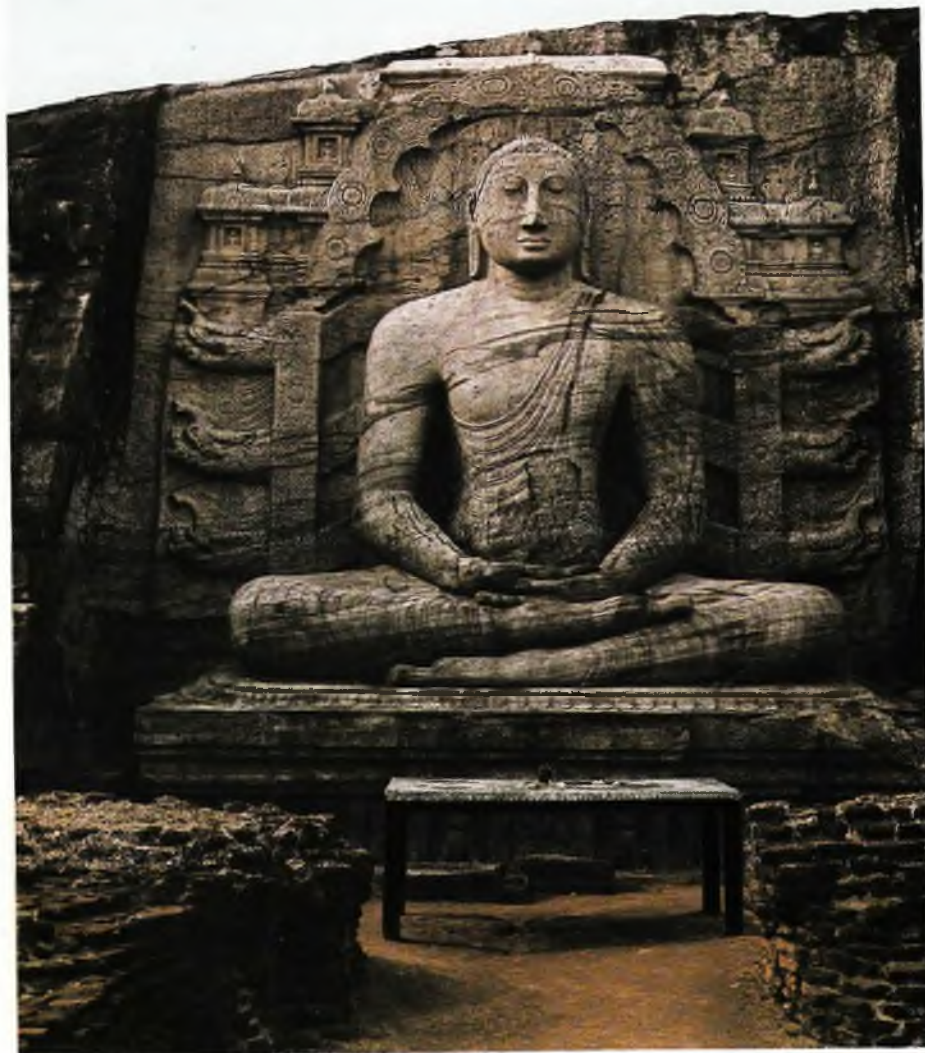

130. kép: Gandhári pala dombormű, a leendő Buddha születését ábrázolja, amint a világra jön az anyja oldalából (i. sz. 2. század).

131. kép: A meditáló Buddha ábrázolása a Sri Lanká-i Gal Vihárában (12. század). Ez az a konzervatív ábrázolási mód, amely a maga idejében „felfrissítette” Délkelet-Ázsia hínájána művészetét.

132. kép: Mielőtt Buddha Bódh Gajában a bódhi fa alatt elérte a megvilágosodást, élete egy szakaszát szigorú aszkézisben töltötte, ezt az utat azonban később elvetette. Ezt az aszketikus kísérletet ábrázolja az i. sz. 2. századi, Gandhárában fennmaradt palaszobor. (Láhóri Múzeum)

133. kép: A Khata Buddha Mathurából, a legkorábbi ismert típus az azt megelőző időből, amikor Buddha szimbolikus testének ábrázolása végérvényesen kialakult. Itt a bölcslet erős karú hősnek ábrázolják, nemes bódhiszattvák környezetében. Valószínűleg az i. sz. 2. század elejéről származik. Fején csigaház formájú dudor. (Mathurá Múzeum)

134. kép: 7. századi kásmíri elefántcsont szobor. Márának, a halál istenének gyönyörű lányai megkísértik Buddhát. Buddha végül megtalálja a megvilágosodás igaz útját, s így legyőzi a halál istenét. (Prince of Wales Museum, Bombay)

135. kép: A tanító Buddha szobra a bihári Szárnáthból, ahol az Őzek kertjében először prédikált. A Gupta-kor jellegzetes stílusában készült szobor az 5. századból származik. (Szárnáth Múzeum)

136. kép: Meditáló ülő Buddha a közép-jávai Csandí Mendut szentélyében, környezete: két bódhiszattva (i. sz. 800 körül). A három alakból álló együttes az ezoterikus buddhizmus legfőbb tanát jeleníti meg.

137. kép: A transzcendens, meditáló Buddhát ábrázoló ülő szoboralak. Súlyos, nyugodt formái az időtlen nyugalmat szemléltetik.

138. kép: Szoborhármas Adzsantá 17. számú, 5. századi barlangjában, Buddhát és a két bódhiszattvát ábrázolja. Valószínűleg később készült, mint a barlang. A szobrokat körülengő titokzatosság és pompa mégis a mahájána szövegek kozmikus vízióinak léggörét idézi.

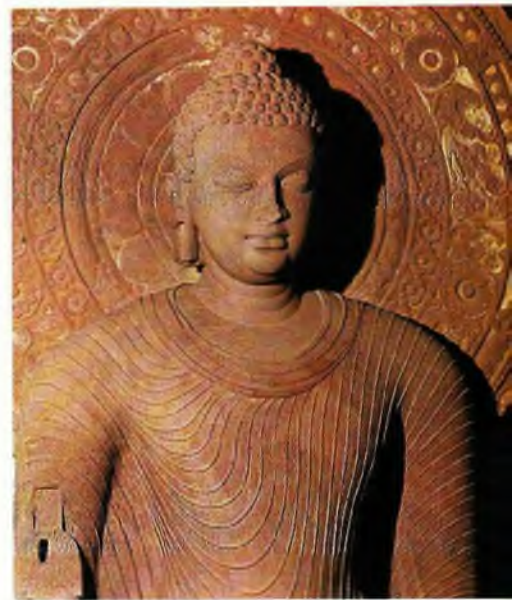

139. kép: Ez a 12. századi khmer stílusú kőszobor, amely a nagy thai városból, Ajuthajából származik, a *nágán*, a mágikus kígyón ülő, meditáló Buddhát ábrázolja. A legenda szerint a Mukalinda nevű *nága* testének gyűrűin emelte Buddhát az ár fölé, amelyet Mára küldött ellene, mert így akarta megakadályozni, hogy elérje a megvilágosodást. A khmer mitológia viszont a kígyóban a termékenység jelképét látta, bizonyára ezek a képzetek is jelen vannak a szobor szimbolikájában. (Ajuthaja Múzeum)

140. kép: Ez a hatalmas szukhodajai típusú arany Buddha-szobor a szimbolikus testet teljes dicsőségében ábrázolja. Egykor Indiában és máshol is a Buddha-szobrokat aranyfüstlemezzel borították, a képünkön látható 13. századi thai szobor ma is ezt az eredeti állapotot mutatja.

141. kép: E Mathurában faragott álló Buddha-szobor öltözkének zsinórokra emlékeztető, egyenletes redőzete a Gupta-kori ábrázolások egyik jellemzője. Mathurái rózsaszínű homokkőből készült az 5. században, eredetileg bizonyára festés és aranyozás díszítette. (Mathurá Múzeum)

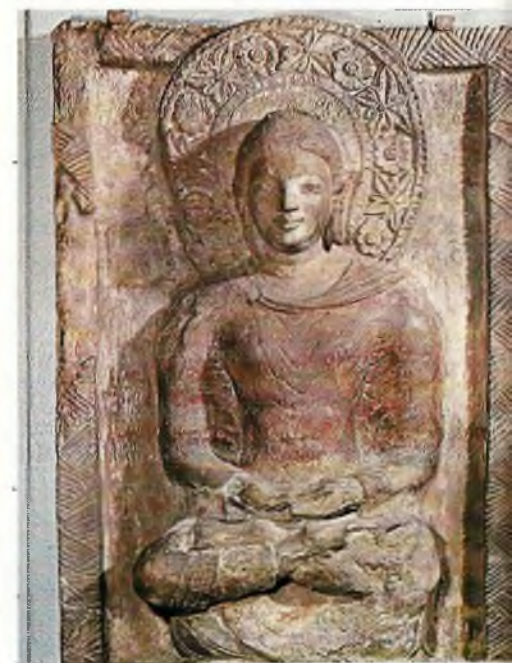

142. kép: Ez a Buddha-képmás a pákisztáni Szind tartományban, Mirpur Khászban állott. Az egykori hatalmas sztúpa töredéke (4. század).

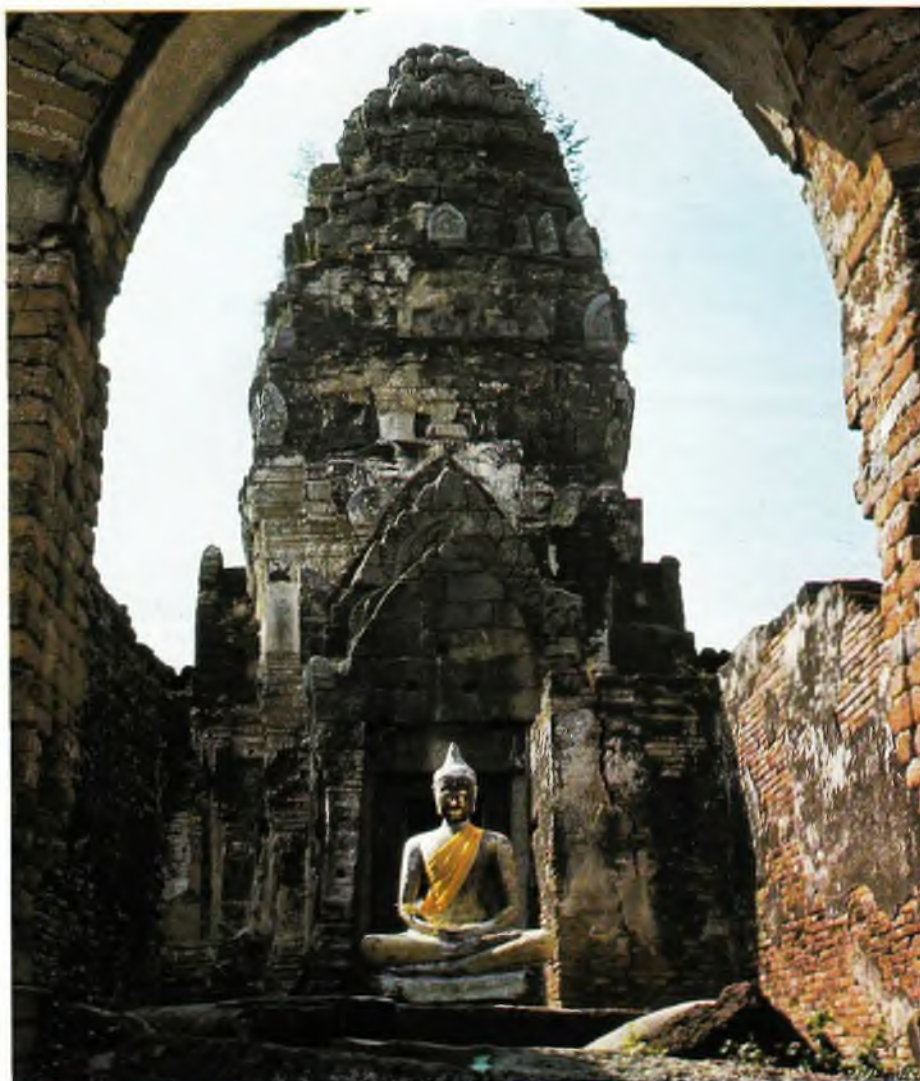
Míves terrakotta, festéssel díszítették, mint egykor valamennyi buddhista épület domborműveit. (Victoria and Albert Museum, London)

143. kép: Ezt a Buddha-szobrot, amely az ősi thai város, Lopburi félig romos szentélyében, a Prang Szam Jotban áll, még mindig vallásos tisztelet övezi.

A háttérben sztúpa emelkedik. Lopburi építésze és szobrászata a khmer és a mon időkre, a mahájána buddhizmus virágkorára nyúlik vissza.

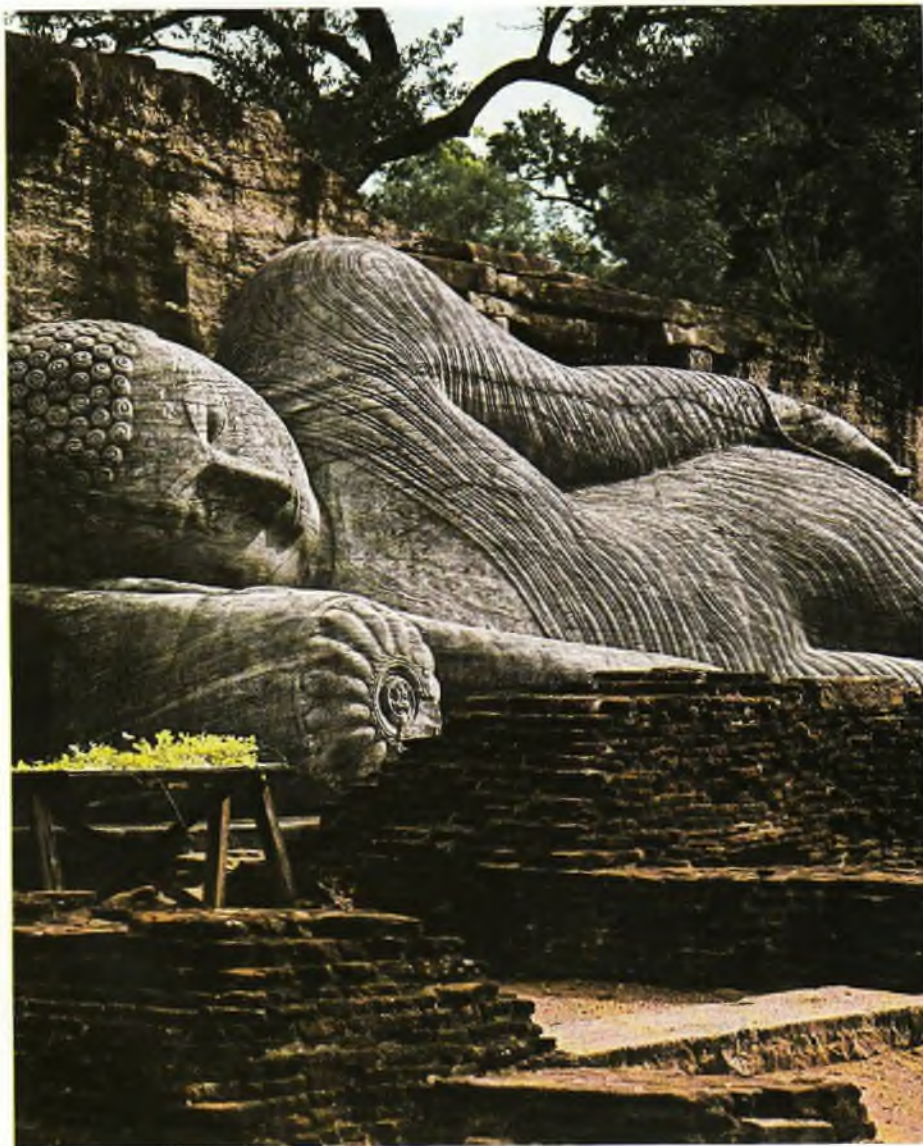
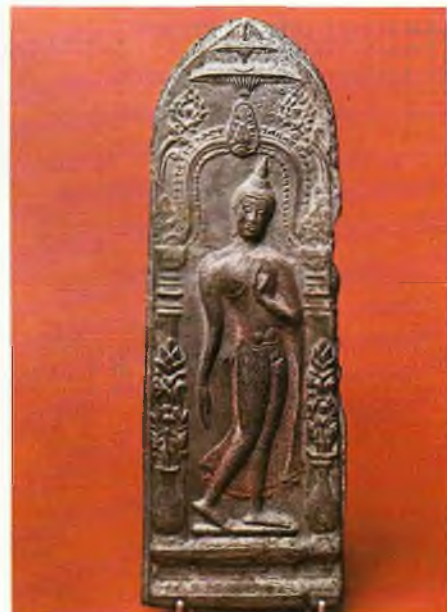
144. kép: Ez a jelenet Rangún pagodájában, a Svedagonban jól érzékelteti, hogyan tisztelték valószínűleg a múltban is a Buddha-képmásokat.

145. kép: Ez a szárnáthi álló Buddha-szobor a korai, 4. századi Gupta-stílusban készült. (British Museum, London)

146. kép: Gandhárui festett stukkó Buddha-fej (i. sz. 200 körül). A hajviselet még nagyon hasonlít a Földközi-tenger keleti vidékéről származó római-hellenisztikus szobrokéhoz. (Karácsi Múzeum)

147. kép: A teljes nirvánába távozó, haldokló Buddha, szukhodajai stílusban. (Nemzeti Múzeum, Bangkok)

148. kép: A haldokló Buddha hatalmas szobra a 12. századból a Srí Lanká-i Polonnaruwában. Sziklából faragták ki, talán ez volt a hínajána országokban gyakori fekvő Buddha-ábrázolások előzménye.

149. kép: Ez a fogadalmi táblácska a járó Buddha lágyan hullámzó testmozgását mutatja. A típus a 15. században a thaiföldi Szukhodajában alakult ki. (Nemzeti Múzeum, Bangkok)

150. kép: Buddha hatalmas, álló bronzszobra a 9. századból az indiai Szultángandzsból. (Birmingham Museum)

5. A HINDÚ TEMPLOM

A TEMPLOM ALAPRAJZA, CÉLJA ÉS EREDETE /

A jellegzetes hindú templom eredetéről keveset tudunk. A régészeti adatok tanúsága szerint a templomépítés kezdetét a sztúpaépítés kezdeténél későbbre kell tennünk, de azt is el kell ismernünk, hogy a népi áhítat első, kezdetleges szentélyei a buddhizmus megjelenésénél jóval régebbiek. A korai buddhista forrásokból tudjuk, hogy maga Buddha is nagy tisztelettel kereste fel a vallási áhítat helyi központjait, amelyeket a szövegek *csetijáknak* neveznek. A hinduizmus általunk ismert formájában a bráhmanikus-védikus hagyomány és a népi kultuszok ötvözete; ma a különböző hagyományoknak szinte minden lehetséges kombinációját fellelhetjük benne. A bráhmanák védikus kultúrája titkos tan, a bráhmana kaszton kívül mások számára hozzáférhetetlen, s még a buddhizmus belső tradíciójánál is titkosabb. Manapság a legtöbb hindú templom hivatásos papjai bráhmana családok gyermekei közül kerülnek ki, ők végzik a szertartásokat a nép javára.

A hindú templom mindenekelőtt azért épült, hogy fenn-tarthassa az isten – egy közösség vagy csak egyetlen ház

szellemi pártfogója – eleven jelenlétét. Az isten vagy istennő, ha elégedett, áldást hoz; s meg kell békíteni, ha haragszik. A templom így az isten otthona, ezért kiváltképp az emberi otthonok mintájára épült: sárból, téglából vagy fából. Minél pompásabb, annál inkább emlékeztet a király palotájára, díszítése jólétet, termékenységet és égi örömet sugároz.

A templom magva a szent tárgy vagy képmás, amelyben az isten jelenléte formát ölt. Kis kamrában található, ahová a pap beléphet, hogy a szent tárgyat szolgálja, és bemutassa a rituális áldozatot (*púdzsá*). A legegyszerűbb szentélyeknél a kamrához csak egy tornác kapcsolódik, ahol a hívők védelmet találhatnak a napsütés vagy az eső ellen. A nagyobb szentélyekben a tornác csarnokká (*mandapa*) terelődik, a kamrát pedig hátrább helyezik. A kamrához folyosón lehet eljutni, így az istenség messzebb kerül a

151 / Egyszerű ereklyék; a todák **szent** helye egy domb tetején, Utakamand közelében, a Nilgiri hegyek között, az istenség lakóhelye.

közneptől. A legtöbb templom belső helyiségében sötét van, és a szent tárgyban lakó istenséggel úgy bánnak, mint ahogy tiszteletreméltó vendéget fogad az ember az otthonában. A pap megfürdeti a szent tárgyat, megkeni vajjal vagy olajjal, felöltözteti, felékesíti a tehetősebb hívóktól kapott díszekkel. Lámpa lóbálásával üdvözlí, finom falatokkal kínálja, illatszerekkel és virágfüzérékkel ajándékozta meg. Az istenség jelenlétét jelző szent tárgy szóraztatását tánc és zene is szolgálhatja, erre a célra külön oszlopos csarnokot építettek, és azt összekötötték a cellával, hogy az istenség láthassa a táncot. A pap kilép a cellából, előhossa az istenséghez érintett, s ezáltal megszentelt áldozati adományokat és szétosztja őket a gyülekezetnek. A gyülekezeti csarnok általában nem túl nagy helyiség: a hívók ugyanis többnyire állnak, állandóan cserélődik a gyülekezet, s a pap megismétli a felajánlást és az áldozati adományok szétosztását, valahányszor ezt újabb hívók érkezése szükségessé teszi. A fogadás (*darsana*) idejének lejártaival az ajtókat becsukják, és az istenség megpihen.

A működő templom elsősorban az ima helye, de más szerepe is van, egyszersmind a társasélet központja is, ahol az emberek az árnyékban, kőpadokon ülve megvitatják ügyes-bajos dolgaikat. A hívó, mielőtt belép a templomba, bemutathatja a *pradaksina* szertartást az istenség körül, akárcsak a buddhista vallású hívő. Ha szerényebb méretű a szentély, a körüljárás a szabadban történik, míg nagyobb templomok fedett kerengővel is rendelkeznek. A legtöbb szentélyben tornyot (*sikharát*) építettek a kamra fölé, amely a szent helyet jelöli, és messziről is jól látható. Ez a tökélyre emelkedett templomépítészlet legfontosabb épületeleme.

A templom létrejöttének előzménye a kezdetleges kegytárakban lelhető fel. Olyan tárgyak ezek, amelyekbe istenség költözött. Minden faluban van és bizonyára emberemlékezet óta volt is legalább egy, de nemegyszer több kegytárgy is, amelyet a nép papi szertartás nélkül is tisztelt. Némelyek a szabadban, például a szántóföldön állnak. A szent tárgyak nagy száma tanúsítja, hogy a falusi indiaiak a természeti jelenségekben szellemi erők jelenlétét ismerték fel és tisztelték. Szent tárgy lehet egy elaggott, göcsörtös fa, egy természetjáró maradványa, egy nagy kődarab, a földből kiszántott, ütött-kopott, felismerhetetlen ősi szobor, gömbölyű kővekből álló kis halom vagy egy kígyófészek egy fa gyökereinél. A falusiak általában vörös festékekkel bemázolják, bepettyezik vagy becsikozzák a szent tárgyakat. A festés élő szentségre utal. A szent tárgy elé mindennap áldozati ajándékot helyeznek, például egy csokor virágot vagy főtt rizsből gyúrt apró gombócokat. Némelyik szellemi lényt hímnemű *jaksának* vagy nőnemű *jaksinak* tartják, szeszélyes és veszedelmes, szörnyűséges lényeknek, akik a vidék bizonyos kulcs helyein, például nagy fákban lakoznak, másokat *nágáknak* vagy *nágínáknak* – kígyószerű teremtményeknek –, ezek a kuttak és a víztározók védelmezői és a termékenység vagy gazdagság megtestesítői. Megtáláljuk őket a sztúpákat

díszítő korai buddhista szoborcsoportok alakjai között, és itt érdemes emlékeztetnünk arra is, hogy mind a buddhizmus, mind a hinduizmus különösen Délkelet-Ázsiának azokon a részein terjedt el, ahol a nép már korábban is hasonló természeti szellemek kultuszát követte.

A BRÁHMANIZMUS / Az ősi kultusznak ez a sajátossága segítette a bráhmanikus hinduizmus elterjedését. A buddhizmus a világtól való elszakadást tanította, ez vezeti el az egyént az üdvözüléshez, mint az isteneknél magasabb rendű állapothoz. Így amennyiben az istenek, a mennyek és a termékenység helyet kaptak a buddhizmusban, ez bizonyos értelemben mindig a néphitnek tett engedmény volt. A bráhmanizmus azonban teljes természetességgel hatolt be a bennszülött kultuszok világába, befogadta és magához hasonította azok istenségeit. A hatalmas bráhmanikus legenda-enciklopédiák – a *Mahábháratától* egészen a *puránák* sorozatáig – ennek az évszázadokon át tartó, szintézisre és szinkretizmusra törekvő hatalmas munkának az irodalmi megnyilvánulásai. Ezekben a mű-

152 / Durgá istennő rózsaszínűre festett szobra. Egy lerombolt középkori templomból származik. Mandatá szigetén, a szent Narmadá folyó partján állították fel. A környező falvak lakói ma is tisztelik.

vekben gyűjtötték össze India legkülönbözőbb részeiből az isteni vizitációkról, a szerencsés és balvégeztű kalandokról szóló történeteket s a hozzájuk fűződő teológiai magyarázatokat.

A bráhmánák, a papi kaszt tagjai, mivel tudtak szanszkritul, és ismerték a legkorábbi szanszkrit szövegekben rögzített szertartásokat, végül is tökéletesen eligazodtak az indiai istenségek és szent tárgyak rendszerében. I. e. 200 és i. sz. 700 között valósággal „gyarmatosították” az indiai falvakat. Ősi, védikus szertartásaikhoz azonban, úgy tűnik, nem volt szükségük időálló épületekre: a régészek nem bukkantak ilyen leletekre. A védikus áldozatot és tűzszertartást – ehhez kapcsolódtak a himnuszok – feltételezhetően a szabad ég alatt mutatták be, és közvetlenül az elemeknek ajánlották. A kalkuttai Kálighát templomban a bráhmána *szóma*-oltár ma is a szabad ég alatt áll. S noha a védikus kommentárok más és más formájú oltárt írnak elő a különböző szertartásokhoz, ezeknek egyetlen példája sem maradt fenn a korai időkben.

Szánycsí kis szentélye, a 40. templom kőből épült, félkör alakú talapzaton áll, amelyet minden oldalról lépcsőn lehet megközelíteni – ez valamiféle oltár lehetett; talán faépítmény magasodott fölé, de az is lehet, hogy a szabad ég alatt állt. Bairátban pedig megmaradt egy hajdani kerek szentély talapzata, de egyáltalán nem biztos, hogy az említett két hely bármelyikén védikus oltár állott valaha. S a történeti hinduizmus nagy istenségeit csak igen laza szálak kapcsolják a főbb védikus istenségekhez. A kozmikus teremtőenergia két fő megismerője Siva és Visnu, a hindú templomok többségét nekik szentelték, de nem játszanak komoly szerepet a Védákban. Az istennő pedig, akinek szintén számos templomot szenteltek, és akit később különböző neveken – Laksmi, Durgá, Párvatí, Kálí – tisztelnek, a legősibb szövegekben ugyancsak rejtélyes figura, és más neveken szerepel.

AZ ELSŐ TEMPLOMOK / Számos felirat bizonyítja, hogy India nagy templomainak többségét a királyok és családtagjaik részben a maguk érdemét gyarapítandó, részben pedig őseik mennybéli boldogulása érdekében, de egyszersmind a pártfogó istenség vagy istenségek iránti odaadó tiszteletük jeleként is építtették. A legtöbb templom a dinasztikus székvárosokban épült, de zárandokközpontokban és kevésbé fontos városokban is állottak templomok. Fenntartásuk, papjaik és a templomszolgák ellátása céljaira az építtetők földet és falvakat adományoztak. Tudomásunk van arról, hogy miniszterek, kereskedők és kézművescéhek is építtettek templomokat. A tehetősebbek egyebek mellett a szobrok készíttetésével, aranyoztatásával, kiegészítő épületek emelésével és javításával, esetleg kis szentélyek építtetésével juthattak természetfeletti kegyekhez, ki-ki anyagi helyzetétől függően.

A művészek alighanem csoportokban dolgoztak egy-egy mester irányítása alatt, és megbízatásuk végeztével továbbutaztak oda, ahol új munka kínálkozott. Céhszabályok szabták meg tevékenységüket, ezeket főként a

szájhagyomány őrizte, de a későbbi időkben talán az Orisszában találtakhoz hasonló pálmalevél kéziratokon is rögzítették őket. A szobrok arányait, az ikonográfiát, a kézmozdulatokat, a színeket, az alaprajzokat, az épületek magasságát és részleteiket minden bizonnyal szigorú előírások rögzítették. De helytelen lenne azt képzelni, hogy a hindú művészek csupán engedelmes, névtelen mesteremberek voltak. Sok szignált munka maradt fenn, s így ismerjük néhány kiváló szobrász nevét. Két bélúri szobrász (13. század) például magát „bajnoknak” állítja a „vetélytársak között” és „tigrisnek a szobrászok között”. Mindazonáltal a kőművesek és kőfaragók viszonylag szerény helyet foglaltak el a társadalomban, s valószínűleg mindenkiel keveredő, megbízhatatlan népségnek tarthatták őket, mivel hajlandók voltak utazni.

A régészet tanúsága szerint az első modern értelemben vett hindú templomokat valószínűleg a kusánok alatt építtették, mégpedig téglából. Ezek a templomok nem maradtak fenn, de a bennük elhelyezett szobrok némelyike igen, s csaknem bizonyos, hogy ezek India legkorábbi szobrászati emlékei közé tartoznak. Mathurában készültek a 2. századtól kezdve. Megtaláljuk köztük Visnu, Siva és Szúrja, a napisten szobrai, megannyi emlék, mely a mathurái iskola alkotóerejét bizonyítja. Talán sohasem fogjuk megtudni, hogy miért és hogyan kerültek éppen ezek az istenek előtérbe, de valószínűnek látszik, hogy felemelkedésük azzal függ össze, hogy a királyi dinasztiák kanonikus pártfogó istenei voltak. A kusánok a mathurái művészekkel elkészíttették életnagyságúnál nagyobb kőszobraikat, talán azért, hogy a szentélyekben az istenszobrok közelében helyezték el őket. Kétségtelen, hogy Indiában és később Délkelet-Ázsiában is a királyi családok tagjai azért állítottak szobrot a nagy isteneknek, hogy kézzelfoghatóan tanúsítsák a királyi személy és a pártfogó istenség azonossá válását. A kusánok előtti időszakból fennmaradt általunk ismert néhány szentélyben nincsen szobor. A következő fejlődéssor vezethetett a falusi szent tárgytól a valóságos templomokig: előbb talapzatot vagy az áldozati adományok elhelyezésére szolgáló asztalt állítottak; ezt kerítéssel vették körül, majd baldachint vagy tetőt emeltek fölé, s végül falakkal övezték. Új templom építésére olyan helyen, amely korábban nem volt szent, csak akkor kerülhetett sor, amikor kialakult a szoborképmás, a kultusz részévé vált, mint az istenség lakóhelye: ugyanis csak ekkor lehetett a megfelelő szertartással megidézni új, a helyet megszentelő jelenlétet. A legkorábbi ilyen szentély Bésznagarban (Vidisa kerület, Madhja Pradés) áll, és valószínűleg korábbi, mint az a fogadalmi oszlop, amelyet a görög Héliodórosz állított i. e. 140 körül e hely közelében. Alaprajza szerint apszissal lezárt csarnok, akárcsak a buddhista *csaitja*, Vászudévának szentelték, akit a gyakran ismételt, de be nem bizonyított feltevés Krisna hindú istennel azonosít. Nem tudjuk, hogy egyáltalán volt-e a szentélyben szobor. A Mathurá környékén fennmaradt i. e. 1. századi feliratok ennek az istenségnek más szentélyeire is utalnak. Lehetséges, hogy

ekkor már kialakulóban volt ennek az istenségnek a személyes tisztelete (*bhakti*), talán éppen a Buddha személye körül kialakult buddhista kultusz hatására és azzal versengve. Valószínűleg ugyanez a versengés magyarázza azt is, hogy egyazon vidéken fél évszázaddal a Buddha-szobrok megjelenése után találkozunk az első hindú istenszobrokkal.

Alighanem igaz az a feltevés, mely szerint az első igazi indiai módra épült templom a „kétfejű sas temploma”, amelyet a taxilai Dzsandciálban tártak fel, és az i. e. 2 századra datálják. Görög mintára, ión oszlopokkal épült. Egy cellából (a görög *naosz*), oszlopcsarnokból (*pronaosz*) és kerengőből (*perisztülé*) áll. Megépítették a kincstárként szolgáló görög hátsó kriptát is (*opiszthodomosz*). Talapzat áll a belsejében, amely annyira teherbíró, hogy egykor alkalmas lehetett arra, hogy egy torony súlyát viselje. A tornyot egyes szaktekintélyek piramishoz hasonló építménynek tartják. A hátsó kriptát kivéve, ezek az építészeti elemek voltak azután évszázadokon át a hindú templomok jellegzetes alkotóelemei. A legkorábbi időszakból fennmaradt templomok azonban csak cellából és oszlopcsarnokból álltak; ezek a templomok Tigovában, illetve Szánycsiban (17. templom) találhatók, s az 5. század elejéről származnak. Ezeken sincsenek szobrok. Bandélkhandban és Málvában is van néhány lelőhely, ahol ilyen egyszerű s talán még korábbi szentélyek nyomaira bukkantak.

Alighanem a kundai (Dzsabalpur kerület) szentély a legrégebbi hindú templom, a burkolat ugyanis valószínűleg Gupta-kori (5. század) restaurálás során került az épületre. Az igen egyszerű, négyszögletes tömbökből épített,

faragott homokkővel burkolt szentélyt három oldalról veszi körül fal, tető fedi, de nincs oszlopcsarnoka. A 6. század folyamán már cellából és oszlopcsarnokból álló, kerengővel kiegészített templomok épültek: többek között a közép-indiai Nácsnában és Bhumarában, a Bégramban (Dinádzspur, Bengál) és Aivalliban (Bidzsápúr körzet) lévőket ismerjük. A cellákat úgy képezték ki, hogy befogadhasa a szent tárgyat vagy szobrot, amely elé az áldozati ajándékokat helyezték. Az építmény többi része bizonyára kiegészítő szertartásokra szolgált.

AZ ALAPRAJZ TOVÁBBI FEJLŐDÉSE / A korai templomok egy csoportjának alaprajza azonos az apszisos buddhista *csaitja* csarnokéval. Taxilából két ilyen szentélyt ismerünk (i. e. 2. század). Két másik az i. sz. 5. századból származik, Térben (Hájdérábád), illetve Kapotésvarában (Krisná kerület) található. Van, aki úgy gondolja, hogy ez utóbbiak eredetileg buddhista építmények voltak, melyeket azután hindú szentéllyé alakítottak, de valójában nincs szükség erre a feltevésre. A bizonyítékok ugyanis arra utalnak, hogy már a legkorábbi történelmi időktől fogva épültek Indiában világi célokat szolgáló fa-, illetve kőépületek apszisos alaprajzzal. Lehetséges, hogy az apszisos forma a korábbi, a cellák és az oszlopcsarnok csak később jöttek létre, bár egy fontos lelőhelyen egymás mellett tanulmányozhatjuk a két típust – nevezetesen a már előbb említett Aivalliban (ma Aihole), a Csálukják első székvárosában, mely a dekkáni Bidzsápúr kerületben található. És itt ma is megfigyelhető a korai középkori templomépítéssel gazdag formakészlete, belőle kiválasztották, majd tökéletesítették azokat az elemeket, amelyek kombinációból azután létrejött a hindú templom két alap-típusa.

Aivall kis, erődtített városka. A 6. század elején számos templom épült itt, a dinasztia növekvő politikai hatalmát jelezve. Az egyik típus (a Kontgudi csoport és a Lád Khán) négyzet alaprajzú csarnokból áll, előtte egyszerű oszlopsor. A szent képmás a hátsó falnál áll; az egész épü-

153 / A 6. századi Durgá-templom Aivalliban. A hindú templom korai típusa oszlopos körfolyosóval, később az apszissal lezárt szentélyre tornyot emeltek.

154 / Aivall egyik templomából származó, i. sz. 600 körül készült dombormű Sivat és feleségét, Umát ábrázolja, mellettük Siva bikája és egy imádkozó aszkéta. (Prince of Wales Museum, Bombay)

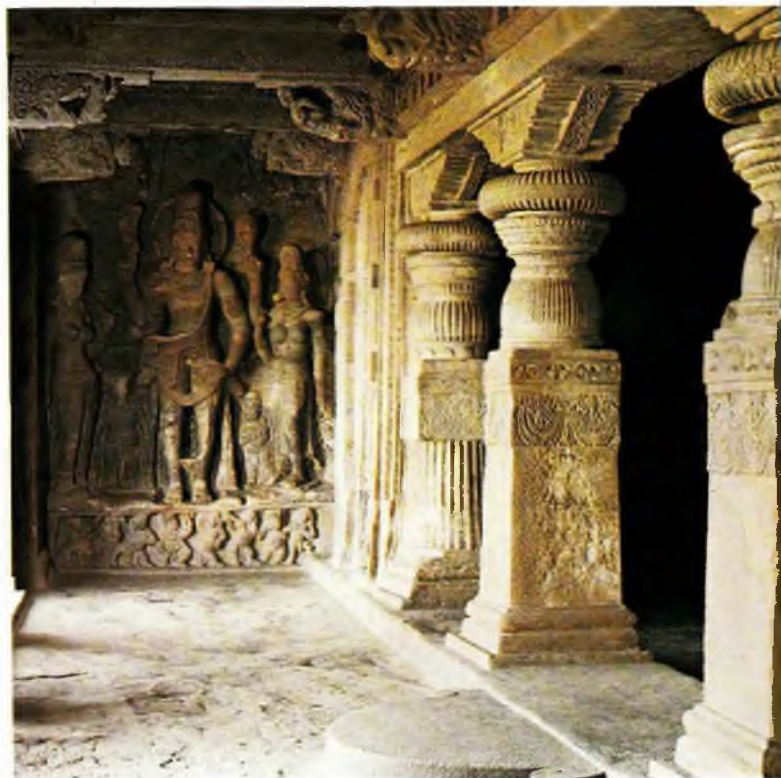
155 / A nagy Trimúrty, Siva háromarcú ábrázolása a Bombay közelében levő Elephanta szigetének barlangtemplomában. Makádévától jobbra a női teremtmőterőt, balra a férfi pusztítóterőt jelképező arc. (i. sz. 8. század).

letet, a tetejét is hatalmas kötömbökből építették. Szerkezete előképeként a mögötte emelkedő domb megalitikus kamrasírai szolgáltak. Mahuában és Paraszorában több hasonló korai szentély áll. A Lád Khánon és a Kontgudi csoport egyik építményén már felismerhetők annak, az idővel szinte általánossá vált módszernek a jelei, mely szerint később a hindú templomok tornyai épültek: hasonló, de csökkenő méretű elemeket raktak egymásra. A cella tetejének közepét minden templomon kis, különálló kápolna foglalja el. Az építményt alig kidolgozott domborművek díszítik, ám már ezek is sejtetik a később általánossá vált ikonográfiát. Az elülső homlokzati csarnok pilléire Gangá és Jamuná megtisztító istennők alakját faragták, az oszlopokat domborművek: lótuszos karikák, ékszeres füzérek és tekercsek díszítik, a köcsipkézet fafaragást imitál. A Lád Khán oszlopain jelennek meg először szeretkező párokat ábrázoló domborművek. E szobrok stílusa a Nyugati-Ghátok Szátaváhana-barlangjainak stílusából származik.

A Durgá templom szerkezete az apszisos buddhista *csaitja*-csarnok szerkezetének mintegy megfordítása: az utóbbi belső oszlopsorából lett a szentélyt körülzáró fal, a külső fal pedig oszlopsorrá alakult. Az épület magas talapzaton áll. Szobordíszein még a 7. század folyamán is dolgoztak, így stílusa igen változatos. Szerény, emeletes tornya későbbi kiegészítés, domború profilú. Később ez a domború profilú típus általánosan elterjedt Észak-Indiában. Ismerünk más templomokat is, melyeknek szentélyét hasonló tornyok koronázzák, ilyen például a Hucsimalligudi is. Bennük a templom minden építészeti egysége megtalálható: a cella a téglalap alakú központi, pilléres csarnok egyik végéből nyúlik ki, az oszlopcsarnok pedig az ellenkező végénél van. Az egészet kerengő övezi.

A Csálukják székvárosukat a 7. században áthelyezték Bádámi gyönyörű vidékére. Itt pompás várost emeltek, amelyet sziklacsúcsokra épített erődök sora védett. A város központja egy hatalmas, duzzasztógáttal határolt tó volt, ez zárta le a völgy egyik oldalát, és a másik oldalon nagy területet öntözött. Bádámi tehát szép példa a korai időkben, hogy miként kapcsolták össze a fővárosok építését az öntözőrendszerek kialakításával; sok példa van erre az indiai civilizáció egész vonzásterében, legtöbbször Angkorban valósították meg. A királyok kiváltságainak az adott szilárd alapot, hogy az ő kötelességük volt gondoskodni országuk földjeinek termékenységről. Ezt a gazdasági ténytet tükrözik a királyságról alkotott fogalmak és a királyi szertartások különböző formái. Bádámiban sok fontos építészeti emlék található. Az elsőnek azt a két templomot kell említenünk – a Mahákutésvarát (600 körüli) és a Malegitti Siválaját (700 körüli) –, melyekben kibontakozásának utolsó előtti szakaszába ért az az építészeti koncepció, amely a Pallava szentélytípusban jutott tökélyre, hogy azután egész Dél-India építészeti példaként szolgáljon. A főhajó és a cella falai szinte teljesen simák, csak falkiugrások tagolják; a cella tetőzetét kisebb, egymásra helyezett szentélyek zárják le, és az egészet kupolaszerű, nyolcszögletű köcsúcs koronázza. Ugyanilyen típusú épületet emeltek az utolsó Csálukja székvárosban; a pattadakali Virupáksa templomot, amelyet a keletről érkező hódító Pallavák építettek.

156 / Barlang verandája Bádámiban. A dombormű Visnut ábrázolja. A jobbra levő oszlopok sűrűn rovátkolt felső része gyümölcsöket formált, lejjebb ékszerfüzerek láthatók (7. század).

Bádámiban egyéb jelentős művek is születtek: a 6. század második felében négy barlangot vájtak a legkésőbbi adzsantái barlangokkal (1–5., 21–27.) egyidőben. A 3. barlang – ezt Visnunak szentelték – jellegzetes példa a hindú sziklaszobrászat nagy dekkáni hagyományának megszületésére; a képzelőerő virágba borítja a követ: hatalmas istenszobrok sorakoznak, legendákat ábrázoló jelenetek mellett a gyámfigurák isteni sarjakat formáznak. Fennmaradt néhány késői adzsantái stílusú, hindú témájú falfestménytöredék. A hinduizmus, akárcsak a buddhizmus a Nyugati-Dekkánon, kialakította a maga barlangépítészetét, és egy sor jelentős emlék tanúsítja, hogy gazdag szobrászata is volt.

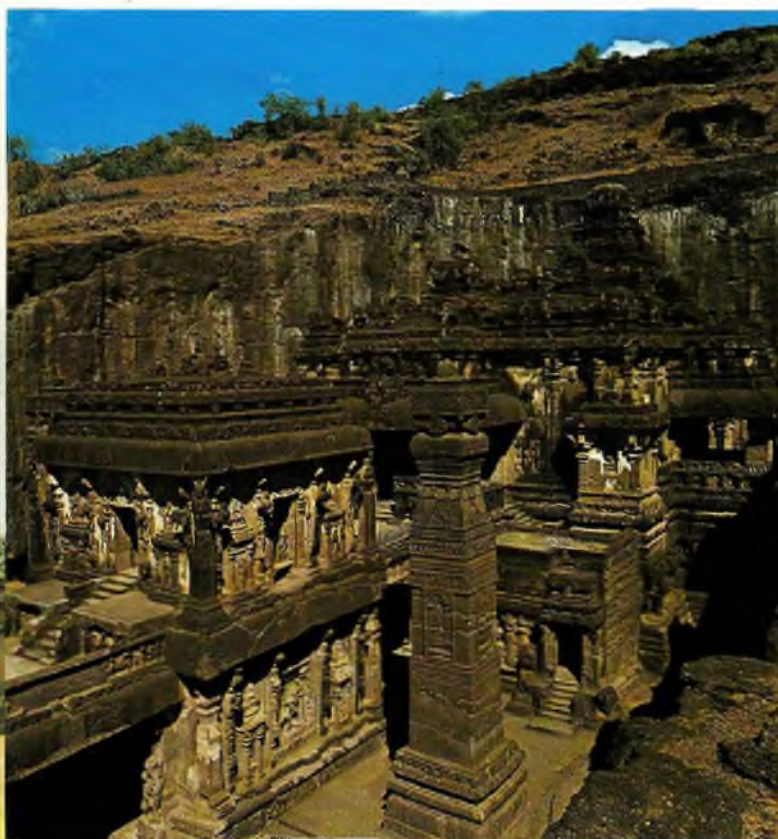
BARLANGSZENTÉLYEK / A barlangrendszerek közül a két leghíresebb: a nagy Siva-barlangok csoportja Bombay közelében, az Elephanta szigeten és a Dhumar Léna Ellorában. Mindkettő kereszt alaprajzú. Az elephantai barlangban nagyszabású szobrok pompás sorozata található. A sziklába vájt *garbhagrihán* (méhházon) belül a kereszt középpontjában áll a legfőbb kegytárgy, a Siva *lingam*. A *lingam* Siva isteni teremtményének jelképe, a

merev férfi nemi szerv stilizált változata minden Siva-templomban központi helyre került. Ez az ábrázolási mód a Sivához fűződő mitológiából következik, mely szerint Siva a földi termékenységnek és egyszersmind az aszkézisnek a megtestesítője; aszketizmusa ugyanis azt jelenti, hogy önmegtartóztatás révén szexuális energiáját belső, szellemi energiává alakítja. Siva az idő megszemélyesítője is, hiszen az idő mind a teremtés, mind a pusztítás hordozója. Ezt a gondolatot fejezi ki Elephantában Siva kolosszális háromarcú mellszobra. A bal oldali, a női arc a teremtmény anyja jelképe, a középső arc a kozmosz megrendíthetetlen fenntartóját ábrázolja, a jobb oldali pedig a vérengző istenséget mutatja, a romboló és pusztító lényt. Másutt a barlangban Siva „élettörténetének” a *puránák*-ból vett legendáját ábrázolták hatalmas domborműveken. Az ellorai Dhumar Léna-barlang szobrai hasonló ikonográfiai mintát követnek, csak talán valamivel kevesebb bennük az életerő.

A legfontosabb barlangszentély-csoport tulajdonképpen Ellorában van. Itt volt a Rástrakúták székvárosa, akik a Csálukják alatt előbb kormányzók voltak, majd később független dinasztiát alapítottak. 640 és a 10. század eleje

157 / Kőbánya látképe: itt áll a 8–9. századi hatalmas monolit Kailászanátha templom. Egy természetes *lingam* körül a domboldalból faragták ki.

158 / Félig férfi, félig női istenség domborműve, az ellorai Kailászanátha-templomban. Festék- és gipsznyomok találhatóak rajtuk.

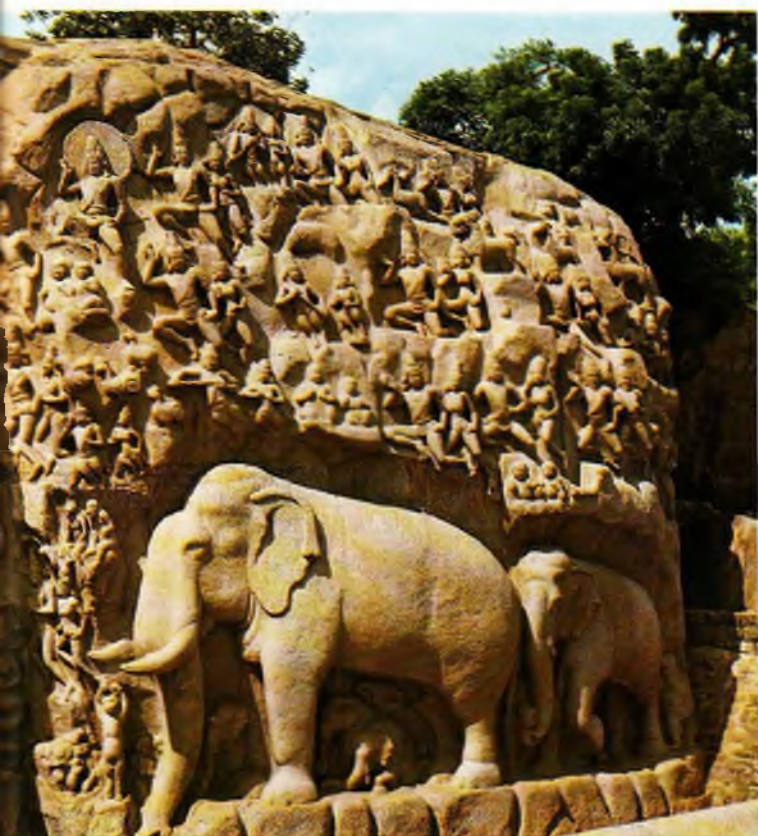

között sok hindú barlangot vájtak ki és díszítettek szobrokkal itt, de van közöttük néhány buddhista és dzsaina barlang is. A legnagyobb a Kailászanátha. Ez óriási, több emeletes monolit, mintegy $60 \times 30 \times 30$ méteres, közvetlenül a hegyoldalba vágták az egymást követő királyok, hatalmas kőfejtés közepén áll. Ahogy egyre mélyebbre értek a fejtésben, a szentély következő alsóbb szintje is kialakult, és meghagytak egy sziklahidat, hogy a felső szentély megközelíthető legyen, a környező sziklafalban pedig még további barlangokat vájtak, némelyiket Visunak, a többi a Dasávatárának szentelték. A főszentély egy hasadéokban álló természetes *lingam* körül alakult ki, és ezért Sívának szentelték – kitűnő példaként annak, hogy egy természetes szent tárgy tisztelete miként ösztönözhet a nagy templom kialakítására. Szobrászati stílusa a kozmikus energia vallási ábrázolását mutatja. Elszórtan néhány festménytöredék is megmaradt itt. Az ellorai barlangok tömör pillérei gyümölcsformákat utánoznak. Ehhez a bőség más jelképei – ékszerfüzerek és redőzőt anyagok mintázata – járulhatnak. Együttesen valamennyi az égi termékenység és jó szerencse gondolatát fejezi ki.

159 / Sziklafalba vésett dombormű Mahábalipuramban, a Pallavák készítették a 7. században. Az „Ardszuna vezeklése” címen ismert hindú legendát ábrázolja.

160 / A parti templom Mahábalipuramban. A dél-indiai típus igen korai példája, piramis alakú, lépcsőzetesen kisebbedő szintekből épített toronnyal (i. sz. 7. század).

PALLAVA-KORI SZENTÉLYEK / A Kailászanátha két felső emeletének stílusa valójában a kései Csálukják és a korai Pallavák idején uralkodó eszmék változatait tükrözik. A Pallavák saiva dinasztia voltak, akik a délkeleti tamil parti vidék felett uralkodtak. Feltételezhetően ők vezették be Siva tiszteletét, és emeltek kőépületeket a korábbi buddhista, téglából és mészkőből készült sztúpák helyébe. Az Aivalliban talált egyik Csálukja-kori szentély mintájára alakították ki szentélyeik stílusát. Ez a típus maga is mintául szolgált aztán egy sor Délkelet-Ázsiában épített hindú szentély számára. A Pallavák ugyanis támogatták a tengerentúli terjeszkedést, amelynek fő célja nem a hódítás, hanem a kereskedelem volt. Délkelet-Ázsiát az indiaiak nem fegyverekkel hódították meg, hanem úgy, hogy a kereskedőtelepek fokozatosan városokká és kulturális központokká fejlődtek. A helybéli, gyakran indiai és helyi törzsi kereskedőktől származó dinasztiák a hindú dinasztikus kultúrával együtt átvették a hindú szentély mintáit is. 690 és 800 között a Pallava-formák uralkodtak. Azután feltételezhetően először a Rástrakúta-, később pedig a Csóla-befolyás játszott döntő szerepet, főleg Jáva és Kambodzsa hindú szobrászati stílusának alakulásában.

A Pallava-kori építészeti stílus kiterjedt a barlangokra és a szerkezetes épületekre is. Az első, 600 körüli alkotás egy Mandagapattunál (Dél-Arkátnban) fekvő barlang, amelyet I. Mahéndravarmán a hindú szentháromságnak, Brahmá–Siva–Visnu hármasának szentelt. Feliratában azal dicsekszik, hogy tamil földön ez az első templom, melyet kőből építettek, fa és egyéb segédanyagok nélkül. Ez

161 / Nagy Csóla-kori templom az 1006-ban épült Brihadisvaraszvámin Tándzsurban. Hosszú csarnokában és hatalmas, piramis alakú szentélyében folyosók vannak, melyeknek falán korai festmények nyomai találhatók.

volt az első a Pallava-barlangok hosszú sorában, némely szentélyt Sívának, néhányat pedig Visnunak szenteltek. Egyetlen, lassan alakuló minta szerint épült valamennyi. Nagyobb csarnokból állnak – a csarnok előtt súlyos oszlopok – vagyis kibővítették az eredeti oszlopcsarnokot, és az épület hátsó falába vájt apró cellával egészítették ki, amely az istenség elhelyezésére szolgált. A cella eleinte nem volt mély, később egyre növekedett. Az oszlopokon két, jellegzetesen Pallava-vonás fejlődött ki: az oszlopfő két oldalán tömör, ívelt, rügyre emlékeztető hajtás nőtt ki; az oszlop alsó részébe pedig lekuporodó oroszlán-kariatidát illesztettek.

A későbbi, 630 után épült barlangszentélyek homlokzatán megjelennek a templomépületekre jellemző domborművek; belül egész történeteket véstek kőbe, jellegzetes, visszafogott, szemgyönyörködtető stílusban. Ennek a domborműfajtnak jól ismert, nagy alakú változatai: az a két legendajelent, melyeket a tengerre néző sziklákba véstek Mahábalipuramban (Mámallapuram), Mámallá király (630–668) tengerparti székvárosában. Az egyik fölött és másutt is a környéken, *rathák*, kisméretű, egy tömbből megmunkált szentélyek állnak, ezeket ugyanúgy a sziklából faragták ki, mint a különböző típusú épületekhez tartozó különféle szobrokat: talán afféle összefoglaló tanúságtételnek szánták arra nézve, hogy miféle templomokat szoktak tamil földön építeni. Három *rathának* van egy közös jellegzetessége, amely a korai kambodzsai szentélyekben is feltűnik. Ez pedig a keresztgerenda egy fülke vagy a bejárat fölött, amelyre egy makara szörny arcát faragták, szájából levéldíszek sarjadnak.

Az e minták alapján épült templomok közül három ma-

radt fenn, az egyik Mahábalipuramban áll, a másik a Kailászanátha-templom Kányesipuramban, a harmadik pedig a Vaikuntha-templom Perumalban. Belül mindegyikük hosszan elnyúló csarnokból áll, amelynek hosszanti tengelye mentén eljutunk a cellához. A cella tetejét kívül piramis formájú, ismétlődő emeletekből álló torony alkotja, mindegyik emelet az előző kicsinyített változata, és az épületet miniatűr „vak” pavilonok sora egészíti ki. A főcella fölött kupolás, nyolcszögletű monolittal koronázott magasabb piramis emelkedik. A falakat faragás nélküli kiugrások tagolják, és az ereszek mentén súlyos, ívelt esőlécek húzódnak. A szentélyt vastag fal fogja szorosan körbe, amellyel apró cellák néznek szembe, egykor – azóta tovatűnt – kisebb istenségek szobrainak cellái voltak. A fal és a templom közötti kerengőt nem fedték le, nyitott térnek szánták. Ezt az építészeti elgondolást a kambodzsai Ang-

162 / Csóla-kori bronzszobor, királynőt ábrázol Párvati képében. A világ egyik legszebb női szoboralakja. Alighanem a 10. században öntötték. (Freer Gallery of Art, Washington)

korban fejlesztették magas szintre a 9. és 10. században. A Pallava szobrászati stílus nyomait felfedezhetjük Tyampa vietnami királyságában, Mi Szon város korai oltárának maradványain.

A CSÓLA-KORSZAK / Délkelet-Indiában a Csóla-dinasztia uralma alatt új fejlemények bontakoztak ki. A Csólák fennhatóságuk alá vonták a tamil vidéket, azután, hogy a Pallavák uralma a Pándja-hatalom rövid epizódja folytán megtört. A 8. században a Pándják egyetlen kisebb Siva-szentélyt vágtak a sziklába a Kailászanátha mintájára: ez egy monolit templomépület mása Kalugumalaiban (Tinnevelli kerület). A 866 körül kezdődő Csóla-korszakot gyakran a tamil kultúra aranykorának nevezik. I. Rádzsarádzsa (985–1016) és utódai uralma alatt egészen II. Kulottunga (1133–1150) idejéig a Csólák kiterjesztették hatalmukat Srí Lanká északi részére és Burma, Malájföld, Szumátra s még Bengál nagy területeire. Sok más területtel álltak kereskedelmi kapcsolatban. Hatalmuk ezután hanyatlani kezdett, és a 13. század elejére már ismét a Pándják léptek színre, maguknak követelve az egész tamil vidéket. Egész sor építészeti formát alakítottak ki, de Délkelet-Ázsiára, ahol a hindú korszak lassan véget ért, ezeknek gyakorlatilag már nem volt hatásuk. A Csólák voltak tehát az utolsó délkelet-indiai dinasztia, amelynek művészeti stílusa termékenyítőleg hatott a délkelet-ázsiai művészetre.

Amíg a Csólák hatalmuk csúcsán álltak, az egész tamil vidék rendkívül gazdag volt. Sok-sok szentélyt építettek, és több mint hetven templomvárost alapítottak. Volt azonban öt nagy császári szentély is, amelyek mintegy foglaltai a Csóla építészeti eszménynek. Közülük a legfontosabbak a Sivának szentelt Brihadisvara-templomok (1006 körül) Tándzsurban és Gangáikondasólapuramban (1025). E templomokat a Pallava típusúak mintájára építették fel, csakhogy jóval nagyobb méreteken, és a kerengőt tetővel fedték le. A tándzsuri templomot megkoronázó kupola mintegy 60 méter magas. A szentély hatalmas, piramis formájú torony alatt helyezkedik el, és magas emelvényen áll. A tornyot fokozatosan kisebbedő emeletek alkotják, amelyek apró, áldongaboltozatú szentélyek sorain helyezkednek el: a szentélyek – váltakozva – részútosan emelkedő oldalukat vagy legyezőszerű homlokzatukat mutatják a szemlélőnek. A szentély szintjén levő külső falat gyámpillérek sora tagolja; a közöttük levő felületeket az istenség hatalmas kő domborművei díszítik, és a kapubejáratok mindkét oldalán hatalmas, bős tekintetű örök támaszkodnak buzogányukra; ezt a motívumot is a Pallavák alkalmazták először. Belülről kerengő veszi körül a főcellát, és Tándzsurban a kerengőfolyosó falain végig égi lényeket és táncosnőket ábrázoló falfestmények maradványai találhatók.

A Csólák idején virágzott a bronzművesség. Sok pompás bronzszobrot ismerünk, némelyik a fele életnagyságot is eléri. Egyedileg öntötték őket, és az isteneknek ajánlották. Templomaikba kerültek, az általuk

ábrázolt istenség megtestesítői lettek, az idők múltával kultuszuk egyre szentebbé tette őket. A legszebb példányok némelyikét a királyi családok tagjai állították az istenségnek személyes képmásként, ezzel hangsúlyozták, hogy a szobor által képviselt isten és a királynő, herceg vagy hercegnő azonos. Még az arasznyi apró bronzszobrok is a Csóla-kori fémöntők nagyszerű stílusérzékéről és képzelőerejéről tanúskodnak. A bronzművesség Indiában természetesen korábban is igen elterjedt volt. A buddhista képmásokat már említettük. Néhány szép hindú szobor a Pallavák idején készült. Világszerte csodálják a Csóla-kori alkotások különleges, érzéki szépségét. Talán a legcsodálatosabb szobortípus a Siva Tandavalaksanam vagy Natarádzsa. Ez a négykarú Sivát ábrázolja, amint lángkoszorú közepén kozmikus táncát járja, haja repül, és egyik térdét felemeli. Ez a képmás azt a Siva-formát ábrázolja, amelyet elsősorban Csidambaram szent városában tisztelnek.

Délkelet-Ázsia művészetében nem könnyű tetten érni a Csóla-művészet hatását. A 10. századra ugyanis a tengerentúli területen régen megszilárdultak már a hindú hagyományok, és létrejöttek a helyi hindú művészeti stílusok. De kétségtelen, hogy valamiféle rokonság áll fenn a Csóla-kori templomok formája és a jávai Prambanamban levő, Sivának szentelt Lara Djonghgrang szentélycsoportja (900 körül) között. Ez a rokonság nem közvetlen, inkább az építészeti koncepció azonosságát tükrözi.

A délkelet-ázsiai hindú művészetet azonban mindaddig nem vehetjük szemügyre, amíg nem szólunk a észak-indiai hindú templom fejlődéséről. Bár a tengerentúli telepek és a nagy tamil kereskedővidék között szoros kapcsolat állt fenn, az észak-i szárazföld templomépítészete is hozzájárult a délkelet-ázsiai szentély stílusának, különösen pedig a kereszt alaprajzú templomhegy koncepciójának kialakulásához.

AZ ÉSZAK-INDIAI TEMPLOM / India északi részén egykor rendkívül sok templom volt. Az idő természetes pusztítása és a mohamedán hódítók hadjáratai települések tucatjait döntötték romba, pedig hajdan sok helyütt nyolcvan-kilencven templom is magasodott a víztárolók körül. A legkorábbi datált templomcsoport Éranban található: egy sziklába vájt szentélyen i. sz. 401-ből származó felirat olvasható. A szentélyt elpusztították, de megmaradt jó néhány nagyobb Visnu-képmás, közöttük egy hatalmas vaddisznó-inkarnáció és egy nagy álló szoboralak, amelynek stílusa a mathurái művészetével rokon. Más Gupta-kori maradványok találhatók Sankargarhban és Mukundarraiban. A legszebbek azonban Deógarh mellett egy dombon láthatók, az ottani főtemplomot általában 600 körülre datálják. Nemcsak a bejáratí oszlopcarnokban, hanem a szentély másik három oldalán, tornácok védelmében is álltak domborművek a főszentély falain, amelyek a vaisnavák kozmikus ikonográfiája, a magas emelvény körül pedig Ráma és Krisna, valamint Visnu földi inkarnációinak történeteit ábrázolták. A különböző

kőemlékek alapján nyilvánvaló, hogy a Gupta-kor idejére megszilárdult az északi építészet és díszítőművészet eszközkészlete. Zömök oszlopok jellemzik ezt az építészetet, az oszlopok egyes részeit négy-, nyolc- és tizenhat szögűre faragták, és súlyos oszlopfőik olykor bordáztak, a cellák ajtókereteit növényfüzéreket és szerelmespárokat ábrázoló gazdag faragások díszítik, a bejárat fölött a középső részt gyakran a szentély istenségének alakja foglalja el, a keret lábainál pedig a két megtisztító folyamistennő, Gangá és Jamuná szobra állt; a tornác belső mennyezetére gyakran lótuszt faragtak, a kibontakozó világmindenség jelképét.

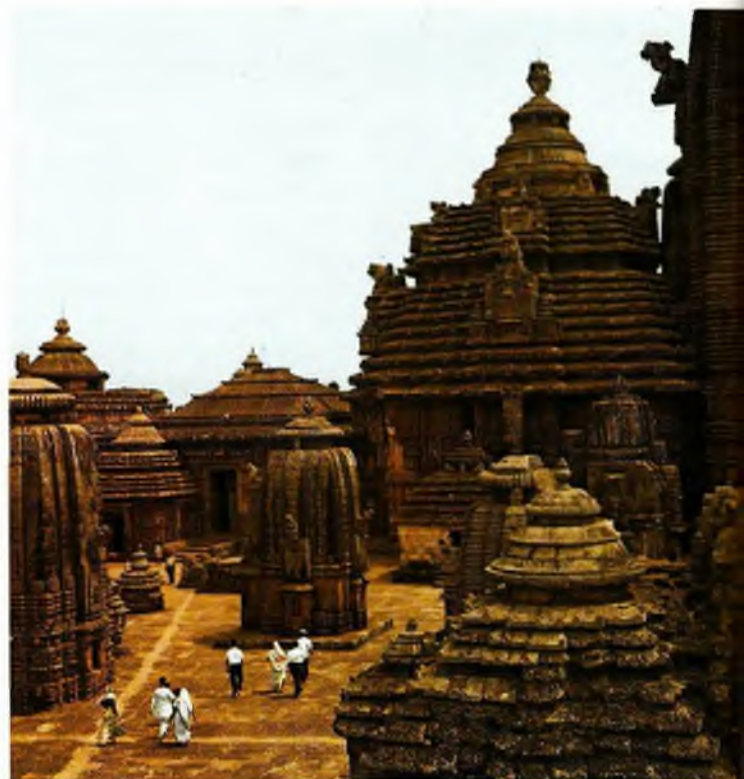
A hindú templom legfontosabb külső építészeti jegye a torony (*sikhara*). A főcella fölött emelkedik, magas kőpiramis. Az egyes építészeti stílusokat a tornyok formája különbözteti meg egymástól, és az a mód, ahogyan a tornyot az épület többi részével egybeépítették. A *sikhara* eredete bizonytalan, kétségtelenül a Gupta-kor idején fejlődött ki. Egy 437–438-ból származó felirat Mandaszőrban a szentélyekről azt mondja, hogy azok „hegycsúcsokhoz hasonlatosan tornyosulnak”. A Kumraharban felfedezett és talán India nyugati részéből származó, az i. sz. 2. századra datált terrakotta plakett olyan tornyot ábrázol, amely nagyon hasonlít a későbbi Bódh Gajá-i buddhista szentélyre. A 7. század körüli időkből valóban fenn is maradt ilyen torony. A Bhítargáonban (Kaunpur kerület, Uttar Pradés) talált romos téglatorony valószínűleg szintén egyenes oldalú piramis volt, tehát a szokásos déli formát követte, a boltozatos fülkesorok minden fülkéjében szobrok álltak. Mindkét említett tornyot téglából ívelt boltozatokra építették, ezt az eljárást azonban később felcserélték gyámköves megoldással, de a burmai Paganban ezt a megoldást hozzáigazították a buddhista építészet stílusához. Ez az építkezési mód, mint láttuk, a Nyugat-Dekkán legkorábbi buddhista barlangszentélyében is fellelhető, a torony ott talán az égi palotákat jeleníti meg – metaforikusan. A piramisformát azonban fokozatosan módosították, és a torony lassanként enyhén domború, ívelt formát öltött, oldalainak díszítése, noha általában megőrizte a boltíves építészet jellegzetességeit, később különböző irányokban fejlődött tovább.

Az alapgondolat a 6. századra kristályosodott ki: a torony a mennyei hegycsúcsot jelképezi, a környező tájból szökken a magasba, az emberi érzékelés határain túlra. A torony záróköve, a vastag, barázdált szélű kőkorong, az úgynevezett *amalaka* gyümölcs a látható világ gyökerét képviseli. A *sikhara* kőtorony az előbb említett kereszt alaprajzú deógarhi templomon (650 körül) jelent meg először; ez a templom az észak-indiai típus legkorábbi, valamint az érett Gupta-stílus egyetlen példája. Sajnos, ma már annyira romos, hogy pontos formáját csak gondolatban rekonstruálhatjuk. De mint már láttuk, a torony délen jelent meg a Csálukja székvárosokban: Aivalliban, Bádámiban és Pattadakalban. Az északi templomtorony ívelt formája először téglából épült szentélyeken (7. század vége–8. század) jelent meg Szirpurban, Rádzsimban és Kharódban (Raipur és Biláspur kerület, Madhja Pradés).

Az ottani templomokon is vannak „déli” építészeti vonások, nevezetesen: a csarnok és a szentély falait tagoló pilaszterek; az azonos formájú, csökkenő méretű pilléres emeletekből álló piramis, amely a tornyot alkotja – ez északon hamarosan eltűnik, de Orisszában továbbra is alkalmazták a templomcsarnok tetőzeteként; a *csaitja*-íves fülkék központi, függőleges sávja is megtalálható e templomokban, de ez nem déli vonás. Több mint valószínű, hogy ez az északi csoport képviseli ezt a templomtípust, amelyről a kambodzsai szentélyt mintázták; a kambodzsai tornyok ugyanis csökkenő méretű pilléres emeletekből, hajlatokból és fülkékből állnak. A datálás nagyjából helyes, bár Indiában annyi minden pusztult el, hogy nem lehet megmondani, vajon ezek közül a fennmaradt templomok közül bármelyik is őstípusa volt-e a délkelet-ázsiai tradíciónak.

Az ívelt torony fejlődésének következő szakaszait csak Szaurástrában (Nyugat-India) követhetjük nyomon, ahol a sok fülkét és apró tornyocskát fokozatosan egységes elrendezésbe illesztették. A 9. századra Roda és Samládzi (Észak-Gudzsarát), Gumbi, Pastar és Mjáni (Szaurástra) templomain kifejlődött a magas, tömzsi, ívelt vonalú, az érett észak-indiai stílust képviselő torony. Az ívelt fülkék és a kis, kiegészítő saroktoronyok *amalaka* záróköveit egyetlen, átfogó, háromdimenziós egység ritmikusan elhelyezett pontjaként illesztették össze.

163 / Az orisszai Bhuvánésvara egyik templomcsoportja, a Lingarádzsa (i. sz. 1000 körül). A városban számos, ma is működő középkori templom áll.

164 / Faragásokkal borított kerék az 1240 körül befejezetlenül hagyott nagy Fekete Pagoda, a Nap-templom oldalán az orisszai Konárakban.

A SZENTÉLY FEJLŐDÉSE A 8. ÉS 9. SZÁZAD-

BAN / A 8. és 9. század folyamán a hindu szentély az egész Gupta-birodalom területén – a nyugati Szaurástrától Rádzsaszhánon át kelet felé Bengáliig és le Orisszáig – párhuzamosan fejlődött. Az alapelképzelés továbbra is viszonylag egyszerű volt: a szögletes cella fölé ívelt torony emelkedett, *amalaka* zárta le, homlokzatán nagy *csaitja*-ív, a szentélyt zárt vagy rácsozott ablakú csarnokkal kapcsolták össze, amely tornáchoz hasonlatosan nyitott is lehetett, és mennyezetét oszlopok hordozták. A cella három külső falán árkádos fülkékben néha mellékistenségek szobrai helyezték el. A torony különböző változatai alakultak ki: valamennyinek a ritmikusan ismétlődő vízszintes és függőleges bemélyedések, kitüremkedések és díszítések a legfontosabb alkotóelemei. Ez a toronytípus mindenfelé virágzott és gazdagodott, megtaláljuk Narésarban és Amrólban (Gvájijar kerület), Batészarában (Móréva kerület) és Vadvánban (Gudzsarát), valamint a himáljai Kulu völgyében levő Dzsagatszukhban és a bengáli Barákarban. Ámbénariban és különösen Oszijában (Rádzsaszhán) szép változatai jöttek létre ennek a típusnak. Oszijában a magas emelvénnyel álló szentélycsoportnak szobrokkal gazdagon díszített fülkéi, bejáratai, oszlopai és oszlopfői vannak. Ezeket az épületeket szép arányaik és egységes elrendezésük a kora középkori északi építészetnek talán legszebb emlékeivé teszik. Kásmírban a 9. századra olyan helyi stílus alakult ki, amely nyilván-

valóan faépületek mintáját követi (Vangáth, Avantipur). Ezt a stílust nagy, lóhere-íves, oszlopos boltozat jellemzi és sima, meredek, piramisra emlékeztető, lépcsősen tagolt két részből álló tető, kinyúló eresszel. Enyhén bordázott oszlopai és pilaszterei a közeli Gandhárából ismerős görög-római prototípusra emlékeztetnek. A mai Pákisztán területén Káfirikót és Bilót 9. és 10. századi templomai a lóhereíves boltívet hagyományos északi toronnyal kombinálják.

Keleten, Orisszában kőszentélyek sora jelzi az északi templomépítés következő fejlődési szakaszát. Itt nyomon követhető az átmenet a szerény kora középkori szentélyektől a középkori templomig. Ez részben annak köszönhető, hogy Orisszát soha nem hódították meg a mohamedánok, másutt azonban raboltak és fosztogattak, elpusztították a hindu templomokat mindazokon a területeken, amelyeket a 8. és 12. század között leigáztak: lerombolták az épületeket, és szétzúzták a szobrokat. A fentebb említett templomok túléltek ezt a pusztító vihart. Orissza nagy templomvárosai azonban ma is szinte érintetlenül állnak, a 700 és 1200 között épült szentélyeket a mai napig használják, és időről időre helyreállítják. A nagyobb szentélyeket kisebbek övezik. Régészeti szempontból Bhuvánésvara a legfontosabb, de a 11. századi hatalmas Dzsagannátha-templom Puriban India egyik legfontosabb vallási központja.

165 / A híres Kándaríja Mahádéva templom kozmikus hegyként magasodik a bandéikhandi Khadzsuráhóban. Itt egykor nyolevannál is több templom állott (i. sz. 1000 körül).

A 8. és a 12. század között Orisszában egyre nagyobb és magasabb templomokat építettek, a templomépület újabb csarnokokkal és külső tornáccokkal bővült. A szentély és a csarnok alapvető elrendezése változatlan maradt, hiszen ez fejezte ki az egész építmény létének értelmét. A középkori hindú építészet másik jellemző vonása a külső tömeg és a viszonylag kicsiny belső terek aránytalansága. Mert a templomot egyetlen kötömegeként, szinte monolitiként fogták fel, amelynek belsejét kívájják, külsejét pedig faragással díszítik. A templom tehát sokkal inkább hatalmas szobrászati alkotás, mintsem mérnöki mű, mint a nyugati vagy a mohamedán épületek. A tömegeknek effajta értelmezését tükrözik a szobrok és a díszítőelemek is.

Bhuvanésvarában a Parasurámészvara (700 körül) nyitja meg a fejlődés sorát. A zárt csarnok mindkét oldalán ajtók és körácsozattal ellátott ablakok nyílnak, állatokat ábrázoló díszítések keretezik őket, a külső felületet pedig lapos domborművek borítják. A templom teteje egyszerű, két szintje van, melyek részútosan hasított kötömbökből épültek. A tornyot vízszintes díszítményekkel tagolják. Ugyanez jellemző Vaital-Deul (850 körül) tornyára, bár ennek keresztben álló dongaboltozatos teteje van, melyet hármás *amalaka* zár le. Orisszában és Észak-India más részein is vannak ilyen templomok, a legnagyobb a gválijari Téliká Mandir. Úgy tűnik, hogy az ilyenfajta szentélyeket valamelyik istennőnek építették. A Vaital-Deulban és a Parasurámészvarában a csarnok teljesen összeépült a cella és a torony alkotta egységgel. A Muktesvarában (900 körül) ez az egység szerkezetileg különálló eleme a templomnak, s az ilyen elrendezés a későbbiekben állandósul. A csarnok immár önálló egység, külön emeletes piramis emelkedik fölötte. A külső fölkékben szobrok állnak. A Rádzsaráni-ban (1000 körül) ez az épületegyüttes sokkal nagyobb, mint a korábban épült templomokban, a torony alapzatánál sok kisebb torony helyezkedik el, ezek úgy veszik körül a *sikharát*, akár az alacsonyabb csúcsok egy kiemelkedő hegycsúcsot. (A nyugatabbra fekvő vidékek templomainak éppen ez a jellegzetes vonása, például a khadzsuráhoinak.) A Rádzsaráni legfőbb nevezetessége pedig, hogy a cellatorony egységen nagyszerű szobrok pompáznak. A fölkékben *apszaraszok*, mennyei leányok szobrai állnak, az egész épületet pompás növénydíszes faragások tagolják, a termékenység és a bőség ősi jelképei. Egy másik orisszai lelőhelyen, az egykori, pompás Khicsingben (Má-jurbhandzs) hasonló típusú és korú kisebb szentélyek sora állt. Különösen egykori szobrai tették nevezetessé: díszítése a Rádzsaráni temploméhoz hasonló, de itt áll a Sivat ábrázoló csodálatos szoborcsoport, melynek az egész középkori hindú művészetben nincs párja.

A ZENE ÉS A TÁNC JELENTŐSÉGE / Bhuvanésvarában a fejlődés következő szakaszát a nem sokkal 1000 után épített két templom képviseli: a Lingarádzsa és az Anantavászudéva; az előbbi a jóval nagyobb, mintegy 70 méter hosszú, tornya 50 méter magas. Kibővítették a folyosóval összekötött cellából és csarnokból álló egységet,

166 / A khadzsuráhoi erotikus szobrok a mennyei örömöket ábrázolják. A főszentéllyel egy szintben találhatók. A leányok *apszaraszok*, mennyei szépségek (i. sz. 1000 körül).

de hozzákapcsoltak egy nyitott táncpavilont is, melynek mennyezetét díszes belső pillérek tartják, mögötte újabb zárt csarnok áll, és mindkettőnek külön emeletes, piramisszerű teteje van; a Lingarádzsában a fő- és a hozzáépített zárt csarnok tetejét a tornyokhoz hasonlóan lenyűgöző méretű, kőből faragott *amalaka* zárja le. Puriban Dzsagannátha hatalmas temploma is ennek a típusnak egyik változata. Hogy táncpavilont is építettek, azt jelzi, a tánc ebben az időben már nemcsak a templomi szertartások része lett, hanem viszonylag nagyobb közönségnek szóló látványosság. India-szerte mindenütt táncpavilonokat építettek, és valószínű, hogy az a tánc, melynek ma csak egyetlen változatát ismerjük, a dél-indiai *bharatanátjamot*, ekkoriban érte el a fejlődés csúcspontját. A templomi táncot természetesen általában a főcsarnokban adták elő. De ahol külön helyet biztosítottak a táncnak, feltételezhetjük, hogy ott a templom hivatásos női tánckart tartott fenn, amelyhez hasonlókról az Indiába látogató első európai utazók is írnak; a táncosnők szerepéhez tartozott a házasság a főistenséggel és a prostitúció, mint szent rítus.

A legutolsó nagy orisszai templomnak nincs táncpavilonja. A hatalmas főszentélyt és -csarnokot lépcsősor választja el a kiegészítő csarnoktól. Ez az úgynevezett Fekete Pagoda, az 1230-as években a konáraki tengerparton épült, a Napistennek szentelt templom. Valószínűleg befejezetlen épület, hatalmas méretűnek szánhatták, de felső részének nagyobbik fele hiányzik, és a szélhordta homok napjainkra alaposan megrongálta. A templom igen eredeti

elképzelés szerint épült. Magas emelvényének falára körben tizenhat hatalmas kereket faragtak, ezzel a templomot mintegy a Napisten szekerévé tették, hasonlatossá azokhoz a nagyméretű, fából készült templomi kocsikhoz, amelyeket mindmáig használnak Indiában, amikor az évente megrendezett ünnepi felvonulásokon az istenszobrokat körülhordozzák a városokban. Különösen híres ez a templom, amelynek a talapzatára száz meg száz erotikus szobrot faragtak. E szobrok révén a konáraki szentélyt Indiában is páratlan szerelemtemplomként tartják számon. A felső teraszokon ma is láthatók a zenészek és táncosnők szabadon álló hatalmas szobrai.

Az ilyen épületdíszítő szobrok vallási jelentőségét talán jobban megérthetjük, ha szemügyre vesszük a bundélkhandi Khadzsursuráho városának emlékeit. Ez a város hajdan a Csandélla királyok székvárosa volt, kb. 950 és 1150

167 / Domborművek a karnátakai Halébid egyik Hojszala-kori templomának falán (13. század). A mélyen bevájt, aprólékosan kidolgozott díszítmény olyan bonyolult, mint a templom alaprajza, és az elképesztő bőség hatását kívánja kelteni.

között mintegy 80 templomot építettek fel benne. Közülük harminc máig fennmaradt, némelyik igen jó állapotban, másokat pedig helyreállítottak. A templomok nagyrészt a mohamedán pusztítás előtt letűnt dinasztia alapítványai voltak, másokat magánszemélyek, ismét másokat pedig a városi polgárok céhei építtettek. Akadnak köztük dzsaina templomok is, de ikonográfiájuk tekintetében a hindú művészethez állnak közel, kivétel csak a Dzsinát ábrázoló legfőbb képmás. Az építészeti elemeket nagyszerű egységbe rendezték: a templom mintha a kozmikus Méru-hegy volna. A szentély cellája fölött emelkedik a főcsúcs, a világ tengelyét jelentő mennyei hegy jelképe, körülötte kisebb csúcsok tömörülnek, és a csarnokok lefelé futnak a tornác és a kiugró oszlopocsarnokkal ellátott kerengő tetejére. Valamennyi templom magas talapzaton áll, melynek beugrókkal sűrűn tagolt alaprajza van. A templomhoz hosszú lépcsősor vezet. A talapzat oldalainak felületén a földön játszó vallási jeleneteket ábrázolták, főként az eposzokból vett történeteket, amelyekben a nagy istenek megtestesülései szerepelnek. A belső tereket ugyanolyan gazdagon díszítették, mint a templomok külső felületét: az oszlopokon burjánzó faragott díszítmények, a mennyezeten bonyolult alakzatok láthatók. Az épület külső felületén a cella és a csarnok szintjén isteneket és égi lényeket ábrázoló frízek futnak körbe. Ezek az eget szimbolizáló sávok, melyek szinte lebegnek a föld szintje fölött, füzérben körülfutják a kozmikus hegyet, mintegy kisu-gárzásaként a cellában lakozó istenségnek, aki a létezés magjaként az anyaméh házában megtermékenyíti a kötömeget. Az égi alakok között vannak nagyobb és kisebb istenségek, zenészek, táncosok és az *apszaraszok*, akikről a legenda azt tartja, hogy „olthatatlan szerelmi vágyódás ég bennük”. A templomok faragásai a szerelmi gyönyör jeleit ábrázolják: az égbe jutó bölcsek és harcosok szeretkeznek a mennyei leányokkal. Az indiaiak ugyanis a hősi eposzok kora óta hisznek abban, hogy az ég az örömek és a vidámság színtere. A legmagasabb rendű vallási felfogás szerint a mennyország természetesen nem a végső cél. De az egyszerű emberek képzeletére mélyen hatott az a gondolat, hogy létezik egy felsőbb birodalom, ahol az élet nagyon hosszú, és mindenkinek része lehet a földön ismert minden örömben a földi lét viszontagságai nélkül, és ez a vallás felé vonzotta őket. Az is valószínű, hogy az erotikus képek és a nagyobb szentélyek valódi táncosnőinek örömszerző tevékenysége ugyanezt a valóságot szimbolizálta. Látni fogjuk, hogy a zenét és a táncot az égi művészetek földi tükörképének tartották. Ez a felfogás hatott azokra az esztétikai elméletekre, amelyeknek alapján a zenét és a táncot megítélték. Minden király fejedelmi kötelezettségei és előjogai részének tekintette a zenészek és a táncosok testületének fenntartását, mert művészetük erősítette isteni dicsőségük fényét. A tánc és a zene ugyanilyen szerepet játszott később Délkelet-Ázsiában, így alakultak Kambodzsa, Jáva és Bali zenei és táncstílusai, amelyek Indonéziában ma is élnek, de Kambodzsában valószínűleg kiveszőben vannak.

AZ UTOLSÓ VIRÁGKOR INDIÁBAN / A klasszikus középkori észak-indiai templomtípus különböző időkből származó változatai Nyugat-India sok részén, Rádzsasztánban, Közép-Indiában és még a meglehetősen elszigetelt déli Májszúr államban is fennmaradtak. A nyugati templomokban különösen bonyolult felületi díszítőelemek fejlődtek ki, az alapzati emelvényeket finoman kidol-

168 / Hindú templom Közép-Jáván, a Sailéndra-dinasztia által épített prambanami szentélyesoport része (i. sz. 900 körül).

gozott beugrók és domborulatok tagolják, valamint orosz-lánfejet, elefántot és lovasokat ábrázoló frízek. Az eget jelképező sáv körül a domborműves fülkékben a később épült templomokban egyre több kisebb istenalakot és népi történeteket elbeszélő, állatokat, madarakat, törpéket,

tanítókat és diákokat ábrázoló domborművet találunk. Belül a gyámpilléreket áttört, hullámszó formákkal tagolják. Az ajtókereteken és a belső oszlopokon az aprólékosan kidolgozott faragások zene- és táncjeleneteket mutatnak be. A mennyezetet is megmunkálják: számtalan lángnyelvet, lótuszt és bimbóformát faragnak rájuk. Ennek a művészetnek a csúcspontja talán a Szólánki-dinasztia által a gudzsarátí Modhérában épített Nap-templom (11. század) volt, berakásos oszlopokkal díszített táncpavilonja hatalmas, lépcsős víztároló partján ma is áll. Kiraduban (Márvár) egy másik 11. századi csarnok díszes pillérei is fennmaradtak. A rádzsasztháni Ábú-hegyen a környék fehér márványából még ma is építenek dzsaina templomokat ebben az építészeti és szobrászati stílusban.

Közép-Indiában a 11. században a málvái Paramárák sok hasonló templomot építettek, melynek négyyszögletes alaprajza később csillag formájúvá alakult át. A belső tereket is aprólékosan megmunkálták. Délebbre a Dekkánon a 12. és 13. században tovább alakult ez a stílus, különösen a nyugati Csálukják alatt (Dharvar, Gadag, Havéri), valamint a Kákatiják idején (Varangál, Hanamkonda, Palampet). A belső terek kemény köfelületét gazdagon és aprólékosan kifaragták, az oszlopokat csiszolt korongokkal tagolták, olyan pontos munka, mintha esztergálták volna; a külső falakat ritkán díszíti szoboralak, belül azonban gazdag szobordíszeket találunk; az áttört támasztóíveket *apszaraszok*kal díszítik. Ennek az építkezési módnak talán legfantasztikusabb változatával Májszúrban találkozunk, ahol a 12. és 14. század között a Hojszalák uralma alatt különleges szentélyek épültek sötét kőből (például Bélúr, Halébid, Szómnáthpur) – meglepő módon – az északi típus mintájára. Itt az alaprajzok csillag alakúak, vagy pedig a sok cellát több istenségnek szentelik, akik osztoznak a közös csarnokon és emelvényen. A Hojszala-művészet legszembetűnőbb jegye a mélyen bevágott növényi ornamentika, amely rendkívül dúsan burjánzik mindenütt az eget jelképező külső sávokon és az épületek belsejében. A kissé pufók alakokat annyira elhalmozták díszekkel, hogy egészen beleolvadnak fülkéikbe. Sehol máshol Indiában nem találunk olyan hosszú, kőbe faragott legendaábrázolásokat, mint a Hojszala-kori templomok emelvényén.

Míg a Dekkánon ezek a stílusok virágoztak, északon megjelentek a hódító és pusztító mohamedánok. Elsőpörtek az építkezéseket támogató és a templomokat fenntartó nagy királyságokat, s a legtöbbjük helyébe háborúskodó mohamedán szultánságok léptek. Csak elszórtan épültek templomok, ott, ahol szerény hindú dinasztiák vagy dzsaina közösségek némi függetlenséget vívtak ki maguknak. Csitórban (Rádzsaszthán) egy korábbi stílus kései képviselőjeként a 15. században felépítették a Győzelem tornyát. Ránakpurban ugyancsak a 15. században néhány dzsaina templomot építettek. De az anyagi források elapadtak, s ezért az alkotókedv is alábbhagyott. Csak a távoli délen virágozott tovább a hindú templomépítészet, szinte korunkig folytak a hatalmas építkezések.

169 / A Csandí Kidal. Hatalmas kiszögellő tetőtoronnyal koronázott kelet-jávai szentély (13. század közepe).

A HINDUIZMUS DÉLKELET-ÁZSIÁBAN / A hinduizmus szertartásait, mint láttuk, nem lehet végrehajtani a bráhmaának közreműködése nélkül, mert egyedül nekik van joguk ellátni a papi hivatást, csak ők képesek rá, hogy a nagy istenek képmásaiban lakozó isteni erővel érintkezzenek. Amikor a délkelet-ázsiai indus kereskedőtelepeken bráhma családok is letelepedtek, meghonosodott a hinduizmus. Voltak hindú szentélyek olyan országokban is, ahol később a buddhizmus lett az uralkodó vallás; ezek a szentélyek például Dél-Burma és Thaiföld mon király-

ságai történelmének olyan korai szakaszában jöttek létre, amelyről egyelőre kevés forrásanyag áll a rendelkezésünkre. Volt azonban három olyan terület, ahol felvirágozott a hinduizmus: Jáván, Kambodzsában és Vietnamban déli részén. Itt a fejlődés szinte pontosan egybeesett a hindu építészet indiai virágzásával, amely járta a maga útját a 6. századi viszonylag szerény kezdetektől a 12. századi fénypontig. A jávai, kambodzsai és vietnami hindu templomok tehát ugyanehhez a kulturális jelenségsoporthoz tartoznak, egy ágat alkotják a hindu építészetnek.

JÁVA / Jáván már az 1. vagy a 2. században léteztek indiai kultúrájú hercegségek. Lehet, hogy buddhisták voltak. De amikor a 7. században egy közép-jávai dinasztia átvette a dél-indiai Pallavák írásmódját, egyúttal a Pallavák főistenségének, Sívának a tisztelőjévé lett. A legkorábbi jávai szentélyeket ez a dinasztia építette, de később, 780 körül kénytelen volt visszahúzódní a sziget keleti részébe, mert a Sailéndrák buddhista dinasztiája elfoglalta területeit. Sok szentélyt emeltek a Djieng-fennsíkon, a magas, vulkanikus vidéken, kénes források és tavak földjén. Sívát minden bizonnyal a hegység szellemével azonosították, akit a nép a vidék urának hitt, a vulkánkitöréseket pedig a pusztító Siva megnyilatkozásaként értelmezték. Jáván a vulkanikus vidékeken másutt is vannak Sívának szentelt templomok (például az Ungaran-hegyen és a Szendara-hegyen). Indonéziában végbe ment tehát, ami a hinduizmus elterjedése során másutt már sokszor megtörtént: a néphit erőit és hatalmait a nagy istenek nevével ruházták fel, és azonosították velük.

A legkorábbi templomok a Djieng-fennsíkon tipikus hindu szentélyek (például a Csandí Puntadéva), egy cellából állnak, oszlopok nélküli tornác áll előttük, tetőzetük egy- vagy kétszintes, a fölfelé kisebbedő szintek a cella formáját ismétlik. Jellegzetes építészeti eleme először is az ajtóbejáratok és a szoborfülkék fölötti kiugró párkány, amelyre szörnyfejet faragtak, a szörny szájából mind a két félfán leomló növénydísz árad, a félfá alján pedig újabb szörnyformává tekeredik – ez bizonyosan termékenységjelkép; másodsor: indadíszes mellvéd szegélyezi a lépcsőhöz vezető utat; harmadszor: minden egyes emelet sarkán miniatűr pavilon áll. A szentélynek ez a formája semmilyen korábbi indiai építészeti emlékre nem hasonlít. Az általunk ismert jávai hindu kőépítmények tehát valószínűleg nem a legkorábbiak Indonéziában, olyan stílushatás is érthette őket Délkelet-Ázsia környező vidékeiről, amelyek eredetét egyelőre nem ismerjük.

A Djieng-fennsíkon azonban van néhány némileg eltérő jellegű szentély is, például a Csandí Bíma, amely sokkal közelebb áll az indiai prototípusokhoz. Nincsen lépcső-feljárója, magas piramis formájú, emeletes torony koronázza, a homlokzatokon boltívekkel álló függőleges sávok emelkednek középmagasságig, és minden egyes emelet sarkán barázdált oszlopfők rögzítik az oszlopvégeket, mégpedig a Bádámiban látható Csálukja-oszlopfőkhöz hasonlóak. Valamennyi korai indonéz szentély közös

jellegzetessége, hogy nincsenek szerkezeti elemként szolgáló oszlopaik.

Az a néhány vallási tárgyú szobor, amely a jávai művészet legkorábbi korszakából fennmaradt, szintén egyéni és fejlett stílusról tanúskodik. Különösen a romba dőlt Csandí Banon-i Siva-templom hindu istencsoportja mutat némi hasonlóságot a Pallava-szobrászattal, de fenségesen megformázott szobrai sajátosan indonéz jellegűek.

A Sailéndra-dinasztia, amely megszerezte az uralmat Közép-Jáván, és az előző fejezetben ismertetett nagy buddhista épületeket építtette, 900 körül egy hatalmas hindu épületegyüttest is emelt, a Lara Djonghgrangot Prambanamban. Ez a komplexum nagyjából akkor épült, amikor a Csólák uralma megszilárdult India délkeleti részén. A hatalmas, fallal övezett udvarban egykor 232 templom állt. Az együttes szívében a hindu istenháromságnak szentelt három szentély található. Középen Siva temploma, mellette jobbra Visnué és balra Brahmáé. A központi Siva-szentély mintegy 35 méter magas. Szűk kerengővel alátámasztott magas talapzaton áll. A kerengő falait csodálatos szépségű domborművek borítják, a hindu legendákból, különösen a *Rámájana* eposzból vett történeteket mesélnek el. Ezek a történetek szolgáltatták az indonéz táncdráma fő témáit. A szentélyek piramis formájúak, belső helyiségeik fala viszonylag sima, kiszögellések tagolják, a Csóla-építészetre emlékeztető módon. A tornyok azonban teljesen eredetiek. Emeleteiken miniatűr domború sztúpák állnak, természetesen a korábbi Sailéndra buddhista építészetből kölcsönözték ezt a formát.

A Sailéndrák bukása után ez a vidék a Kelet-Jáván uralkodó dinasztiák befolyása alá került. Hindu vallásúak voltak ugyan, de kultuszukat átszövik a buddhista elemek. A 10. és a 15. század között számos szentélyt, királyi sziklasírt építettek, és a vulkáni forrásoknál szent fürdőhelyeket hoztak létre. A szentélyek négyszögletes cellákból álltak, amelyeket súlyos faragott talapzatok tartottak, az épületet masszív, piramis formájú tornyok zárták le (pl. a Csandí Kidal a 13. századból); némely sziklasírt féldomborművek ékesítenek, a homlokzatukat a *csandik* formájához hasonlóan alakították ki. A szentélyeket díszítő domborművek stílusa egyre közelebb kerül a ma is használatos vajang bábok stílusához. A zene, a tánc és a bábjáték Jáván ma is élő művészet. A hatalmas vallási tárgyú szobrok, amelyeket egykor a szentélyekben és a szent fürdőknél állítottak fel, csodálatos erőt sugároznak. Kettő különösen kiemelkedik közülük: az egyik Belahanból származik: Visnut, a nagy istent ábrázolja egy szilaj, madárszerű lény, a Garuda hátán; talán Airlangga király képmása, melyet az istenségnek ajánlottak (a király 1049 körül halt meg); a másik Blitarból származik, talán a 13. századból való, és az elefántfejű Ganésát, a vagyon istenét ábrázolja, a szobor hátára a halál képmását faragták.

A 14. században, az iszlám megjelenése után Jáván felszámolták a hinduizmust. Bali apró szigetén azonban gazdag népi kultúra magvaként mind a mai napig fennmaradt. Egyes családok szentélyeket építtettek. A szentélyek

udvaraiban szellemházak állnak *csandi* kapukkal, évszázkok szerint szertartásokat tartanak, sajátos házi rítusaik vannak. Az extatikus táncnak is megvannak a hagyományai. A képzőművészetük a vajang konvenciókon alapul, de ma már részben hozzáidomult a turisták igényeihez.

INDOKÍNA / A hinduizmus tehát műemlékeivel együtt a modern időkig fennmaradt Délkelet-Ázsia egy részén. Művészi ragyogásának ideje azonban szinte pontosan egybeesett a hindu művészet virágzásával, amely egész Délkelet-Ázsiában Indokínában érte el a csúcát a khmerek uralma alatt. A 9. és a 12. század között olyan pompás szentélyek sorát építették fel, amelyeknek talán még Indiában sem lelni párját. E művészet alapjait a Mekong folyó menti, egymást követő két királyságban fektettek le, ezeket Funannak és Csenlának nevezik kínai krónikákban. Természetes volt, hogy dinasztiáik hindu tradíciót kövessenek, mivel Funan első királyságának alapítója állítólag egy bráhma volt, aki helybéli hercegnőt vett feleségül; habár mint láttuk, a buddhizmus sem volt ismeretlen. Az i. sz. 1. évszázadban már fennállott Funan, de az első jelentősebb művészi alkotások – néhány pompás vallási tárgyú kőszobor – csak a 6. századból valók; e szobrászati

hagyomány folytatódott a Csenla-korszakban a 9. századig, amikor a khmerek uralmuk alá hajtották a vidéket.

A kőszobrokat szentélyekben helyezték el, amelyek minden bizonnyal fából vagy téglából épültek, de egyetlen ilyen épület sem maradt fenn. Ismerünk azonban szép számmal finoman megmunkált kő keresztgerendákat, jelképes funkciójú épületelemeket, amelyek egykor talán ilyen szentélyek kapuját tartották. Homlokzati felületeikre karéjos vagy ívelt domborműves mintákat faragtak, a gerendák végét drágakő- és növényfüzéreket köpő szörnyetek díszítették, a füzérek között itt-ott figurális faragások találhatók. A szobrok a hinduizmus főisteneit, Sivat és Visnut ábrázolják, és néha olyan alakot, mely a két istenség attribútumait egyesíti; Hariharának hívják. Viruló istennők szobrai is fennmaradtak. Fejlődési sorrendjük is megállapítható: néhány a legkorábbiak közül a nyugat-indiai Mathurából származó, 4–5. századi szobrokkal rokonítható; mások pedig a Gupta-kori csiszolt szobrok stílusára hasonlítanak, például a deógarhiakra. Az is lehetséges, hogy indiai kézművesek utaztak Indokínába. De a későbbi és a legszebb szobrokat e vidékre jellemző pompás, kifinomult stílusban készítették, ezeket tartották mintának a későbbi khmer kőfaragók.

170 / 13. század végi tyam szentély, a Po Klaung Garaj viszonylag teljes építmény.

171 / Zenekar és táncosok a Bali szigeti Legong Kraton templom előtt. A szigeten a hindu kultúra egyik változata érintetlen egységben fennmaradt.

A khmer császári művészet megszületése egy Dzsajavarman nevű király nevéhez fűződik, aki 802-ben megalapította fővárosát a Phnom Kulen hegyen. A délkelet-ázsiai népek mindig is hitték benne, hogy a hegytetőket szellemi lények népesítik be, és csak közvetítők, sámánok segítségével lehet a csúcsokat megközelíteni. Ez a király tehát állami céljai szolgálatába állította a helyi vallási tradíciót. Miután I. Indravarman (877–889) uralma idején a folyó völgyi síkságon fekvő Angkor lett a főváros, az egymást követő khmer uralkodók magas talapzaton álló hatalmas templomokat emeltek, így kapcsolták össze a világegyetem központját jelképező kozmikus hegy hindú képét a délkelet-ázsiai hegyi szellem tradíciójával. A templomok koncepcióját kétségtelenül befolyásolta Borobudur a nagy jávai épületegyüttes, ugyanis a kambodzsai uralkodók régi dinasztikus kapcsolatban állottak a középjávi Sailéndrákkal.

ANGKOR VÁROSA / Angkor nemcsak város volt. Indravarman mérnökei hatalmas vízgazdálkodási létesítménynek tervezték, amely egyszerre megnövelte a kambodzsai síkság termékenységet azzal, hogy a Nagytóba (Tonle Szap) érkező folyók vizét összegyűjtötték, és szabályozták az időszakos áradásokat. Angkor csatornák, árkok és vízi utak négyzetes hálózatából és hatalmas, négyszögletes mesterséges víztárolók rendszeréből állt. A vízrendszer létesítésekor kitermelt földet aztán az egymást követő királyok a magasba szökő templomok építésénél használták fel. Az Angkorból szerteágazó öntözőrendszer annyi rizsföldet látott el vízzel, hogy azelőtt arra gondolni sem lehetett. A birodalom, amelynek fővárosa volt, meggazdagodott és megnövekedett; a várost vallásos tisztelet övezte. Az életet adó víz elosztása a király joga és kötelessége volt, aki ilyen különleges értelemben volt tehát közvetítő a megtermékenyítő vizek forrása, az ég és a gazdagság termelője, a föld között. A fennmaradt bizonyítékok arra utalnak, hogy a király mint istene megszemélyesítője és királynője, a föld megtestesítője bemutatták az ég és a föld házasságának szertartását a királyi templomhegy csúcsán álló szentélyben. E szertartás népi változatai Indokínában egészen a közelmúlt időkig fennmaradtak. Nagyon valószínű, bár döntő bizonyíték nincs rá, hogy a királyság indiai elméletének megfelelően hasonló, de talán bonyolultabb rítusokat India királyai is bemutattak. A khmer király azt remélte, hogy halála után egyesül pártfogó istenével, és erről az azonosulásról a király személys szentélyében felállított vallási szobrok tanúskodtak.

Az angkori templomok alapvetően azonos mintára épültek, de méretük és kivitelezésük minősége tekintetében jelentősen különböztek egymástól. A legkorábbiak stukkóval burkolt téglából épültek, a későbbieket már dúsán faragott kövekből emelték. A királyok és családjaik

172 / A nagyszerű csenlai kőszobrok egyike Kambodzsából, Koh Krieng istennőt ábrázolja (i. sz. 800 körül). Szinte tökéletes a felület folytonossága.

gyakran több templomot is építettek, és a városban s környékén néhány templom fontos magánszemélyek megbízásából készült. A Banteaj Szrej (960 körül) a legkésőbbi, s talán ez a legszebb is egyúttal. Mind nagyobb királyi templomok épültek, mivel minden király igyekezett felülmúlni elődjét. S idővel, ahogy a városon belül kevesebb lett a szabad terület, lerombolták a korábbi templomokat, hogy helyet biztosítsanak újabb templomok számára. A legkésőbbiek, az Angkor-Vat és a buddhista Thom a Bajorijával egyenesen lenyűgözőek, méreteiket tekintve pedig nincs párjuk.

Az alaprajz viszonylag egyszerű. A föld szintjén négyszögletes, fallal körülvett területen teraszosan emelkedik a mesterséges hegy, amely négyzet vagy téglalap alaprajzú, és sok esetben fal övezi. A falakon belül, a teraszok alapjánál több épületben kerengő is áll. A legfelső teraszon egyetlen szentély vagy ötös elrendezésű szentélycsoport áll, mindegyikben vallási szobrok, *Sivalingam* vagy istenszobrok. A falakon belül vagy a teraszokon más istenségek számára is emeltek szentélyeket s alkalmi épületeket, például könyvtárakat és irodákat is. A fő lépcső-feljáró a keleti oldalon álló kapusoron át vezet föl, a teraszokon át a főszentély ajtajához; némely szentélyben a többi oldalon is építettek lépcsőt. Maguk a cellák általában kocka alakúak, felső sarkaikat rézsútosan bemetszették; némely cellának csak egy ajtaja van, előtte oszlop nélküli bejárati tornác, másoknak mind a négy oldalába vágatok ajtót. A keresztgerenda fölött gondosan faragott háromszögű oromfal jelképezi az eget a földdel összekötő szivárványhidat. A cella lábazatánál és tetőpárkányán díszítések vannak, fölötté torony magasodik, az egyre kisebb méretű emeletek a cella formáját ismétlik, egészen a csúcsig. Ezeket a későbbi szentélyeknél, különösen Angkor-Vat esetében úgy rendezték el, hogy a tornyoknak gyönyörű, bimbóhoz hasonlatos, ívelt körvonalai legyenek. A homlokzatra íves tetőéktítmény szalagja fut fel, ez a *csaitja*-ívekből álló indiai szegély származéka, mely a Madhya Pradésben található templomok némelyikén látható.

A szentélyek és számos más épület külső felületét domborműves frízek borítják, mindenütt szerepelnek a díszítések között növényfüzerek és keretes, ornamentális fülkékben elhelyezett égi lények, istenségek vagy *apszaraszok* alakjai. A későbbi nagy kőéptímenyeken hindú legendákat ábrázoló domborművek láthatók. Így válik minden egyes templom a mitikus hindú kozmosz teljes képévé.

A legismertebb templomhegyek sorát kelet felől az Angkor közelében lévő Roluosban, a 879 körül befejezett Preah Koh nyitja meg. Angkorban elsőként a Bakongot építették fel 881-ben. A Bakheng – 893-ban kezdtek hozzá a felépítéséhez – teraszain 108 torony-szentély állt. A sorozathoz tartozik a Pre Rúp (961-ben szentelték fel), talán ez volt az első olyan templom, amelyet egy halott király szellemének lakóhelyéül szántak. Nagyjából ugyanakkor épült a gyönyörűen díszített Banteaj Szrej, amelyben Siva nagyméretű, lenyűgöző szépségű ülőszobrát he-

lyezték el, egyik térdén a felesége, Umá ül. 1050 és 1066 között emelték a hatalmas Baphuon-szentélyt, alapja 430 × 130 méter volt; ez az épület sajnos csaknem teljesen elpusztult. Konceptiója tekintetében ez az Angkor-Vat közvetlen elődje. A Vatot a 12. század elején II. Szúrjavarman építtette, és ez a sorozat legszebb tagja.

Az Angkor-Vat alapja 1500 × 1300 méter. Külső fala mentén végeláthatatlan kerengő fut körbe. Az első terasz nyitott oszlopcsarnokának falán két méter magas, jelene-tekét ábrázoló, egyéni stílusú domborműsáv húzódik másfél kilométer hosszúságban. A szabadon álló szobrok azonban, különösen a teraszok őrzői, meglehetősen merevek és élettelenek. Az építészeti elgondolás viszont lenyűgöző, sehol sem találunk ilyen nagyszerűen tagolt és díszített belső tömegeket, ilyen változatos tetőzeteket, díszeket és kő domborműveket. A főszentély a világegyetem lüktetését jelképezi, az egészet 180 méter széles és több mint 6 kilométer hosszú vízesárok övezi. A nagy nyugati utat, amely az épület bejáratához vezet (a kapu ugyanis a szokástól eltérően nem kelet felé néz), a kozmikus termékenység szimbólumaként kígyóalakokat formázó hatalmas mellvéd szegélyezi. A díszesen megmunkált nyugati kapuegyüttes jelzi, hogy a szentélyt építője saját halotti szentélyének szánta.

A TYAM MŰVÉSZET VIETNAMBAN / Angkor-Vat befejezése olyan hatalmas erőfeszítést követelt a néptől és a király gazdaságától, amely úgy látszik, kimerítette az erőforrásokat. Annyi bizonyos, hogy Szúrjavarman halála után Tyampából, a szomszédos királyságból érkezők 1177-ben elfoglalták és kifosztották Angkort. Később ugyan elűzték őket, de Angkorban nem építettek többé nagy hindú szentélyt. A tyam dinasztia helyzete Vietnamban, a khmerek árnyékában mindig bizonytalan volt, és az északabbra élő, a kínaiakkal keveredett vietnamiak is nyomást gyakoroltak rájuk. Ennek ellenére sikerült kialakítaniuk saját hindú dinasztikus művészetüket, amely pusztá utánzása volt a nagy khmer művészetnek, még ha sokat köszönhetett is a Csenla-művészetnek. 980 előtt szent fővárosuk a királyság északi részén fekvő Mi Szon volt. Később, 1169-ben a vietnamiak visszaszorították őket, ekkor építették fel déli fővárosukat, Binh Dinh. Mindkét helyen szerény dinasztikus templomokat, másutt pedig egyéb szentélyeket építettek. A tyamok területén még igen sok lelőhely vár feltárára.

A tyam művészet talán a 7. századra, a Csenla-ház lezármazottjának uralkodására nyúlik vissza. A korábbi fővárosban, Mi Szonban épült templomok maradványai arra utalnak, hogy ezek az épületek egyetlen oszlopcsarnokos cellából és toronyból álltak. Az ajtók nyugat felé nyíltak, a többi oldalon hamis árkádokat építettek. Ezeket az árkádokat pillérek fogják szoros keretbe, és az épület külsejének erőteljes függőleges hangsúlyt adnak. A tetőn álló torony itt is csökkenő nagyságú emeletekből állt, mindegyik szinten az oldalak közepén kis pavilont helyeztek el. Az itteni művészetre a cellákban lévő, pompásan fa-

ragott oltárasztalok jellemzők, amelyeken valószínűleg istenszobrok álltak. Ez nem indiai sajátosság, egyes vélemények szerint a kínai szokást vették át. A díszítőfaragások és a figurális szobrok nagy részének stílusa arra utal, hogy ezt a művészetet szoros, természetes szálak fűzték a csenlai művészethez. Ugyanakkor olyan kedvesség és báj jellemzi, melyet egyetlen általunk ismert művészetnek sem sikerült elérnie. Néhány utolérhetetlen darabot találtak, de tudjuk, hogy a kifinomult alkotások mellett létezett egy másik stílus is, amelyet valószínűleg a helybéli művészek, nem pedig a kambodzsaiak hoztak létre. Ezt a stílust a díszítőelemekben fedezhetjük fel, például az oroszlándíszeken és a szörnyfejekben. A 9. század második felében valószínűleg már a nagyobb szobrok is ebben a stílusban készültek. Jellemzője az alakok masszív, tömörszerű formája

és a nehézkes, hernyókra emlékeztető növénydíszek, amelyek, úgy tűnik, nem pusztán a bronzkori Dong Szon díszítőstílusának utánzatai.

Binh Dinh 12. századi szentélyei, különösen a ma is álló, úgynevezett Ezüsttoronyok a régebbi tyam stílus változatai, hegyes, patkó alakú *csaitja*-ívekkel. A korábbi domború formákból egyszerű reliefsávok lettek. Némelyikük még most is gyönyörű. A tyam királyság helyzetét azonban a khmerekől 1145-ben elszenvedett vereség alaposan meg-ingatta. A szobrok elvesztették az indiai művészettel rokon finomságukat, merevebbé és nehézkesebbé váltak. A 14. század második felére Tyampában kihalt a királyság isteni mivoltának hindú koncepciója éppúgy, mint Bali szigetét kivéve, Délkelet-Ázsia más részein is, és átadta helyét a hínájána buddhizmus fundamentalista változatának.

ANGKOR

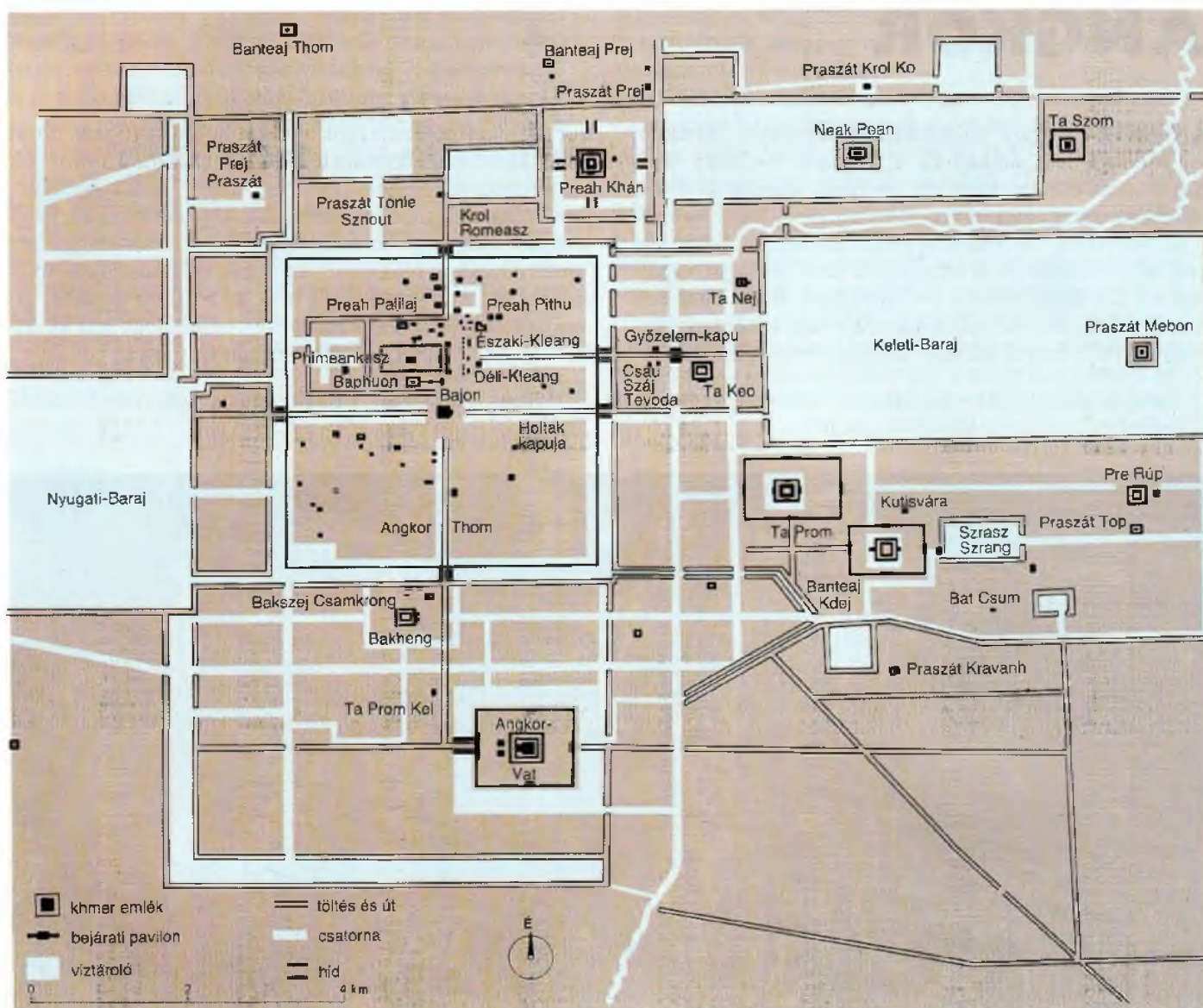
TÖRTÉNET
KÉPEKBEN

ANGKOR / Angkor hosszú időközön át megejtő titokként vonzotta az európaiakat. Ez a hatalmas elveszett város Kambodzsa őserdei közepén, melynek romjait az újabb időkben csak egy kicsiny szerzetes-közösség lakta, hajdan, i. sz. 880-tól a 13. századig óriási birodalom központja volt. Egy Antonio de la Magdalena nevű portugál misszionárius járt Angkorban a 16. században, de feljegyzéseit nem adták ki, és a városról továbbra is csak kósza hírek keringtek. 1860-ban H. Mouhot francia természettudós elju-

tott Angkorba, és utazásáról beszámolt a sajtóban. 1866-ban a skót John Thomson fényképeket készített a városról, de a pontos információk nyomán a rejtély nem hogy eloszlott volna, még titokzatosabbá vált. Ugyanis kiderült, hogy Angkor a legnagyobb épületegyüttes, amelyet emberi kéz emelt a modern idők előtt. A feltárás még korántsem fejeződött be. Az őserdő pedig csak arra vár, hogy ismét elborítsa indáival a kőépítményeket, mint ahogy már körülfonta a 173. képen látható Ta Szom szentélyt.

174. kép: Ez a térkép érzékelteti Angkor méreteit. A város hatalmas vízgazdálkodási rendszer szakrális központja volt. Ez a vízrendszer szabályozta az esős évszak áradásait: a vizet a tározókban (a *baraj*okban) fogták fel, és kisebb-nagyobb csatornák útján a környező rizsföldekre vezették. A khmer birodalom minden királya felépítette a maga templomhegyét, amely kapcsolatot teremtett közte és az istenek között. Minden uralkodó nagyobb hegyet emelt, mint az elődje. Az utolsó kettő, a Vat, valamint a Thom és az azt kiegészítő Bajon felépítéséhez a város egyes korábbi részeit le kellett rombolni. Minden király a saját szentélyében mutatta be az évszakoknak megfelelő szertartásokat, hogy biztosítsa a föld termékenységet. A fennmaradt legkorábbi templom a

Bakong (881 körül) és a Bakheng (893 körül), amelynek 108 toronyszentélye volt a központi piramist körülvevő teraszokon.

175. kép: A Banteaj Szrej talán legszebb alkotása a khmer építészetnek. Egy királyi származású bráhmána alapította a 10. század végén Angkortól 20 kilométernyire. Számos, homokkőből épült kiegészítő épületét csodálatosan dús díszítő- és figurális plasztikával borították. Ez is teraszos szentélyhegy. A képen látható hatalmas méretű isteni majom szemlélteti, miként helyezték el a khmer templomok teraszain a szabadon álló szent szobrokat. Ezek közül igen sok elpusztult.

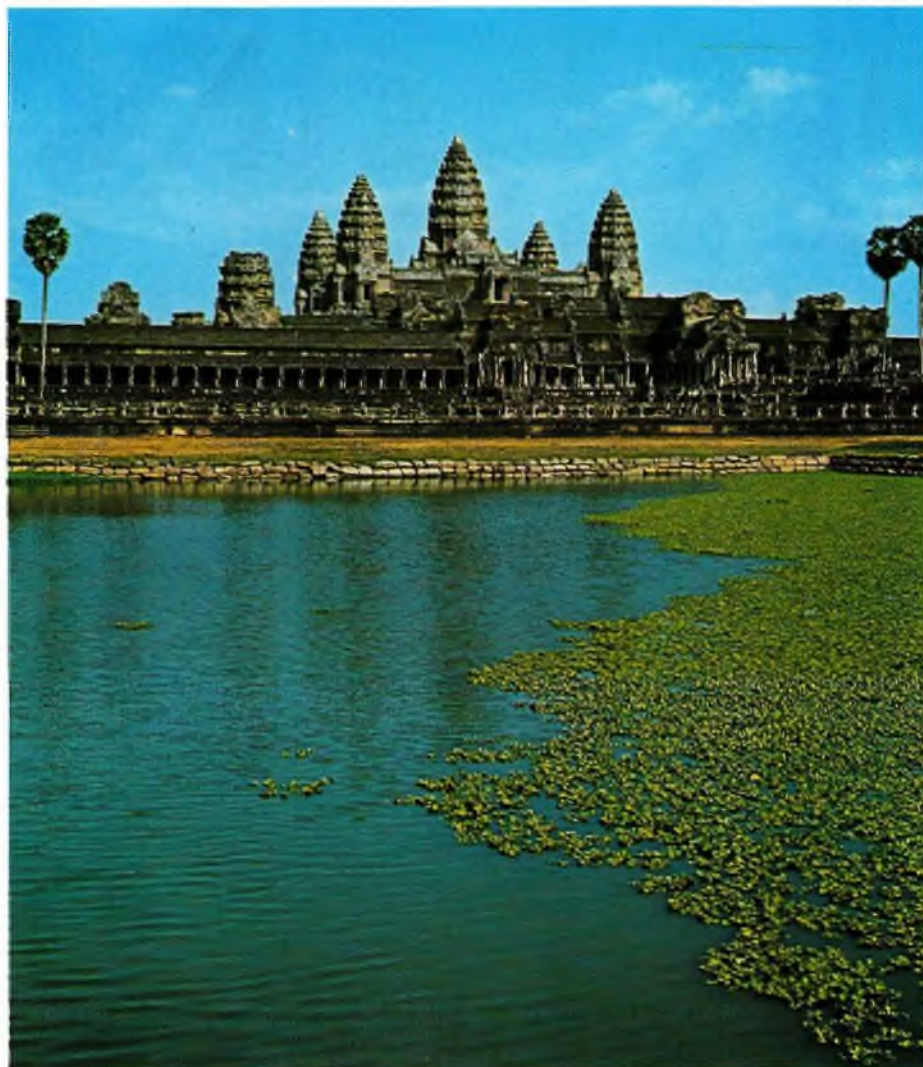
176. kép: A Ta Keo látképe.
A főtemplomot 1020 körül a nagy Szúrjavarman császár (meghalt 1050-ben) építtette. Talán ez volt az első a nagy angkori, kizárólag kőből épült templomhegyek sorában, melyeket a királyok személyes kultuszuk céljára emeltek.

177. kép: Ez a dombormű a Banteaj Szrej oromzati ékítménye, s egy hegyekkel kapcsolatos hindu legendát ábrázol. A nagy isten, Siva ül feleségével, Párvatival a Kailásza-hegy csúcsán. Alatta Rávana, a démon, aki megrázza a hegyet, de azt Siva egyetlen lábmozdulatával lecsendesíti.

178. kép: Égi leány, *apszarasz* a Banteaj Szrejen. Növénnyfüzér övezi, a termékenység jelképe: a templom hivatása a termékenység előidézése.

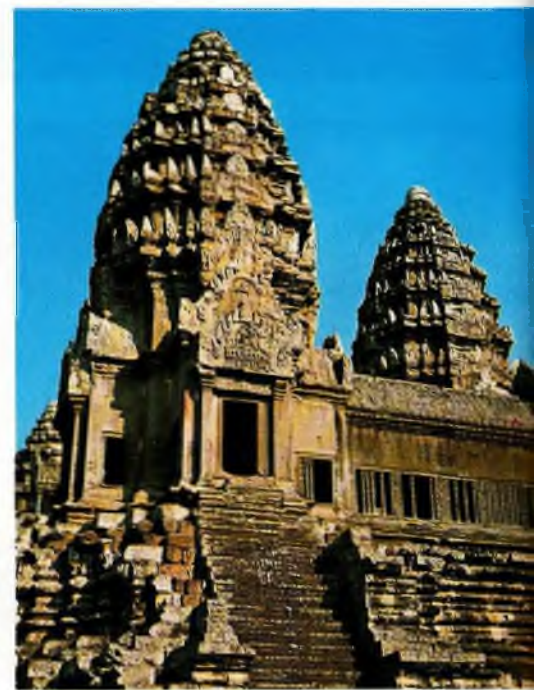

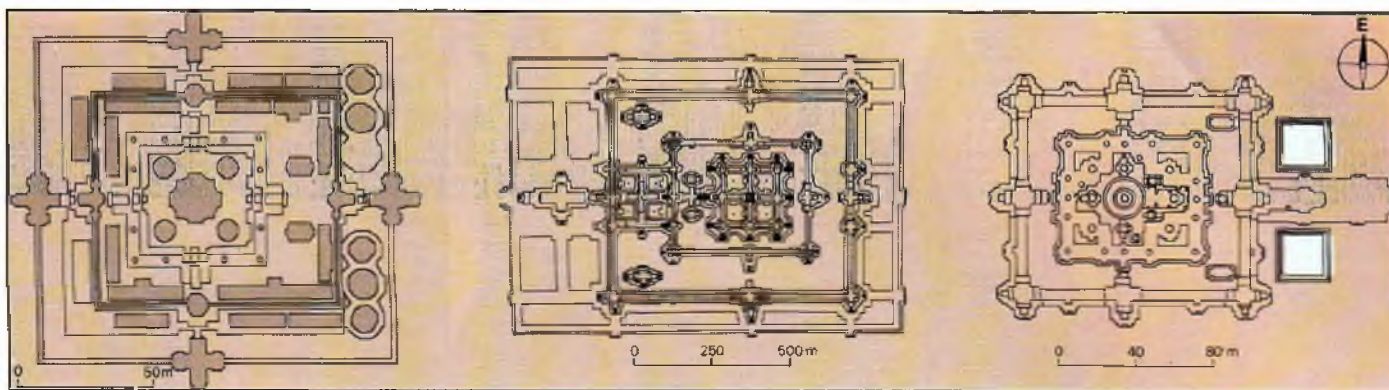

179–180–182. kép: Az Angkor-Vat a legnagyobb építmény Angkorban. II. Szúrjavarman királyi templomhegye, a khmer építészet remeke a 12. század elején épült. 1500 méter hosszú és 1400 méter széles, hatalmas külső kerengő övezi. Pompás út nyitja meg nyugati irányba, amelyet óriási kígyókból álló mellvéd szegélyez. A kígyók a termékenyítő vizet jelképezik. A nyugati kapuépítmény csaknemakkora, mint a főszentélyek. Három körülzárt főterasz van. A 179. képen a templom a vizesárok felől látható. A 180. kép légifelvétel az épületcsoportról. A 182. kép az épület egyik részletét mutatja.

181. kép: A Vat falán kifaragott égi leányok, *apszaraszok* öltözéke és hajviselete a khmer divatot követi, annak fénykorából való. Ilyenek lehettek a korabeli khmer királyi táncosok.

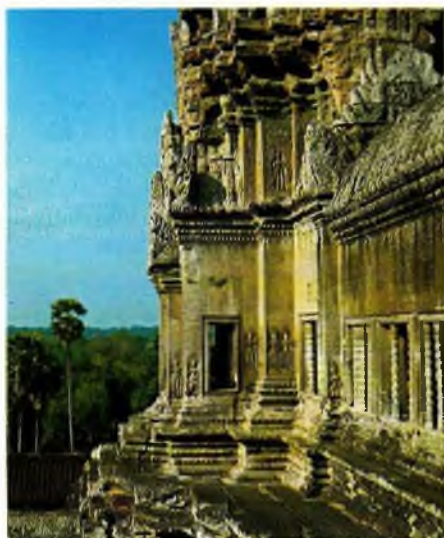

183. kép: A templomhegyek alaprajzának módosulása az idők során. Délkelet-Ázsiában mindig is a hegyet tartották a legalkalmasabb helynek arra, hogy az istennel kapcsolatot teremtsenek, ezért a legtöbb szentély a hegyet jelképezi. Balról jobbra az 1200 körül épült Ta Keo, a 12. század eleji Vat és az 1200 körül épült Bajon alaprajza.

184. kép: A Vat egyik teraszán álló épület könyvtár volt. Mögötte emelkedik a főszentély. Ezek a képek érzékeltetik, hogy a Vat szabad terek és zárt épülettömbök együttese; e jellegzetes elrendezés alighanem Délkelet-Indiából ered.

185. kép: A khmerek és a tyamok közti csatát ábrázoló dombormű. A Vat első szintjén levő oszlopos galériát másfél kilométernél hosszabb, mintegy két méter magas dombormű szegélyezi.

186. kép: A Thom elefántos terasza valószínűleg szertartások céljára szolgált: itt jelent meg a király.

187. kép: Neak Pean tavi szentélye, a VII. Dzsajavarman által épített számos szimbolikus építmény egyike.

VII. Dzsajavarman volt a khmerek utolsó nagy császára, az ő városa volt Thom és templomhegye a Bajon. 60 éves elmúlt, amikor 1219-ben meghalt. Fél élete szakadatlan háborúzásban és lázas építkezésben telt. Államvallássá tette a buddhizmust.

188. kép: Ezen a Thom városába vezető kapun a bódhiszattvának, a világok urának maszkjai láthatók. Őt választotta Dzsajavarman védelmező istenségének. E maszkok lettek Angkor jelképei, noha utolsó, hanyatló korszakában készültek. A Thomot tizenhét kilométer hosszú vizesárok övezi, és több megmunkált követ tartalmaz, mint az összes egyiptomi piramis együttvéve.

189. kép: A Thomtól északi és déli irányban futó másfél kilométer hosszú mellvéd részlete. Istenek vontatják a kozmikus kígyót, a köpülőkötelet: megpörgetik vele a Bajont, a központi hegyet, s világokat köpülnek a tej óceánjából.

6. MIT ÁBRÁZOL AZ INDIAI MŰVÉSZET?

Az előző két fejezetben leírt műemlékek alapeszmék kifejezését szolgálták. Építőik tudatosan törekedtek arra, hogy az építészeti formák egy elfogadott szimbólumrendszernek megfelelően testesítsék meg ezeket az eszméket. A nyugati olvasó, aki e gondolatvilág alapos megismerésére nincs felkészülve, legkönnyebben az ábrázoló és díszítőművészet segítségével alkothat fogalmat róluk. Mert végül is ezeket az alapeszméket az az emberi tapasztalat hozta létre, amelyben minden embernek valamilyen módon része van.

EGYSÉG ÉS VÉGTELEN SOKFÉLELÉSÉG AZ INDAI KULTÚRÁBAN / Az indiai kultúrát két alapvető intuíció hatja át: az egység, vagyis az Egy és a végtelen Sok megsejtése. Az eszme szóbeli vagy tárgyasult manifestálódása e két megsejtés részletes kifejtését és összeegyeztetését szolgálja. Az indiai vallás, filozófia, társadalom és művészet összefüggő egész, egyikben tükröződik a másik, tehát az európaiak által megszokott módon nem lehet őket egymástól elkülönítve tárgyalni. Ennek is az az oka, hogy az indiaiak a teljesség megteremtésére törekedtek; felfedezéseik a gondolkodásban, kultúrájuk minden esztétikai vívmánya kizárólag azt a célt szolgálták, hogy a kozmosznak és az életnek, mint egymással összefüggő egésznek a mindent átható vízióját fejezzék ki, azt az egységet, amely egyetlen „énben” vagy tudatban foglalódik össze, s amelyből egyúttal a kozmosz végtelen nagyságú ciklusai következnek. Ezt a két sarkalatos fogalmat tükrözi a szanszkrit és a szanszkrit eredetű nyelvek struktúrája, az e nyelveken íródott irodalmi alkotások, a társadalom szervezete, melynek következménye volt a kasztrendszer; a művészetek tárgyköre és szerkesztési elvei. Kifejezésük érdekében a legerőteljesebb emberi érzelmeket mozgósították.

190 / Hatalmas Siva-fej Udaipurból (i. sz. 8. század). Fekete bazaltból készült, a haja aranyozott, a fülbevalóin és fejékén istennők láthatók. (Victoria Hall Museum, Udaipur)

191 / Istenségek kerámia szobrai a madrászi Ijanéra templomban.

Az indiai társadalomfelfogások e két, egymást kölcsönösen kiegészítő fogalmat fejezték ki. Am mögöttük meghúzódik egy másik koncepció is, amelyet minden indiai vallás és filozófia elfogadott, a reinkarnáció tana. Ez a tanítás gyakran megnehezíti az indiai valósággal ismerkedni vágyó európai dolgát, aki abban hisz – noha nincs rá bizonyosság –, hogy minden „élet” egyedi és véges. Az indiaiak történelmük korai időszakában már az i. e. 6. század körül azt vallották, hogy mivel az ember vagy bármilyen más teremtmény életének szükségképpen van valami értelme, s volt fogalmuk a végtelenről, az élet „egyediségének” gondolata nem volt elfogadható számukra. A reinkarnáció valójában ősi fogalom, az ókori Európában is széles körben ismerték. A kutatók feltételezik, hogy a nyugati világ lakói közül ma is sokan hisznek benne, noha tanulmányaik során soha nem is hallottak róla.

A KARMA-TAN / A reinkarnáció tana azt hirdeti, hogy az élőlény több annál a testnél, amelynek léte a születéstől a halálig eltelt idővel mérhető. Az igaz létet különféle testeket öltő, folyamatos entitásnak tekintik, amely mindegyik testet úgy viseli és cseréli, mint ember a ruháját, és mindegyiket csak bizonyos ideig hordja. De hogy pontosan mi ez a folyamatos entitás, azt nem határozza meg. Az egyszerű oksági magyarázatot, vagyis hogy miként következik az egyik élet a másikból, a karma-tan nyújtja. Eszerint az egyik élet maradandó hatással van a következőre, meghatározva annak jellegzetességeit. A totalitás eszméje azonban minden ilyen életet tágabb perspektívába helyez, mivel ezeket az életeteket csupán látszólagos megsokszorozódásnak tekintik az idő és az egymásutániség világában, amelyek ismét csak részek a nagy egészen belül. A reinkarnáció folyamata rendkívül hosszú időn, akár sok tízezer esztendőn át tarthat. Mivel a lélek sokféle testben vándorol, minden indiaiban nagyon egyéni módon tudatosul, hogy a különböző rendű és rangú eleven teremtmények között bensőséges rokonság van.

Indiában már nagyon korán (körülbelül az i. sz. 2. században) el tudták képzelni, hogy olyan végtelen sok világegyetem létezik, mint ahány homokszem van a Gangá partjain. Fogalmat tudtak alkotni a nagy számokról és a végtelenről, jóval korábban mint ahogy nyugaton a csillagászat tudománya kialakult. A buddhista irodalom (például a 2. századi *Szaddharmapundariká* és a 4. századi *Avatamszaka-szútra*) ezeket a végtelen számú világegyetemeket látta megjelenni és eltűnni a transzcendens Buddha bőrének pórusaiban. A hindú irodalom (például a 2. századi *Bhagavad Gíta* vagy a 7. századi *Márkandéja-purána*) pedig egymás után következő, hosszan tartó ciklikus korszakoknak tartotta őket, amelyek az isteni időszámítás szerint legfeljebb annyi ideig tartanak, amíg a természetfeletti istenség egyet pislog. Mindkét hasonlat, a buddhista és a hindú is, a végtelen képzetét összekapcsolja az egység megsejtésével, s mind a végtelen, mind az egység fogalmában megjelenik az egyéni élet emberi tapasztalata. Mert csak a reinkarnáció tana tudott az egyéni élet és a valóság

192 / Gandhárui palából faragott aszkéták (2. század), kezükben vizesedényük. (Museo Nazionale d'Arte Orientale, Róma)

193 / Összehasonlításképpen egy mai aszkéta, Siva követője kis városi szentély előtt Kalkutta utcáján.

végtelen víziója között valami módon indokolható kapcsolatot teremteni. És az indiai vallások azt tanítják, hogy az egyén átváltozása során tudja önmaga egységét megvalósítani. Ezt a gondolatot nagyon nehéz megfogalmazni. A reinkarnáció-tan volt az indiai társadalom alapeszméje.

Ez az alapeszme, a köznapi nyelvre lefordítva, azt jelentette, hogy minden élőlénynek nemcsak egy, hanem több lehetősége van az önmegvalósításra. Mivel minden lény csak meghatározott ideig lakozik egy-egy testben, a társadalomnak az a feladata, hogy olyan formát teremtsen, amelyben az egyén mindig más-más formában leélheti az életét, mégpedig ha lehet, egyre magasabb rendű életet élhet. Erkölcsi motívumok is módosították az újjászületések útját, mert minden lény minden adott időszakaszban olyan alakot ölt, amelyet a folytonosan újjászülető entitás éppen kiérdemelt. Minden korábbi tetteinek együttes értéke szerint, vagyis *karmája* szerint ítéltetik meg. A magas társadalmi státusú egyén mögött a jó *karma* jelentős tartalékai halmozódtak fel. Bráhmánának születni nem „véletlen szerencsét”, hanem sok múltbéli erényt jelentett. Szenvedésre születni lényegében nem jelentett rosszat, mert ez volt a rossz *karmától* való megszabadulás leggyorsabb útja, s az ember így válthatta meg magát eljövendő jobb születésének érdekében. Ezért tehát a balszerencse önmagában az inkarnálódó entitásra nézve hasznos lehetett. Ez az oka annak, hogy a buddhista szerzetesre vagy a bódhiszattvává váló egyénre „jó születésű” vagy „jó családból származó” kifejezéssel utaltak, jelezve, hogy státusa sok jó *karma* eredménye. Így a társadalmi szerkezet szorosan kapcsolódott kimondott és ki nem mondott hiedelmek bonyolult szövedékéhez. A kasztrendszer ma ismert formájában talán az i. e. 2. és az i. sz. 4–5. század közötti időben fejlődött ki, jóval azután, hogy a rendszert igazoló metafizikai elveket formába öntötték. A rendszer zártsága ily módon az egység keresésének indiai alapgondolatát tükrözte, és nem ez volt az egyetlen társadalmi kifejeződése ennek az alapvető koncepciónak.

Az egység végső elvét minden emberi tevékenységnél segítségül hívják, és ennek kifejezése minden rendszeres tudás célja. E végső elv az indiai filozófia és tudomány minden ágának valamiféle hierarchikus struktúrát kölcsönöz. A forrás és a cél mindig ugyanaz. A hinduizmus mindig is a Brahman pozitív intuíciója felé vezető utak kiépítésével foglalkozott. Ahhoz a valósághoz kívánt eljutni, amelynek minden kisebb realitás csupán része vagy kiegészítő funkciója; a buddhizmus mindig a szükséges erények összegyűjtésével és azoknak az akadályoknak elhárításával foglalkozott, amelyek a megvilágosodást hátráltatják, s e megvilágosodás nem más, mint azonosulás a kimondhatatlan, megismerhetetlen buddha-princípiummal. Mindkét vallás, ha más módon is, de céljai elérésének szolgálatába állította a művészeteket, a legendák és a jelképrendszer közös örökségében osztoztak. Még Buddha is megtette azt, hogy törbe csalta saját fivérét, Nandát, úgy vette rá a szerzetesi életre, hogy megmutatta neki az *apszaraszt*, és így keltette föl vágyódását a mennyek után.

194 / Erotikus szobrok a khadzsuráhoi Kanchárija Mahádéva templom mennyei sávjában. Az 1000 körül faragott érzéki, lágyan hajló formák a magasabb régiók örömteli életét mutatják.

195 / Istennő szobra a dél-indiai Kumbakónam Csóla-kori templomában 1100 körül.

AZ EGYSÉG SZEREPE A MŰVÉSZETBEN / Mint már utaltunk rá, tévedés volna azt hinnünk, hogy Indiában minden művészet közvetlenül vallási művészet volt. Láttuk, hogy minden korban egész sereg költői és drámai alkotás született az udvari emberek szórakoztatására, a köznép szórakozását pedig népszerű alkotások szolgálták. Minden bizonnyal hasonlóan gazdag világi szobrászata és festészete is volt Indiának – bár közvetlen bizonyítékokkal nem rendelkezünk –, az irodalomban föllelhető utalások és a fennmaradt műalkotások jellemzői alapján erre következtethetünk. Nagyon valószínű, hogy a középkori indiai városok gazdagabbak voltak képzőművészeti alkotásokban, mint bármely más város a földön. Ez a művészet alkotási módszereiben és eszközeiben azt a két alapvető felismerést tükrözte, amely köldökszinórként kapcsolja ezt a művészetet az indiai kultúrát tápláló központi eszmevilághoz. Azt is láttuk, hogy a világi művészek minden bizonnyal természetesnek tekintették, hogy vallási célú épületeken is dolgoznak. Az indiai művészet legjobb alkotásaiból árad az életerő. Még ha témáikat általában a nagy klasszikus mítoszok és legendák epizódjaiból merítették is, a művészek nem pusztán ismételték elődjeik műveit, hanem arra törekedtek, hogy a maguk módján életet öntsenek alkotásaikba. Kanonikus mintákat és ideális típusokat követtek, de nem mintha teológiai kényszernek engedelmesskedtek volna, hanem mert úgy hitték, hogy ezek a minták teszik érvényessé művészetüket. Az indiaiak nem törekedtek például mohamedán értelemben vett tökéletességre. Nem akarták kezüket és képzeletüket megváltoztathatatlan geometriai és kalligráfiai formákkal megkötni. De hitték, hogy szakadatlanul új életet kell lehelniük valódi, ám láthatatlan és megfoghatatlan prototípusokba, amelyeket soha nem lehet egyedi megformálással, sőt talán egy teljes alkotói élet vagy akár egy művészeti iskola minden alkotásával sem teljesen kifejezni. És ezek a prototípusok képviselik a vizuális emberi tapasztalatok sokfélesége mögött rejlő egységet.

Úgy is mondhatnánk, hogy a művészetnek az a feladata, hogy megvalósítsa ezeket az ideális formákat, miként a társadalom minden tagja is a kasztjának és társadalmi osztályának megfelelő életutat igyekszik bejárni. A 6–7. századra rögzítették az építészeti és a szobrászati alkotások méreteit és felépítését, és attól fogva ezek a szabályok érvényesültek a művészetben. A 10. században tökélyre fejlődtek az előírások és bizonyára le is írták őket. Az előírások az épületek és egyes részeik arányát rögzítették, szobrok esetében a különböző emberi és emberfeletti lények arányait, így tették hiteles ábrázolássá a transzcendens valóságot tükrözni hivatott műveiket. A mértékek minden esetben az emberi testből elvonatkoztatott egységeken vagy arányokon alapultak, és így az emberi szem képes volt arányként felfogni a részek közötti viszonyt. A rögzített mértékeknek az volt a szerepe, hogy a művészet az isten jelenlétét közvetíthesse. Ez a nagy cél igazolt még olyasmit is, ami a mi szemünkben első látásra pusztán megszorításnak tűnhet.

196 / Égi táncosnő a béliúri Hojszala-kori templomban (I. sz. 13. század). Egy szerelmes majom megragadja a táncosnő sálját.

197 / Ezen az 5. században készült, az adzsantái 17. számú barlangban látható falfestményen a király gondosan, finoman megmunkált koronát és csíkos brokátkabátot visel.

A mennyország és az isten indiai fogalma meglehetősen homályos a nyugati gondolkodás számára. Egyfelől mind a hindú, mind a buddhista tradíció tud a mennyországról, mint a földi létet messze meghaladó pompa és örömök birodalmáról – ide juthatnak el haláluk után a hősök és a bölcsek. Úgy tűnik, hogy ez igen régi elképzelés. Megjelenik az eposzokban és már egészen korai buddhista legendák is említést tesznek arról, hogy Buddha ellátogatott a 33 isten mennyországába. Ezt a témát a buddhista művészet gyakran ábrázolja is. S mennyország az a hely is, ahol a hindú istenek élnek, és égi lények rendjei veszik őket körül, e lényeknek az a dolguk, hogy az ott élők teljes boldogságban lakozzanak. Másfelől a mennyország sem egyéb, mint a lehetséges újjászületések mérhetetlen sorozatának egy állomása. Az isteneknek meg kell hallgatniuk Buddha prédikációját, hogy elérjék üdvözülésüket. És a hinduizmus nagy istenei, bár néha mitikus királyként érkeztek a mennybe, túl akartak jutni rajta, hiszen ez a hely jobb ugyan a világnál, de semmivel sem „végsőbb”, mint akármelyik másik. Még az isteni élet is, bár emberi mérték szerint irdatlanul hosszú, egyszer véget ér, elhervadnak a virágfüzérek, a szem hunyorogni kezd.

A mennyről metaforikusan úgy gondolták, hogy „az égen túl” lebeg. A mennyországot az ideális, hibátlan valóság – az indiai képzelet állandó eleme ez – tárházának tartották, ahol minden földi művészet mintái kialakulnak és megvalósulnak. Ha a mennybe jutás az erények természetes jutalma, akkor tartalmaznia kell mindent, amire az emberi szív vágyik, így a mennyország lakói gyönyörűek, dús öltözetet viselnek, virágfüzérek, ékszerek díszítik őket, vég nélküli örömeiket szemmel láthatóan nem árnyékolja be betegség, fájdalom vagy aggodalom. A földi művészetek szerepe az, hogy felfokozott kellemes érzéssel vezessen minden élő személyt olyan közel a mennyországhoz, amennyire csak lehetséges.

A DÍSZÍTMÉNYEK RENDELTETÉSE / A társadalomban külön szerepe volt az öltözködésnek, hajviseletnek és az ékszereknek. Nem tudjuk, vajon volt-e Indiában is olyan szigorú törvényekben rögzített előírás, hogy ki, mikor és mit viseljen, mint ami a kínai és a japán társadalmat jellemezte. Annyi azonban bizonyos, hogy Indiában is mindenki igyekezett lehetőségeihez mérten elegáns társasági személyként mutatkozni. A művészetben ábrázolt alakok isteni személyek (szanszkrit *déva*, a *div* = ragyogni igetöből) ideális változatait és díszeket mutatják be. Az indiai férfi még ma is igyekszik, hogy gazdagságához mérten feleségét felékesíthesse, ha önmaga már nem is visel ékszert, mint egykor. A ruhák és ékességek, melyeket az asszony visel, megtisztelik a férjét és saját magát; a

férjet, mert megmutatják gazdagságát, az asszonyt pedig, mert viselete tükrözi azt, ahogyan természetét a férje látja. Az ékítmények szerepe ugyanis az, hogy láthatóvá tegyék a „jómódot”, amint azt ebben a könyvben többször említettük. A dísz a „gazdagság bemutatását” jelenti. És az indiai művészetek mindig is éppen erre törekedtek: kifejezésre juttatták a test belső gazdagságának érzését, a bőséget és termékenységet, így a személy rangját az isteni felé emelték. A szobrászat és a vele rokon festészeti stílusok is ezt az eszmét tükrözik: a dúsán díszített alakok testét szinte csak domború formákból építik föl, a szobrok felülete sima és kellemes tapintású. Homorulatokat csak a domború felületek találkozásánál látunk a szobrokon. A domború felületeket pedig, amelyeknek belülről mintha valami nedv vagy energia lágy mozgást kölcsönözne, folyamatos és kellemesen hullámzó lineáris felület köti össze. Délkelet-Ázsia egész képzőművészetére hatott ez az egyéni indiai formaérzék.

Közismert tény, hogy Indiában a hódolattal övezett tárgy vagy személy iránti tisztelet kifejezésének egyik legősibb módja, hogy virágfüzérrel, gazdag ruhákkal vagy sálakkal, ékkövekkel övezték őket. A legkorábbi sztúpákon található plasztikák ilyen füzérekkel ékesített szent fákat ábrázolnak és sok középkori templomoszlop díszítőelemei között szerepelnek redőzött anyagok, ékszer- és virágfüzérek stilizált formái vagy vázából kiömlő virágok

és levelek. Ezek motívumok mindenüvé eljutottak a délkelet-ázsiai művészetbe. A khmer építészetben elevenen élnek e motívumok, az Angkor-Vat-i domborművek alakjait például gazdag díszítés veszi körül. A finom és dús ornamentika az ábrázolt személyek szinte isteni állapotára utal. Az istent és az őt megtestesítő királyt szembetűnő gazdagsága és szépsége különbözteti meg a többiektől. A mennyország dicsőségét lakóinak „hímzett ruhái” (hogyan W. B. Yeats szavait idézzük) éppúgy jelzik, mint fizikai valójuk szépsége, ez a szépség nem csupán testük formáinak és arányainak kisugárzása, hanem ékességeik, különösen az ékszerek ragyogása. A buddhista művészetben a bódhiszattva fantasztikus koronát, hullámzó gyöngyfüzereket és más ékköveket visel; az egyik buddhista szövegegyüttes, a *Szukhávativjúha* leírja, az áttetsző lazurkőföldből kinövő ékszerfák paradicsomát, melynek fái alatt hatalmas ékszerháló terjeszkedett: így jelképezték a felülmúlhatatlan szépséget.

Ez a képzetkör hatalmas ösztönzést adott az indiai díszítőművészet kibontakozásának. A szobrászat és a festészet alapján elképzelhetjük, milyen magas szinten állott a takácsok és textilfestők, az arany- és ezüstművesek, a fa- és elefántcsont-faragók mesterségbeli tudása. Az ókori indiai ezüstművesség néhány darabja meg is maradt. Ezek Taxilából és más északnyugati lelőhelyekről származó nagyszerű filigrán ékszerek. Jáván például 8. vagy 9. századi buddhista áldozati tálcák sora került felszínre. Az ezeket ékesítő ívelt vonalú pompás növényi díszek erősen emlékeztetnek az adzsantái festményeken láthatókra. A mostani thai és burmai ezüstművesség alkotásainak nagy része még mindig a régi indiai mintákat követi. Mint a képeken is látható, az indiaiak ékszereit, különösen a nyakláncokat, öveket, kar- és bokaferégeket az ismétlődő motívumok jellemzik. Ez jól mutatja az indiai ritmusérzékét, amely az épületek domborművein és felületein is szembetűnik. Az

198 / Istennő több sor ékszerből álló csípőpántjának részlete a bhárhuti sztúpa korlátján (i. e. 2. század).

199 / Temetkezési kamrában talált, az i. sz. 2. századból származó ékszerek – függő lótvuszvirágok és díszgömb függők – Dél-Indiából.

ismétlődő egységekből álló hosszú díszítménysorok fel-emelő látványt nyújtanak és a bőség érzetét sugallják. A domborított aranytárgyakon a domborulatok és az ívek ismétlődnek. De az egyes köveket, köztük a féldrágaköveket és díszköveket nem csiszolták pontosan egyforma alakúra, mint ahogy a modern nyugati ékszerészek szokták.

Az ókori Indiából textília természetesen nem maradt fenn. De ismét csak festményeken láthatjuk, hogy pompás minták, köztük csíkos, virágos és ívelt növényi mintás anyagok, hihetetlenül finom fátolszövetek, festett és hímzett kelmék készültek. Mikor a mohamedánok és az európaiak közelebbi kapcsolatba kerültek Indiával (a 16. századtól kezdve), az indiai termékek közül a textília volt a legkeresettebb. A 17. századi Mughal-udvar különösen a dél-indiai festett kelméket kedvelte. Ma már tudjuk, hogy mindig is készültek az északi templomok és paloták számára hatalmas, díszekkel és legendás jelenetekkel telefestett pamutfüggönyök a régi időktől kezdve egészen a modern korig.

200 / Az orisszai Khiesingből származó díszes kőoszlop, a faliszőnyegre emlékeztető középső sávra a termékenység fáját faragták, az oszlopot lefelé fordított virágszirmok díszítik (i. sz. 10. század).

201 / Avalókitésvara bódhizattva elefántcsontból faragott szobra. A hívőknek áldást osztó figura a 12. században készült, Kásmírban. (Prince of Wales Museum, Bombay)

ÁHÍTAT ÉS MŰVÉSZET / A tárgyakat a díszítés becessé teheti, de Indiában többet jelent ennél: a hódolat és az imádat kifejezése. Elképzelhetetlen, hogy valamely templom, istenség vagy akár előkelő ember felesége dísz nélkül maradjon. A tárgyhoz vagy eszméhez való érzelmi közeledést cselekvéssel kell kifejezésre juttatni: adakozással, ezt nem csupán „áldozatnak” tekintik az adományozó részéről, hanem a hódolat gesztusának is. A királyok bizonyára saját politikai céljaik érdekében is felhasználták az áhítatot. Mődjükban állt, hogy kihasználják, hiszen mindenütt jelen volt az indiai civilizációban, áthatotta számtalan szent egyéni életét és kifejezésre jutott himnuszok, versek ezreiben. Az áhítat tehát az a tényező, amely az indiai világi és vallási művészetet egyazon szándék feloldhatatlan egységébe ötvözi, és nagyon valószínű, hogy ez volt a vallásos ábrázoló-művészet időszámításunk első évszázadaiban végbement nagy fellendülésének ösztönzője.

A hódolatot ihlető áhítatos magatartás indiai elnevezése *bhakti*. Sokfajta értelmezése az emberi szerelemtől egészen az istenségben való átszellemült feloldódásig terjed. A különböző értelmezéseket valójában egyetlen érzés fokozatainak tekintik. Az indiai vallásban és művészetben egyaránt rendkívül nagy szerepet játszik a pozitív emberi érzések kultusza. A *bhakti* tanai szerint az egyes ember legközvetlenebbül az érzelmek segítségével tudja megközelíteni az Egyetlen végtelenségét. A *bhakti* azok szerint,

akik megélték, képes túlemelni az egyént a jóga szigorán és a filozófia aprólékos fogalmi megkülönböztetésén.

A *bhakti* nélkül az indiai kultúra valóban más képet nyújtana: valószínűleg csak komor aszkézis és lélektelen szabadosság véglelei jellemeznék. Az indiai kultúra alapját alkotó vallási tanok és metafizikai elméletek – a bráhmanák teljes önmegtartóztatása és minden vágy buddhista elutasítása –, ha szó szerint vesszük őket, lehetetlenné tesznek az egyszerű ember szemében minden művészetet, tagadnak minden örömet, csak a végső üdvözülést nem. Ha ugyanis mindent az Egyetlen teremtet, és a hozzá vezető út a belső felismerésen keresztül vezet, akkor semmilyen külső jelenség sem tarthat számot az ember figyelmére vagy odaadására. E szélsőségesen monista filozófia szemszögéből a *bhakti* „dualista” felfogásnak tűnik. A *bhakti* szerint ugyanis csak olyan személy vagy dolog lehet imádat és odaadás tárgya, akivel vagy amivel mint jelenvalóval találkozhatunk, hogy hódolatunkat elfogadhasa. Az indiaiak igyekeztek ilyen találkozások részeseivé válni. Így fordultak az emberek a helyi szellemekhez és a szent tárgyakhoz, a nagy istenekhez és képmásaikhoz, a tanítókhoz, mint Buddha is volt. Még a legnagyobb hindu monista filozófust, Sankarácsárját (788–828) magát is a nagy isten, Siva megtestesüléseként tisztelték. A *bhakti* alapját képező dualizmus főleg Rámánudzsa (meghalt 1137-ben) munkásságában nyert filozófiai kifejezést, a filozófiai dilemmát pedig Nimbárka (meghalt 1162-ben) „árnyalt dualizmusa” oldotta fel. Nimbárka kidolgozta az imádó és az imádott végső azonosságának filozófiai következményeit. A *bhakti*t, amely az i. e. 2 századtól már bizonyosan létezett, a bráhmanikus filozófia ekkor szentesítette.

Az, hogy a *bhakti* az emberi létben gyökerezik, a világi művészetben nyilvánul meg. A művészi alkotás mint tevékenység a műalkotás tárgya iránti hódolat aktusa. Az indiai világi művészetnek pedig erősen erotikus színeze volt. Az indiai ember képzelete mindig arra törekedett, hogy önmagukért tapasztalja meg a szerelmi gondolatokat és érzéseket; minden emberi érzés közül a szerelem az, mely leginkább tárgyat kíván. A szerető számára, akár férfi, akár nő, szerelme tárgya gyönyörű, és célja a szeretett lény szépségének minél teljesebb élvezete. A szépség a szerelmes vágyának tükörképe, amely nem csupán a szerelem tárgyában lakozik, hanem azon túl, és mögötte létező valóság, amelynek számára a tárgy maga ügyszólván átlátszó. A művészet eszményi formákkal igyekszik a vágyát és a szeretett személy magasabb valóságát megragadni és kifejezni, ezek a formák alkalmasak rá, hogy a szemlélőben saját vágyának emlékét idézzék fel. A világi művészetek arra törekszenek tehát, hogy heves érzéki vágyakat és gyönyört ébresszenek, sokféle metaforába foglalják a hasonló tapasztalatokat. A lány mellei nagy aranykelyhek, bőre oly sima, akár a tollpihe, fátolszövet öltözké combjai között úgy fodrozódik, mint folyó a partok között; a férfi erős karjai banánfához hasonlítanak; szemöldöke alól tekintete úgy lövell, miként a hegyes nyíl röp-pen az íjból; mellkasa formája hatalmas bikához hasonló.

202 / Az orisszai Khicsingből származó álló, kőből faragott Siva-szobor (i. sz. 10. század). A keret alján a folyamistennők szent vizet kínálnak. A keretet művesen faragott levéldíszítmény borítja, a természetfeletti termékenységét jelképezi.

A vallási művészetnek ugyanez a kiindulópontja. De nem áll meg a közvetlen érzéki reakciók és az örömszerzés felkeltésénél. A művészet tárgyai mögött észlelt szépségnek végtelen mélysége van. Isteni. A hindu istenek, Siva, Visnu, vagy az istennők, bármelyik bódhizattva képmása, vagy maga Buddha a *szambhógakája* alakjában erotikusan elbűvölők, fizikai vonásaik éppoly heves érzéki indulatokat váltanak ki, mint a világi művészet alkotásai,

ezek az ábrázolások mégis sokkal tisztábban és célratörőbben fejezik ki azt a magasabb rendű valóságot, amelynek csupán jelképei. És természetesen ez az igaz célja a *bhakti*-nak, a cselekvő szeretet érzésének; a szerelem, amint mélyül, megváltoztatja természetét, és az érzéki indulattól eljut a képmás mögötti realitásba való szellemi feloldódásig. Végül is ezt a valóságot, amit a szerető imád és dicsőít, közvetlenül és érzelmei által a saját, eredeti isteni énjének tükréként ismeri fel.

Az indiai kultúra, zene, költészet, képzőművészetek és a tánc a *bhakti*-ban lelik meg ihletük forrását, hiszen a *bhakti* a végtelen egy valamely tárgyasult képére vonatkozik. Az „alacsonyabb rangú” művészeteket a magasabb tudata hatja át. Mert bizonyos szinten minden művészet az égi „archetípusok” földi mása. A közönségnek a művészi megnyilvánulás minden fokozatát fel kell fognia. A kezdeti érzéki bűvölet nélkül a mélyebb, szellemi átélés sem alakulhat ki. Így azután semmi csodáltnivaló nincs abban, hogy az indiai hagyomány, különösen a tantrikus, az isteni egyesülés paradigmáját és előképét látja az ember testi szerelmében. Nemhiába mondja egy régi középkori szólas: „Aki nem hallott még irodalomról, zenéről és a művészetről, olyan, mint a farkát és szarvát veszített állat.”

A ZENE ÉS A TÁNC EGYSÉGE / Az egyik *Silpa-sásztra* (értekezés a művészetről) elmesél egy történetet egy királyról, aki megkért egy tudós tanítót, hogy tanítsa meg őt az istenszobrok készítésére. A tanító azt válaszolta, hogy „aki nem ismeri a festészet szabályait, sohasem fogja megérteni a szobrászat törvényeit”. Amikor a király arra kérte, hogy tanítsa őt meg festeni, a mester így válaszolt: „Nehéz megérteni a festészet szabályait, ha valaki nem érti a tánc technikáját.” „Kérlek, taníts meg a tánc művészetére” – mondta a király. „Nehéz a táncot megérteni a hangszeres zene elveinek alapos ismerete nélkül.” Akkor a király zenét akart tanulni, de a mester így válaszolt: „Igen nehéz ezeket az elveket megtanulni a vokális zene művészetének alapos ismerete nélkül.” A király ezt is tudomásul vette. „Kérlek, tárd fel előttem a vokális zene módszereit.”

203 / Szexuális ritust ábrázoló szobrok az egyik khadzsúrahói templom talapzatán (i. sz. 10. század).

204 / Egy kőtömbből kifaragott három égi zenész egy Hojszala-kori templom falán Bélúrban, Karnátaka állam (i. sz. 1300 körül).

Ez a történet fontos igazságot mond ki az indiai művészetekről: azt ugyanis, hogy valamennyi művészet szorosan összefonódott, a különböző kifejezőmódok egyetlen spektrumba rendeződnek – a belső egység fölismerésének következményeképp. Nem tudjuk, hogy milyen volt az ősi és az ókori India zenéje, ugyanis a kottairást nem ismerték. Azt mindenesetre tudjuk, hogy létezett és virágzott a zene. A korai szobrászat gyakran ábrázol énekeseket és hangszereseket, közöttük hárfákat, fuvalákat, dobokat és Rádzsaszhánban találtak egy 8. századi szobrot, amely egy indiai *vínát* ábrázol két, tökből készült rezonáló testtel. A *vína* a klasszikus zenei előadásokon ma is a legfontosabb hangszerek egyike. Tudjuk, hogy az árja időkben hétfokú skálát használtak. Bharata *Nátjasásztra* c. munkája (i. sz. 4. század) már több mint harminc *rágát* említ. Ezek a skála jellegű dallamok mindmáig az indiai zene alapjait alkotják; több száz *rágát* ismerünk, mintegy negyvenet rendszeresen használnak ma is közülük. Mivel a *Nátjasásztra* vitathatatlanul eredeti forrás, az egyéb művészeti területekről szóló részei is hitelesek, még ha a szöveget később kibővítették is, aligha kétséges, hogy a zenét már akkoriban is, a maihoz hasonló esztétikai alapelvek határozták meg. Minden egyes *rága* egy bizonyos hangnemen belül szól, és a zenész feladata, hogy hallgatóiban az illető hangnemnek megfelelő hangulatot ébresszen. Ebben az értelemben minden egyes *rága* lehetőség arra, hogy a zenész és a hallgatóság ugyanazt átélje. Az előadó mester-ségbeli tudása ezt a közös élményt tovább mélyítheti és szélesítheti, az egyes hallgatóban pedig játéka nyomán emlékek támadnak: a zene felkelti régen átélt érzelmeiket, sőt olykor korábbi élete karmájának nyomait is felidézi.

A tánc – a test mozgásának segítségével – hasonló alapelveket követ. Kiegészítésül azonban felhasználja a kéz, a szem, a fej és a láb motívumainak „szótárát” is, és annak segítségével pontosan jelez érzelmeket, cselekedeteket, tárgyakat és helyszíneket. A mozdulatok jelentését Nandikésvara *Abhinaja darpana* (A kézmozdulatok tükre) c. munkája és más hasonló művek veszik számba és magyarázzák. Az indiai tánc tehát nemcsak balett, hanem magába olvasztotta a mítosz rendkívül világos gesztusnyelvét is. A művészi kifejező eszközöket a táncos csak sokesztendő tanulás után sajátíthatja el, amikor elérheti, hogy a teste és a keze tökéletesen hajlékonyá válik. A táncmozdulatok hatását díszes kosztümök és jellegzetes arcfestés fokozzák. A táncosok képzését és kellékeit a királyi és tartományi udvarokban, valamint a hindu templomok által fenntartott együttesekben biztosították. A klasszikus dél-indiai *bharatanátjam* táncot néhány templomi táncos a mai napig megőrizte. India más részein a múlt hagyományának csupán néhány apró töredéke maradt fenn. A délkelet-ázsiai udvarokban, különösen Kambodzsában és Thaiföldön azonban egészen a közelmúlt időkig, Jáván és Bali szigetén pedig még ma is élnek kifejlődött táncstílusok az ősi indiai udvari táncokból.

A táncok meséjét először a félig vallási, félig világi irodalomból, főként a *Mahábháratából* és a *Rámájánából*

merítették. Ezeket az eposzokat isteni ihletésű alkotásoknak tartották. Később *puránákból* vett legendákat adtak elő, amelyek főleg az istenekről, az istenek és a démonok közötti kozmikus összecsapásokról szólnak. A régi irodalom említést tesz olyan hercegekről és előkelő hölgyekről, akik az udvarban szórakozásból táncoltak; egész Indiában és Délkelet-Ázsiában gazdag népitánc-kultúra virágzott. Mindenekelőtt azonban a kiforrott klasszikus stílusban látták a tánc égi ősképeinek hívebb megvalósulását. Sok korai dombormű ábrázolja Bódh Gajában, Mathurában és a Gupta-szentélyekben a mennyei életet s ennek részeként a zenét és a táncot. Ezen égi ősképek megvalósulásai Délkelet-Ázsia későbbi buddhista és hindu szentélyeinek szobrai és festett díszítései. Az istenségeket, égi lényeket, de még a hősi legendák emberi szereplőit is eredetileg, mielőtt kőben vagy festmény formájában megjelenítették őket, istenien szép táncosokként képzeltek el, akik szerepüknek megfelelő testtartásban állnak, és mozdulataik értelme világos. E művészetet az udvarok vagy templomok földi táncosai ihlették. Az ő feladatuk volt, hogy minél pontosabban jelenítsék meg a mítosz transzcendens, időtlen aktualitását. De a földi táncos a szilárd földön táncol, a képzőművészet égi táncosa pedig bármilyen irányban lebeghet a levegőben.

A képzőművészetek és a tánc kapcsolata az indiai civilizáció területén közvetlenül érzékelhető. Egyes szentélyek falán néhol megmaradt még néhány szoborcsoport, amelyek a tánc technikáját illusztrálják. Ezek az alkotások az általunk vizsgált korszak végéről származnak, de rendkívül fontosak, hiszen pusztá létük bizonyítja, hogy a szentély és a tánc között bensőséges kapcsolat állott fenn. A jávai Prambanamban lévő nagy Siva-templom (900 körül) oldalán látható egy szoborcsoport – közlemények alig jelentek meg róla –, amely méltán vetekszik a délkelet-indiai tamil vidék Csóla-templomain látható alkotásokkal. Az indiai esztétika a táncot és más művészeteket olyan esz-köznek tekintette, amelynek segítségével az isteni erő nyilvánul meg a világban. A középkor idejére a hindu templom egyesítette magában a különböző művészeteket. Az egyes szentélyek látszólagos különbözőségük ellenére az egyetlen Isteni Központban állnak, ahol a végtelen Egy megmutatkozik a központi hindu isten-képmásban, illetve a sztúpa vagy a szobormás által megjelenített buddha-princípiumban. A szentélyt körülvevő építmények mintegy kifejtik a középpont jelentését, átviszik azt a környező fizikai és társadalmi világba, az udvartartás paradicsomi formáiban jelenítik meg. A művészet ezután a templomból tovább terjedve virágba szökken a gazdagság és a termékenység díszítőformáiban, a zenélő, szerelmeskedő vagy prédikációt hallgató égi lények szobraiban, festett képeiben, az áldozati szertartásokban, valamint a zenében és táncban, amelyek „megvalósítják” a mítoszt. Mindennek a sokféle tevékenységnek az a feladata, hogy az ember érzékeit és érzelmeit a természetfölötti világra irányítsa, és szent kapcsolatot teremtsen minden egyes ember élete és tapasztalata, valamint a Végtelen és az Egy között.

TOVÁBBI OLVASMÁNYOK

ANTONOVA K. A.–BONGARD-LEVIN G. M.–KOTOVSZKIJ, G. G., *India története* (Budapest, 1981. Kossuth Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó)*

BAKTAY E., *India művészete* (Budapest, 1981. Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalata)*

BARRETT, D.–GRAY, B., *The Painting of India* (Cleveland, Ohio, 1963).

BASHAM, A. L., *The Wonder that was India* (London, 1954).

BASHAM, A. L., (ed.) *A Cultural History of India* (Oxford, 1975).

BELENITSKY, A., *Central Asia* (Geneva, 1968).

BERNET-KEMPERS, A. J., *Ancient Indonesian Art* (Cambridge, Mass., 1959).

BROWN, P., *Indian Architecture, Buddhist and Hindu* (Bombay).

COOMARASWAMY, A. K., *History of Indian and Indonesian Art* (New York, 1927).

FREDERIC, L., *Indian Temples and Sculpture* (London, 1959).

GOETZ, H., *India; Five Thousand Years of Indian Art* (Baden-Baden, 1959).

GRISWOLD, A. B.–KIM, CH.–POTT, P. H., *Burma, Korea, Tibet* (Geneva, London, 1964).

GROSLIER, B. P., *Indochina* (Geneva, 1966).

GROSLIER, B. P., *Indochina, Melting Pot of Races* (Baden-Baden, London, 1962).

HORVÁTH V., *Görög istenek Indiában, Gandhára művészete* (Budapest, 1980. Corvina Kiadó)*

HORVÁTH V.,–GINK K., *Az indiai művészet évezredei* (Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó)*

KÁLIDÁSZ, A *felhőhírnök* (Budapest, 1959. Európa Könyvkiadó)*

KÁLIDÁSZ, A *Válogatott művei* (Budapest, 1961. Európa Könyvkiadó)*

KRAMRISCH, S., *The Art of India* (London, 1954). *Mahábhárata és Rámájana* (Budapest, 1964. Magyar Helikon)*

MARSHALL, J., *A Guide to Taxila* (Cambridge, 1960). *Pancsatantra azaz Ötös könyv* (Budapest, 1959. Magyar Helikon)*

RAWLINSON, H. G., *India* (London, 1948).

RAWSON, P. S., *Indian Painting* (London, Paris, New York, 1961).

RAWSON, P. S., *The Art of Southeast Asia* (London, New York, 1967).

ROWLAND, B., *The Art and Architecture of India [and Southeast Asia]* (3. kiadás, Harmondsworth, 1967).

SINGH, M., *Himalayan Art* (London, 1971).

SINGHAL, D. P., *India and World Civilization* (London, 1972).

SMITH, V., *Early History of India* (Oxford, 1904).

SMITH, V., *History of Fine Art in India and Ceylon* (2. kiadás Oxford, 1930).

SWAAN, W., *Lost Cities of Asia* (London, 1966).

TADDEI, M., *The Ancient Civilization of India* (Geneva, London, 1970).

TUCCI, G., *Transhimalaya* (Geneva, 1973).

VÁTSZJAJANA, *Káma-szútra* (Budapest, 1982. Medicina Könyvkiadó)*

WAGNER, F. A., *Indonesia, the Art of an Island Group* (Baden-Baden, London, 1959).

WHEELER, R. E. M., *Early India and Pakistan* (London, 1959).

ZIMMER, H., *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization* (New York, 1946).

ZIMMER, H., *The Art of Indian Asia* (New York, 1955).

*A magyar kiadás bibliográfiai kiegészítéseit jelöli. – A szerk.

A kötetben szereplő felvételeket az alábbi könyvtárak, intézmények, múzeumok, személyek készítették, ill. bocsátották rendelkezésre.

Archaeological Survey of India 7, 200, 202

Ashmolean Museum, Oxford 107

Birmingham Museums and Art Gallery, Birmingham 150

Douglas Dickens, London 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 110, 127, 161, 168, 176, 179, 182, 184, 185, 187, 204

Elsevier Archives, Amszterdam 42;

Archaeological Survey of India 155,

Ewing Galloway 180 Fotomass Index, London 57, 59

Ray Gardner, London 53

Gulbenkian Museum of Oriental Art, University of Durham, Durham 103

Robert Harding Associates Ltd, London 1, 2, 5, 8, 50, 62, 68, 128, 175;

Rainbird 39

Betty J. Harle, Oxford 94

Hans Heinz, Allschwill 133

Michael Holford Photographs, Lough-
ton 15, 48, 60, 61, 108, 118, 145, 199
Victor Kennett, London 22, 138, 156,
157

Koninklijk Instituut voor de Tropen,
Photografic-Archives, Amszterdam 169

Larkin Brothers, London 40, 92

Lovell Johns, Oxford 4, 9, 87

Mansell Collection, London 88

John Marshall Collection; Gulben-
kian Museum of Oriental Art, Univer-
sity of Durham, Durham 10, 11, 52,
54, 55, 58, 63, 64, 65, 69, 70, 72, 74,
75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 98,
99, 112

Museo Nazionale, Nápoly 91

Mauro Pucciarelli, Róma 23, 27, 41,
44, 142

Radio Times Hulton Picture Library,
London 46, 47

Rijksmuseum, Amszterdam 21

Rijksmuseum voor Volkenskunde,
Leiden 121

Scala, Firenze 17, 18, 33, 43, 85, 86,
90, 93, 95, 97, 100, 114, 115, 116,
129, 132, 134, 139, 141, 144, 146,
147, 149, 150, 153, 154, 158, 160,
190, 192, 195, 197, 201

Sejarah dan Purbakala, Dzsakarta
120

Graham Smith, London 122, 170

Smithsonian Institution, Freer Gallery
of Art, Washington, D. C. 162

Spectrum Colour Library, London 12

Wolf Suschitsky, London 3, 89, 111,
119, 126, 178, 186, 189, 191, 193 és a
belső címloddallal szemben

Visual Art Productions, Oxford 66,
67, 113, 174, 183

Leonard Von Matt, Bouchs 172

Werner Forman Archive, London 6,
20, 34, 104, 136

ZEFA (U. K.) Ltd, London 13, 14, 16,
19, 38, 45, 49, 51, 96, 101, 102, 105,
106, 109, 117, 123, 124, 125, 131,
135, 137, 140, 143, 148, 151, 152,
159, 163, 164, 165, 166, 167, 171,
173, 177, 181, 188, 194, 196, 203

KISLEXIKON

Akhaimenidák: perzsa dinasztia, amely jogot formált az északnyugat-indiai tartományokra; a dinasztiát Akhaimenész alapította az i. e. 7. század közepén, és Nagy Sándor döntötte meg i. e. 330 körül.

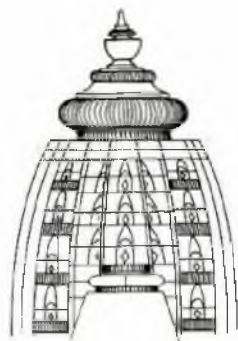
ádivászik: India őslakosai; elszigetelt törzsi csoportokban élnek, a korai preária lakosság maradványai. A szó „őslakosokat” jelent.

Aiszóposz: görög író, klasszikus állatmesegyűjteményéről híres (i. e. 6. század közepe), a hagyomány szerint Egyiptomban élt, s egy trák úr rabszolgája volt.

Adzsátasatru: Magadha királya, **Bimbisára** fia; azt tartják róla, hogy i. e. 490 körül találkozott Buddhával, beismerte, hogy lelkiismeret-furdalás kínozza apja meggyilkolása miatt, és megvallotta Buddhába vetett hitét.

Alexandriai Szent Kelemen: egyházatyja (i. e. 150–218), Alexandriában találkozott buddhistákkal, és leírta vallásukat.

Albuquerque, A. de: az ázsiai portugál tengeri birodalom megalapítója. A birodalom 1500 körül jött létre, főként kereskedelemről és kalózkodásból tartotta fenn magát.

A szúnaki ámalaka

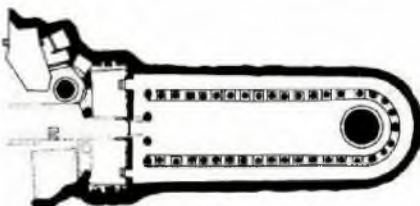
ámalaka: hajlított ívű, kidomborodó körvonalú rovátkált peremű kökorong, amely lezárja a hindú templom tetejét.

Amarnáth: hindú szent, róla nevezték el a Himálaja egyik barlangját, amelyben egy óriási jég-**lingam** található, ennek olvadó vizéből ered a szent Gangá folyó. Híres zarándokhely.

ambulatórium: folyosószerű kerengő, körülfogja az apszisban végződő csarnokot, amellyel általában közös a teteje, a csarnoktól oszlopok választják el.

Anquetil-Duperron, A. H. (1731–1805): francia tudós, az európai iranisztika

megalapítója; 1771-ben lefordította a perzsa irodalom klasszikus alkotását, az *Avesztát*, majd 1801-ben kiadta francia–latin fordításban az **upanisadok** első részleteit, ezek csodálatba ejtették a hindú filozófia iránt érdeklődő európai művelt közönséget.

Ambulatórium Karliban

Apollóniosz, tüánai: misztikus gondolkodó, i. sz. 50 körül Mezopotámiából Északnyugat-Indiába ment, hogy bráhma mesterektől tanuljon.

apszarasz: égi hajadon, az ind mennyország kielégíthetetlen vágyban égő lakója. Az ilyen leányokkal való szeretkezés a menny egyik áldása; táncosnők és muzsikuskok is akadnak közöttük. A **Rámájana** részletesen bemutatja őket.

arámi: sémi nyelv, körülbelül i. e. 1200 körül keletkezett Szíria és Libanon területén. Köznnyelvként beszélték Elő-Ázsiában, elsősorban az **Akhaimenidák** idején, így terjedt el Északnyugat-India egyes részein. Krisztus is ezen a nyelven beszélt. Többféle írással jegyezték le, az egyik ilyen írás a szír.

arhat: olyan buddhista, aki „érdemes” a megvilágosodásra. Már nem béklyózzák földi vágyak és kötődések. A buddhista hős típusa.

ari: burmai buddhista szekta neve Burmában a 9–12. században, varázslóknak tartották őket, valószínűleg a **vadzsrájána** irányzathoz tartoztak, s a **pjuk** támogatását élvezték. A szó feltehetőleg „ellenség”-et jelent; később a szigorúbb burmai buddhisták valóban ellenségnek is tekintették őket.

Arrianosz (i. sz. 1. század vége – ?): görög író. A *Periplusz pontu Euxeinu* (A Fekete-tenger körülhajózása) és az *Indiké* (India) című földrajzi munkák szerzője. Hadrianus császár idején Kappadókia római provincia prefektusa volt. Jelentős történelmi műveket írt, közülük teljes egészében csak az *Anabaszisz Alexandru* (Nagy Sándor felvonulása) maradt fenn.

Arthasásztra: korai szanszkrit szöveg, amely a kormányzással, a belső renddel és az erkölccsel foglalkozik, az i. e. 3. században valószínűleg már ismerték. Egyebek között az adózás, a jog, a várostervezés, a hadsereg és a titkosszolgálat témakörét tárgyalja.

Arjabbata: két, más-más korban élt matematikus és csillagász viselte ezt a nevet. A korábbi nevéhez (i. sz. 500 körül) fontos megfigyelések fűződnek. Ismerte a négyzetgyököt, a köbgyököt és a szinusz fogalmát, ezeket számításainál fel is használta. A másik, a 950 körül élt tudós a bolygók állásának csillagászati megfigyelésével és időszámítással foglalkozott.

árják: népcsoport, amely indoeurópai nyelveket beszélt, lovas harci szekereket használt. Az i. e. 2. évezredben meghódították, alighanem a délorsz sztyeppekről indulva, Indiát és más országokat.

Asóka: a **Maurja-dinasztia** legnagyobb uralkodója (meghalt i. e. 323-ban). A buddhizmus támogatója, sziklába és oszlopokba vésett ediktumai India legkorábbi írásos emlékei.

Augustus Octavianus (i. e. 63–i. sz. 14): az első római császár, Julius Caesar utóda és unokaöccse.

Kambodzsi apszarasz

Avatamszaka-szútra: látomásos buddhista filozófiai szövegek hatalmas gyűjteménye (i. sz. 200 előtt keletkezett). Elsősorban benne fogalmazódik meg a **bódhiszattva**-tan, valamint a jelenségek egymástól való teljes függőségéről szóló tanítás.

Bairo: Bhairava, a „Rettenetes” rövid változata; egyike azoknak a neveknek, amelyekkel Sivat mint pusztítóerőt illetik.

barlangszentély: általában nem természetes képződmény, hanem emberi kéz alkotása. A sziklába vájt barlangokat szentélyé képezték ki. Sötét hűvöse kellemes menedékül szolgált a nap elől. Szobrokkal, domborművekkel gazdagon díszítették.

Bardészanész: babilóniai gnosztikus tanító, aki Heliogabalus római császár uralma idején (i. sz. 218–222) egy Szíriában járt indiai követésigől sok ismereteket szerzett Indiáról. Munkája elveszett, későbbi szerzők idézik.

Bernier, F.: francia utazó, 12 esztendő teltől a Mughal birodalomban. Beszámolója, amelyet 1670–1671-ben adott ki, alapvető forrásmű a korabeli Indiáról.

Bhagavad Gítá: alapvető összefoglaló vallási szöveg, a **Mahábhárata** eposzba illesztették, magába foglalja a **jóga** és **bhakti** tanát, valamint a **Krisnához** kapcsolódó tanokat. Keletkezésének pontos időpontja ismeretlen, i. e. 100 körülre tehető.

bhakti: a legmagasabb rendű szeretet és vallásos tisztelet. Olyan vallási szemlélet, amelynek szüksége van tárgyra még akkor is, ha az nem egyéb, mint az Egyetemes „Én” jele.

bharatanátjam: hagyományos, ősi indiai tánc, amely a délkeleti vidéken maradt fenn. A szó „indiai tánc”-ot jelent, tehát célzatos elnevezés, valójában csak egyike az Indiában fennmaradt négy fő táncgagományoknak.

Bhász: India egyik legnagyobb klasszikus szanszkrit költője (i. sz. 2. század). Remekműve, a *Vászavadatta álma* hatalmas történelmi tabló.

Bimbisára (i. e. 519 körül): király, a hagyomány az ő nevéhez kapcsolja Új-Rádzsír magadhái város felépítését, s úgy tartja, hogy Buddha pártfogója volt. A hagyomány szerint fia, **Adzsátasatru** gyilkolta meg, Buddha unokaöccse, Dévadatta felbujtására, aki Buddha ellensége volt.

Biróni, al-: nagy mohamedán tudós (i. sz. 973–1048), a Pandzsábban élt a vidéket megszálló Mahmúd Ghazni szultán kíséretében. Tanulmányozta a szanszkrit irodalmat, és perzsa nyelven klasszikus munkát írt Indiáról, amelyet alapvető történelmi forrásként tartanak számon.

bódhiszattva: a mahájána buddhizmus alakja, az egyetemes együttérzés elvének megtestesítője, aki elérte az **arhatánál** magasabb rendű állapotot. Számos bódhiszattvának külön nevet is adtak.

Brahman: a hindu teológia legfőbb princípiuma, amely mindent áthat, s belőle fakad mind az „Én”, mind a „Világ”. A hindu vallás célja egyesülni a Brahmannal.

bráhmna: a legfelső, azaz papi, vagyis a bráhmna **varnához** tartozó egyén, akinek feladata a szent szövegek tanulmányozása, vallási szertartások elvégzése, továbbá a tanulás és tanítás.

bráhmanák: a Védákhoz fűződő teológiai kommentárok gyűjteménye, szanszkrit nyelven írták őket az i. e. 1000 és 600 közötti időben; az indiai filozófia, teológia és a legendák fontos korai forrása.

bráhmí: a szanszkrit és a vele rokon nyelvek legkorábbi írásformája, amelyet **Asóka** oszlopfeliratairól ismerünk (az i. e. 3. század második fele).

bráhúi: a déli dravida csoporthoz tartozó nyelv; kis, elszigetelt népcsoport beszéli a pákisztáni–afgán határ mentén.

Buchanan, F.: orvos, rajzoló, a Bengáli Ázsiai Társaság tagja, sokat utazott Indiában és Burmában. A 18. század második felében a Társaság folyóiratában tette közzé beszámolóit és történeti cikkeket.

Buddhacsarita: Asvaghósa költeménye Buddha életéről, buddhista eposz az i. e. 2. századból.

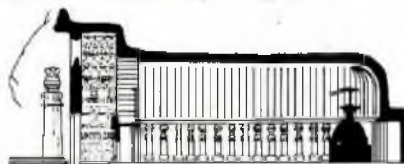
Burgess, J.: angol tudós és építészettörténész, fontos szerepet játszott az **Indiai Régészeti Felügyelőség** megszervezésében; 1889-ben vonult vissza.

Camoëns, L. V. (1525–1580): nagy portugál költő, az *Os Lusíadas* című eposz írója. Részt vett több keleti tengeri expedícióban. Művét Homérosz és Vergilius előadásmódjában, saját tapasztalatai alapján írta meg.

ciklopszfal: nagyméretű körömbökből álló fal, a tömböket csak annyira munkálták meg, hogy természetesen illeszkedjenek egymáshoz.

Coomaraswamy, A. K. (1877–1947): félig angol, félig Sri Lanká-i származású tudós. Számos munkát írt a keleti művészetről, mitológiáról és teológiáról. Összehasonlító vallástörténettel is foglalkozott.

Cunningham, A. (1814–1873): régész, numizmatikus, az 1860-ban alapított **Indiai Régészeti Felügyelőség** első igazgatója.

Csetija csarnok Karliban

csetija, csaitja: buddhista barlangszentély, amelyben kegytárgyat, sztúpát helyeztek el.

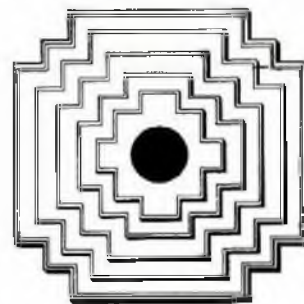
Csálukják: a 6–8. században a Dekkánon, majd a 8–13. században India nyugati részén

uralkodó dinasztia. Mindkét korszakban jelentős művészeti alkotások fűződnek a nevükhöz.

Csandi: hindu istennő, gyakran a pusztítással és a halállal hozzák összefüggésbe. Indonéziában a szó ősi hindu vagy buddhista templomot jelöl.

Csandrágupta Maurja: Magadha királya, i. e. 321-ben megalapította a **Maurja-dinasztiát** és birodalmat. A hagyomány szerint azonos Szandrakottósszal, aki ifjúkorában találkozott Nagy Sándorral; hadvezetési és kormányzási módszereket tanult tőle.

Csólák: nagy dinasztia, India délkeleti síkságán, a tamil vidéken uralkodott az i. sz. 10–14. században.

Tibeti csörtén alaprajza

csörtén: a sztúpa tibeti neve.

dagoba: a sztúpa neve Sri Lankán és más **hínájána** országokban.

Dareiosz: (i. e. 521–482): Perzsia Akhaimenida királya, aki a hatalmas perzsa birodalmat kiterjesztve igényt tartott Gandhárára és az Indus vidékére, satrapiáinak tekintette ezeket a tartományokat. Alighanem ekkortól érvényesül a perzsa befolyás az indiai művészetben.

Déva: elnevezés, amely bármilyen isteni lényt jelölhet. Jelentése: „ragyogó”, a *div* = „ragyogni” tőlből. Elsősorban jelentősebb istenségeket neveznek így.

dévanágari: a szanszkrit nyelv egyik írása, az i. e. 4. században érte el érett formáját, ma is használják.

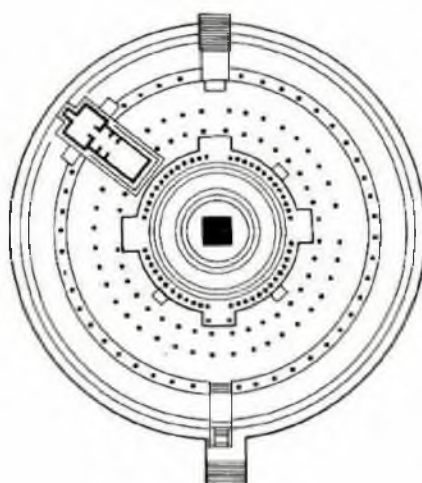
dharmakája: Buddha három testi formája közül a legmagasabb rendű test, amelyet a **megvilágosodás** állapotában ér el a hívő.

dhóti: jellegzetes, egyetlen darab anyagból készült indiai öltözk, a test alsó részét takarja el, csupán az anyag hajtásai és betűrései tartják.

dicsfény: korong alakú, de olykor csúcsos keret a fej mögött, amely az isteni vagy átszellemült testből kibocsátott aranyló vagy tüzes ragyogást jelképezi.

Divjavadána: az időszámítás előtti utolsó századokban keletkezett buddhista szöveg, Buddha életének történetét és a Buddha-legendákat tartalmazza.

A Sri Lanká-i Anurádhapurában álló Thúparáma **dagoba** oldalnézete és alaprajza

dravida: nyelvcsalád India déli részén, nyelvtani és lexikai szerkezete eltér az északi szanszkrit eredetű nyelvekétől. A fő dravida nyelvek: a tamil, a telugu, a kannada és a malajálám.

dualizmus: teológiai tanítás, mely szerint az esetleges és az abszolút létezés, tehát az emberi lény és az istenség között lényegi különbség van. Ellentéte a **monista** bölcselet, amely a világ lényegi egységét tanítja. A dualizmus előfeltétele a **bhaktinak**. A dualizmus egyik része az a felfogás is, amely a jó és a rossz végső metafizikai polaritását állítja.

Dubois abbé: *Hindu manners, customs and ceremonies* (A hindük viselkedése, népszokásai és szertartásai) című könyve, mely 1817-ben jelent meg, igen népszerű volt a maga idején. A könyv téves nézeteket terjesztett Indiáról és a hinduizmusról.

dzsainák: **Mahávira** tanító (meghalt i. e. 527-ben) követői. Az ő tanítása szerint a szellem

úgy szabadítható ki az anyag rabságából, ha az ember minden eszközzel, akár öngyilkosság árán is megakadályozza, hogy kárt okozzon bármely élőlénynek.

Dhóttót viselő jaksa Patnából

dzsátakák: Buddha korábbi megtestesüléseivel foglalkozó történetek. A teljes önmegtartóztatás egy-egy esetét beszélnek el; ezek tették Buddhát alkalmassá és méltóvá a végső **nirvánára**.

ereklye: szent tárgy, valamely szent személy testi maradványa vagy képe, amelyről azt tartják, hogy isteni erő lakozik benne.

Álló Buddha, mögötte dicsfényfelhő

ereklyetartó: többnyire finoman megmunkált doboz vagy korsó, amelyben valamely szent ereklyéit tartják.

Erp, Th. (meghalt 1958-ban): az Indonéz Régészeti Szolgálat holland építésze, ő tárta fel, állította helyre és publikálta a javai építészet legfontosabb emlékeit.

északi fényes fekete kerámia: a Gangá-völgy korai városi lelőhelyeire jellemző kerámiafajta, szépen megmunkált cserépedény.

Fergusson, J. (1808–1886): jelentős skót tudós, az indiai művészet, elsősorban az építészet kutatója. Munkássága döntő jelentőségű volt az indiai régészeti kutatások korai időszakában, számos kiadványa még ma is alapvető forrásmű.

Gandhára: a mai Afganisztán egyes területeit és Pákszisztánnak az Indus folyóig terjedő részeit magába foglaló vidék ősi neve.

Ganésa: kövér, embertestű és elefántfejű hindu istenség; Siva és Párvatí fia, a gazdagság, a szerencse patrónusa.

Gangá: a Gangesz folyó, melyet Indiában szentként tisztelnek. Istennőnek képzelik, aki megfektetve az embereket bűneiktől. Az égből száll alá, útjának nyoma a Tejút.

garbhagriha: a „méh-ház”, avagy a „mag-ház” a hindu templom szívében levő, többnyire négyszögletes kamra, itt helyezik el az isten képmását, amelynek jelenléte a templomot szentté teszi.

Garuda: madárfejű, -szárnyú és -csőrű, férfitestű mítikus lény; a hiedelem szerint a kígyók ellensége, Visnu isten Garuda hátán utazik.

Gaudapáda: 7. századi hindu monista filozófus, a legnagyobb hindu bölcselet, **Sankarácsárja** előfutára.

Gautama: Buddha személyneve. Buddha a sákja törzshöz tartozott, ezért Sákjamuninak, a sákjak bölcseletének is nevezték.

gnoszticizmus: az időszámításunk kezdete utáni első évszázadokban a Földközi-tenger vidékén és Elő-Ázsiában elterjedt szellemi mozgalom, amelynek középpontjában a „gnóózis”, az isteni igazság spekulatív megismerése állott, irányzatainak többsége **dualista**.

gondok: a középső Dekkán területén élő ádivászi csoport, nyelvük a **dravida** nyelvcsaládhoz tartozik.

Guimet, É. (1836–1918): francia gyáriparos és orientalista, a híres Musée Guimet-nek, a keleti, elsősorban a délkelet-ázsiai művészetek múzeumának megalapítója.

Gupta-dinasztia: Magadhából indulva a Gupta i. sz. 320 és 535 között kiépítették birodalmukat, mely egész Észak-Indiát magába foglalta. Uralmuk alatt virágzott az irodalom és a művészet; a Gupta-kor idején született alkotásokat tartják az indiai művészet klasszikus remekeinek.

Hackin, J.: francia tudós, részt vett a francia ellenállási mozgalomban, a második világháborúban, 1941-ben halt meg. Az Afganisztánban tevékenykedő régészeti misszió tagja volt, ő tárta fel Bégamot.

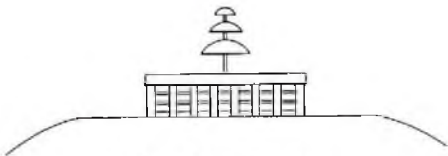
Han-dinasztia: i. e. 206-tól i. sz. 220-ig uralkodott Kínában; a Han-korban vezették be azt a közigazgatási rendszert, amely egyesítette a hatalmas országot.

Harihara-szobor Kambodzsából

Harihara: szoboralak, két isten, bal felől Visnu (Hari), jobb felől pedig Siva (Hara) alakját formázza, s egyesíti magában metafizikai szimbólumaikat is.

harmiká: kicsi, négyszögletes, kerítéssel körülvett terasz a korai sztúpák tetején. Később állandó építészeti elemmé fejlődik.

Harmiká Szányesiban

Harsa (i. sz. 606–647): Kánaudzs nagy királya új fényre emelte a Gupta birodalmát, uralma jólétet és kulturális haladást hozott. Siva követője volt ugyan, de támogatta

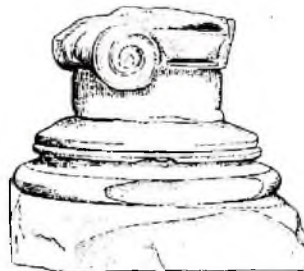
a buddhizmust. **Hszüan-cang** az ő uralma idején járt Indiában.

Hastings, W. (1732–1818): Bengál legjelentékenyebb angol kormányzója (1772–1774), majd főkormányzó (1774–1785), a Kelet-India Társaság nevezte ki. Egy sor sürgős közigazgatási reform fűződik nevéhez, s támogatta a kutatást is. Amikor hazatért Angliába, alantas politikai ürüggyel perbe fogták, de 1795-ben felmentették.

hellenisztikus: a Földközi-tenger keleti vidékén és Elő-Ázsiában görög hatás alatt kialakult kultúra és művészet elnevezése; a Nagy Sándor uralmától Augustus császár koráig, a Római Birodalom virágkoráig terjedő időszak.

hínajána: India déli részén elterjedt buddhista irányzat, irodalma páli nyelvű. A szó jelentése „kis kocsi”, a **mahájána**-követők pejoratív értelemben használták ezt az elnevezést.

Hippalos: görög tengerész, aki a hagyomány szerint i. sz. 45 körül rájött, hogy miként lehet Dél-Arábiától a monszonszelekkel hajózva, vitorlással átszelni az Indiai-óceánt és elérni az indiai félszigetet, ezzel megrövidítette a partvonalat követő hajózás hosszú idejét.

Íon oszlopfő Taxilából

Hszüan-cang: kínai zarándok, aki Harsa (i. sz. 630–645) uralkodása idején Indiába látogatott, és *Hszü-ju-csi* címen (Feljegyzések a nyugati országokról) részletes kínai nyelvű beszámolót írt belső-ázsiai és indiai tapasztalatairól.

hunok: belső-ázsiai eredetű nép; az északnyugati hágókon át törtek be a Gupta birodalom nyugati részébe, és valószínűleg sok kolostort elpusztítottak Gandhárában.

Iamblikhosz (i. sz. 330 körül halt meg): neoplatonista filozófus; jelentős misztikus szövegek szerzője, Plotinosznak, az iskola legnagyobb alakjának életrajzírója.

Indiai Régészeti Felügyelőség: a régészet szervező és felügyelő szerve Indiában, az ásatásokat, a műemlékek megőrzését és helyreállítását irányítja; foglalkozik

epigráfiával, és egyes múzeumok is a felügyelete alá tartoznak.

Indus-völgyi kultúra: kb. az i. e. 2850 és 1350 között virágzó kultúra nagy városokat teremtett, népe kereskedelmet folytatott a korabeli Mezopotámiával. Kultúrája Kelet-Írán és Afganisztán korábbi bronzkori kultúrájának örökébe lépett.

ión oszlop: a három görög oszlóptípus egyike. Az oszlópfőn két voluta nyugszik, előlnézetből csiga formájú.

I. Ísanavarman: nagy király, a khmer dinasztia megalapítója, uralkodása alatt bontakozott ki Csenla művészete Kambodzsában, Szambor Prej Kukban uralkodott (i. sz. 611. vagy 616–635).

íthüphallikus istenség: merev vagy duzzadt nemi szervvel ábrázolt férfüstenség.

Kerítésoszlop jaksival

jaksa (férfi), jaksí (nő): az indiai hitvilág természetszellemei. Leginkább fákon lakoznak, meg kell őket engesztelni, hogy jótékonyan cselekedjenek. A korai időkben maradtak fenn szoborábrázolásaik.

Jamuná: szent folyó, a **Gangá** mellékfolyója, istennőként tisztelték.

jóga: a szó „erőfeszítést” vagy „egyesülést” jelent, különféle testgyakorlatokat és meditációs eljárásokat neveznek így, ezek célja, hogy megszüntessék a nyugtalanságot és a szenvedést, és elvezessék az egyént a valóság legfőbb elvével való személyes azonosuláshoz.

Jones, W. (1766–1794): angol tudós, orientalista, 1783-ban érkezett Indiába. Számos szanszkrit mű angol fordítása és több alapvető tanulmány fűződik nevéhez. Ő volt a **Bengáli Ázsiai Társaság** életrehívója. Munkássága nyomán Európa-szerte nagy érdeklődés támadt az indiai kultúra iránt.

jüe-csi: ezen a néven ismerték a kínaiak a **kusánokat**.

Kálidása: nagy költő és drámaíró a Gupták idején. Drámáját, a *Sakuntalát* és *Felhőhírnök* című költeményét William Jones fordította angolra. Ezt követően más európai nyelvekre — többek között magyarra is — lefordították műveit, és azok viharos sikert arattak.

Káma-szútra: Vátszjájana által korábbi időkben származó hagyományok alapján i. e. 200 körül összeállított szöveg, amely az örömszerzés módjaival, köztük a szexuális örömszerzéssel és a korabeli városiakok életével foglalkozik.

Kaniska Mathurából

Kaniska: a kusán dinasztia nagy királya. Csak azt tudjuk, hogy uralkodása idején tartották a harmadik buddhista zsinatot, de hogy mikorra esik uralkodása, még nem sikerült tisztázni, a legvalószínűbb feltevés szerint i. sz. 78 és 142 közötti időben uralkodott.

Kánvák: kevésbé ismert dinasztia, mely Bihárban i. sz. 80 körül uralkodott.

Kapila (i. e. 800 körül): hindú bölcse, a **szánkhja** filozófiai iskola megalapítója. Művei nem maradtak fenn, de alapvető nézeteit a legtöbb későbbi filozófiai rendszer magába foglalta.

karma: „cselekvés”, „tett”, amely közvetlenül hatással van az ember elkövetkezendő lelki és fizikai léteire az újjászületések során, jó vagy rossz cselekedetei szerint magasabb vagy alacsonyabb rendű lényként születik újjá az ember.

kasztrendszer: a kaszt szó a latin *castus*, illetve az abból származó portugál *casta* = tiszta szóból ered; a társadalmi rétegződés rendszere, amely eredetileg a születésen, később pedig a foglalkozások különbözőségén alapult; az egyes kasztok helye a rendszerben

tükrözi elméleti „tisztaságuknak” az életviteltől függő viszonylagos fokát.

Kelet-India Társaság: az angolok, a hollandok és a portugálok magánrészvényesek kereskedőtársaságait hozták létre, amelyek a 16–18. században a Kelettel folytattak kereskedelmet. Az angol társaság idővel India nagy területeit kormányozta, és ezt a tevékenységét 1859 után a brit korona vette át.

kharósthí: Gandhárában és Belső-Ázsia egyes részein a helyi nyelvek lejegyzésére i. e. kb. 300-tól i. sz. 400-ig használt írásmód.

khmer: mon eredetű, Kambodzsában és Thaiföld Kambodzsával szomszédos területein élő nép; mon dinasztia alapította meg 616-ban a khmer birodalmat, és építette fel fővárosát, Angkort (i. sz. 806–1215).

Krisna: hindú főisten. **Visnu** egyik megtestesülésének személyneve. A legenda szerint a Jamuná partján, Brindábanban született, szenvedélyes személyes odaadást követő kultusz alakult ki körülötte.

Táncoló Krisna a Csóla-dinasztia idejéből

ksatriják: a hindú kasztrendszeren belül a bráhmanák után a második legmagasabb rangú réteg volt; tulajdonképpen a katonai arisztokrácia.

Ktésziász: i. e. 5–4. századi görög történész, aki i. e. 405-től udvari orvos volt Perzsiában, és 23 könyvet írt a perzsa történelemről. A hellenista történetírás egyik előfutára.

Kumáradzsíva (i. sz. 344–412): nagy indiai buddhista tanító, aki Kínában telepiült le, irányításával 106 mahájána szöveget fordítottak le kínaira.

Kural: a korai tamil irodalom nagy antológiája, a tamil **Védák**ként ismerik, feltételezhetően az i. sz. 6. században állították

össze. Inkább világi, mint vallásos, klasszikus alkotás, igen sok későbbi tamil mű forrása.

kusánok: Kína határvidékéről (i. e. 2. század) származó nép és dinasztia. Az i. e. 1. század táján bevándoroltak India észak-nyugati részébe, birodalmat alapítottak, amely az 5. századig állt fenn.

Kuvéra: a gazdagság potrohos istensége, a művészetben gyakran szerepel, a kezében levő zsákból pénzürmék hullnak, vagy monguz esik ki. A gandhári művészetben Hárítí, az anyaság és a gyermekek védelmezője a felesége.

Lalitavisztara: szanszkrit nyelvű buddhista szöveg. Buddha életét beszéli el, és sok hozzá kapcsolódó legendát tartalmaz, valószínűleg az i. sz. 1–2. században keletkezett. A műben található egyik utalás arra enged következtetni, hogy Indiában ismerték az olyan számokat is, mint 10^{53} .

lingam: a férfi nemiszerv stilizált ábrázolása, a hindú templomok többségében a teremtőerőt jelképező ereklye. Bármilyen anyagból készülhet, és kisméretű változatait a magányos áhítat alkalmával tisztelik.

Linschoten, J. (1563–1611): holland utazó, aki 6 évig élt Goában, és 1596-ban megjelent útikönyvében leírja a portugálok addig szigorú titokként őrzött felfedezéseit és üzleti vállalkozásait Keleten.

Lókészvara Kambodzsából

Lókészvara: bódhiszattva, nevének jelentése: „a világ ura”, ezért a buddhista királyok gyakran választották védelmező istenségnek.

Lótusz-szútra: szanszkritul *Szaddharmapundariká*; az egyik

legjelentősebb **mahájána** szöveg, amelyben Buddha bódhiszattvákból, buddhákból és istenségekből álló makrokozmosz hallgatóságnak magyarázza tanait. Az i. sz. 2. században jegyezték le.

mádhjamiká: buddhista filozófiai iskola, a nagy tanító, Nágárdzsuna alapította az i. sz. 2. században. Az iskola alakította ki a negatív és pozitív állítások érvénytelenségének doktrínáját.

Magadha: a Gangá folyó mellett, Bihár területén létrejött királyság, az ókorban birodalmak és kultúrák kialakulásának és fejlődésének központja volt.

mághadhi: Magadhában beszélt nyelv, a szanszkrit származéka.

Mahábhárata: a két nagy indiai eposz közül a korábbi, az i. e. 400–i. sz. 200 körüli időszakban állították össze, hősei a Pándava fivérek és közös feleségük. Az eposz része a **Bhagavad Gita**.

Mahávira (meghalt i. e. 527-ben): a **dzsaina** vallás alapítója. Tanítása szerint csak úgy szabadul meg az ember az újjászületések sorozatától, ha soha semmilyen élőlényben nem tesz kárt. A **dzsaina** vallás ma is virágzik.

mahájána: a buddhizmusnak az északi országokban követett változata, szövegeit szanszkrit nyelven írták; központi helye van benne a **bódhiszattvának**, mint a buddhista eszmék szimbolikus jelentésekben gazdag megtestesítőjének.

Mahmúd Ghazni: afganisztáni mohamedán uralkodó (i. sz. II. század eleje), betört Északnyugat- és Nyugat-Indiába, fosztogatta a vidéket, és lerombolt számos templomot, az ő kisérétéhez tartozott **al-Biróni**.

makara: mitikus víziszörny, kunkorodó ormánya van, sokszor a Jamuná folyó jelképeként vagy a termékenység mágikus forrásaként szerepel.

mandala: kör alakú ábra, mely részei elrendezése által egy fogalomrendszer tagjait közös középpontjukhoz kapcsolja. Indiában a mandala leggyakoribb formája az, melyben az istenségek megtestesült pszichológiai részprincípiumokat a legfőbb „Én” egyesítő valósága köré rendezik.

mandapa: a hindu szentély helyiségéhez kapcsolódó csarnok; két vagy három ilyen csarnok is tartozhat a szentélyhez, mindegyik más és más funkciót szolgál.

Manusmṛiti: klasszikus szanszkrit szöveg (a cím jelentése: Manu törvényei), amely a szokásokkal, a törvényekkel és az erkölccsel foglalkozik. feltételezhetőleg i. e. 500 és 300 között keletkezett.

Márkandéja-purána: a hindu enciklopédikus szanszkrit szövegek egyike, a középkorban állították össze, rengeteg Indiában kialakult mítoszt tartalmaz és foglal rendszerbe.

Marshall, J.: az **Indiai Régészeti Felügyelőség** főigazgatója (1902–1931), az ő irányítása alatt folytak az első ásatások az **Indus-völgyi kultúra** lelőhelyein.

Maurja-dinasztia: az első nagy indiai dinasztia (i. e. 321–185). **Csandrágupta** alapította. A dinasztia legnagyobb uralkodója **Asóka** volt.

Megaszthenész: görög követ, **Szeleukosz**, Baktria görög uralkodója küldte Csandrágupta Maurja udvarába; az i. e. 3. századi indiai életről szóló beszámolója mindmáig a korszak legfontosabb dokumentuma.

megvilágosodás: a belső megvilágosodás állapota, amelyben a jelenségek mérhetetlen világának és az érzékelő egyénnek az egysége a közvetlen észlelés tényévé válik; különböző filozófiai eltérően magyarázzák.

Milarepa (sz. 1052?): tibeti költő-szent, költeményeit Tibetben igen sokan ismerik; egy tanítványa megírta életrajzát, ez a mű a buddhista irodalom klasszikusa.

mon: Burma, Thaiföld és Kambozsza síkságain s a nagy folyók alsó folyásánál élő nép és nyelvcsoporthoz tartozó; a régi időkben ők voltak a területek egyedüli lakói, később észak felől új népek vonultak erre a vidékre.

monizmus: filozófiai irányzat, mely szerint az egész világ egyetlen lényegű. A hindu filozófiában ez azt jelenti, hogy minden jelenség a legfőbb elvvel, a **Brahmannel** azonos természetű, és amennyiben másképp látjuk, az tudatlanságunk következménye.

Mughal-dinasztia: török eredetű mohamedán dinasztia, amely 1526 után Észak-India nagy részét uralma alá vonta. Egészen a 19. századig fennmaradt, bár hatalma erősen csökkent. A legnagyobb Mughal uralkodó Akbar (1556–1605) volt.

nága: a mágia kigyója. A nágakat egész Indiában a víz és a kincsek patrónusaként tisztelték, gyakran öt vagy hét fejjel és részben emberi testtel ábrázolták.

nágák: a keleti Himálaja sűrű erdőkkel borított fennsíkjaín és Asszámban élő törzsi népcsoport.

Nanda: Buddha unokafivére, akit csellel vettek rá, hogy csatlakozzék a buddhista szerzetesekhez. Történetét Asvaghósa meséli el *Szaundarananda* című költeményében.

naosz: a görög templom belső helyiségének vagy szentélyének a neve.

nátok: természetsellemek a burmaiak hiedelmvilágában.

Nátja-sásztra: a táncdrama előadásával, a táncosok képzésével és az esztétika elméletével foglalkozó klasszikus szanszkrit szöveg, i. sz. 400 előtt állították össze, Bharatának tulajdonítják.

Nimbárka (meghalt 1162-ben:) nagy hindu filozófus, filozófiai rendszere összeegyezteti a **monista Védát** a **bhakti**ban jelenlevő dualizmussal.

nirmánakája: az a test, amelyben Buddha utóljára született újjá a világban.

nirvána: a buddhizmus tanítása szerint az a végső állapot, amikor kialszik minden **karma**, és nincs többé újjászületés. Buddha ebbe az állapotba átmenetileg **megvilágosodás**kor, végleg pedig halálakor került.

opiszthodomosz: a görög templom hátsó helyisége, számos templom opiszthodomosza kincstárként vagy a szertartási kellékek raktáraként szolgált.

ötös rend: öt dolog elrendezése úgy, hogy egy a középpontban, a többi pedig a négy sarokban helyezkedik el.

pagoda: a **sztópa** Burmában kifejlesztett változatának burmai neve, olykor kiterjesztik a jelentését: az egész buddhista kolostort vagy valamelyik tornyát nevezik így.

Pála-dinasztia: az i. sz. 8. század második felétől 1196-ig Északkelet-Indiában uralkodó dinasztia. A dinasztia utolsó királyát a hódító mohamedánok ölték meg. Támogatták Bihár és Orissza nagy buddhista egyetemeit.

páli: szanszkritből származó nyelv, India nyugati részén valószínűleg az időszámításunk kezdete előtti utolsó évszázadokban beszélték; ezen a nyelven jegyezték le a **hinájána** buddhizmus szövegeit.

palimpszeszt: ismételten megmunkált alkotás. A korábbi munkát részben vagy teljes egészében eltünteték, és az újat ráfestik vagy ráfaragják.

palladium: szent tárgy vagy embléma, amelyről úgy tartják, hogy benne lakozik a dinasztia ereje, az állam metafizikai biztonsága.

Pallava-dinasztia: Délkelet-India első hindu dinasztíája (i. sz. 4–10. század), főként Siva-hívők. A dinasztia egyes uralkodói jelentős költők voltak.

Pándja-dinasztia: India délkeleti részén uralkodó dinasztia (fénykorát a 13. században élte), uralmuk idején kibővítették jónéhány korábban épült hindu templomot.

Pancsatantra: a szanszkrit mesék legrégibb ismert gyűjteménye; a remekül megírt

darabokat feltételezhetően a helyes királyi viselkedés mintájának szánták. Számos változatban maradt fenn.

Pánini (i. e. 450 körül): nagy szanszkrit grammatikus, a tudományos nyelvészet megalapítója.

párthusok: sztyeppepe nomád nép, királyságuk Irán északi részén és Elő-Ázsiában az i. e. 2. századtól az i. sz. 3. századig állt fenn.

pju: a kora középkorban Felső-Burmát benépesítő nép (kb. i. sz. 450-től), ők építették azokat a hatalmas és pompás városokat, amelyekről a kínaiak tudtak, de amelyek nem maradtak fenn. A 10. századra a burmai népek elsöpörték őket.

pradaksina: szertartás, amelynek során körüljárják a tisztelettel övezett tárgyat, helyet vagy személyt, mégpedig úgy, hogy az jobb kézre essen: ez a tárgy iránti legmélyebb tisztelet jele.

prákrít nyelv: a **szanszkrit**ből származó, annak egyszerűsítésével létrehozott nyelv. Indiában számos prákrít nyelvet beszéltek és írtak, ezekből alakultak ki később a modern regionális nyelvek.

Prinsep, J.: A Bengáli Ázsiai Társaság titkára volt, 1837-ben elsőként fejtette meg a **bráhmí** ábécét. Ez a megfejtés, az India-kutatás korszakalkotó eseménye lehetővé tette az európai tudomány számára, hogy elolvassák Asóka feliratait.

pronaosz: a görög templom legfőbb helyisége előtti terület vagy csarnok, általában tetőt hordozó oszlopsor övezi.

ptolemaioszi korszak: amikor Egyiptom felett egy makedóniai eredetű görög dinasztia, a Ptolemaioszoké uralkodott Nagy Sándor halálától (i. e. 323.) VII. Kleopátráig (meghalt i. e. 30.).

púdzsá: szertartásos áldozat, hindúk mutatják be otthonukban legalább naponta egyszer, a szentélyekben pedig más alkalmakkor.

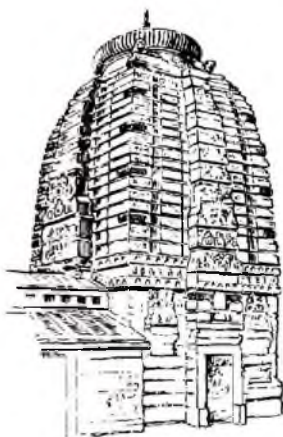
puránák: enciklopédikus szanszkrit szövegek, amelyekben bráhmána tudósok összegyűjtötték India mítoszait és legendáit; a legtöbb gyűjtemény középkori.

Raffles, Th. S. (1781–1826): angol államférfi, 1819-ben megalapította Szingapúrt mint kereskedőtelepet; 1811 és 1816 között jávai kereskedelmi megbízottként jelentős régészeti kutatásokat folytatott, megtalálta Borobudurt, és megírta a *History of Java* (Jáva története) című munkát.

rága: indiai zenei hangnem vagy skála, amelyben egy-egy teljes zeneművet előadnak. Sokféle rágát ismertek, mindegyikhez sajátos

érzelmi hangulat kötődik, minden napszaknak megvan a maga megszokott zenéje.

Ráma: a klasszikus szanszkrit eposz, a **Rámájana** (i. e. 2. sz.–i. sz. 2. sz.) hőse, a nagy isten, **Visnu** egyik megtestesülésének tartják. Szítának, feleségének elvesztése, majd megtalálása a majomkirály, Hanumán segítségével: a délkelet-ázsiai táncdrámák fő témája.

Sikhara Bhuvanésvarában

Rámájana: lásd **Ráma**

Rámánudsa (1037–1137): hindú filozófus, aki elsőnek egyeztetette össze a **védánta** monista tanításait a dualizmus módosított változatával, amelyről azt tartotta, hogy nélkülözhetetlen az igazi odaadó vallásossághoz.

ratha: szerény templom; fából készült, kerekeken guruló szentélyt vagy templomi kocsit is neveznek így.

risi: a bráhmanikus tradíció ihletett szentje, gyakran rendelkezik a múltba vagy a jövőbe látás képességével, és varázsképpessége is van.

Sailéndra-dinasztia: Jáván uralkodó család, valószínűleg az ő uralmuk alatt (775–864) épültek a legnagyobb közép-jávai műemlékek.

saiva: Siva követője.

sakák: idegen (talán szkíta) eredetű népeket neveztek így, akik az i. e. utolsó évszázadokban behatoltak India nyugati részébe.

Sakuntalá: **Káldásza** (i. sz. 4. század?) egyik szanszkrit színdarabjának címe. Ez volt az első nagy indiai költői alkotás, amelyet William Jones angolra fordított, viharos sikere volt Európában.

samanizmus: primitív vallási forma, amelyben különleges adottságokkal rendelkező, sámánnak nevezett férfiak és nők zene és tánc kíséretében önkívületi állapotba kerülnek, és eljutnak a szellemek világába,

hogy jóvendómondással vagy betegségek gyógyításával segítsenek népüknek.

Sunkarácsárja: (i. sz. 788–828): a legnagyobb hindú filozófus. Sokan **Siva** isten megtestesülésének tartják. Filozófiája, a **védánta** a **monizmus** végletes formája, amely szerint minden jelenség pusztán illúzió, egyedül a **Brahman** valóság. Rengeteget írt, munkáinak nagy részét a védikus és egyéb korai szent szövegekhez fűzött kommentárok formájában készítette.

Sasetti, F.: firenzei kereskedő, öt évig élt Goában (1583–1588), hazaküldött leveleiben eleven részletességgel írta le élményeit; levelei fontos tájékoztatást adnak a korabeli Indiáról.

sikhara: piramis alakú torony, amely a hindú templom fő helyisége fölött emelkedik; a kozmikus Méru-hegyet jelképezi.

Silpa-sásztra: középkori szanszkrit szövegek, amelyek technikai előírásokat tartalmaznak az építészet és a képzőművészet számára.

Siva: a történelmi hinduizmus egyik főistensége, akinek személye körül hatalmas irodalom alakul ki, sok legenda szól róla. Több hindú templomot szenteltek tiszteletének, mint az összes többi istenségnek együttvéve; jelképe a **lingam**. Gyakran ábrázolják kegyetlen istenséggént, ilyenkor Rudra a neve; sokszor szerepel táncosként. A hindú háromságban ő a pusztító princípium megtestesítője. Szobrain sok karral, kócos hajjal, kezében szigonnyal ábrázolják; bika is kísérheti.

Tándzsuri Siva

Société Asiatique: 1822-ben alapított francia társaság, amelynek feladata az ázsiai tudományok művelése, a társaság tevékenységének középpontjában a szanszkrit tanulmányok fejlesztése állott.

Srí: a termékenység és a jó szerencse régi indiai istennője, általában dús ékszerekkel díszített asszonynak ábrázolják, sokszor lótuszon álló alakként látjuk, két elefánt az ormányával öntözi, ezek a monszunövezést jelképezik.

Stein, Aurel, eredeti nevén Stein Aurél (1862–1943): magyar származású angol orientalista. 1888-ban került Indiába, már eleve azért, hogy tudományos kutatást folytasson, később több ízben beutazta Kásmírt, Közép-Ázsiát, Kelet-Kínát és Perzsiát. 1906 és 1909 között a kínai kereskedelmi utakat kutatta a Tarim folyó sivatagos völgyében; számos sivatagi lelőhelyet tárt fel. Indiában egyetemi tanszéke volt, 1912-ben az angol király lovagi címet adományozott neki. Leletei ma a British Museumban és Új-Delhiben, a Nemzeti Múzeumban találhatók.

Stevens, Th.: angol jezsuita, 1579-ben érkezett Goába, ahol megtanult maráthiul, és más nyelveket is tanulmányozott.

súdrák: a legalacsonyabb a négy **varna** közül, később az indiai társadalom **kasztrendszerének** legalacsonyabb rangú tagjai, akiknek nem volt semmilyen társadalmi állásuk vagy értékük, nem számítottak. A társadalom többségét ők alkották, nekik kellett elvégezniük az összes olyan kellemetlen munkát, amelyre a magasabb kasztok tagjai nem voltak kaphatók.

Sunga-dinasztia: a **Mauryák** bukása után (kb. i. e. 70–50 között) Magadhában uralkodó dinasztia. Az ő országukhoz tartozott az a terület, ahol a bhárhuti sztúpát építették.

Szādhanámálá: buddhista szanszkrit szöveg, a **vadzsrajána** istenségek részletes leírását tartalmazó gyűjtemény, amelynek rendeltetése, hogy segítségül szolgáljon az istenek megidézéséhez és jelenlétük felismeréséhez. Valószínűleg az i. sz. 8. században állították össze.

szaddharmapundariká: („A jó törvény lótusza”) Lásd: **Lótusz-szútra**

Szambhógakája: Buddha testeinek rendjében közbülső helyen álló jelképes aranytest, amelyben a buddha-természet megjeleníthető, különbözik a **nirmánakája** testtől. A legtöbb Buddha-képmás ezt az alakot ábrázolja.

szánkhja-rendszer: a legkorábbi ortodox hindu filozófiai rendszer fogalmait más rendszerek is felhasználják. Két elsődleges, másra vissza nem vezethető elvet különböztet meg: a szellemi és az anyagit; a szüntelen létrejövések világától csak úgy lehet megszabadulni, hogy a szellem szabaddá teszi magát az anyagtól. A hagyomány szerint a rendszert **Kapila** alapította, legkorábbi fennmaradt szövege **Ísvara Krisna** (i. sz. 3. század) **Szánkhjakárika** című alkotása.

szanszkrit: az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó, erősen ragozó (flektáló) nyelv, eredetileg az **árják** nyelve volt. Szanszkritul írták a **Védákat** és a hozzá tartozó irodalmat i. e. 600 előtt. Később egyszerűsítették, és kialakultak a beszélt **prákrit** nyelvek, de a költészet, a dráma és a filozófia nyelveként a szanszkrit mindmáig fennmaradt.

szantáli: a szantálok, egy ádivászi népcsoport nyelve.

Szaptasataka: a legfontosabb **prákrit** nyelvű munka, rövid, szellemes, erotikus költői strófák gyűjteménye; egy **Szátaváhana** királynak tulajdonítják (i. sz. 1. sz.), de sok strófa valószínűleg később keletkezett.

Szászánida-dinasztia: perzsa dinasztia, fel akarták támasztani az ókori **Akhaimenida** birodalmat, uralmukat kiterjesztették a szomszédos India nyugati részére (i. sz. 226–651).

Szátaváhana-dinasztia: a Dekkánon uralkodtak (i. e. 2. sz.–i. sz. 5. sz.), erőteljesen támogatták a buddhizmust. Lehet, hogy eredetileg **sakák** voltak. Egyik királyuk a hagyomány szerint **prákrit** költő volt (lásd: **Szaptasataka**).

Szeleukosz: Nagy Sándor hadvezére volt, a mai Afganisztán területén levő Baktria tartomány kormányzásával bízta meg; Nagy Sándor halála után saját dinasztiát alapított, és egy ideig ellenőrzése alatt tartotta **Gandhárát** is mint a Szeleukida birodalom legkeletibb tartományát. Ő küldte görög Megaszthenész követet Csandragupta udvarába.

szóma-oltár: védikus áldozati oltár, amelyen elégették az istennek szánt adományokat, azok a tűzben füstté válva felszálltak az égbe.

sztúpa: a buddhista hit központi jelentőségű emlékműve; eredetileg **tumulus** volt, amelyben Buddha és a buddhista szentek ereklyéit tartották; később jelképpé vált, kör alakú, magasba törő épület, megőrzi az eredeti kupolaforma bizonyos jellemzőit. A **nirvánát** jelképezi; kicsiny és óriási méretű sztúpák egyaránt épültek.

Szung-dinasztia: kínai dinasztia (i. sz. 960–1279), uralkodása alatt jelentős buddhista művészet született.

Szúrja: régi árja napisten, több hindu királyi dinasztia patrónusának tekintette. Appolónhoz hasonlóan őt is kocsihajtóként ábrázolják.

szútra: szanszkrit szöveg, tanításokat és filozófiai magyarázatokat tartalmaz; vannak buddhista és vannak hindu szútrák.

tamil: a szanszkrittal nem rokon indiai nyelv, Délkelet-India tamil népessége beszéli. Ősi és igen nagy terjedelmű irodalma van. A dravida nyelvcsalád legősibb nyelve.

táncsarnok: a hindu szentély legfontosabb helyiségével összekötött oszlopos csarnok, ahol a templomi liturgia részeként táncot mutattak be.

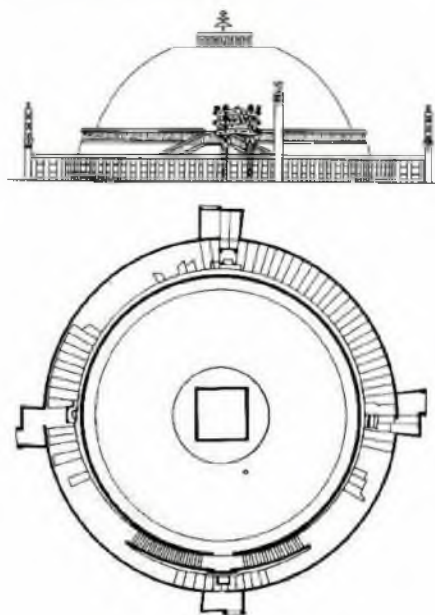
Tang-dinasztia: kínai dinasztia (i. sz. 618–906), uralma alatt a buddhizmus felvirágzott Kínában.

tantra: („fonal” vagy „hagyomány”); a tantráknak nevezett szövegekben olyan rítusokra vonatkozó tanítások találhatók, amelyek túllépnek a védikus ortodoxia keretein; főként a női alkotóerő elvére, a **saktira** összpontosít, ezért a tantrát követő hinduk egy csoportját **sáktáknak** nevezik.

Tavernier, B.: francia ékszerkereskedő, aki 1641 és 1688 között öt alkalommal járt Indiában, sokat utazott az országban. Tapasztalatait leírta, feljegyzései értékes forrásai a korabeli Indiának.

théraváda: a „vének útja”, ezen a néven ismerik a déli vagy **hinajána** buddhizmust.

Tiloka (1441–1487): a Thaiföld északi részén fekvő Lan-na királya, szentként tisztelik. Biztosította a buddhizmus teljes győzelmét a természeti szellemeket tisztelő, akkor még erőteljes animisztikus vallás fölött. Követséget küldött Srí Lankára, hogy hozzanak magukkal szerzeteseket és művészeket.

A szánycsű sztúpa alaprajza és keresztmetszete

tumulus: kőből és földből készített kerek halom, a csiszolt kőkorból és a bronzkorból a törzsfőnök vagy egy egész közösség temetkezési helyét jelölték meg vele.

tyam: a mai középső és déli vietnami területeken egykor élt nép. Az i. sz. 6. században hinduk lettek, és a 14. századra

politikai hatalmukat a kínai buddhista kultúrájú vietnamiak megtörték, a nép nagy részét elűzték korábbi területeikről.

Umá: istennő, számos legendában ő Siva isten felesége.

upanisadok: szanszkrit nyelvű szöveggyűjtemények, amelyekben megtalálhatók a védikus bráhmanizmus misztikus és vallásos tanai. E szövegeket annak idején csak a magas kasztbéliak tanulmányozhatták, akik félrevonultak a világi dolgoktól.

Uranosz / Varun: Uranosznak hívták a görög mitológia legősibb istenét, Varuna az ő védikus szanszkrit megfelelője, a két név etimológiailag is rokon.

vadzsrájána: a buddhizmus egyik formája, amely az i. sz. 6. századra alakult ki, a buddhista meditáció pszichológiai szakaszait istenségek személyesítik meg benne, rituáléi varázsszövegeket és varázslást is tartalmaznak.

vaisják: a harmadik *varna*, a korai árja társadalom egyik rétege, idővel számos kasztot magába foglalt, amelyek foglalkozása a mezőgazdaságtól a kézművességig és a kereskedelemig terjedt.

Vákátaka-dinasztia: dekkáni dinasztia (kb. i. sz. 300–500), házasságra léptek a Gupta-dinasztiával, és az adzsantái barlangtemplomok építésének patrónusai voltak. A Dekkánon a **Szátaváhanák** utódai voltak.

varna: eredetileg azt jelentette, hogy „szín”. A négy *varna* volt a négy társadalmi réteg, amelyet az i. e. 2. évezredben az árja társadalom elismert: nevezetesen a **bráhmaṇák**, a **ksatriják**, a **vaisják** és a **súdrák**.

Védák: ősi himnuszok négyes gyűjteménye, a bráhmanikus hinduizmus magva; a Védák bonyolult archaikus szanszkrit nyelven íródtak, valószínűleg az i. e. 2. évezred második

felében keletkeztek. A himnuszok áldozati szertartásokon felhangzó szövegek voltak, rendszerint megnevezik az isteneket, akikhez szólnak. Valamennyi későbbi bráhmanikus filozófia a Védákból származik.

védánta: a **Sankarácárja** szélsőségesen **monista** filozófiájának elnevezése.

Vej-dinasztia: török (To-pa vagy tagacs) eredetű uralkodók, akik Kína északi részén i. sz. 386–534 között uralkodtak. Felvették a buddhizmust, támogatták a jüangkai korai barlangtemplomok építését.

vihára: a buddhista kolostorokat nevezték így, eredeti jelentése: „lakóhely”.

vína: hagyományos indiai húros hangszer, általában kivájt tökből készült rezonáló testekkel, amelyeket a bemélyesztett fogólap alá helyeznek el, általában egyet-egyet a két végére; húrjait plektronnal pengetik, és az érintők, amelyek a skála vagy a **rága** egyes fokait jelölik, kiemelkednek, így a zenész ujjával növelheti a húr feszességét, és hangzás közben emelheti a hang magasságát. A *vína* a bölcsesség istennőjének jelképe.

Visnu: a hinduizmus egyik fő istene, alakját számos legenda övezi; a hagyomány szerint tíz alkalommal öltött testet és jelent meg a földön különböző alakokban, így **Ráma**ként és **Krisna**ként. A hindu háromság egyik istensége, a megtartó elvet képviseli. Az ábrázolásokon kerek mitrát visel, husáng, korong és kagylókürt tartozik az állandó attribútumai közé.

Visnu-purána: szanszkrit **purána**, a kora-középkori legendák főként **Visnu**val kapcsolatos gyűjteménye.

vat: Kambodzsában és Thaiföldön a nagyobb buddhista vagy hindu szentélyek neve.

Wheeler, M. (1890–1976): angol múzeumigazgató és régész, négy évig (1944–1948) ő volt az **Indiai Régészeti Felügyelőség** főigazgatója, számos új kutatási

módszert és jelentős reformot kezdeményezett.

Xavéri Szent Ferenc (1506–1552): spanyol születésű jezsuita misszionárius, portugál kalandorokkal utazott Keletre, sokakat megtérített, keresztény közösségeket hozott létre, a legfontosabbakat Goában és Makaón. Sangcsuantaón van eltemetve. A római katolikus egyház szentté avatta.

7. századi bronz **Visnu** szobor

zen: a kínai *csan* szó japán kiejtése, amely a szanszkrit *dhyána* (meditáció) kínai megfelelője; a kínai buddhizmuson belüli reformmozgalom tanításának lényege a hirtelen megvilágosodás, ellenezte kidolgozott szövegek alkalmazását.

Zeusz / Djausz-pítar: Zeusz a görög atyaisten, neve filológiailag rokon a szanszkrit Djausz-pítarral, amely „égi atyát” jelent.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

Abhinaja darpana 142
 Abhinavagupta 76
 Ábú-hegy 121
 ádivászi 13, 60
 Adzsantá 11, 16, 25, 47, 48–49, 66, 72–73, 86–87, 101, 103
 Adzsátasatru 61
 Adzsi 69
 Afganisztán 5, 8, 14, 38, 42, 69, 72, 88
 Agisala (Agészilas) 69
 Agni 60
 Ahicscsatrá 14, 91
 Ahmadábád 10
 Airlanga 122
 Aivallí 73, 110, 113, 116
 Ajuthaja 21, 78, 85, 96, 104
 Akhaimenida (=ák) 18, 62, 66
 Akhnur 70
 Albuquerque 33
 Allahábád 62, 84
 állatok; szarvasmarha 60; ló 60, 65; majom 38–39, 137; kígyó l. *nága*
 Altékar 43
ámálaka 116–118
 Amaravató 66, 72, 81, 87–88
 Amarnáth 9
 Ambála 62
 Ámbénari 117
 Amóghapacsa 94
 Amról 117
 Anantavászudéva 118
 Ándhra 40
 Angkor 26, 33, 46–47, 75–76, 81, 99, 111, 114, 124, 127, 128; Bajon 26, 99, 128, 132; Bakheng 125; Bakong 125; Banteaj Szrej 125, 128–129; Baphoun 125; Bajon Neak Pean 132; Pre Rúp 125; Ta Keo 29, 131; Ta Szom 127; Thom 99, 128, 131–132; Tonle Szap 124; ~Vat 26, 125, 128, 130
 Antiokhosz, II. 41
 Anurádhapura 65, 83, 84, 88
 Anuvrahta 77
 Apollóniosz, tüanai 32
 apszarasz 26, 118–119, 121, 125, 129–130, 135
 arhat (–ok) 89
 ari 77, 95–96
 Arikamédu 10–11, 67
 árja 13–14, 17, 31, 60–61, 142
 Árjabhata 19, 72
 Árjaszúra 70, 83
 Arrianosz 68
 Arszióc 31
Arthaszásztra 65
 Asóka 18, 20, 38, 40, 51, 53–54, 64–65, 80, 82, 84, 98–90
 Asvaghósa 70
 Atisa 77, 91
 Aurangábád 73
 Ava 45
 Avalókitésvara l. Lókésvara
 Avantipur 117

Avatamszaka-szútra 72, 134
 Aveszta 34
 Bádámi 73, 111–112, 116
 Bágalkót 45
 Bágli 73, 87
 Bairát 84, 109
bairo (l. még: vihára) 94
 Bakong 125
 Bali 5, 26, 28, 94, 119, 122–123, 126, 142
 balúcsi 14
 Balúcsisztán 8
 Bámiján 72, 89
 Bána 41, 72
 Bangkok 22, 27, 34, 98
 Barábar 66
baraj 128
 Bardészanész 32
 Bareilly 62
 baris 28
 Barong 28
 Batak 94
 Batészará 117
 Bégram 38, 70, 88, 100
 Belahan 122
 Bélúr 121, 141
 Bengál 13, 30, 38, 76–77, 90, 110, 115, 117
 bengáli nyelv 14, 76
 Bengáli Ázsiai Társaság 35–37, 40, 43, 45, 48
 Bernier, F. 30, 34
 Bésznapar 109
 Bhádzsa 15, 84–86
 Bhagadatta 69
Bhagavad Gíta 134
 Bhagavanlál 42
bhakti 110, 139, 140–141
 Bhallar-sztúpa 54
 Bharata 142
 bharatanátjam 24, 118, 142
 Bhárávi 72
 Bhárhut 15, 30, 66, 83, 89
 Bhartrihari 20, 35
 Bharukacscha / Bharucs 67
 Bhásza 71
 Bhattiprolu 87
 Bhavabhúti 72
 Bhilsza 73
 Bhír-halom 52–53
 Bhítargáon 116
 Bhítupala 77
 Bhópál 66, 79, 82
 Bhután 76
 Bhuvanésvara 25, 117–118
 Bídzsápur 110
 Bihár 9, 43, 76, 100
 bihári 14
 Bilászpúr 116
 Bilhana 41
 Bilót 117
 Bimbiszára 61
 Binh Dinh 125–126
 Birdwood, G. 47
 Blitar 122

Bódh-Gajá 21, 63, 66, 80, 90, 102, 142
 bódhi fa 21, 63, 65, 81, 84, 90, 102
 bódhiszattva 46, 63–64, 68, 71–72, 78, 80–81, 89, 91, 93–94, 97, 99, 103, 132, 135
 Bódhnáth 98
 Bolán-lágó 8
 Borneó 11, 18, 72
 Borobudur 11, 22, 27, 74, 79, 91–93, 97, 124
 Brahmá 20
 Brahman 17, 135
 bráhmána (ák) 14, 17–20, 32, 39, 60, 63–65, 107, 109, 121, 135, 140
bráhmanák 32, 60
 Brahmaputra 9
 bráhmí 18, 38, 40, 64
 bráhmí 13
 Brihadísvara 115
 bronz 23, 45, 60, 70, 78, 95, 115
 Buchanan, F. 39
 Buddha 13, 20–21, 33–34, 61–64, 66, 80, 83–84, 100–101, 107, 135, 137, 140, művészi ábrázolásai 5, 36–37, 48, 54–56, 72–73, 79, 81, 85, 87–89, 92–93, 97–98, 102–103, 110
 Buddhahadra 73
Buddhacsarita 70
 Buddhagupta 42
 buddhista 13, 17–18, 32–34, 36, 44, 61, 63, 71
 építészet 15–16, 25, 27, 34–35, 46, 50, 80–81, 93, 96, 99, 110, 116
 irodalom 5, 13–14, 17, 21, 40–41, 61, 134
 buddhizmus 5, 20–22, 36, 39, 60, 63–67, 72, 76, 78–83, 85, 90, 94–95, 99, 107–108, 112, 121
mahájána 17, 21–22, 63–64, 69, 92, 95, 104
ihéraváda (vagy: hínájána) 13, 18, 21–22, 63, 65, 74, 78, 80, 95, 99, 126
vádzsrajána (l. még: tankrikus~) 22, 76–77, 90, 92–96
 Burgess, J. 42–43
 Burma 8, 11, 13, 21–22, 33, 45, 65, 73–74, 76–77, 85, 90, 92, 95–96, 99, 115
 Celebesz 11, 22, 88, 95
 Ceylon l. Srí Lanká
 Chambers, W. 38–39
 Colebrook, H. 32, 35, 37–38
 Coomaraswamy, A. K. 49
 Cunningham, A. 43, 48
 csaitja 84, 86–87, 109–110
 ~jv 15, 116–117, 125–126
 ~csarnok 84, 111
 Csálukja-dinasztia 73–75, 110–113, 121
 Csandélla-dinasztia 75
 Csandí 94
 Csandi Banon 122; Béma 122; Djago 93; Kálászán 93; Kidal 121–122; Mendut 93, 103; Ngavan 93; Pavon 80; Plaoszán 92; Puntadéva 122; Szári 93, 96
 Csandragupta Maurja 32, 37, 64–65
 Csandrakétugarh 62
 Csangan 69, 72

- Csárszáda 62, 89
 Csenla 11, 74–75, 123
csetija 83, 96–97, 107
 Csídámbaram 24, 115
 Csitór 121
 Csóla-dinasztia 75–76, 93, 115, 122
csörten 98, 100
 Csu Si-hszing 72
- dagoba (l. még: Sztúpa) 81, 83, 88
 Dandin 72
 Dareiosz 31, 62
darsana 108
 Dasávatára 113
 Dekkán 10, 12, 18, 67–68, 72–73, 121
 Delhi 38, 42
 Deógarh 93, 115
 Deussen, P. 36
 déva 60, 137
 dévanágari 17–18
 Dévnmori 89, 91
 Dhamékh-sztúpa 90, 93–94, 96
dhurma 101
 dharmakája 81
 Dharmarádzsiká 51, 55–56, 89
 Dhumar Léna-barlang 112
 Dídgandzs 67
 Dinárázpur 110
 Dípavamsza 41
 Díp Csand 30
Divjavadána 72
 Djausz-pitar 31
 Djieng-fennsík 122
 dóba 76
 Dong Szon 126
 Dow, A. 35
 dravida nyelvek 10, 13–14
 Durgá 108–111
 Dváravati 74, 77, 95–96, 98
 Dzsabalpur 110
 Dzsagannátha 117–118
 Dzsagatszúk 117
 Dzsagajapéta 72, 88
 dzsaina (–ák) 13, 22, 31, 84
 dzsaina építészet 22, 73, 113, 119
   irodalom 41
 Dzsainál l. Taxila
 dzsainizmus 20, 22, 60–61, 73
 Dzsajavarman, II. 75, 78
 Dzsajavarman, VII. 76, 81, 99, 132
 Dzsamalgarhi 48, 89
 Dzsarászantha-ká-Baitak 14
dzsátaka (–ák) 83, 96
Dzsátakamala 70
 Dzsauliány l. Taxila
 Dzsétavana 84, 88
 Dzsina 20, 22, 61, 63, 84, 119
- École Française d'Extrême Orient 38, 46
 Ékszar 11
 ékszer 14, 57–58, 62, 67, 70, 113, 138
 elefántcsont 14, 66–67, 69, 88, 103
 Elephanta 39, 111–112
 Ellora (Elúra) 73, 112
 epigráfia 41–42, 44
 Éran 115
 érmék 40–43, 64
 Eudoxosz 10
 Eukratidész 41
- Fa-hszen (Fa Hszen) 73, 90
 Fergusson, J. 43, 48–49
 Fondukisztán 89, 100
 Funan 11, 69, 70, 74, 95, 123
 Fülöp-szigetek 11, 33, 72
- Gandhára 31, 55, 62, 69, 81, 88, 117
   művészete (l. még: graeco-buddhista
   művészet) 38, 46, 48, 51, 53–56, 74, 77, 80,
   89, 100, 102
 Ganésa 20, 122
 Gangá (Gangesz) 8–12, 19, 60–62, 69, 101,
   134
 Gangáikkondasólapuram 115
garbhagriha 112
 Garuda 122
 Gaudapáda 75
 Ghantaszi 87
 gharbadhátu 93, 99
 Ghátok 12, 68
   Keleti–10
   Nyugati–10, 12, 15, 69, 73, 85, 111
 Ghószitára 84
 Goa 33–34
 Gódavari 10, 62
 Goethe, J. W. 36, 72
 görögök 31, 51, 69
 graeco-buddhista művészet 48, 80
 Griffiths, J. 47, 48
grihya-szútrák 14
 gudzsarátí 14
Guhjaszamádza 76
 Gumbi 116
 Gunabhadra 73
 Gunung Tua 94
 Gupta-dinasztia (–birodalom) 42–43, 65,
   72–73, 89, 116–117
   művészet 41, 72–73
 Gurdzsara-Pratihárak 75
 gorkha 8
 Gvájliar 117
- Hackin, J. 38, 70
 Hadda 70, 90
 Halébid 119, 121
 Han-dinasztia 70
 Harappá 60
 Harihara 123
harmiká 97, 100
 Harsa 41, 72, 74, 81
 Harván 32
 Hasting, W. 35
 Hasztinápura 45, 62
 Héliodorosz 66, 109
 Herder, J. G. 35–36
 Hérodotosz 31
Hévadzsra 76
 Himálaja 8, 9, 12, 15
 hírnája buddhizmus l. buddhizmus, théraváda
 hindí 14, 74
 hindú 8, 9, 17, 33–35, 70, 123
   építészet 16, 20, 22–23, 73, 107, 109, 122
   irodalom 5, 17, 20, 36, 134
   vallás / hinduizmus 19–20, 22, 34, 61,
   65–66, 75–76, 90, 96, 108–109, 112,
   121–122, 135, 137
 Hippalosz 10, 67
 Hmavza 73, 77, 95
 Hojszala-dinasztia 75, 121
- Holland Kelet-India Társaság 46
 Hótjúdcsi-templom 49
 Hszüan-cang 74, 81, 90
 Hucsimalligudi 111
 hunok 72
- Iamblikhosz 32
 Ijanéra 134
 Indiai Közigazgatási Szolgálat (Indian Civil
   Service) 30
 Indiai Régészeti Felügyelőség (Archaeological
   Survey of India) 43, 45, 52
 Indokína 5, 11, 13, 46
 Indonézia 33, 35, 46, 49–50, 90, 93, 119, 122
 indo-szkíta 42
 Indra 60, 81
 Indradzsi, B. 42, 45
 Indravarman, I. 75, 124
 Indus 8–10, 13, 31, 60, 68–69
 Indus-völgyi kultúra / civilizáció 10–11, 14, 44
   60
 Ísánavarman, I. 74
 iszlám 5, 33, 76, 122
- jaksa* 66, 81, 87, 108
jaksi 66–67, 81, 108
 Jamuná 111, 116
 Japán 5, 22, 33, 70, 91
 Jathhala 84
 Jáva 11, 22, 46, 69–70, 76–77, 113, 119, 122,
   142
 javana (–ák) 66
 Ji-csing 74, 90
 jóga 20, 49, 61, 76–77, 140
 Jóga-szútrák 68
 Jones, W. 35, 36–37, 72
 jüe-csi 69
 Jünnan 78
- Kabul folyó 8, 51, 88
 Kaecshi Rann 9
 Káfirkot 117
 Kailászanátha 113–115
 Kákatíja (–ák) 121
 Káli 109
 Kálidásza 36, 72
 Kálighát 109
 Kálikat 33
 Kaljána 67
 Kamalá 25
 Káma-szútra 65
 Kambodzsa 13, 22, 26, 33, 38, 50, 56–57,
   69–70, 74, 95, 98, 113, 119, 122, 127, 142
 Kánaudzs 72
 Kandárja Mahádéva (Kándaríja–) 117, 136
 Kanhadásza 87
 Kanheri 87
 Kaniska 40–41, 69
 kannada 14
 Kant, I. 36
 Kánva-dinasztia 65
 Kánycsi 75
 Kánycsipuram 74, 114
 Kapila 61
 Kapilavaszta 74
 Kápótészva 110
 Karakóram 8
 Kárlí 85
 karma-tan 134

- Kásmír 77, 89, 100, 117, 139
 kasztrendszer 135
 kathákalí 26
 Kaundinja 69
 Kausámbí 15, 45, 62, 74
 Kelet-India Társaság (East India Company)
   30, 34, 38, 48
 Khadzsuráhó 75, 117, 119
 Kháiber-hágó 8, 64, 88
 Kharód 116
 kharósthí 18, 40, 64
 Khicsing 118, 139
 khmer 11, 75, 78, 97, 99, 123, 131
   művészet és építészet 18, 27, 98
 Khotán 38, 72, 90
 Kina 5, 8, 22, 33, 38, 40, 69–70, 73, 79, 81
 Kiradu 121
 Kójambattúr 10–11
 Konárak 117
 Kontgudi 110–111
 Korea 22, 70, 91
 kozmikus hegy l. Méru-hegy
 Kőrösi Csoma Sándor 38
 Kra-földszoros 11
 Krisna (isten) 109
 Krisná (folyó) 4, 10, 66–67, 70
 Ksatrapa-dinasztia 68–69
 ksatrija (-ák) 60, 62
 Ku Bjauk-ki 90
 Kulottunga, II. 115
 Kulu-völgy 117
 Kumáradzsíva 72
 Kumáragupta 73
 Kumbakónam 136
 Kumrahar 116
 Kunhala 53
 Kural 74
 Kusán-dinasztia 51, 69, 70, 72
   művészet 41, 109
 Kuvéra 79, 80
 Kyanzittha 90

 Ládñ Khán 110–111
 Lahór 42
 Laksmi 109
Lalitavisztara 70
Lankavatára-szútra 73
 Lankésa 69
 Lara Djonghgrang l. Prambanam
 Laurijá-Nandangarh 91
 Legong Kraton 123
 Lhászá 77
 lingam 9, 112–113
 Lingarádzsa 116, 118
 Lókánanda 97
 Lókészvara 93–94, 99
 Lopburi 97, 104
 Lóthal 11
 Lótusz-szútra 70, 72, 81, 89, 134
 Lumpun 90
 Lúdia 33

 Madrász 12, 35, 42
 Magadha 13–14, 40, 61, 65, 73
 Magdalena, Antonio de la 127
 Mahábalipuram (Mámallapuram) 38–39, 74,
   113–114
Mahábhárata 18, 62, 70, 108, 142
 Mahábódhi-templom 90, 98
 mahájána buddhizmus l. buddhizmus, mahájána
 Mahákútészvara 111
Mahávamsza 41
 Mahávíra l. Dzšina
 Mahéndravarmán, I. 113
 Máhistmatí 62
 Mahmúd Ghazni 33
 Mahuá 111
 Mainmatí 91
 Májszúr 42, 75, 120–121
 Májúrbhandzs 118
 Malabár-part 11, 35, 67
 malajálam 14
 Maláj-félsziget 11, 22, 95–96
 Malaka-szoros 33
 Malegitti Siválaja 111
 Maligaj 94
 Málvá 73, 110
 Mámallapuram l. Mahábalipuram
 Mandagapattu 113
mandala 91
 Mandalaj 97
mandapa 107
 Mandaszór 116
 Mandatá 108
 Manijár Máth 43
 Manikjála 89
Maniméhalai (Manimegalai) 74
 Maninága 62
 Manuszmrítí 36
 Mára 81, 104
 maráthi 14, 34
Márkandéja-purána 134
 Marpa 77
 Marshall, J. 44, 51–52
 Mathurá 10, 45, 66, 68–69, 71, 89–90, 103,
   109, 123, 142
 Maurja-dinasztia / -birodalom 41, 51, 63–64,
   66
 Megaszthenész 32, 37, 64
 Méghaszandésa (Méghadúpa) 72
 Mekong 33, 70, 74, 123
 Menandrosz (Milinda) 40–41
 Mendut 93
 Méru-hegy 119, 124
 Miáni 116
 Milarepa 77
 Milinda l. Menandrosz
 Mirán 69
 Mirpur Khász 89, 104
 Mi Szon 72, 115, 125
 mithuna 4
 Mjin Pagan 97
 Mmara Takus 94
 Modhéra 121
 Mohendzsó-dáró 44, 60
 Móhrá Mórádú 53
 mon 11, 13, 17, 74, 78, 95–97, 121
 monszun 11–13
 Mon Vat Kukut 90
 Moore, J. 44
 Mouhot, H. 46, 127
 Mughal-dinasztia / -udvar 14, 34, 139
 Muktésvara 118
 Mukundarrab 115
 Muntilan 93
 Mus, P. 50, 81
 múzeumok 44
 muzulmánok l. iszlám

 nága (kigyó) 49, 99, 104, 108, 130, 132
 nága (törzs) 8
 nágari l. dévanágari
 Nágárdzsuna (személy) 71
 Nágárdzsuna (domb) 66
 Nágárdzsunakonda 4, 88
 Nagy Sándor 31–32, 40, 42, 51, 64
 Nakhon Pathom 74, 95
 Nálándá 42, 71, 73, 77, 91
 Nan Csao 78
 Nandikészvara 142
 Nara 89
 Narésar 117
 Narmadá 10, 61–62, 108
 Nászik 62, 86
 Natarádzsa 115
Nárasászttra 72, 142
 nat 96
 navja-njája 19
 Negapatam 75
 neoplatonizmus 31–32
 Nepál 18, 37, 76–77, 100
 Nietzsche, F. 36
 Nílgi 107
 Nimbárka 140
nirmánakája 81
 nirvána 55, 63, 81, 84–85, 100, 106

 Ok-co 70
opiszthodomasz 110
 orfíja 14
 Orissza 10, 25, 76, 109, 116–118
 Oxus 69
 Oszija 117

 Padang Lavasz 94
 Padmaszambhava 75, 77
 Pagan 46, 77–78, 85, 90, 96, 100
   Ánanda-templom / -szentély 77, 94
 pagoda 39, 44
 pahári-névári 14
 Paharpur 91
 Pákisztán 5, 8, 14, 51, 88, 117
 Pála-dinasztia 76, 90–91
 Palembang 11
 páli 13, 17–18, 21, 38, 46, 63, 73
 palimpszesztek 85
 Pallava-dinasztia 72, 74, 113
Pancsatantra 38, 73
 Pándja-dinasztia 75, 115
 Pandzsáb 9–10, 14, 31, 40, 60, 68
 pandzsábi 14, 42
 Pánini 20, 62
 Paramára-dinasztia 75
 Parasurámészvara 118
 Paraszorá 111
 párthusok 69, 88
 Párvati 109, 129
 pastu 14
 Pátaliputra 32, 43, 60
 Patandzsali 20
 Patná 14, 61, 92
 Pattadakal 116
 Pávája 91
 Pavon 93
 Phimaj 78
 Phnom Da 95
 Phnom Kulen 75, 124
 Phra Pathom 95

pípalpa l. bódhi fa
 Pitalkhora 85, 87
 pju 73, 77, 95–97
 Plaoszan 93
 Platón 32
 Plinius 67
 Plotinosz 31–32
 Po Klaung Garaj 123
 Polonnaruva 106
 Pondicherry 35
 portugálok 33–34
pradaksina 86, 88, 108
 Prambanam 27, 93, 115, 122, 142
 prákrit 19
 prákrit nyelvek 13, 18, 69, 71, 74
 Preah Koh 125
 Prinsep, J. 38, 40, 42, 64
 Prome 46, 73
 púdzsá 107
 Pung Tuk 95
 purána (-ák) 20, 40–41, 73, 75, 108, 112, 142
 Puri 117–118
 püthagoreusok 32

Quetta 8

Rádzsarádzsa, I. 115
 Rádzsaszhán 13, 117, 120, 142
 rádzsaszháni 14, 75
 Rádzsatarangini 41
 Rádzséndralál 45
 Rádzsgír 14, 43, 61–62, 90
 Rádzsim 116
 rádzspút 75
 Rádzssáhi 92
rága 142
 Raipur 116
 Ráma 28
Rámájana 17–18, 27, 62, 70, 122, 142
 Rámánudzsa 140
 Ránakpur 121
 Rástrakúta-dinasztia 73, 112
raika 38, 114
 Ratnagiri 76, 91
 reinkarnáció 32, 134–135
 Rincsen Szangpo 77
 risi 60
 Római Birodalom 10, 67, 69, 73
 Runvanveli szeja 88
 Rúpar 62
 Ruskin, J. 47

Sáhdzsi-ki-Déri 69, 88–89
 Sajléndra-dinasztia / -király 74, 92, 122
 saka (-ák) 42, 52, 55, 67, 68–69
 Sákjamuni 61, 81
 samanizmus 78
 Samládzi 116
 Sankarácsárja 75, 140
 Sakuntalá 36, 72
 Sasánka 90
 Satrundsza (-domb) 25
 Schlegel, A. W. 36, 42
 Schlegel, F. 36
 Schlegel fivérek 20, 36
 Schopenhauer, A. 20, 34, 36, 36
 serpa (-ák) 8
 Sevu 93
sikhara 108, 116, 118

Silappadiháram (*Silappadigáram*) 74
Sílu-pásztra 141
 Siva 9, 20, 72, 74–75, 109, 122
     művészi ábrázolásai 23, 27, 93–94, 109,
     115, 123, 129, 134, 140
 sramana (-ák) 20, 65
 Sri 79–80
 Srikséta 73
 Sri Lanká (Ceylon) 10, 13–16, 18, 21–22, 39,
     49, 67, 78, 81, 83–85, 88, 90, 98–99, 115
Srimad Dévibhágavatam 75
 Sri Mára 69
 Srividzsaja (-dinasztia) 74–75
 Stein, A. 44
 stukkó 14, 55–56, 69, 85
 súdra 60
 Sunga-dinasztia 65–66, 83
 Svedagon 105
 Svezigon 94

Szaddharmapundariká l. Lótusz-szútra
Szádhanámálá 49, 92
 Szaheth-Maheth 84, 91
 Szahr-i-Bahol 89
 Szakja-kolostor 77
szambhógakája 81, 140
 Szambor Prej Kuk 74
 Szamje 100
 Szamudragupta 41
 Szandrakottosz l. Csandragupta
     Maurja
 szákhja rendszer/filozófia 61, 91
 szanszkrit 5, 19, 38
     nyelv 13, 17, 20–21, 35, 37, 60, 63, 68–69,
     72, 75, 109, 134
     irodalom 5, 14, 17–18, 36, 38, 72
 szantáli 13
 Szányesi 13, 15, 66, 79, 81, 83, 88–89
Szaptasatoka 71
 Szarahapáda 76
 Szárnáth 63–64, 66, 72–73, 80, 89–90, 94
 Szászánidák 11, 70
 Szátaváhana-dinasztia 66, 69–70, 85, 87
     -művészet 42, 67, 72, 88, 95
     -építészet 85, 111
Szaundarananda 70
 Szaurástra 116, 117
 Szeleukosz 32, 64
 Széna-dinasztia 76
 Szendara-hegy 122
 Szihagiri 15–16, 88
 Szikkim 76
 Szind 72, 89, 104
 szingaléz 14
 Szingapúr 46
 Szinghaszári (-dinasztia) 93, 94
 Szirjam 33
 Szirkap 52–53, 56–58, 69
 Szirpur 116
 Szirszukh 53, 55
 Szitá 28
 Szküla 31
 Szküthia 68
 Szólánki-dinasztia 121
 Szóma 60
 Szómnáthpur 121
 Szon folyó 10
 Szrongcen Gampo 76, 99

szúpa 4, 13, 15, 21, 33, 35, 48, 51, 53, 55,
     57, 64–67, 69, 71, 80–86, 88–94, 96–100,
     108, 122, 138, 142
     kerítések 60, 68, 79, 83
Szukhávativjáha 138
 Szukhodaja 78, 85, 98, 106
 Szultángandzs 106
 Szumátra 11, 22, 67, 74, 77, 94, 115
 Szung-dinasztia 75
 Szungu Bujang 95
 Szúrja 20, 60, 109
 Szúrjavarman, I. 129
 Szúrjavarman, II. 125, 130
 Szuvarnabhúmi 11, 95

Takht-í-Bahári 89
 tamil 10, 14, 18, 35, 74
 Támluk 62
 Támralipti (Támluk) 11
 Tándzsúr (Tanjore) 114–115
 tanka 99
 tantrikus buddhizmus 76
     irodalom 49, 79
 Tápti (Tápi) 10
 Tarim-medence 44
 Tashilumpo 45
 Tav Szein Ko 46
 Ta Szom 127
 Taxila 15, 31–32, 40, 51, 54–55, 58, 62, 64
     68–69, 89, 110, 138
     Bhír-halom 52–53
     Dzsandiál 110
     Dzsauliány 55–56
 Tálíka Mandir 118
 terrakotta 14, 56, 61–62, 65, 70, 80, 89, 90,
     94, 96, 104, 116
 textíliák 67, 139
 Tévar 43
 Thaiföld 11, 13, 21–22, 33, 47, 65, 67, 74,
     77–78, 85, 90, 95–97, 121, 142
 Thar-sivatag 13
 Tharon 74
 Théraváda buddhizmus l. buddhizmus,
     théraváda
 Thiengmaj 78
 Thomson, J. 46, 127
 Thuparáma 83–84
 Tibet 5, 18, 22, 38, 45, 76–77, 91–92, 99–100
 tibeti nyelv 45, 76
 Tiloka 98
 Tissamaharáma 84
 Tita (Titus) 69
 toda 107
 Trimúrti 111
 Trivéni 25
 tyam 72, 74–76
     királyság / dinasztia 11, 125–126
 Tyampa (Csempa) 47, 69–70, 72, 115,
     125–126
 Tyiengmaj 90

Udajigari 73
 Udzsdszain (Udzsdszajáni, Ujjain) 13, 62, 68
 Umá 110, 125
 Ungaran-hegy 122
upanisad (-ok) 5, 32, 34, 36, 60
 U Pe Maung Tin 46
 Uranosz 31
 Uskur 70, 89, 100

U Thong 98

Utakamand (Ootacamund) 107

vadzsradhātu 93

vadzsraja buddhizmus I. buddhizmus,

vadzsraja

Vadzsrapáni 93

Vaisáli 62, 74, 84

vaisja 60

Vaital-Deul 118

vajang 93, 122–123

Vákataka-dinasztia 73

Vangáth 117

varna 60–61

Varuna 31

Vászadavatta álma 71

Vászudéva 66, 109

Vat; Buddhaj Szvarija 97; Cset Jot 90; Dzsaj

Thaimongan 96; Kji In 90; Maháthat 90;

Szi Lien 90

Véda (-ák) 5, 8, 13, 17, 20, 35, 37, 60, 65, 74,

91, 109

védánta 75

Vej-dinasztia 70

Vidisá 62, 109

Vidszajanagar 34

Vietnam 13, 22, 33, 38, 46, 70, 95, 99, 122,

125

vihára 86, 94

Vikramapura 76, 91

víná 142

Vindhjá-hegység 10

Virupáksa 111

Visákhadatta 72

Visnu 20, 74, 109

művészi ábrázolásai 20, 71, 94, 109, 111,

122, 123, 140

Visnuserman 73

vörös sapkás szekta 76

Wheeler, M. 44

zarándoklat 74, 80, 82, 90

zene 25, 36, 108, 118, 122, 141–142

zenészek 24, 25, 119

Zeusz 31

TARTALOM

Bevezetés / 5

Időrendi táblázat / 6

1. Az indiai kultúra / 7

TÖRTÉNET KÉPEKBEN. A tánc mint hindú rituálé / 23

2. A nyugati világ ismeretei az indiai civilizációról / 29

TÖRTÉNET KÉPEKBEN. A taxilai ásatások / 51

3. Az indiai civilizáció fejlődése / 59

4. A buddhista sztúpa / 79

TÖRTÉNET KÉPEKBEN. Buddha-képmások / 101

5. A hindú templom / 107

TÖRTÉNET KÉPEKBEN. Angkor / 127

6. Mit ábrázol az indiai művészet? / 133

További olvasmányok / 143

Kislexikon / 145

Név- és tárgymutató / 154

Kiadta a Helikon Kiadó. A kiadásért a Helikon Kiadó igazgatója felel.

A nyomás a Révai Nyomdában, a kötés a Kner Nyomda gyomai üzemében készült, 1983-ban.

Felelős vezető: Horváth Józsefné igazgató – Háromszéki Pál vezérigazgató.

© Gáthy Vera, Hungarian translation, 1983.

A kötetet Kalmár Éva szerkesztette. A szöveget Makai Judit gondozta.

A könyvet Szántó Tibor és Kováts Imre tervezte.

Megjelent 21 (A/5) ív terjedelemben, 20 000 példányban,

Zanders Ikonorex special matt papíron, Times betűvel.

HE 49 / ISBN 963 207 651 6 / ISBN 963 207 826 8